

Міністерство освіти і науки України
Інститут інноваційних технологій і змісту освіти
Міжнародний жіночий правозахисний центр
«Ла Страда-Україна»

ЗАПОБІГАННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

Навчально-методичний посібник

Київ 2008

УДК
ББК

Авторський колектив:

І. Д. Зверева., д-р пед. наук; Р. М. Зеленський ; Н. С. Калашник, канд. пед. наук;
Л. М. Калашнікова, канд. пед. наук; Л. Г. Ковальчук; В.В. Кулешова, канд. пед. наук,
К. Б. Левченко, доктор юр. наук; Н. П. Павлик, канд. пед. наук; І. М. Петрюк, канд. пед. наук; Н. Г. Рудюк,
канд. психол. наук; І. М. Трубавіна, канд. пед. наук; О. А. Удалова, О.Ю. Удалова, канд. пед. наук; І. А. Шваб;
О. В. Швед, канд. соціол. наук; Н. Л. Черножукова

Рецензенти:

Орлов В.Ф., старший науковий співробітник Інституту педагогічної освіти АПН України, доктор педагогічних наук, професор.

Мельникова І.М., старший науковий співробітник Інституту вищої освіти АПН України, кандидат педагогічних наук

Стахневич В.І., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та психології Національного аграрного університету

Редакційна колегія: Л. Г. Ковальчук, К.Б. Левченко, І.М. Трубавіна, О.А. Удалова

Схвалено для використання у професійно-технічних навчальних закладах Комісією з виховної роботи вищих навчальних закладів Науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України (Протокол № 7 від 11 листопада 2008 р.)

Посібник створено на виконання наказу Міністерства освіти і науки України від 19.03.2009 №255 «Про організацію інформаційно-просвітницької роботи в закладах освіти у 2009 - 2010 роках щодо запобігання торгівлі людьми»

Підготовлено та надруковано за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Данії. Міністерство може не поділяти погляди, відображені в цій публікації.

Запобігання торгівлі людьми в системі професійно-технічної освіти : навч.-метод. посіб. / І.Д. Зверева, Р.М. Зеленський, Н.С. Калашник та ін. – К. ..., 2008. - 262 с.

ББК
ISBN

Навчально-методичний посібник присвячено питанням організації та здійснення діяльності із запобігання торгівлі людьми в системі професійно-технічної освіти. Представлено основні результати дослідження вразливості учнів ПТНЗ до потрапляння в ситуації торгівлі людьми та дані про стан профілактичної діяльності у цьому напрямі. Подано загальний огляд ситуації з торгівлею людьми та трудовою міграцією в Україні; аналіз зв'язку торгівлі людьми з такими порушеннями прав людини, як насильство та жорстке поводження, експлуатація дитячої праці, сексуальна експлуатація; описано чинне нормативно-правове забезпечення роботи із запобігання торгівлі людьми в системі ПТНЗ, наведено приклади та шляхи посилення протидії торгівлі людьми. Окремий розділ вміщує методичні рекомендації і практичні розробки організації та проведення заходів із профілактики торгівлі людьми.

Для педагогічних працівників системи професійно-технічної освіти, студентів вищих педагогічних навчальних закладів І–ІV рівнів акредитації, соціальних працівників, представників громадських організацій, широкого кола громадськості.

© Ковальчук Л. Г., Левченко К. Б. та ін., 2008
© Міжнародний жіночий правозахисний центр
«Ла Страда-Україна», 2008
© Міністерство закордонних справ Данії, 2008

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТРУДОВА МІГРАЦІЯ ТА ПРОТИДІЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ – АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ	12
1.1. <i>Левченко К. Б., Швед О. В.</i> Торгівля людьми: загальний огляд ситуації та заходи з протидії	12
1.2. <i>Ковальчук Л. Г.</i> Трудова міграція з України та ризики нелегальної міграції	19
1.3. <i>Ковальчук Л. Г.</i> Зв'язок торгівлі людьми з іншими актуальними порушеннями прав дитини	25
1.4. Експлуатація дитячої праці	28
1.4.1. <i>Левченко К. Б.</i> Аналіз ситуації з експлуатацією дитячої праці в Україні	29
1.4.2. <i>Удалова О. Ю.</i> Нормативно-правова регламентація праці учнів ПТНЗ	36
1.5. Учні системи професійно-технічної освіти як група ризику потрапляння в ситуації торгівлі людьми	48
1.5.1. <i>Кулешова В. В., Гриньова В.М.</i> Особливості учнів професійно-технічних навчальних закладів	48
1.5.2. <i>Зверєва І. Д.</i> Особливості соціалізації та виховання дітей 15–18-річного віку	50
1.5.3. <i>Шваб І. А.</i> Уразливість учнів ПТНЗ до потрапляння в ситуацію торгівлі людьми (за результатами дослідження)	55

РОЗДІЛ 2. СТАН ПРОФІЛАКТИКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ	60
2.1. <i>Левченко К. Б.</i> Аналіз діяльності щодо протидії торгівлі людьми.....	60
2.2. <i>Шваб І. А.</i> Охоплення учнів ПТНЗ профілактичними програмами з торгівлі людьми (за результатами дослідження).....	86
2.3. <i>Шваб І. А.</i> Формування готовності педагогічних працівників ПТНЗ до діяльності із запобігання торгівлі людьми (за результатами дослідження).....	86
РОЗДІЛ 3. ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ	94
3.1. <i>Трубавіна І. М., Калашнікова Л. М.</i> Соціальна профілактика торгівлі людьми в ПТНЗ	94
3.2. <i>Трубавіна І. М.</i> Соціально-педагогічна діяльність з профілактики торгівлі людьми	97
3.3. Інноваційні технології профілактики торгівлі людьми в системі професійно-технічної освіти.....	104
3.3.1. <i>Трубавіна І. М., Зеленський Р. М., Калашнікова Л. М., Черножукова Н. Л.</i> Педагогічні технології навчально-виховної роботи з учнями	104
3.3.2. <i>Трубавіна І. М., Ковальчук Л. Г.</i> Ефективні форми і методи роботи із запобігання торгівлі людьми	112
3.4. <i>Ковальчук Л. Г.</i> Можливості взаємодії ПТНЗ з громадськими організаціями і державними установами в протидії торгівлі людьми	121

РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ПРОФІЛАКТИКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ	127
4.1. Тези лекцій з питань запобігання торгівлі людьми та іншим порушенням прав дитини	127
4.2. Тренінги з профілактики торгівлі людьми в ПТНЗ	148
4.2.1. <i>Ковальчук Л. Г.</i> Тренінг: Торгівля людьми – як вберегтися від небезпеки	148
4.2.2. <i>Калашник Н. С.</i> Ігри та колективні завдання для тренінгів	167
4.3. <i>Петрюк І. М., Рудюк Н. Г.</i> Тренінг із самореалізації	178
4.4. <i>Павлик Н. П.</i> Заняття «Професія + професіоналізм»	206
4.5. <i>Ковальчук Л. Г.</i> Тренінг «Можливості навчання та працевлаштування»	207
4.6. <i>Дорошок Т. О.</i> Рольова гра «Як влаштуватися на роботу»	218
4.7. <i>Удалова О. А.</i> Навчальна програма підготовки педагогічних працівників до профілактики торгівлі людьми	222
4.8. <i>Удалова О. А.</i> Методичні розробки уроків спецкурсу «Запобігання торгівлі людьми»	239
ДОДАТКИ	244
<i>Додаток 1.</i> Організація тренінгів з профілактики торгівлі людьми (<i>Н.С. Калашник</i>)	244
<i>Додаток 2.</i> Інтерактивні вистави.	256
<i>Додаток 3.</i> Кодекс законів про працю України, якими регулюється праця неповнолітніх	258

<i>Додаток 4. Конвенція про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці.....</i>	<i>269</i>
<i>Додаток 5. Рекомендація щодо заборони та негайних дій з ліквідації найгірших форм дитячої праці .....</i>	<i>273</i>
СЛОВНИК ТЕРМІНІВ	277
ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ.....	281

ВСТУП

20-ти річчю прийняття Конвенції ООН про права дитини та 30-ти річчю прийняття Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок присвячується

Шановні друзі!

Вже майже десять років минуло з того дня, коли у вересні 1999 року Кабінетом Міністрів України була затверджена перша Програма запобігання торгівлі жінками та дітьми, коли були прийняті зміни до Кримінального кодексу України, якими торгівля людьми визначалася тяжким злочином проти життя людини та суспільної моралі. Це означає, що торгівля людьми визнана українською державою як соціальне зло, з яким необхідно боротися, об'єднуючи зусилля державних, громадських та міжнародних організацій.

Саме протягом цих останніх років і розгорталася основна робота в Україні у напрямі протидії торгівлі людьми.

Що ж було зроблено? Назвемо лише деякі зрушення.

Так, внаслідок численних інформаційних кампаній, які проводилися міжнародними та громадськими організаціями у співпраці з органами влади, проблема торгівлі людьми стала відомою та усвідомленою громадянами України.

Завдяки ініціативам вчителів та активістів громадських організацій уроки з протидії торгівлі людьми проводяться в усіх навчальних закладах. Для цього підготовлені навчальні посібники для вчителів, наочні та інформаційні матеріали для учнів, зроблені навчальні фільми та робочі зошити. Лише навчальний посібник «Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей» виданий протягом 1999-2006 років накладом більше 40 000 примірників!

В системі Міністерства внутрішніх справ України створений окремий Департамент боротьби із злочинами, пов'язаними із торгівлею людьми, яким розкрито більше двох з половиною тисяч злочинів у цій сфері. Налагоджене міждержавне співробітництво з правоохоронними органами інших держав.

Державний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді розпочав також надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми.

Багатьом сьогодні в Україні відомі такі міжнародні організації як Організація з безпеки та співробітництва в Європі, Міжнародна організація з міграції, Міжнародна організація праці, Програма викоренення найгірших форм дитячої праці та інші саме завдяки чисельним програмам щодо протидії торгівлі людьми.

Більше дванадцяти років активно працює в Україні й Міжнародний жіночий

правозахисний центр «Ла Страда-Україна», головні цілі діяльності якого – це попередження торгівлі людьми, зменшення її масштабів та організація допомоги постраждалим від цього злочину.

З 1997 року в Центрі діє Національна гаряча лінія із запобігання торгівлі людьми, безкоштовним номером якої (0-800-500-22-5) скористалися для отримання консультацій біля сорока тисяч громадян України. Більше 1700 осіб, постраждалих від торгівлі людьми, отримали від Центру юридичну, психологічну, медичну, гуманітарну та консультаційну допомогу.

Членами лекторської групи Центру, які представляють громадські організації, навчальні заклади, державні установи, лише в 2004-2008 роках проведено більше 3000 просвітницьких заходів для більш ніж 75 000 учасників (представників групи ризику та фахівців).

В Україні створена та працює Всеукраїнська мережа по боротьбі із комерційною сексуальною експлуатацією дітей, яка є членом Всесвітньої організації ЕКПАТ – «Зупинимо дитячу проституцію, порнографію та торгівлю дітьми».

Ця робота не пройшла безслідно. І хоча проблема торгівлі людьми залишається серйозною в Україні, що пов'язане з економічними проблемами, низьким рівнем життя та заробітної плати, позитивні зрушення в усвідомленні важливості спільної роботи, діяльності правоохоронних органів, можливостях для отримання допомоги тими, хто її потребує, спостерігаються і національними, і міжнародними експертами. Водночас мало зрушень поки помітно на рівні судової гілки влади в частині судового переслідування злочинців, де кількість завершених кримінальних справ (по тим, що винесений судовий вирок) у випадках торгівлі людьми складає лише 20-30 % від кількості заведених кримінальних справ.

Тож працювати потрібно, використовуючи нові можливості і інструменти протидії торгівлі людьми, і, перш за все, у веденні профілактичної роботи. Тож нова сфера роботи, яка відкривається завдяки співпраці громадських, міжнародних організацій, донорів та Міністерства освіти і науки України, це – системна профілактика торгівлі людьми в навчальних закладах професійно-технічного профілю.

Допомогою у цій роботі має стати посібник «Запобігання торгівлі людьми в системі професійно-технічної освіти», який підготовлено фахівцями Інституту інноваційних технологій та змісту освіти Міністерства освіти і науки України, Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна», а також провідними експертами та науковцями. Його друк та розповсюдження серед педагогів професійно-технічних навчальних закладів стали можливими завдяки фінансовій підтримці Міністерства закордонних справ Данії.

В посібнику відображені нові підходи до визначення та вивчення торгівлі людьми. Так, наприклад, вона розглядається в тісному зв'язку із поняттям та феноменом трудової міграції, оскільки такий вид міграції є актуальним для випускників професійно-технічних училищ, які не задовільнилися роботою в державі, шукають її в інших країнах.

Кількість українських трудових мігрантів в останні роки вимірюється мільйонами, але при цьому жоден експерт не може назвати конкретну цифру. Тому дані, які з'являються з цього приводу в державних доповідях, наукових публікаціях, засобах масової інформації, коливаються від трьох до семи мільйонів. Трудова міграція несе в собі як нові можливості, так і нові ризики, одним з яких є саме торгівля людьми. І зростання кількості зареєстрованих правоохоронними органами, громадськими та міжнародними організаціями випадків саме трудової експлуатації потерпілих від торгівлі людьми є яскравим підтвердженням цього висновка.

Торгівля людьми є брутальним порушенням прав людини, зокрема дитини. Дитина, відповідно до міжнародних документів, зокрема Конвенції ООН про права дитини, – це особа віком до 18 років. В цьому віці знаходиться більшість учнів професійно-технічних училищ. Тож погляд на проблему через порушення прав дитини – це важлива методологічна особливість посібника.

У ситуації з торгівлею людьми порушуються такі базові права як право на життя, свободу та особисту недоторканість, свобода від рабства (оскільки серед видів насилля нерідкими є примусова праця без оплати чи боргова залежність), право на свободу від катувань, жорстокого чи нелюдського поводження (особи, які постраждали від торгівлі людьми, дуже часто підлягають фізичному та психологічному насиллю), рівність перед законом, свобода пересування та проживання, право на відповідний рівень життя (особи, які постраждали від торгівлі людьми, змушені жити в поганих умовах, їм може бути відмовлено в медичній допомозі), право на відпочинок (примушування людей працювати більшу кількість годин на день без вихідного дня) тощо.

Крім того, що торгівля людьми є брутальним порушенням прав людини, вона є водночас й наслідком порушення інших прав людини, наприклад, відслідковується тісний зв'язок її з домашнім насильством, жорстоким поводженням з дітьми, експлуатацією праці дітей, позбавленням права на сімейне зростання та виховання.

20 років тому Генеральна Асамблея ООН прийняла Конвенцію ООН про права дитини, в якій ще раз підкреслила заборону торгівлі дітьми та експлуатацію дитячої праці. Ці питання знаходяться в центрі уваги також й авторів посібника.

Оскільки проблема торгівлі дітьми, використання дітей в проституції та виготовлення дитячої порнографії залишалася гострою і навіть зростала протягом останніх десятиліть, міжнародна спільнота розробила та прийняла Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо боротьби із торгівлею дітьми, дитячою проституцією та порнографією.

В контексті цієї теми важливо назвати ще один документ, тридцятиріччя якого відзначає світове співтовариство – це прийняття Конвенції ООН (1979 р.) про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. Саме в ній була сформульована (в статті 6) заборона торгівлі жінками і це явище визнане як серйозне порушення прав жінок.

Всі названі документи ратифіковані Україною та стали частиною національного законодавства. Крім того, Україна приєдналася до Конвенції ООН по боротьбі із транснаціональною організованою злочинністю, Факультативному протоколу до неї щодо попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми та покарання за неї, Конвенції Ради Європи «Про кіберзлочинність», конвенції Міжнародної організації праці, які забороняють використання примусової праці тощо.

Тож правове поле для протидії торгівлі людьми створено як на національному, так і міжнародному рівні. Крім того, в посібнику описано нормативно-правове забезпечення роботи із запобігання торгівлі людьми в системі професійної освіти, наведені приклади та шляхи посилення можливостей професійно-технічної освіти в профілактиці торгівлі людьми.

Окремий розділ посібника вміщує методичні рекомендації і практичні розробки організації та проведення заходів із профілактики торгівлі людьми. Це, зокрема, тези лекцій із запобігання торгівлі людьми та іншими порушеннями прав дитини, тренінги з профілактики торгівлі людьми в ПТНЗ, опис ігор та колективних завдань для тренінгів, навчальна програма підготовки педагогічних працівників до профілактики торгівлі людьми, інтерактивні вистави тощо. Вони всі апробовані в навчальних закладах, серед груп ризику і їх вміле застосування допоможе зробити цікавими для молоді заняття із профілактики торгівлі людьми.

Важливу роль у підготовці цього посібника відіграло проведене впродовж березня-серпня 2008 року Центром «Ла Страда-Україна» у співпраці із Інститутом інноваційних технологій та змісту освіти Міністерства освіти і науки України дослідження «Запобігання торгівлі людьми в системі професійно-технічної освіти: оцінка ситуації».

Воно мало на меті визначити стан ведення профілактики торгівлі людьми в закладах професійно-технічної освіти України. Серед основних завдань дослідження були такі, як визначення рівня обізнаності учнів ПТНЗ в питаннях торгівлі людьми та рівня охоплення учнів ПТНЗ профілактичними програмами з торгівлі людьми; вивчення залежності професійної орієнтації учнів ПТНЗ та рівень ризику потрапляння в ситуації торгівлі людьми та стану здійснення профілактики торгівлі людьми в системі профтехосвіти; визначення рівня професійної кваліфікації викладачів для ведення профілактичної роботи з торгівлі людьми, їх охоплення програмами, спрямованими на підвищення кваліфікації у веденні профілактичної роботи з торгівлі людьми, а також розробка рекомендацій щодо удосконалення тематичного наповнення профілактичних заходів серед учнів ПТНЗ; збільшення охоплення учнів ПТНЗ профілактичними заходами з торгівлі людьми; підготовки нормативно-правових документів для ведення профілактичної роботи з торгівлі людьми.

Отримані в ході дослідження результати, сформульовані рекомендації, виявлені проблеми знайшли своє відображення в навчальному посібнику.

Ми щиро сподіваємося, що посібник буде цікавим та корисним для педагогічних працівників системи професійно-технічної освіти, студентів

вищих педагогічних навчальних закладів I-IV рівнів акредитації, соціальних працівників, представників громадських організацій, широкого кола громадськості.

Свої відгуки, пропозиції щодо можливостей співпраці з Міжнародним жіночим правозахисним центром «Ла Страда-Україна» надсилайте за адресою info@lastrada.org.ua, або поштою: Київ, 03113, а/с 26. Так само, за цією ж адресою можна звертатися за інформаційними та освітніми матеріалами, посібниками з проблеми протидії торгівлі людьми, іншими матеріалами.

Ми вдячні вам за небайдужість, за бажання працювати з нами, за спільну роботу, за віру в можливість позитивних змін!

Катерина Левченко – президент Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна», доктор юридичних наук, професор

РОЗДІЛ 1

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ ТА ПРОТИДІЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ – АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

1.1. Левченко К.Б. Швед О.В. Торгівля людьми: загальний огляд ситуації та заходи з протидії

Основні поняття підрозділу: торгівля людьми, зовнішня торгівля людьми, внутрішня торгівля людьми, країни походження, країни призначення, країни транзиту

Одним з негативних наслідків соціально-економічних трансформацій у державі за часів здобуття незалежності є зростання кількості випадків торгівлі людьми. Відповідно до ст. 3 Протоколу про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми та покарання за неї *торгівля людьми* визначається як: здійснення з метою експлуатації вербування, перевезення, передачі, переховування або отримання людей шляхом погрози силою або її застосування чи інших форм примушування, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою чи вразливістю становища, або шляхом підкупу у вигляді платежів чи вигод для отримання згоди особи, котра контролює іншу особу.

Сьогодні в поняття торгівлі людьми у світовому масштабі вкладають певною мірою різні явища, які мають спільні ознаки, головна серед яких – продаж (інша платна передача) людини. Торгівлю тлумачать як:

- 1) такий продаж людини, коли її покупець отримує над нею всі або майже всі атрибути права власності (работоргівлю);
- 2) продаж, що призводить до вчинення щодо людини інститутів та звичаїв, тотожних з рабством, таких, як боргова кабала, сімейне рабство тощо;
- 3) вивезення для продажу або продаж людини за кордоном чи у своїй країні для використання у проституції або порнобізнесі;
- 4) продаж дитини для незаконного усиновлення;
- 5) використання ембріона чи плода людини з корисливою метою (фактично продаж ембріона чи плода);
- 6) продаж людини з метою незаконного вилучення її органів тощо.

Комісія ООН з питань боротьби з міжнародною злочинністю вважає торгівлю людьми третім за своїми масштабами видом організованої злочинності, що поступається лише нелегальній торгівлі наркотиками і зброєю. За оцінками Комісії, щорічні прибутки цього транснаціонального бізнесу становлять близько 12 мільярдів доларів.

Перші цифри щодо оцінки масштабу проблеми з'явилися у звіті Всесвітньої мережі за виживання (неурядова організація з офісом у

Вашингтоні) у 1997 році – близько 400 тис. жінок із країн СНД були продані в сексуальне рабство з початку 1990-х. Пізніше з'являлися й інші цифри (від 700 тис. до 4 млн. осіб у всьому світі у 2001 році), але однозначно можна відмітити складність ведення статистики передусім через латентність цієї проблеми. Правоохоронні органи України щорічно реєструють виявлені факти торгівлі людьми. У 1998 році їх було 2, у 1999 – 11, 2000 – 42, 2001 – 90, 2002 – 169, 2003 – 289, 2004 – 269, 2005 – 415, 2006 – 376, 2007 – 359, 2008 – 322.

Країни, задіяні в торгівлі людьми, підрозділяються на три типи: країни походження – постачальниці живого товару; країни, через які здійснюється транзит людей; країни призначення, куди власне вивозяться люди. Іноді одні і ті ж самі країни можуть належати одночасно до двох або й усіх трьох груп.

Пострадянські країни, у тому числі й Україна, належать до числа тих, із яких здебільшого здійснюється експорт людей на світові ринки «живого товару». Водночас вони є також транзитними для жителів азійських країн, які намагаються потрапити до Західної Європи. Пріоритетними країнами вивозу українських громадян є: Туреччина, Греція, Кіпр, Італія, Іспанія, Югославія, Боснія і Герцеговина, Угорщина, Чехія, Португалія, Росія, Хорватія, Німеччина, Об'єднані Арабські Емірати, Сирія, Китай, Нідерланди, Японія.

Окрім зовнішньої, виділяють також і внутрішню торгівлю людьми. Вона ведеться в межах однієї країни. Найчастіше вивозять людей з менш розвинених регіонів до більш розвинених. Потерпілі особи при цьому страждають від насильства не менше, ніж ті, кому доводиться перетинати кордон. За даними регіонального дослідження «Внутрішня торгівля людьми в Молдові, Білорусі і Україні», частка внутрішньої торгівлі людьми від загальної кількості випадків торгівлі людьми становить від 3 до 20%¹.

Ситуація ускладнюється не тільки кризовим станом української економіки, але й тим, що процес міграції криміналізується, оскільки дешева робоча сила українських громадян становить основу надприбутків посередників як в Україні, так і за її межами. До того ж, легальних можливостей виїхати працювати за кордон замало для всіх бажаючих. Серед факторів, що негативно впливають на поширення торгівлі людьми, фахівці все частіше відмічають посилення загальної криміналізації суспільства. Бідність, неможливість працевлаштування й здобуття освіти, корумпованість майже усіх сфер життєдіяльності є одними з головних чинників залучення до кримінального бізнесу великої кількості людей. І насамперед це стосується підліткової частини населення України, яка, розуміючи батьківську неспроможність забезпечувати родину належним чином, у багатьох випадках стає на шлях учинення злочинів.

Процес торгівлі людьми може включати особу або групу осіб, починаючи з вербувальника і закінчуючи особою, яка купує чи одержує жертву (наприклад,

¹ Цитується з листа Міністерства освіти і науки України від 15.02.08 № 34/8 – 155.

власник секс-клубу). Це може бути особа, що утримує людину в умовах рабства чи застосовує до неї методи, тотожні рабству, примусову працю, наприклад, примусове використання в промисловій, сільськогосподарській, рибальській галузях чи в жебрацтві, у домогосподарстві служницею чи в примусовому шлюбі.

Основними елементами в акті торгівлі є купівля-продаж людини; обман; насильство; боргова кабала; експлуатація різних можливостей і здібностей людини.

Предметом торгівлі може бути будь-яка особа незалежно від статі і віку: чоловіки, діти, жінки. Слід пам'ятати, що торгівля жінками є лише складовою частиною феномену торгівлі людьми. Чоловіків експлуатують як будівельників, шахтарів, на сільськогосподарських роботах; жінок – як домогосподарок, швачок, мийниць посуду. Дітей використовують здебільшого в жебрацтві та як дешеву робочу силу на некваліфікованих роботах або в розповсюдженні наркотиків серед підлітків.

Після закінчення технічного вузу роботу за фахом мені знайти не вдалося. Мій колишній однокурсник запропонував поїхати разом із ним до Франції, щоб стати там найманцем. Він повідомив, що знайшов фірму, на якій пропонують зарплатню від 1,5 до 5 тисяч франків, включаючи амуніцію, страхування, харчування і проживання на військовій базі. Це здалося мені прекрасною нагодою подивитися світ та заробити гроші. Я оформив закордонний паспорт. У фірмі ми підписали контракт французькою мовою. Фірма оформила візи та в кредит купила квитки. Коли прилетіли на місце призначення, нас розмістили в казармі. Від хлопців з Росії ми довідалися, що будуть посилати в гарячі точки по всьому світі...

З практики роботи центру «Ла Страда-Україна»

Незважаючи на здійснення певних зусиль з боку Української держави в напрямі протидії торгівлі людьми – криміналізацію цього злочину в національному законодавстві, прийняття та виконання державних програм протидії торгівлі людьми, ратифікацію міжнародних договорів, укладання двосторонніх та багатосторонніх угод, активізацію міжнародного співробітництва України, створення в системі МВС України спеціальних підрозділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, організацію та проведення інформаційних кампаній, відкриття реабілітаційних центрів для потерпілих від торгівлі людьми, налагодження активної співпраці з міжнародними та неурядовими організаціями, – проблема торгівлі людьми залишається актуальною, і це негативне явище має стійкі тенденції до поширення.

За оцінками експертів, від 3 до 7 млн. українських громадян працюють за кордоном. Абсолютна більшість із них влаштована там нелегально, що створює умови для експлуатації, порушення прав людини, торгівлі людьми.

Останні дослідження, що проводилися в Україні, показали, що найчастіше

це молоді жінки 18–26-річного віку, переважно неодружені, з базовою загальною середньою або середньою професійною освітою, здебільшого з невеликих міст України. Рівень їхнього матеріального добробуту можна оцінити як низький і дуже низький, грошей їм не вистачає навіть на необхідні речі і продукти. Що стосується чоловіків, то більшість становлять одружені, віком 31–60 років, що виїжджають з метою заробити грошей за короткий строк для забезпечення належного рівня життя своєї сім'ї. Рівень освіти більшості такий самий, як і в жінок. Діти, що потерпіли від торгівлі людьми, це здебільшого особи віком від 13 до 18 років, переважно більшість становлять дівчата. Вони найчастіше походять з неповних та реструктурованих сімей, при цьому скаржаться на насилля, що вчиняється по відношенню до них з боку нерідного батька. Але такий загальний опис осіб, які належать до реальної групи ризику, не виключає представників інших демографічних груп.

Серед основних завдань досліджень, що проводяться в Україні для визначення ситуації з торгівлею людьми, є вивчення готовності наших громадян їхати за кордон. Результати одного з останніх таких досліджень невтішні: 47% громадян віком до 40 років, тобто найбільш працездатного віку, готові виїхати за кордон, причому 10% із них бажають залишитися там на постійне проживання, 21% – на декілька років, а 16% – на декілька місяців.

За даними досліджень Державного інституту розвитку сім'ї та молоді, неурядових організацій, найбільша кількість громадян виїздить з райцентрів, малих міст та сіл. Вікова категорія осіб, які виїжджають за кордон, – це випускники середніх навчальних закладів, а також особи віком 25–27 років, більшість з яких уже мають сім'ї (50–60 % – мають дітей).

Торгівля «живим товаром» як асоціальне, кримінальне явище має особливість пристосовуватися до нових умов життя, міняти свої форми і методи залежно від економічної і соціальної ситуації у кожній конкретній країні й у світі взагалі. Загалом зміни мають такі вияви: потерпілими від торгівлі людьми стають і чоловіки; порівняно все менше жінок у віці за 35 років, а більше молодих – 15–19 років вивозяться для роботи в секс-індустрії, що свідчить про тенденції до омолодження бізнесу і дитячого рабства; збільшується кількість випадків торгівлі дітьми; торгівці висувають більше вимог до «якості товару» (вік, здоров'я та ін.); все більше з'являється потерпілих від торгівлі людьми, які використовувалися не в секс-бізнесі, а експлуатувалися в домашньому господарстві, на напівлегальних та нелегальних мануфактурах та фабриках (їх вік 30–50 років); зростають масштаби проблеми, з'являються нові шляхи вивезення, торгівці переходять до вербування у сільську місцевість; більш завуальованим та законспірованим стало вербування. Поширюється внутрішня торгівля – з метою втягнення до порнобізнесу та проституції дітей, у тому числі на замовлення іноземців. Зростаюча різниця між багатими та бідними країнами особливо впливає на становище жінок та дітей. Розлад національної економіки та політичної системи додає труднощів усім прошаркам населення, але жінки особливо вразливі в такій ситуації. Вони часто опиняються у парадоксальному становищі, бо відповідають за

благополуччя сім'ї, не маючи, в той же час, рівного доступу ні до краще оплачуваної роботи, ні до однакових можливостей для легальної міграції з метою працевлаштування порівняно з чоловіками. Зазначені чинники надають широке поле діяльності звідникам і сутенерам для вербування молодих жінок на зарубіжні роботи та до сексуального бізнесу.

Треба наголосити, що, крім звичайної експлуатації, жінки стикаються ще з однією її формою – сексуальною експлуатацією. Жінки працюють по 12–15 годин, а часто й цілодобово в секс-клубах, притонах чи бюро інтимних послуг, де власники, крім того, використовують їх прибиральницями, офіціантками чи хатніми робітницями. Обмеженням свободи, шантажуванням та залякуванням сутенери повністю підкоряють їх собі. Одним із вагомих факторів є те, що досить часто особа перебуває в чужій державі нелегально. Офіційні документи, за якими вона в'їхала, втратили свій чинність. Крім того, майже в кожному випадку сутенери вилучають персональні документи (паспорти). Особу переконують (і воно насправді так і є), що лише той факт, що вона знаходиться на нелегальному становищі, тягне багато неприємних наслідків: ув'язнення, депортація, штраф. Тому особа сама зацікавлена уникати контактів з представниками влади, що у свою чергу унеможлиблює будь-який правовий захист. Враховуючи всі ці обставини, не дивно, що жертви секс-бізнесу дуже рідко наважуються називати імена своїх сутенерів та свідчити проти них у судах. Крім того, іноземна мова стає на перешкоді спілкування жертви та представників властей.

Фактором, що підштовхує до бажання їхати за кордон у пошуках щастя, є насильство стосовно жінок, зокрема домашнє. Досвід спілкування з жінками, які потерпіли від торгівлі людьми, свідчить про те, що домашнє насильство нерідко стає передумовою, причиною, несвідомим поштовхом, що спонукає жінку шукати щастя і заробітку якомога далі від батьківщини. Суб'єктами насильства над жінкою виступають або батьки, або чоловік. Непорозуміння між поколіннями в родині – це чинник багатьох особистих бід. Коли дівчина, молода жінка страждає від психологічного або навіть фізичного насильства з боку батьків, вона не буде довго розмірковувати над пропозиціями посередників. І навпаки: коли батьки готові в будь-яку хвилину прийти на допомогу, дівчатам удавалося звільнитися з рук работоргівців.

Особливо потрібно виділити причини, що сприяють втягненню дітей у комерційну сексуальну експлуатацію. Ці причини умовно можна розподілити на дві групи. Перша – це фактор «штовхання», тобто коли важкі життєві обставини спричинили втягнення дитини в комерційну сексуальну експлуатацію (примус батьків чи опікунів, безпритульність, нарко-або алкоголезалежність). Друга група – це фактори «притягування». До цих факторів можна віднести такі, які приваблюють дітей до роботи в секс-бізнесі та порнографії. Це і культ сексу в ЗМІ, особливо на екрані та в журналах, хибні уявлення про легкість і швидкість заробітку та непотрібність набуття освіти. Тому діти ще шкільного віку іноді роблять вибір саме такого заробітку. Хоч це є вибір добровільний, але не можна плутати його з усвідомленим. Найчастіше, навіть якщо вибір робиться,

на перший погляд, вільно, як правило, є різні фактори, які «підштовхують». До таких факторів можна віднести недбале та безвідповідальне ставлення батьків, що не задовольняють основні життєві потреби дитини (їжу, житло, одяг та освіту) або жорстоко поведуться: сексуальне насильство в сім'ї, психологічний тиск та побої. Такі діти проводять більшість свого часу на вулиці або навіть живуть на вулиці. Офіційна статистика «дітей вулиці» збільшується з року в рік.

Практичний досвід роботи із запобігання торгівлі людьми та безпосереднє спілкування з особами, які бажають їхати працювати за кордон, та з тими, хто повернувся звідти, свідчить, що велику негативну роль у поширенні в Україні злочину «торгівля людьми» відіграє погана обізнаність українських громадян щодо можливостей працевлаштування та перебування за кордоном, а також про наслідки нелегального працевлаштування за кордоном. Цю групу чинників можна назвати інформаційними.

До правових чинників можна віднести відсутність, з одного боку, працюючої системи захисту потерпілих, недостатню захищеність українських громадян від рук торговців «живим товаром» як в Україні, так і за її межами, а з другого – складний шлях доведення факту злочинної діяльності, збору доказів та документування злочину працівниками правоохоронних органів. Досі в Україні нема закону про соціальний захист українських громадян за кордоном. Недостатньо використовуються норми чинного законодавства проти шахрайства. Практично не працює в Україні програма захисту свідків. Немає правового захисту громадян від свавілля влади, бюрократизму, невивплат заробітної плати.

Важливим чинником, який сформувався та виявився вже на початку нового століття, є наявність так званої соціальної мережі за кордоном. За даними дослідження Міжнародної організації праці, у більшості мігрантів, як благополучних, так і жертв торгівлі людьми, за кордоном працює хтось чи з родичів, чи близьких друзів, що сприяє поінформованості про можливість працевлаштування там та значно полегшує процес виїзду. Найбільше ризикують стати потерпілими від торгівлі людьми ті, хто виїжджає в далеке зарубіжжя з метою нелегального працевлаштування через посередника, який бере на себе фінансування поїздки – оформлення візи і закордонного паспорта, придбання квитків. Ці грошові витрати є додатковим мотивуючим фактором, який не дозволяє людині відмовитися від поїздки в разі виникнення сумнівів у її безпечності, вони ж стають і причиною того, що мігранти не можуть добровільно залишити роботу, тому що повинні повернути борги.

Причини торгівлі людьми потрібно шукати і в існуванні зовнішніх чинників, серед яких слід зазначити як позитивні: відкриття кордонів та падіння «залізної завіси»; спрощення можливості для українських громадян подорожувати по світу як у пошуках розваг, так і праці; так і негативні: інтернаціоналізація тіньової економіки; зростання різниці між багатими та бідними державами; формування міжнародних кримінальних об'єднань; корупційність працівників державних органів.

Політика України у сфері протидії торгівлі людьми та пов'язаним з нею злочинам спрямована на:

- профілактику і запобігання торгівлі людьми та пов'язаним з нею злочинам насамперед шляхом активізації роз'яснювальної та пропагандистської роботи, особливо серед молодого жіноцтва;

- організацію соціальної роботи з потерпілими від торгівлі людьми, сприяння їх успішній реабілітації та реінтеграції;

- забезпечення жорсткого контролю за дотриманням вимог законодавства суб'єктами господарської діяльності, які працюють у сфері модельного, туристичного, розважального бізнесу, посередництва у працевлаштуванні за кордоном, та невідворотного притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні чинного законодавства;

- максимальню ефективну реалізацію заходів з виявлення, викриття та припинення і розслідування фактів торгівлі людьми та пов'язаних з нею злочинів;

- міжнародне співробітництво у сфері протидії торгівлі людьми та пов'язаній з нею злочинності.

На виконання цих завдань спрямовані прийняті в Україні програми протидії торгівлі людьми (остання – Державна програма протидії торгівлі людьми на період до 2010 року), Закон “Про Загальнодержавну програму “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року”, Кримінальний кодекс України (ст. 149), відомчі накази та інші документи (останній наказ МОН – «Про організацію інформаційно-просвітницької роботи в закладах освіти у 2009–2010 роках щодо запобігання торгівлі людьми» від 19.03.2009 № 255) та ін.

Питання для обговорення:

1. На які типи поділяються країни в залежності від позиції в ситуації торгівлі людьми? До яких належить Україна?

2. Які головні причини поширення торгівлі людьми в Україні?

3. Які є зовнішні причини торгівлі людьми?

4. Які категорії населення можуть стати об'єктом торгівлі людьми?

5. Які фактори сприяють втягненню дітей у комерційну сексуальну експлуатацію?

6. У чому полягає політика України у сфері протидії торгівлі людьми?

Список літератури до підрозділу:

1. Соціальний аналіз основних чинників торгівлі людьми: реальна ситуація та шляхи запобігання. – К. : Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003.

2. Запобігання торгівлі людьми: взаємодія органів державної влади, міжнародних та неурядових організацій / Галустян Ю.М., Дорошок Т.О.,

Дебелюк М.І., Колос Л.Є., Левченко К.Б. та ін. – К. : Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004.

3. Запобігання торгівлі людьми : економічні проблеми та шляхи їх вирішення / матеріали міжнар. конф. 21–22 жовтня 2002 р. – К., 2003.

4. Левченко К. Б. «Торгівля людьми» та «торгівля жінками» : проблеми формування термінології сучасних документів / К. Б. Левченко // Вісник Університету внутрішніх справ. – Харків, 2000. – Вип. 11.

5. Запобігання торгівлі людьми : навч.-метод. посіб. – Вид. третє, доп. і випр. – Харків: Вид-во НУВС, 2001.

1.2. Ковальчук Л.Г. Трудова міграція з України та ризики нелегальної міграції

Основні поняття підрозділу: міграція, еміграція, іміграція, трудова міграція, легальна і нелегальна міграція, нерегульована міграція.

Міграція з історичної точки зору – це досить давнє явище. Економічні негаразди, військові конфлікти, національні протиріччя, екологічні катастрофи та інші проблеми вже багато років штовхають людей на переміщення по планеті. Кількість осіб, які щорічно покидають свої країни, оцінюється багатьма мільйонами. За даними Міжнародної організації праці, на початок XXI століття річна глобальна трудова міграція становить близько 120 млн. осіб, тобто 2,3 % світового населення.

Під міграцією розуміють переміщення людей, пов'язані, як правило, зі зміною місця проживання. Вона поділяється на беззворотну (з остаточною зміною постійного місця проживання), тимчасову (на досить тривалий термін) та сезонну (на певний період року). Розрізняють зовнішню (за межі країни) та внутрішню (з села в місто та ін.) міграцію. До зовнішньої належать еміграція та імміграція. Еміграція – масове переселення з батьківщини в іншу країну, тривале перебування за межами країни внаслідок переселення. Імміграція – в'їзд іноземців у країну на тривале або постійне проживання.

Україна належить до країн зі змішаними потоками мігрантів, тобто вона одночасно є країною виїзду, транзиту та призначення. Як країну транзиту Україну використовують переважно громадяни країн СНД. Передусім це громадяни Російської Федерації, Молдови, Грузії, Узбекистану, Азербайджану, Вірменії, які становлять 70% загальної кількості мігрантів. Другу основну групу становлять люди, метою яких є трудова міграція в країни з високим рівнем розвитку економіки. До третьої, найменшої, групи можна віднести біженців, шукачів притулку. Іноземних трудових мігрантів, для яких Україна є країною призначення, можна поділити на декілька груп. Легальні трудові мігранти приїжджають в Україну за контрактом, який зазвичай з ними укладають фірми країн їхнього походження. Друга група – це претенденти на

низькооплачувану роботу, часто без офіційної реєстрації. Третя – це мігранти, які приїжджають до своїх земляків, які вже прижилися в Україні. В Україні вже сформувалися в'єтнамська, іранська, арабська, китайська, турецька, індійська та пакистанська діаспори².

У більшості випадків Україна виступає країною виїзду. В основі сучасної еміграції з України лежать міграційні процеси громадян України з метою працевлаштування за кордон³. Згідно зі звітом Генерального Секретаря ООН з моніторингу світового населення, присвяченого міжнародній міграції та розвитку, Україна посідає четверте місце за кількістю міжнародних мігрантів⁴. Унаслідок важкої економічної ситуації в Україні, значного дефіциту робочих місць на ринку праці триває виїзд громадян з України до країн далекого зарубіжжя та Російської Федерації з метою працевлаштування. Сезонне, тимчасове працевлаштування або “човникові” поїздки за кордон у непростих економічних умовах перехідного періоду, на жаль, стали чи не основним засобом виживання для багатьох українських сімей. За різними оцінками, протягом року приблизно 5 млн. наших співвітчизників перебувають на заробітках за кордоном. Скажімо, в Росії щороку працює до 1 млн. таких заробітчан, а в “сезонний пік” їх чисельність сягає 3 млн.

Аналіз дзвінків, що надходять на Національну “гарячу лінію” з питань запобігання торгівлі людьми, 75% консультацій стосуються питань працевлаштування за кордоном. Українські громадяни часто готові їхати за кордон без знання мови й законодавства країни, без кваліфікації, згодні влаштуватися навіть на нелегальну роботу, що робить їх вразливими щодо порушень прав людини та потрапляння в небезпечні ситуації.

Більшість українців працюють за кордоном нелегально і є відповідно нелегальними мігрантами. Тут цікаво простежити тенденцію до зміни термінології. В офіційній термінології ООН замість терміна «нелегальна міграція» переважно вживають термін «неврегульована міграція», а замість терміна «нелегальний мігрант» «неврегульований» або «мігрантабоіноземець без належних документів». Ці поняття відображають гуманістичний підхід до явища нелегальної міграції, що базується на парадигмі прав людини. У його основі лежить принцип індивідуальної свободи, свободи переміщення, свободи вибору місця проживання. У національних законодавствах переважає поняття «незаконна» або «нелегальна міграція». Неврегульована міграція – це рух осіб, що відбувається з порушенням норм законодавства країн виїзду, транзиту та призначення⁵. Така ситуація ставить особу у вкрай уразливе становище, оскільки значно зростає ризик порушення її прав та свобод.

---

² Політика України у сфері контролю над нелегальною міграцією. – К., 2006. – С. 10–13

³ Запобігання торгівлі людьми: взаємодія органів державної влади, міжнародних та неурядових організацій / Ю.М. Галустьян, Т.О. Дорошок., М.І. Дебелюк та ін. – К. : Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – С. 18–19.

⁴ Політика України у сфері контролю над нелегальною міграцією. – К., 2006. – С. 9.

⁵ Політика України у сфері контролю над нелегальною міграцією. – К., 2006. – С. 7.

Слід зазначити, що намагання потенційних мігрантів виїхати та працевлаштуватися за межами держави активізує діяльність злочинних груп з оформлення виїзних документів і переправлення за кордон громадян України з метою їх подальшого продажу.

Проблема з різною гостротою та в різних формах виявляється в різних регіонах України. Особливо складне становище – в західних областях: Рівненській, Тернопільській, Чернівецькій, Волинській, Закарпатській, Львівській, – де на обліку в центрах зайнятості перебуває по декілька членів однієї родини. Лише з Івано-Франківської області з 1460 тис. населення 250 тис. працюють за кордоном. За неофіційними даними, на заробітках за кордоном перебуває 150–350 тис. жителів Львівщини. Не набагато краща ситуація в східних та південно-східних областях України.

Серед основних внутрішніх чинників поширення трудової міграції громадян України за кордон відмічають низький рівень життя та високий рівень безробіття, фемінізацію бідності та міграції, гендерну дискримінацію, низький рівень обізнаності з проблеми, недоліки правового захисту, корупцію, психологічні чинники. Серед зовнішніх чинників відзначають: розпад Радянського Союзу, внаслідок чого громадяни країн, що входили до його складу, отримали можливість вільного виїзду за кордон та спрощення можливості для українських громадян подорожувати по світу як у пошуках розваг, так і праці; інтернаціоналізацію тіньової економіки, зростання різниці між багатими та бідними державами, формування міжнародних кримінальних об'єднань, корумпованість працівників державних органів, наявність зон військових конфліктів.

У цілому науковці та дослідники одноставно стверджують, що перше місце серед чинників, які сприяють поширенню трудової міграції, посідають економічні проблеми країн, котрі переживають період трансформації суспільно-політичного та економічного устрою – низький рівень життя більшої частини населення та високий рівень безробіття.

Вартим особливої уваги є ще один чинник – наявність сектору зайнятості для мігрантів у країнах призначення. Адже непоодинокими є випадки нелегального працевлаштування громадян України за кордоном. Оскільки процедура замовлення робочих місць складна і довга, то роботодавцеві не вигідно офіційно цим займатися. Сезонне, тимчасове працевлаштування або “човникові” поїздки за кордон у непростих економічних умовах перехідного періоду, на жаль, стали поширеною практикою для багатьох українських сімей.

Унаслідок нелегального перебування на території іншої країни громадяни часто потрапляють у скрутне, а часто й рабське становище: їхні права не охороняються ні трудовим, ні цивільним законодавством і часто безкарно порушуються, не виконуються умови попередньої домовленості щодо розміру заробітної плати та порядку її виплати, їх шантажують, умови роботи та проживання залишають бажати набагато кращого тощо.

Україна, як і інші країни колишнього Радянського Союзу, вийшла на світову

міграційну арену в кінці 1980-х років, тому вона є порівняно новим донором для приймаючих країн і мусить вести конкурентну боротьбу з традиційними країнами-постачальницями мігрантів (країни Південної Європи, Азії, Африки, Латинської Америки) і “новачками” (Східна Європа, країни СНД).

Сформувавши ефективну міграційну державну політику, держава може зробити так, що міграція стане ефективною, як показує досвід багатьох країн-донорів. За експертними оцінками, щороку заробітчани в Україну надсилають близько 7 млрд. доларів США.

Стабільна трудова міграція у світі за декілька останніх десятиріч призвела до появи певного економічного порядку сегментації ринку праці в розвинених країнах і виділення певних видів роботи, якими займаються мігранти. У першу чергу, це непрестижні робочі місця, котрі не вимагають високої кваліфікації, з важкими умовами праці і низькою оплатою праці. За даними Організації з безпеки та співробітництва в Європі, до 48% усіх трудових мігрантів становлять жінки. Слід відмітити, що жінки знаходяться у більш дискримінаційних умовах, ніж чоловіки. Типово “жіночими” секторами зайнятості є сфера громадських послуг (персонал готелів, клінік, ресторанів, продавці тощо), домашнє обслуговування (няні, гувернантки, домашні робітничі, догляд за хворими), індустрія розваг (танцівниці, учасниці шоу-програм, консумація, стриптиз-шоу), медико-оздоровчі послуги (масаж, сауна), секс-послуги. Звичайно, жінки можуть працювати як висококваліфіковані працівники у різних сферах, але таке працевлаштування здійснюється виключно на легальних засадах.

Традиційно до “чоловічих” видів роботи прийнято відносити важку працю, що вимагає фізичної сили, управлінську роботу, а також роботу, що вимагає активної соціальної взаємодії. Чоловіки-мігранти переважно працюють у сферах, що вимагають певних професійних навичок. Вони, як правило, працюють з матеріальними об’єктами і створюють матеріальні цінності. Найпоширенішими сферами зайнятості є будівництво, нафтові платформи, морська справа. Для найму чоловіків використовують часто бригадний принцип. За експертними оцінками МЗС України, за кордоном на заробітках перебуває понад 2 млн. громадян України. А за даними неофіційних джерел кількість трудових мігрантів з України наближається до 7 млн. Офіційні статистичні дані підтверджують, що у 2006 році за кордоном на легальній основі працювали майже 40 тис. громадян України, з яких близько 30 тис. перебувало на консульському обліку.

Реальні факти сьогоднішньої ситуації в сільській місцевості західних та південно-східних областей, де значна частина населення перебуває на нелегальних заробітках за кордоном, підтверджують наявність масового попиту зарубіжних роботодавців на низькокваліфіковану працю мігрантів.

Відповідно до ст. 1 Конституції України, Українська держава є демократичною та соціальною. Відповідно до цього принципу, вона має забезпечити кожній людині можливість працювати та отримувати за свою працю гідну винагороду. Тому важливою є її діяльність у напрямі підготовки та підписання міждержавних договорів про працевлаштування українських громадян за кордоном.

Україна вже досягла певних успіхів у цьому виді діяльності. За станом на 1 січня 2009 року урядом України укладені договори про взаємне працевлаштування громадян з урядами Російської Федерації, Білорусі, Молдови, Польщі, Словаччини, Чехії, Литви, Латвії, Вірменії, Азербайджану, В'єтнаму, Португалії, Лівії. Однак, слід зазначити, що договори мають суто декларативний характер, оскільки з боку іноземних держав не виставлені заявки на працівників (необхідна кількість, спеціалізація тощо), не відпрацьовані механізми працевлаштування. До того ж деякі з цих країн (наприклад, Молдова, Білорусь, Росія) мають проблеми, схожі з проблемами українського суспільства – високий рівень безробіття та низький рівень розвитку економіки, що ставить під сумнів факт необхідності легальних українських працівників на їхній території.

Легалізація як метод протидії нелегальній трудовій міграції все ж доволі широко застосовується останнім часом. У 2001 році в Іспанії було легалізовано 60 тис. нелегальних мігрантів. За сім місяців легалізації, яка проводилася 2001 року в Португалії, було надано законного статусу 30 тис. українцям, 6500 молдаванам, 3600 росіянам, 470 білорусам тощо. Протягом 2001 року Греція також проводила легалізацію, вже другу⁶.

Виведення з неформального статусу таких сфер зайнятості, як домашнє господарство, сезонна сільськогосподарська робота, сфера розваг, значно сприятиме легалізації становища багатьох жінок, котрі зараз виконують ці види робіт на нелегальних засадах, і відповідно – захисту їхніх прав. Деякі країни вже мають такий досвід. Так, на початку 1980-х років посольство Японії у Філіппінах ввело так звану “візу працівника індустрії розваг”. Те ж саме зробила і Швейцарія.

Профілактична діяльність у даному випадку має включати цілий комплекс заходів, спрямованих на зменшення кількості факторів, що сприяють поширенню явища нелегальної трудової міграції. На жаль, на рівні міжнародних організацій та урядових структур профілактична робота часто тлумачиться як ряд заходів лише освітнього та інформаційного характеру, чого, як показує досвід, недостатньо.

Трудова міграція з країни повинна розвиватися під контролем держави і з її активною участю. Контроль держави має включати її відповідальність за дотримання прав мігрантів та захист прав своїх громадян на території іноземної держави, захист прав громадян, котрі звертаються по послуги до приватних фірм з працевлаштування.

Не можна не визнавати той факт, що працевлаштування за кордоном є важливим джерелом формування середнього класу, інструментом входження до міжнародного ринку праці, інтеграції до міжнародної спільноти через розвиток безпосередніх людських контактів тощо. Водночас, масова трудова міграція працездатного населення має серйозні негативні наслідки. Це й економічні втрати (відсутність надійних механізмів

⁶ Політика України у сфері контролю над нелегальною міграцією. – К., 2006. – С. 7.

перерахування отриманих за кордоном доходів), соціально-трудова (дискримінаційні умови праці та її оплати, правова нерегульованість проблем захисту трудових і соціальних прав). Її можна розглядати як тимчасовий вихід для країни в період глибоких економічних та соціальних трансформацій.

Однією з основних проблем, пов'язаних з трудовою міграцією, є розрив родинних стосунків, в результаті чого діти залишаються без батьківського піклування протягом кількох років, оскільки регулярні контакти підтримувати складно, мігранти бояться, що після поїздки додому їм не вдасться знову потрапити назад.

Питання для обговорення:

- 1. Що таке міграція? Які її види?**
- 2. Які потоки мігрантів притаманні для України?**
- 3. В яких регіонах України явище міграції є найбільш поширеним?**
- 4. Які внутрішні чинники поширення трудової міграції?**
- 5. Якими видами робіт зазвичай займаються трудові мігранти за кордоном?**
- 6. З урядами яких країн Україна уклала договори про взаємне працевлаштування громадян?**
- 7. Які позитивні та негативні наслідки має трудова міграція?**

Список літератури до підрозділу:

1. Політика України у сфері контролю над нелегальною міграцією. – К., 2006.
2. Запобігання торгівлі людьми: взаємодія органів державної влади, міжнародних та неурядових організацій / Галустян Ю.М., Дорошок Т.О., Дебелюк М.І., Колос Л.Є., Левченко К.Б. та ін. – К. : Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004.
3. Серова І. І. Сучасні світові тенденції протидії нелегальній міграції та їх вплив на боротьбу з торгівлею людьми /І.І. Серова // Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми. : зб. наук. пр. – Київ – Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004.

1.3. Ковальчук Л.Г. Зв'язок торгівлі людьми з іншими актуальними порушеннями прав дитини

Основні поняття підрозділу: торгівля людьми, права дитини, жорстоке поводження з дітьми, експлуатація дитячої праці, насильство, домашнє насильство, сексуальна експлуатація дитини.

Торгівля людьми тісно пов'язана з іншими порушеннями прав дитини, такими як жорстоке поводження, насильство, експлуатація. Ці явища мають певні спільні чинники виникнення та поширення (економічні, правові, політичні, психологічні, соціальні, соціально-педагогічні), схожі заходи профілактики, що здійснюються органами державної влади та неурядовими організаціями (інформаційно-роз'яснювальна робота серед громади, проведення навчання для фахівців, організація роботи консультативних пунктів, «гарячих ліній», «телефонів довіри», профорієнтація та перенавчання тощо). Наслідки для подальшого розвитку особистості дитини (психологічні, фізіологічні, психічні, соціальні, економічні, соціально-педагогічні), права, котрі порушуються в цих ситуаціях (на життя, свободу пересування, на гру, захист від експлуатації, захист від насильства, на освіту тощо). Хоча і не можна стверджувати, що ці проблеми є тотожними, оскільки кожна соціальна проблема має свою специфіку, що й відображається в міжнародних та національних нормативно-правових актах (Женевська декларація прав дитини 1924 р., Декларація прав дитини 1959 р., Конвенція ООН про права дитини 1989 р., Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей 1990 р., Конституція України, Закон «Про охорону дитинства»).

Жорстоке поводження розглядається ученими як поняття ширше за насильство⁷. Воно включає в себе насильство й інші види жорстокого поводження. Серед них ігнорування потреб дитини, гіперопіка, бездіяльність щодо дитини в скрутній ситуації, втягнення дитини в насильство між членами родини тощо. Виділяють також такий вид жорстокого поводження, як інформування дитини про існування насильства в сім'ї. «Ситуація розглядається насильницькою щодо дитини, навіть якщо вона просто знає про існування насильства у своїй сім'ї»⁸.

Взаємозв'язок між торгівлею людьми і насильством, жорстоким поводженням став предметом міжнародного дослідження «Порушення прав жінок. Причина та наслідок торгівлі жінками» (2008 р.). Дослідження дозволило зробити висновок про те, що домашнє насильство збільшує ризик потрапляння в ситуації торгівлі людьми. Так, у Білорусі 30% потерпілих від торгівлі людьми страждали від домашнього насильства, у Болгарії цей

⁷ Визначення понять див. в словнику термінів, с. 277

⁸ Пискларова М.П. Что такое домашнее насилие? / М.П. Пискларова // Социально-психологические и медицинские аспекты жестокости: информ.-науч. журн. 2003. №–1/2, – С.202.

показник становить 43,5%. 80% потерпілих від торгівлі людьми з Молдови зазначили, що домашнє насильство змусило їх прийняти рішення про міграцію. В Україні близько 50% потерпілих від торгівлі людьми страждали від різних форм домашнього насильства до потрапляння в ситуацію торгівлі людьми⁹.

«Опинившись у ситуаціях, подібних до рабських, діти стають жертвами насильства та жорстокого поводження, яке виявляється й у побитті, позбавленні їжі, сексуальному насильстві тощо. Стаючи в сім'ях жертвами насильства та жорстокого поводження, діти полишають сім'ї, опиняються на вулиці, де й стають об'єктами купівлі-продажу»¹⁰.

Таким чином, можемо говорити, що торгівля дітьми є однією з форм жорстокого поводження з дітьми та насильства. «Комерційна сексуальна експлуатація дітей, торгівля дітьми, дитяча порнографія тощо є ще й соціальними проявами жорстокого поводження з дітьми»¹¹. І водночас торгівля дітьми – це наслідок і чинник жорстокого поводження.

Торгівля дітьми як наслідок жорстокого поводження, сексуальної експлуатації та експлуатації дитячої праці.

Торгівля дітьми як наслідок жорстокого поводження проявляється в ситуаціях, коли насильство та жорстоке поводження щодо дитини спонукають її йти з дому, прогулювати заняття в школі, шукати засобів для прожиття. Домашнє насильство змушує дитину шукати того, чого їй не вистачає у сім'ї – уваги, любові, тепла, догляду, доброти, поваги, емоційної підтримки, – поза її межами. Пошуки шляхів задоволення своїх базових потреб та компенсації їх нестачі наражають дитину на небезпеку потрапити у складні життєві обставини, у тому числі торгівлю дітьми.

Діти, потерпілі від торгівлі людьми, часто зазнавали сексуальної експлуатації або експлуатації дитячої праці. Найчастіше дитяча праця експлуатується у сільському та домашньому господарстві, торгівлі, сфері послуг. Діти працюють на полях, доглядають тварин, збирають овочі, удобрюють ґрунт добривами, хімікатами, ремонтують сільськогосподарську техніку, наглядають за меншими дітьми, за хворими, збирають металобрухт, вторинну сировину, добувають вугілля, прибирають приміщення, продають товари в транспорті, на вулиці, миють машини, жебракують тощо. Сексуальна експлуатація дітей здійснюється шляхом залучення дітей до проституції і порнографії. Дитина розглядається як предмет сексу та предмет торгівлі. У сексуальній експлуатації дітей можуть брати участь як одна особа, так і невелика група (наприклад, сім'я, знайомі) або великі групи (наприклад,

⁹ Violation of Women's Rights. A cause and consequence of trafficking in women / La Strada International. – Amsterdam, 2008. – 111 p.

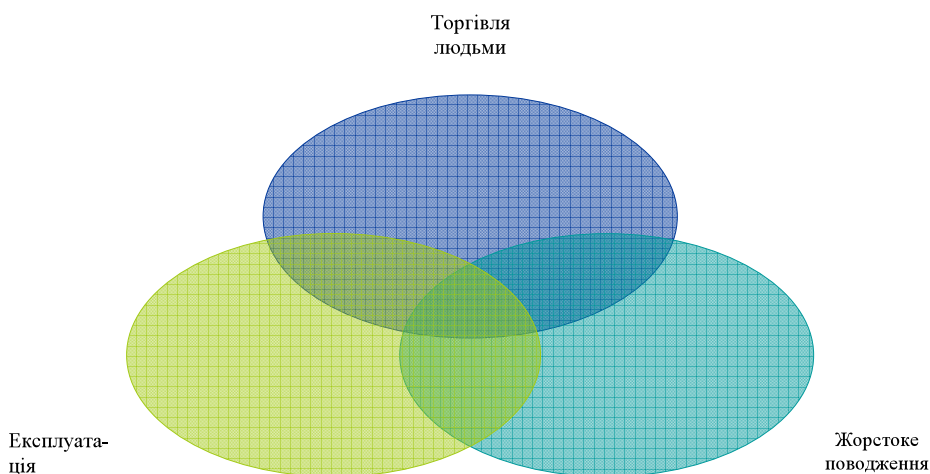
¹⁰ Там само.

¹¹ Механізми взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у протидії жорстокому поводженню з дітьми: навч.-метод. посіб. / за ред. Левченко К. Б., Трубавіної І. М. – К. : Юрисконсулт. – 2005. – С. 41.

кримінальні організації) людей. В Україні зафіксовані випадки, коли іноземні туристи або бізнесмени, відвідуючи країну, шукають сексуальних розваг саме з молоддю підліткового віку. Використання дітей для сексуальних стосунків з туристами – це вид сексуальної експлуатації дитини, що може використовуватися як громадянами країнами, так і іноземцями переважно в курортних, прикордонних місцях. Дитина, котра перебувала в ситуації експлуатації, часто не має здорових родинних стосунків з членами сім'ї, потребує уваги та відповідного догляду, вразлива до формування негативних поведінкових новоутворень (наприклад, агресивність, жорстокість, конфліктність, шкідливі звички) та гальмування позитивних новоутворень (позитивна самооцінка, розвиток емоційного інтелекту, встановлення соціальних зв'язків, довіра тощо). Такий стан робить її вразливою до потрапляння в ситуації торгівлі людьми.

Торгівля дітьми як причина жорстокого поводження, сексуальної експлуатації та експлуатації дитячої праці

Торгівля дітьми як причина жорстокого поводження проявляється в ситуаціях експлуатації, які йдуть за актом купівлі-продажу або іншої оплатної передачі дитини. Діти піддаються фізичному (побиття, стусани, умисні фізичні ушкодження, викручування рук, позбавлення їжі, втягнення до вживання алкоголю та наркотиків, обмеження в пересуванні), психологічному (образи, погрози, шантаж, приниження, обмеження в контактах), сексуальному (примус до сексуальних стосунків, використання в порнографії, образи сексуального характеру, примус до неприродних статевих зносин), економічному (повне вилучення або обмеження коштів, нав'язування економічно обмеженого способу життя, контроль за допомогою грошей) насильству.

Варто звернути увагу на те, що простежується чіткий зв'язок між порнографією та насиллям над дітьми в реальному світі. Втягнута у виробництво порнографії дитина, як правило, страждає від сексуального насилля. Дитяча порнографія в Інтернеті є великою проблемою, оскільки розповсюджується легко, швидко та дешевше, ніж через звичайні канали (відеопродукція, друкована).

Таким чином, можемо говорити про тісний зв'язок між явищами торгівлі дітьми, жорстокого поводження і домашнього насильства, сексуальної експлуатації та експлуатації дитячої праці. Це є важливим для планування профілактики усіх цих соціальних проблем. Адже профілактика одного негативного явища впливає на профілактику іншого негативного явища. Тому профілактика домашнього насильства, сексуальної експлуатації, експлуатації дитячої праці є важливою роботою в контексті профілактики торгівлі дітьми.

Питання для обговорення:

- 1. Що включає в себе поняття «жорстоке поводження з дітьми»?**
- 2. У чому полягає експлуатація дитячої праці?**
- 3. Що таке сексуальна експлуатація дитини?**

Список літератури до підрозділу:

1. Пискларова М.П. Что такое домашнее насилие? / М.П. Пискларова // Социально-психологические и медицинские аспекты жестокости: информ.-науч. журн. – 2003. – №1/2.
2. Violation of Women's Rights. A cause and consequence of trafficking in women / La Strada International. – Amsterdam, 2008.
3. Механізми взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у протидії жорстокому поводженню з дітьми: навч.-метод. посіб./ за ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної – К. : Юрисконсульт. – 2005.

1.4. Експлуатація дитячої праці

Основні поняття підрозділу: дитяча праця, трудове виховання, робота дітей, найгірші форми дитячої праці, моніторинг дитячої праці, жебракування, трудова діяльність, викоренення найгірших форм дитячої праці, Міжнародна організація праці, Міжнародна програма викоренення найгірших форм дитячої праці (ІПЕК).

1.4.1. Левченко К.Б. Аналіз ситуації з експлуатацією дитячої праці в Україні

Дитяча праця – робота дітей, що має таку природу чи інтенсивність, які заважають навчанню дітей або зашкоджують їхньому здоров'ю та розвитку. Така праця може завдати дітям непоправної шкоди; вона суперечить нормам міжнародного права й українському національному законодавству. Дитина – особа віком до 18 років відповідно до Конвенції ООН про права дитини.

Починаючи з 1970-х років, країни – члени Міжнародної організації праці все чіткіше дотримуються таких положень:

1) дитинство – це той період життя, коли людина повинна навчатися і розвиватися, а не працювати;

2) дитяча праця, через свою природу або умови, за яких вона відбувається, нерідко ставить під загрозу майбутнє дітей, їхні можливості стати повноправними членами суспільства і працівниками;

3) існування дитячої праці може зашкодити репутації країни на сучасному етапі та продуктивності її робочої сили у довготерміновій перспективі через недоступність освіти в дитинстві;

4) дитяча праця не є невід'ємним атрибутом суспільства, а її поступове скорочення, і навіть ліквідація, можливі за наявності політичної волі досягти її викоренення¹².

Доходу від дитячої праці, зазвичай, вистачає лише на задоволення основних фізіологічних потреб. При цьому бракує часу на навчання, від якого діти з легкістю відмовляються. До того ж фахівці фіксують наявність конфлікту в родинях працюючих дітей, де від дітей вимагають, з одного боку, перебирати на себе функції дорослих (заробляти гроші, робити внесок в економічний добробут сім'ї), а з іншого – залишатися дітьми (слухатися дорослих та хазяїв на роботі, миритися з тим, що їм платять менше, ніж дорослим, навчатися без уваги на їхню зайнятість роботою). Будучи одночасно і дітьми і працівниками, вони змушені розвиватися самі та вибудовувати свої стосунки з довколишнім світом, постійно відчуваючи протиріччя, що може мати негативні психологічні та соціальні наслідки.

Тому всім учасникам системи моніторингу дитячої праці важливо усвідомити це протиріччя між сподіваннями і потребами дітей та згубним впливом раннього залучення до праці як на самих дітей, так і на їхні родини для кращого розуміння мотивації дітей, їхньої реакції на появу і опитування моніторингової групи тощо.

Але потрібно враховувати, що не всі види праці шкідливі для дітей. З раннього віку багато дітей допомагають по господарству, виконують окремі доручення дорослих або працюють разом з батьками на власній фермі/ділянці чи в родинному бізнесі. Підростаючи, вони перебирають на себе певні легкі види роботи і навчаються якійсь професії в традиційних галузях господарства. Таким

¹² Психолого-педагогічна реабілітація дітей, вилучених із сільськогосподарської праці / за ред. О.П. Петрашук та І.І. Цушка. – К. : Ніка-Центр, 2003

чином, вони засвоюють корисні трудові навички та ставлення до праці. Легка праця за умови постійного і ретельного моніторингу може стати важливою складовою процесу соціалізації та розвитку дитини, що навчає їх брати на себе відповідальність і відчувати гордість за власні досягнення. Звичайно, така робота повністю не позбавлена ризику, проте не її мають на увазі, коли йдеться про дитячу працю.

Таким чином, дитячу працю слід розглядати:

- як украї негативне соціальне явище з усіх точок зору – медичної, соціальної, педагогічної тощо;

- як протиправний вид діяльності, заборонений законодавчо.

Дитячою працею не вважається:

- участь дітей у виконанні деяких видів легких робіт, наприклад, допомога батькам у родинних і домашніх справах (які не забирають багато часу і не перешкоджають навчанню);

- трудова діяльність підлітків протягом кількох годин до чи після шкільних занять, а також під час канікул, щоб заробити на кишенькові витрати.

Усе це розглядається як елементи виховання хлопчиків та дівчаток, а також як спосіб набування професійних базових навичок і вміння адаптуватися в суспільстві. Це сприяє підвищенню їхньої самооцінки та впевненості в собі, водночас дає їм можливість зробити внесок у сімейний бюджет та заробити кишенькові гроші.

Таблиця 1. 4.1

Дитяча праця та трудове виховання: спільні риси та відмінності

	Спільне	Відмінності
Трудове виховання	залучається дитина; вид діяльності, пов'язаний з виконанням певної роботи	приносить користь; дитина – об'єкт; законна діяльність; суспільством сприймається позитивно;
Дитяча праця		приносить шкоду; дитина – об'єкт; може бути законною і незаконною; суспільством сприймається і позитивно і негативно
Робота дітей		приносить користь; дитина – суб'єкт; законна діяльність; суспільством сприймається позитивно
Найгірші форми дитячої праці		приносить шкоду; дитина – об'єкт; незаконна діяльність; суспільством сприймається негативно

Трудове виховання – вид виховання, спрямований на формування творчої особистості в різних видах трудової діяльності: навчальній, науковій, виробничій, сфері обслуговування, господарсько-побутовій та інших¹³.

Сучасна педагогіка визначає такі завдання трудового виховання:

- формування відповідального ставлення до праці, до праці як потреби живого здорового організму;
- формування психологічної та практичної готовності працювати (настанова на працю);
- виховання умінь та навичок колективної та індивідуальної праці;
- прищеплення інтересу до науки, техніки, культури, виявлення схильностей та навичок до певних видів діяльності;
- виховання свідомої дисципліни та дисциплінованості;
- врахування регіональних, місцевих умов та використання їх у навчально-виховному процесі.

Найгірші форми дитячої праці – це:

- праця, яка за своїм характером або умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоду здоров'ю, безпеці або моральності дітей; такі види робіт визначаються національним законодавством або компетентним органом;
- всі форми рабства або практика, подібна до рабства, як наприклад, продаж дітей або торгівля ними, боргова кабала та кріпосна залежність, а також примусова чи обов'язкова праця, в тому числі примусове чи обов'язкове вербування дітей для їх використання у збройних конфліктах;
- використання, вербування або пропонування дитини для заняття проституцією, для виробництва порнографічної продукції;
- використання, вербування або пропонування дитини для заняття протиправною діяльністю, в тому числі для виробництва або продажу наркотиків, як вони визначені у відповідних міжнародних договорах;

Жebraкування розглядається як одна з найгірших форм дитячої праці. Важливо зазначити, що дитяче жebraкування не може розглядатися як економічна категорія діяльності, проте це робота, яка за своїм характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди здоров'ю, безпеці чи моральності дитини, яка залучена до жebraкування.

Деякі діти жebraкують, тому що їхні сім'ї малозабезпечені. Проте в багатьох випадках діти вербуються та продаються з метою отримання прибутку для інших осіб. Це цинічний спосіб отримання вигоди з суспільної традиції давати милостиню, зокрема коли це розглядається як релігійний обов'язок. Звичайно не всі діти-жебраки були продані з метою використання в жebraкуванні. Іноді діти вірять, що жebraкування – легкий

---

¹³ Психолого-педагогічна реабілітація дітей, вилучених із сільськогосподарської праці / за ред. О.П. Петрашук та І.І. Цушка. – К. : Ніка-Центр, 2003.

шлях заробляння грошей та вибирають цей шлях для себе¹⁴. Але постає питання – чи свідомо вони це роблять?

Згідно з інформацією Департаменту кримінальної міліції у справах неповнолітніх Міністерства внутрішніх справ України, даний злочин – прибутковий бізнес. Є декілька видів цього злочину в Україні. Передусім це – сімейний бізнес, коли батьки примушують своїх дітей жебракувати. Другий тип – коли діти вулиці, які мають досвід жебракування, залучають менших за віком дітей до цієї діяльності. Третя форма – бізнес, організований іншими особами.

Втягнення неповнолітніх у заняття жебрацтвом карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

Зрозуміло, що діти йдуть на важкі роботи не від гарного життя і, частіше, не за своїм бажанням. Часто власні батьки спонукають своїх дітей до праці. Як засвідчують дані статистичного дослідження, в 62% випадків ініціаторами працевлаштування дітей є їхні батьки. Особливо це стосується країн, що розвиваються. Порівняно зі своїми однолітками в розвинених державах, діти у бідних країнах витрачають більше часу на роботу по господарству чи в інших місцях, батьки використовують своїх дітей як джерело додаткового доходу для родини.

Експлуатація дитячої праці поширена і в неблагополучних багатодітних родинх або в родинх, чиї низькі доходи не дозволяють дорослим самотужки впоратися з важкими життєвими ситуаціями, наприклад, у разі каліцтва, чи важкої хвороби члена сім'ї, алкоголізму батьків. Нерідко такі родини є боржниками і не мають коштів навіть на те, щоб прогодувати дітей, – усі ці фактори спонукають батьків віддавати дітей на роботу в наймане рабство чи на шкідливі виробництва задля погашення родинного боргу чи за якихось інших умов.

Важливим фактором у поширенні дитячої праці є те, що дітьми порівняно легко керувати, оскільки вони не знають або погано знають свої права, вони створюють менше проблем, вони слухняніші і довірливіші, ніж дорослі.

Вони не знають або не можуть знати про ті тяжкі наслідки для їхнього здоров'я і навіть життя, які спричиняє шкідлива робота. Візьмемо, наприклад, такий невинний на перший погляд вид діяльності, як збирання вторинної сировини. Збирання матеріалів, придатних для повторного використання, на смітниках, звалищах відходів та в інших місцях може призвести до поранень, порізів, зараження крові, хімічних отруень, респіраторних захворювань, туберкульозу, інфекційних захворювань (включаючи СНІД), харчових отруень, дерматитів, травм і навіть смерті.

Більше половини працюючих дітей заробляють гроші некваліфікованою фізичною працею, при цьому 40,5% малолітніх трудівників працюють в умовах підвищеного ризику (запиленість, загазованість, шум, робота на

---

¹⁴ Dottridge Mike. Kids as Commodities? Child trafficking and what to do about it / International Federation Terre des Hommes. – May 2004

висоті, надмірні фізичні та нервові навантаження тощо), які завдають шкоди їхньому здоров'ю і нормальному розвитку.

За даними обстеження методом швидкої оцінки, 3% опитаних працюючих дітей мали виробничі травми, ушкодження чи хвороби пов'язані з роботою. 25% дітей відзначили негативний вплив роботи на їхнє здоров'я.

Конвенція ООН про права дитини зобов'язує держави-учасниці захищати дітей від експлуатації в будь-якій формі, здатній завдати їм моральної, фізичної, психічної чи іншої шкоди.

Незважаючи на те, що Міжнародною організацією праці був прийнятий всеохоплюючий документ про повне скасування дитячої праці, проблема експлуатації праці дітей актуальна і сьогодні, залишається серйозною світовою проблемою. За даними Міжнародної організації праці (МОП), у світі працює понад 250 мільйонів дітей віком від 5 до 14 років. З них 120 мільйонів працюють цілий день по шість-сім днів на тиждень.

Останніми роками у світі загострилася увага до проблеми дитячої праці, проте її правильному усвідомленню і вирішенню шкодять певні міфи й упередження.

Один з таких міфів – впевненість у тому, то дитяча праця – це проблема лише тих країн, що розвиваються. Інший міф – що дитяча праця є невід'ємною складовою бідності, і всі спроби ліквідувати її є марними.

Звичайно, реальність далека від цієї картини. Дитяча праця є проблемою не лише «третього світу». Зараз в економічно розвинутих країнах регулярно виконують оплачувану роботу близько 26% підлітків та молоді віком 15–18 років. Усе більше дітей змушені працювати в країнах з перехідною економікою, до яких належить і Україна. Дослідження, проведені в Україні, свідчать, що чисельність дітей, залучених до оплачуваної праці, зростає.

Так, за даними дослідження, проведеного Державним комітетом статистики України у співпраці з МОП, виявлено понад 456 тис. дітей, що працюють, з яких 97 тисяч – це діти найуразливішої групи віком від 7 до 12 років. За даними Українського інституту соціальних досліджень, в Україні існує дитяча наймана праця за оплату.

Серед загалу працюючих дітей зайнято важкою фізичною працею – 18%. Серед дітей віком від 7 до 12 років зайнято важкою фізичною працею – 24%. Дітей, постраждалих від фізичних травм або хвороб, викликаних небезпечними або шкідливими умовами праці, – 3% (насамперед, діти віком від 10 до 14 років), працюють більше 8 годин на добу – 3%, працюють постійно під час навчального року – 61%.

Поширення феномену дитячої праці, в тому числі незаконних її форм, обумовлено багатьма чинниками соціально-економічного становища України. Основні з них такі:

- складне економічне становище багатьох сімей в Україні зумовлює виникнення пропозиції дитячої праці працедавцям;
- неможливість продовжити навчання значною групою дітей збільшує пропозицію робочої сили на ринку праці;

- на поширення дитячої праці значною мірою впливає тіньовий сектор економіки;

- недосконалість системи опіки та піклування призводить до збільшення кількості безпритульних та бездоглядних дітей, які задля фізичного виживання змушені працювати в найгірших умовах;

- у країні існує попит на працю дітей віком молодше 15 років, тобто раніше визначеного законодавством віку.

Середній вік початку трудової діяльності дітей в Україні становить 12 років. Лише 47,4% працюючих дітей досягли 15 років – мінімального віку прийому на роботу згідно з Кодексом законів про працю України. Решта дітей працює всупереч чинному законодавству.

За даними Державного комітету статистики, тривалість робочого тижня працюючих дітей набагато перевищує допустимі законодавством межі для даної вікової категорії, а майже для 6% працюючих дітей робочий тиждень був набагато довшим від визначеного законодавством для дорослого населення, тобто понад 40 годин. На умовах подовженого робочого тижня, часто навіть без вихідних, працює 24% дітей, зайнятих у сільському господарстві, та 17% зайнятих у торгівлі.

Останнім часом на національному рівні поширюється стратегія моніторингу дитячої праці. Вона пов'язана із **включенням системи моніторингу дитячої праці до функцій та мандата Інспекції з нагляду за дотриманням законодавства про працю** Міністерства праці та соціальної політики України та використанням можливостей (ресурсів) Всеукраїнської спостережної ради, Національного комітету моніторингу дитячої праці та обласних комітетів дій як координаційних механізмів для здійснення такого моніторингу.

Моніторинг – це процес систематичного збору й аналізу кількісної та якісної інформації щодо визначеної сфери (проблеми, проекту, програми і т.п.) з метою вдосконалення процесу прийняття рішень. Працівники освіти залучаються до здійснення моніторингу дитячої праці.

Моніторинг дитячої праці¹⁵ – це активний процес із зупинення використання дитячої праці, який включає в себе здійснення регулярного нагляду з метою ідентифікації працюючих дітей та визначення ризиків, з якими вони стикаються, переадресування (перенаправлення) їх, у разі необхідності, до установ, котрі надають допомогу, відстеження процесу їх вилучення з дитячої праці та нагляд (спостереження) за ними, для отримання впевненості, що вилучені діти задоволені отриманими альтернативами.

Основна функція моніторингу дитячої праці – полягає в ідентифікації та оцінці ситуації з дитячою працею, а також вилученні дітей та їх направленні до альтернативних послуг.

Система моніторингу дитячої праці була запроваджена на міжнародному

---

¹⁵ Annex list: list of Interventions. Review of child labour monitoring tools and models. In ILO-IPEC projects to combat trafficking in children for labour and sexual exploitation / Chongcharoen Sornkaew. Geneva, June 2005.

та національному рівні як своєрідна допомога інспекції праці, оскільки в останній не завжди вистачає персоналу інспекторів, а також для надання в разі необхідності комплексної допомоги дітям, які залучені до дитячої праці.

Варто мати на увазі, що моніторинг потрібен не лише на робочому місці, а що система має включати також заходи соціального захисту (навчання та інші альтернативні можливості для дітей, вилучених з виробництва).

Моніторинг дитячої праці включає:

1. Визначення ситуації щодо дитячої праці.
2. Оцінку масштабів, видів, сфер дитячої праці.
3. Нагляд за підприємствами, де працюють діти, з метою їх вилучення, покращення, в разі необхідності, умов праці.
4. Організацію надання альтернативних послуг дітям, які працюють, якщо відсутня можливість їх вилучення з дитячої праці.
5. Вилучення, в разі необхідності, працюючих дітей з ситуації праці.
6. Превентивний компонент: роботодавці та батьки мають отримати інформацію про негативний вплив дитячої праці на дітей та про законодавство щодо праці дітей та хибність уявлень про користь використання дитячої праці.
7. Подальші кроки (використання результатів моніторингу в роботі щодо захисту прав дітей, покращення умов праці, взаємодії різних служб у цьому напрямі).

Моніторинг дитячої праці поєднує різні рівні державних структур, а також координує збір інформації та управління збором інформації про працюючих дітей, а також соціальні та інші послуги, якими вони можуть бути забезпечені. В ідеалі моніторинг дитячої праці має бути загальнонаціональним і базуватися на основі комплексу національних угод про інформацію, яка має збиратися, а також механізмах, за якими моніторинг буде здійснюватися. Процес моніторингу здійснюється на обласному та районному рівнях, але має координуватися на національному рівні.

Такий процес координації в Україні може здійснювати Всеукраїнська спостережна рада або Національний комітет моніторингу дитячої праці. Перша вже існує, створена завдяки програмі ІПЕК, другий має бути створений у межах реалізації поточної програми ІПЕК в Україні. Для ефективного здійснення моніторингу необхідні також відповідні розпорядчі документи Кабінету Міністрів, Міністерства праці та соціальної політики України, а також Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту. Це питання буде висвітлено в наступному розділі.

Міжнародна організація праці та Міжнародна програма викоренення найгірших форм дитячої праці рекомендують, щоб всюди, де це можливо, місцевий моніторинг дитячої праці був частиною національної системи моніторингу дитячої праці, оскільки різні процеси моніторингу дитячої праці мають спрямовуватися та координуватися.

Реальна ситуація в Україні складається таким чином, що моніторинг дитячої праці починає розвиватися на районному (місцевому, міському) рівні під впливом уже згадуваної програми ІПЕК та громадських організацій.

Участь у процесі моніторингу мають відігравати не тільки вчителі та класні керівники, але й соціальні педагоги та шкільні психологи. Вони можуть контролювати відвідування шкіл дітьми, особливо тими, хто був вилучений із ситуації дитячої праці.

З точки зору фахівців дуже важливим є зв'язок нових освітніх ініціатив, освітньої системи та існуючої системи шкільних перевірок з моніторингом місць роботи в загальній системі моніторингу дитячої праці.

Це допомагає ідентифікувати дітей, які належать до потенційної групи ризику і могли б працювати чи бути залученими до дитячої праці, а також бути впевненими, що діти, які працювали, перебувають під наглядом з метою попередження їх повторного залучення до праці, після того, як вони були вилучені із ситуацій використання дитячої праці.

Метою моніторингу дитячої праці є виявлення випадків дитячої праці у формальному та неформальному секторах економіки силами працівників різних державних установ та недержавних організацій, припинення тієї праці, яка є незаконною та ризикованою для дітей.

1.4.2. Удалова О.Ю. Нормативно-правова регламентація праці учнів ПТНЗ

Право на працю є одним з основних прав людини, яке проголошене у Загальній декларації прав людини (ст. 23) та отримало розвиток у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, де зазначено, що «держави визнають право на працю, яке містить у собі право кожної людини заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується» (ст. 6). Це означає, що кожна людина має право на працю, вільно обирати ту чи іншу роботу та одержувати за неї винагороду (заробітну плату), що дає їй можливість гідно існувати самій та утримувати сім'ю.

Право на працю, згідно з міжнародними стандартами в галузі прав людини, включає справедливу заробітну плату та рівну винагороду за працю рівної вартості; забезпечення гідного життя для працівника; умови праці, які відповідають вимогам безпеки та гігієни, відпочинок, дозвілля, розумне обмеження робочого часу, періодичну оплачувану відпустку. Право на працю включає в себе не тільки вибір роду діяльності, а й вибір професії.

Проблеми, пов'язані з використанням праці дітей і захисту неповнолітніх від експлуатації та виконання небезпечних робіт, розглядаються в ряді міжнародних угод, найважливіша з яких Конвенція ООН про права дитини, ратифікована майже всіма країнами світу. Конвенція утверджує широкий спектр прав дитини, зокрема й право на захист від економічної експлуатації

та виконання будь-яких робіт, які можуть бути шкідливими для її здоров'я чи перешкоджати одержанню нею освіти, або завдавати шкоди фізичному, розумовому, духовному, моральному чи соціальному розвитку.

Конвенція вимагає від країн, що підписали її, вжиття законодавчих, адміністративних, соціальних заходів, а також заходів у сфері освіти, спрямованих на практичну реалізацію її принципів положень, зокрема: (а) на встановлення мінімального віку для влаштування на роботу; (б) на визначення необхідних вимог щодо тривалості робочого дня та умов праці; (в) на введення в дію відповідних видів покарань чи інших санкцій з метою забезпечення ефективного виконання її (законодавчих) положень, а також інших міжнародних актів аналогічного характеру, особливо нормативно-правових документів, ухвалених Міжнародною організацією праці (МОП).

Міжнародна організація праці багато уваги приділяє захисту прав дитини у сфері праці. У рамках і під егідою цієї впливової міжнародної організації ухвалено конвенції та рекомендації, спрямовані на обмеження використання дитячої праці, забезпечення її охорони, встановлення вікових обмежень у залученні дітей до праці, а також заборону експлуатації дитячої праці. Ці документи є міжнародними стандартами в галузі прав людини, світовими зразками для виконання кожною державою.

Міжнародну організацію праці було засновано у 1919 році з метою міжнародного співробітництва у справі забезпечення тривалого миру в усьому світі та усунення соціальної несправедливості шляхом поліпшення умов праці. МОП – єдина організація в системі ООН, яка має тристоронню структуру, де представники роботодавців і працівників – соціальні партнери і мають однакове з представниками уряду право голосу у формуванні політики і програм дій у сфері праці.

З 1946 року МОП стала першою спеціалізованою установою Організації Об'єднаних Націй. МОП нараховує 175 держав-членів. Україна є членом МОП з 1954 року.

За роки своєї діяльності МОП ухвалила 184 конвенції та 192 рекомендації; у 1994–1995 роках визначила 7 фундаментальних конвенцій у сфері праці (№№ 29, 87, 98, 100, 105, 111, 138); у 1998 році односторонньо ухвалила Декларацію основних принципів та прав у світі праці, яка базується на ряді фундаментальних конвенцій.

Конвенції, спрямовані на дотримання прав у сфері дитячої праці

- Конвенція № 29 «Про примусову і обов'язкову працю, (1930);
- Конвенція № 10 «Про мінімальний вік допуску дітей на роботу в сільському господарстві» (1921);
- Конвенція № 15 «Про мінімальний вік допуску підлітків на роботу вантажниками вугілля або кочегарами на флоті (1921);
- Конвенція № 16 “Про обов'язковий медичний огляд дітей і підлітків, зайнятих на борту суден” (1921);
- Конвенція № 58 “Про мінімальний вік допуску дітей на працю в морі” (1936);

- Конвенція № 59 “Про мінімальний вік прийому дітей на роботу в промисловості” (1937);
- Конвенція № 77 “Про медичний огляд дітей і підлітків з метою з’ясування їх придатності до праці у промисловості” (1946);
- Конвенція № 90 “Про нічну працю підлітків у промисловості” (1948).;
- Конвенція № 123 “Про мінімальний вік допуску на підземні роботи у шахтах та рудниках” (1965);
- Конвенція № 138 «Про мінімальний вік для прийому на роботу (набула чинності 19 червня 1976 року, Україна ратифікувала її 7 березня 1979 року, і для неї вона набула чинності 14 травня 1980 року);
- Конвенція № 182 «Про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці. (набула чинності 1999 року, Україна ратифікувала її у 2000 році, набула чинності для України 14 грудня 2001 року).

Нормативно-правова база забезпечення протидії використанню дитячої праці в Україні:

- Конституція України
- Кодекс законів про працю України
- Кодекс України про адміністративні порушення
- Кримінальний кодекс України
- Закон України «Про охорону дитинства»
- Концепція запобігання використанню найгірших форм дитячої праці.

Міжнародна організація праці (МОП) реалізує Міжнародну програму з викоренення найгірших форм дитячої праці (МОП – ІПЕК), учасниками якої сьогодні є 86 країн, у тому числі й Україна, де Програма реалізується з 2001. Метою Програми є поступова ліквідація найгірших форм дитячої праці шляхом зміцнення національного потенціалу країн світу у вирішенні питань проблеми дитячої праці та сприяння урядам цих країн ефективно впроваджувати положення Конвенції МОП № 182 «Про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці».

Міжнародні документи, відповідно до ст. 9 Конституції України, стають частиною національного законодавства, якщо вони ратифіковані Верховною Радою України. Якщо норма міжнародного нормативно-правового акта, ратифікованого Україною, вступає в колізію з нормами національного законодавства, то знову ж таки, відповідно до ст.9 Конституції України, пріоритет мають норми, сформульовані у міжнародному акті.

За роки незалежності Україна за станом на грудень 2004 року ратифікувала 54 акти Міжнародної організації праці, у тому числі й найбільш важливі конвенції МОП, що забезпечують права дитини. Серед них: Конвенція № 29 «Про примусову і обов’язкову працю (1930); Конвенція №10 «Про мінімальний вік допуску дітей на роботу в сільському господарстві (1921); Конвенція №215 «Про мінімальний зік допуску підлітків на роботу вантажниками вугілля або кочегарами на флоті» (1921).

Серед ратифікованих Україною конвенцій МОП особливе значення мають Конвенція № 138 «Про мінімальний вік для прийому на роботу (набула

чинності 19 червня 1976 року, Україна ратифікувала її 7 березня 1979 року, і для неї вона набула чинності 14 травня 1980 року) та Конвенція № 182 «Про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (набула чинності 1999 року, Україна ратифікувала її у 2000 році, набула чинності для України 14 грудня 2001 року).

Конвенція № 182 «Про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці Міжнародної організації праці було прийнято у червні 1999 року Вона набула чинності у листопаді 2000 року. У Конвенції дається визначення найгірших форм дитячої праці (НФДП), що включають усі форми рабства, торгівлю дітьми, дитячу проституцію, дитячу порнографію, використання дитини в незаконній діяльності (наприклад, для виробництва та продажу наркотиків), а також використання дитини в будь-якій роботі, яка за своїм характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди здоров'ю, безпеці чи моральності дітей. Конвенція спонукає міжнародну спільноту щодо законодавчого визначення тих видів робіт, до яких не можна залучати осіб молодше 18 років. Україна ратифікувала Конвенцію № 182 14 грудня 2000 року (дод. 4).

Рекомендації 1999 року № 190 (дод. 5) щодо найгірших форм дитячої праці пропонують країнам, які ратифікували Конвенцію, внести до переліку видів шкідливої праці, що затверджуються на національному рівні, такі види робіт, заборонених для виконання дітьми (ст. 3):

РЕКОМЕНДАЦІЯ № 190

Визначає види робіт, які можуть зашкодити здоров'ю, безпеці або моральності дитини. До них належать:

а) роботи, під час виконання яких дитина підлягає фізичному або психологічному тискові, сексуальним домаганням;

б) роботи під землею, під водою, на небезпечній висоті або в обмеженому просторі;

в) роботи, пов'язані з небезпечними механізмами, обладнанням та інструментами, що потребують фізичного втручання або ручного транспортування важких предметів;

г) робота в шкідливих умовах, коли дитина зазнає дії небезпечних для здоров'я речовин або виробничих процесів, а також температури, шуму, вібрації;

д) робота в надзвичайно важких умовах, тобто тривалі чи нічні роботи або така робота, коли дитина змушена постійно перебувати на території підприємства.

Виконання роботи, яка вважається небезпечною, може бути дозволено особам 16-річного віку за умови, що вона не зашкодить їхньому здоров'ю, безпеці та моральності, і вони одержать вичерпні, конкретні інструкції або пройдуть курс професійного навчання відповідно до певної сфери діяльності.

Конвенція не поширюється на роботи, які виконуються неповнолітніми в навчальних закладах загальної, професійної чи технічної освіти, або на працю осіб віком 14 років на підприємствах, якщо така робота виконується відповідно до умов, установлених органами влади, а саме: 1) робота повинна бути частиною курсу навчання або підготовки, основну відповідальність за які несе навчальний заклад; 2) робота є частиною програми професійної підготовки; 3) робота повинна бути невід'ємною частиною програми професійної орієнтації.

Конвенція № 138 «Про мінімальний вік для прийому на роботу Міжнародною організацією праці була прийнята в червні 1973 року і набула чинності у червні 1976 року. Конвенція передбачає, що сторони, які підписали її, переглядають національну політику щодо підвищення мінімального віку для прийому на роботу «до рівня, який відповідає найповнішому фізичному та розумовому розвитку підлітків», з тим щоб ліквідувати дитячу працю. Головними принципами цієї конвенції є те, що, по-перше, мінімальний вік для прийому на роботу не повинен бути нижчим, ніж вік закінчення обов'язкової шкільної освіти, та, в будь-якому випадку, не може бути нижчим 15 років, по-друге, мінімальний вік для прийому на небезпечні роботи не може бути нижчим 18 років. Конвенція є гнучким механізмом щодо встановлення різного мінімального віку в залежності від виду роботи. Наприклад, у країнах, в яких рівень економіки та система освіти недостатньо розвинені, мінімальний вік для прийому на роботу може бути нижчим за 15 років. Конвенція №138 є суттєвим інструментом попередження торгівлі дітьми, оскільки вона доповнює Конвенцію № 182, зобов'язуючи держави-члени забезпечити недопущення осіб молодше 18 років до небезпечних робіт за винагороду.

Україна ратифікувала Конвенцію МОП № 138 у травні 1979 року.

На основі міжнародних документів законодавство України встановлює обмеження в прийнятті на роботу неповнолітніх: дозволяється укладати трудовий договір з особами, які досягли 16-річного віку. За письмовою згодою одного з батьків на роботу можуть прийматися особи з 15 років, а у вільний час – із 14 років.

Повнолітні, які працевлаштовуються, мають пройти медичний огляд. Законодавство про працю враховує, що неповнолітні не можуть працювати нарівні з дорослими. Тому неповнолітні, яким іще не виповнилось 15 років, не допускаються до тривалої роботи з підймання й переміщення вантажів. Тривалою вважається робота, якщо протягом години неповнолітній підіймає вантаж більше двох раз. Сумарна робота неповнолітнього з вантажами не повинна перевищувати третини робочого дня або робочої зміни.

Оскільки фізичний розвиток неповнолітніх іще не завершився, закон дозволяє працювати меншу тривалість часу, ніж для дорослих. Робочий час, тобто час, протягом якого працівник виконує свої трудові обов'язки, обчислюється годинами на тиждень. Його максимальна тривалість – 40 годин на тиждень, а для неповнолітніх робочий час скорочено: працівники 15–16 років працюють 24 години на тиждень, а 16–18 років – 36 годин.

Неповнолітнім також установлено пільги в заробітній платі. Заробітна плата працівникам молодше 18 років за скороченої тривалості щоденної роботи виплачується в такому ж розмірі, як працівникам відповідних категорій за повної тривалості щоденної роботи.

Оплата праці учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх навчальних закладів, які працюють у вільний від навчання час, проводиться пропорційно відпрацьованому часові або в залежності від виробітку. Підприємства можуть установлювати учням доплати до заробітної плати.

Крім того, законодавством заборонено залучати неповнолітніх до роботи вночі, а також до роботи у святкові дні й понаднормово (понад установлений робочий час).

Неповнолітні також користуються пільгами стосовно відпусток. Законом України «Про відпустки» встановлено, що працівникам молодше 18 років відпустка надається тривалістю 31 календарний день у зручний для них час за письмовою заявою.

За перший рік роботи працівники мають право на відпустку повної тривалості через шість місяців неперервної роботи на даному підприємстві. Що ж до неповнолітніх, то закон надає їм право на відпустку і до того, як мине шість місяців неперервної роботи.

Для неповнолітніх установлено особливий порядок звільнення. Звільнення працівників молодше 18 років з ініціативи власника або уповноваженого ним органу допускається, крім додержання загального порядку звільнення, тільки за згодою районної (міської) комісії в справах неповнолітніх.

Кодексом законів про працю України (КзпПУ) передбачено, що при укладанні трудового договору може бути обумовлене випробування з метою перевірки відповідності працівника роботі, яка йому доручається. І хоча неповнолітнім випробування не встановлюється, однак корисно знати, що термін випробування не може перевищувати трьох місяців, а в окремих випадках за згодою з комітетом профспілки – шести місяців.

Трудові ззаємини молоді визначаються Конституцією України, **Кодексом законів про працю України** (дод. 3) (гл. XIII «Праця молоді», ст.187–200. гл. XIV «Пільги для працівників, які поєднують роботу з навчанням», ст.201–220), законами України «Про зайнятість населення» та «Про охорону праці», низкою підзаконних нормативних актів, які встановлюють пільги та обмеження щодо використання праці неповнолітніх. Відповідно до ст. 43 Конституції України забороняється використання праці неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах.

Згідно із вимогами Кодексу законів про працю на кожному підприємстві, в установі та організації повинен вестися спеціальний облік працівників, які не досягли 18-річного віку, із зазначенням дати народження.

З метою навчання особи у віці 14 років можуть бути працевлаштовані на тих же умовах.

Україна слідує стандартам, які визначено в Конвенції МОП № 138 та Конвенції / МОП №182. Конституцією України суворо заборонено

використання примусової праці, зокрема жінок та малолітніх дітей, яка завдає шкоди здоров'ю.

Законодавчо встановлені певні вікові обмеження щодо праці неповнолітніх на роботах, що можуть справляти негативний вплив на фізичний, розумовий розвиток дитини. Кодексом законів про працю та Законом України **“Про охорону праці”** введені обмеження щодо прийому на роботу неповнолітніх. Перелік важких робіт і робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці неповнолітніх, визначає види робіт і спеціальностей, які відносяться до категорії «важкі роботи» та «робота зі шкідливими умовами праці». Забороняється залучати осіб молодше 18 років до важких робіт та робіт зі шкідливими або небезпечними умовами праці, до підземних робіт; до підіймання і переміщення речей, важчих за встановлені граничні норми; до нічних, надурочних робіт і праці у вихідні дні. Крім того, перед працевлаштуванням, особа молодше 18 років повинна пройти медичне обстеження. Ст. 150 Кримінального кодексу передбачає покарання за експлуатацію дітей, які не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування.

ДЕСЯТЬ НАЙНЕБЕЗПЕЧНИХ ВИДІВ РОБІТ, ЯКІ, ВІДПОВІДНО ДО НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА, ЗАБОРОНЕНО ВИКОНУВАТИ ДІТЯМ:

- роботи в шахтах, кар'єрах, під землею;
- роботи в морі;
- роботи з рухомими та небезпечними механізмами;
- роботи з вибухонебезпечними речовинами;
- роботи, пов'язані з підняттям ваги та докладанням значних зусиль;
- роботи на будівництві і/або розбиранні та знесенні будівель;
- роботи з використанням отруйних або радіоактивних речовин;
- роботи в металургії, пов'язані зі свинцем і цинком;
- роботи на транспорті, керування транспортними засобами;
- робота в розважальних закладах, на виробництві та продаж алкогольних напоїв.

Згідно із Кодексом законів про працю України неповнолітні в трудових правовідносинах прирівнюються в правах до повнолітніх, а в галузі охорони праці, робочого часу, відпусток та деяких інших умов користуються пільгами, встановленими законодавством України.

Крім того, положення стосовно трудових правовідносин містяться в ряді законів України: «Про зайнятість населення», «Про оплату праці», «Про охорону праці», «Про відпустки», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про колективні договори і угоди», «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)». Серед спеціальних норм законодавчих актів, спрямованих на регулювання трудових відносин окремого кола працівників, – Основи законодавства України про охорону здоров'я, закони України «Про освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про державну службу», «Про альтернативну (невійськову)

службу», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» та ін.

Право на працю можна реалізувати започаткуванням власної справи або заняттям підприємницькою діяльністю, що регулюється законами України «Про підприємництво», «Про підприємства» і «Про господарські товариства». Законодавство України дозволяє займатися власним бізнесом (справою) особам, які досягли 16-річного віку. Ставши підприємцем та досягнувши повноліття, особи можуть наймати працівників на роботу через укладення з ними трудового договору, і ці відносини також регулюватимуться законодавством про працю. Втім, найчастіше люди реалізують право на працю найманням на роботу через укладення трудового договору.

Серед загальних положень трудового законодавства, що стосуються усіх категорій працівників за основними аспектами трудових правовідносин (майнового, особистісного, організаційного), розкривається вимога дотримання рівних можливостей при реалізації державою політики зайнятості населення. Стаття 3 Закону України «Про зайнятість населення» першим із принципів діяльності держави у цій сфері визначає забезпечення рівних можливостей усім громадянам, незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, віку, політичних переконань, ставлення до релігії, в реалізації права на вільний вибір виду діяльності відповідно до здібностей та професійної підготовки з урахуванням особистих інтересів і суспільних потреб.

Необхідно відмітити, що професійно-практична підготовка учнів ПТНЗ проводиться в навчальних майстернях, на полігонах, на тренажерах, автодромах, трактородромах, у навчально-виробничих підрозділах, навчальних господарствах, а також на робочих місцях на виробництві чи у сфері послуг у таких формах:

- урок виробничого навчання в навчальному закладі;
- урок виробничого навчання на виробництві чи у сфері послуг;
- виробнича практика на робочих місцях на виробництві чи у сфері послуг;
- переддипломна (передвипускна) практика на виробництві чи у сфері послуг;
- інші форми професійно-практичної підготовки.

Професійно-практична підготовка учнів здійснюється в тісному поєднанні з виготовленням продукції, наданням послуг і, як підтверджує практика, учні ПТНЗ іноді виконують роботу, яка може завдати шкоди її здоров'ю, а також безпеці життєдіяльності.

Незважаючи на правозахисні дії, на сьогодні постає питання криміналізованості «тіньового працевлаштування» та залучення учнів ПТНЗ до найгірших форм праці під час їх професійно-практичної підготовки. Правова відповідальність за експлуатацію і використання дитячої праці міститься в ст. 150 Кримінального кодексу України.

Стаття 150. Експлуатація дітей

1. Експлуатація дітей, які не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання їх праці з метою отримання прибутку – карається арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені щодо кількох дітей або якщо вони спричинили істотну шкоду для здоров'я, фізичного розвитку або освітнього рівня, або поєднані з використанням дитячої праці в шкідливому виробництві, – карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Стаття 150-1. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом

1. Використання батьками або особами, які їх замінюють, малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (систематичного випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб) з метою отримання прибутку – карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Ті самі дії, вчинені щодо чужої малолітньої дитини або пов'язані із застосуванням насильства чи погрозою його застосування, а так само вчинені повторно або особою, яка раніше скоїла один із злочинів, передбачених статтями 150, 303, 304 цього Кодексу, або за попередньою змовою групою осіб, – караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою, а також якщо внаслідок таких дій дитині спричинені середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років. (Кодекс доповнено ст. 150-1 згідно із Законом № 894-VI (894-17) від 15.01.2009).

Навчальним закладам рекомендується проводити просвітницько-виховну роботу щодо попередження та зменшення небезпечної праці. Знання, які отримують учні ПТНЗ про дитячу працю, торгівлю людьми, допоможуть краще захищати себе та уникати ризикованих ситуацій.

Учні повинні знати свої права, а також мати уявлення про загрози і ризики для здоров'я, безпеки життєдіяльності, пов'язані з початком трудової діяльності. Їм треба навчитися захищати себе, а для цього важливо знати, які саме закони забезпечують цей захист, до кого слід звертатися по допомогу в разі, коли їм загрожуватиме експлуатація. Роз'яснення учням їхніх прав повинно стати невід'ємною частиною навчально-виховної роботи в ПТНЗ. Таким чином, учні матимуть більше можливостей, щоб захистити свої права і вимагати їх дотримання.

Тому рекомендується проведення тематичних заходів, таких як лекції, бесіди, диспути, тренінги, які сприятимуть підвищенню рівня обізнаності учнів, батьків з проблемами використання дитячої праці в Україні.

Під час проведення виховних уроків необхідно:

- сформулювати уявлення про суть дитячої праці, її масштаби на міжнародному, національному рівнях;
- дати визначення найгірших форм дитячої праці, її видів;
- визначити основні причини існування дитячої праці в Україні, а також найгірших форм дитячої праці;
- визначити сфери зайнятості та особливості потреб учнів, які залучені до дитячої праці;
- сформулювати уяву про міжнародні та національні нормативно-правові інструменти заборони дитячої праці та найгірших форм дитячої праці і навички користування ними при здійсненні моніторингу дитячої праці.

Наприклад, можна провести бесіди:

1. Нормативно-правова база: міжнародний та національний рівні.

План

1. Міжнародні стандарти з питань дитячої праці.
2. Законодавство України та його відповідність конвенціям МОП №№ 138, 182.
3. Правова відповідальність за експлуатацію дітей в Кримінальному кодексі України.
4. Назвіть основні конвенції Міжнародної організації праці, які є важливими для правового захисту дітей від експлуатації дитячої праці?
5. Проаналізуйте, які з представлених в розділі статей Кодексу законів України про працю є найбільш актуальним для захисту дітей від експлуатації праці?
6. Які повноваження у сфері протидії дитячої праці мають органи внутрішніх справ? Органи прокуратури? Адвокатура? Уповноважений Верховної Ради України з прав людини?
7. Хто з перелічених вище суб'єктів повинен реагувати в ситуації повідомлення про:
  - експлуатацію дитячої праці в сім'ї;
  - експлуатацію дитячої праці в ПТНЗ?

Дати відповіді на запитання:

1. З якого віку неповнолітні згідно з українським законодавством мають право працевлаштовуватись?
2. Яку роботу заборонено виконувати неповнолітнім?
3. Які основні пільги передбачено законодавством України для неповнолітніх при працевлаштуванні?

2. Дитяча праця: проблеми та шляхи її вирішення

План

1. Розкрийте сутність поняття дитячої праці.
2. Яка відмінність між трудовим вихованням і дитячею працею?
3. Які наслідки дитячої праці?
4. Що включає термін «найгірші форми дитячої праці»? Наведіть приклади.
5. Які основні ризики використання дитячої праці існують в різних галузях господарства?
6. Які найбільш поширені форми використання дитячої праці в процесі професійно-технічної підготовки?
7. Яким чином, на Вашу думку, можна запобігти поширенню найгірших форм дитячої праці в процесі виробничої практики?
8. З якими видами експлуатації та жорстокого ставлення Ви зустрічалися про виконанні робіт?
9. Якби Ви брали участь в розробці та прийнятті закону про заборону праці дітей, якими б були його основні положення?

Кожен рік 12 червня МОП відзначає день проти дитячої праці. На національному рівні Всесвітній день проти дитячої праці дає можливість консолідувати подальшу підтримку зусиль МОП/ІПЕК щодо викоренення дитячої праці. Рекомендується проводити інформаційні кампанії в рамках Всесвітнього дня проти дитячої праці, участь в яких беруть учні. Форми проведення – різні. Серед них: створення радіопрограм, влаштування конкурсів, ігор, вікторин для перевірки знань щодо національних і міжнародних законодавчих актів у сфері захисту прав дітей та дитячої праці.

Залучення учнів до підвищення рівня поінформованості щодо дитячої праці має подвійну мету. Беручи участь у різноманітних заходах, учні дізнаються про дитячу працю, про ситуацію з цим явищем в країні та у світі в цілому, а також про результати її впливу на життя неповнолітніх та суспільство в цілому. Водночас учні поширюють ці знання в соціумі – через батьків, рідних, друзів тощо.

Всесвітній день проти дитячої праці є щорічним заходом, який повинен бути спрямованим на привернення уваги до проблем дитячої праці.

Виходячи з вищезазначеного, педагогічні колективи, профспілки повинні контролювати дотримання норм національного законодавства у сфері праці, в тому числі й використання праці неповнолітніх, та звертатися до роботодавців з вимогою усунення порушень або недоліків, пов'язаних із застосуванням праці неповнолітніх.

Крім того, в разі порушення прав та інтересів учнів, а також з питань працевлаштування слід звертатися за допомогою до відповідних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності.

Необхідно вивчати стан просвітницької та виховної роботи з неповнолітніми в навчальних закладах, за місцем проживання, а також на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форм власності, де працюють неповнолітні.

Зокрема, виборний орган первинної профспілкової організації повинен стежити особливо під час виробничих практик учнів:

- за відповідним зниженням норм виробітку для неповнолітніх під час виробничої практики учнів;
- скороченням робочого часу;
- рівністю в оплаті праці;
- за правильністю надання відпустки неповнолітнім;
- недопущенням використання праці учнів у нічний час, для надурочних робіт, роботи у вихідні;
- недопущенням залучення учнів для виконання важких робіт, із шкідливими та небезпечними умовами праці.

Питання для обговорення:

- 1. Що таке дитяча праця?**
- 2. У чому полягають основні відмінності між дитячою працею та трудовим вихованням?**
- 3. Які основні фактори існування та поширення дитячої праці в Україні?**
- 4. Які виділяють найгірші форми дитячої праці?**
- 5. У чому суть системи моніторингу дитячої праці?**

Список літератури до підрозділу:

1. Зупиніть дитячу працю : навч. посіб. укр.– К. : Міленіум, 2006. – 16 модулів.
2. Соціально-психологічна реабілітація дітей, вилучених із ситуацій торгівлі дітьми та інших найгірших форм дитячої праці. – К. : ОБСЄ, 2007.
3. Праця дітей : проблема та дії у відповідь: матеріали для семінарів-тренінгів : пер. з англ. / заг. ред. укр. вид. О.П. Петрашук. – К. : Міленіум, 2002. – 168 с.
4. Ремех Т.О. Підліткам про працю: довід. для учнів / Т.О. Ремех, Л.Л. Ляхоцька, І.І. Цушко – К. : "Акві-К", 2003.
5. Психолого-педагогічна реабілітації дітей, вилучених із праці на вулиці / за ред. О.П. Петрашук та І.І. Цушка. – К. : Ніка-Центр, 2003.
6. Психолого-педагогічна реабілітація дітей, вилучених із сільськогосподарської праці / за ред. О.П. Петрашук та І.І. Цушка. – К.: Ніка-Центр, 2003.
7. Теоретико-методичні основи протидії дитячій праці в Україні : навч.-метод. посіб. / заг. ред. К.Б. Левченко, І. М. Трубавіної. – К. : Юрисконсульт. – 2006 – 2007. – 334 с.
8. Матеріали сайту <http://www.ilo.org/>

1.5. Учні системи професійно-технічної освіти як група ризику потрапляння в ситуацію торгівлі людьми

Основні поняття підрозділу: ПТНЗ, «учні з проблемами», учні з поведінкою, що відхиляється, «важкі учні», порушення поведінки, відхилення соціально-пасивної спрямованості, відхилення агресивної спрямованості, самовизначення, самосвідомість, самоконтроль, почуття дорослості.

1.5.1 Кулешова В.В., Гриньова В.М. Особливості учнів професійно-технічних навчальних закладів

В Україні діють 930 професійно-технічних навчальних закладів різних типів і рівнів акредитації. Усі ці навчальні заклади підрозділяються відповідно до галузей економіки, зокрема: промисловість – 333, будівництво – 185, сфера послуг – 142, сільське господарство – 270.

Згідно з даними Держкомстату України, у 2007 році в професійно-технічних навчальних закладах навчались 454,4 тис. учнів, відповідно було прийнято 299,2 тис. учнів, а підготовлено (випущено кваліфікованих робітників) – 285,1 тис.

На формування уразливості учнів системи професійно-технічної освіти до потрапляння в ситуації торгівлі людьми впливають різні фактори. Серед них можемо назвати і особливості соціалізації дітей юнацького віку та специфіку контингенту учнів ПТНЗ.

Аналіз соціально-демографічних характеристик потерпілих від торгівлі людьми показав, що 25% потерпілих від торгівлі людьми є випускниками професійно-технічних навчальних закладів¹⁶.

Особливості контингенту учнів ПТНЗ

- Мотиви вступу учнів до ПТНЗ: не всі учні ясно і чітко усвідомлюють сутність своєї майбутньої професії, вступають, щоб десь вчитися, батьки сказали, порада друзів.

До значної частини контингенту учнів ПТНЗ застосовний термін «учні з проблемами», оскільки в професійно-технічні навчальні заклади часто вступають учні, чиї інтереси та здібності не були виявлені в школі.

- Частина контингенту учнів – учні, які потребують особливої педагогічної уваги. У практиці ПТНЗ найчастіше зустрічається відхилення соціально-пасивної спрямованості. Ухилення від навчання виявляється в систематичній неготовності до занять, пропусках занять, залишення училища, домівки.

Серед причин такої поведінки учнів на перший план виступають: неувага школи, посилення проблем з даним учнем у професійно-технічному

---

¹⁶ Соціальний аналіз основних чинників торгівлі людьми : реальна ситуація та шляхи запобігання. – К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – С. 62

навчальному закладі, невчасна діагностика проблем учня, проблеми сімейного виховання, часто походження з неповної або кризової сім'ї, відсутність батьків, відсутність скоординованості в діях батьків та педколективу ПТНЗ щодо профілактики і корекції поведінки тощо. Однією з проблем для учнів може бути невміння адаптуватися в умовах ПТНЗ.

Як наслідок: емоційні і стресові розлади; неуспішність; порушення поведінки.

Поведінка таких учнів негативно позначається на ефективності всього виховного процесу, і як наслідок – правопорушення, а зрештою – і злочини. Систематично пропускаючи заняття, такі учні часто обманюють батьків, педагогів, проводячи навчальний час у сумнівній компанії. Як правило, такі компанії мають певний рівень асоціальної спрямованості, в них підліток уперше пробує алкоголь, наркотики, набуває стійку звичку до куріння.

Дотримання традицій і звичаїв стосовно згубних звичок служить засобом входження в референтну групу. Тож за правилами групи її учасники вживають алкоголь, наркотики, курять з бажання бути «як всі», з цікавості, прагнучи здаватися дорослим. Формами вияву групового тиску відносно закріплення згубних звичок є ставлення товаришів, небажання бути «білою вороною», боязнь відкидання, наслідування ідеалу, мода та ін.

Відхилення агресивної спрямованості. Така поведінка яляє собою велику загрозу для суспільства в цілому, і для окремих його індивідів зокрема, тому вона перебуває в полі зору не тільки педагогів, а й медиків та криміналістів.

Аналіз практики показує, що протиправні дії скоюються учнями не поодиноці, а, як правило, групами. Тривожна тенденція в ПТНЗ – поширеність жорстокості і насильства, формування референтних груп подібної спрямованості. Серед причин такого явища є прагнення показати себе «сильною особистістю», прагнення самоутверджуватися і завоювати пошану серед однолітків.

Компенсуючи дефіцит уваги в сім'ї, невдачі у навчанні, зауваження і глузування з боку педагогів та одногрупників, відчуття своєї безпорадності, незахисності, «знедолена» дитина шукає собі визнання в групі подібних, привносячи в неї далеко не краще, «збагатившись» сам і «збагативши» собі подібних членів негативним змістом.

Професійно-технічний навчальний заклад продовжує займати важливе місце в житті учнів, де вони проводять багато часу, вчать людському спілкуванню, умінню жити в колективі. Проте в «учнів з поведінкою, що відхиляється», спостерігається систематичне відставання від темпів засвоєння програми, неуспішність.

У даному випадку неуспішність може виступати як чинник, що провокує відхилення в поведінці, оскільки учень, не знаходячи можливості реалізувати себе в навчальній діяльності, починає шукати шляхи самоствердження в поганах вчинках.

Такі учні часто займають ізольоване становище в організованому колективі групи, байдуже або агресивно налаштовані до викладачів. Серед причин конфліктних відносин вчителя і учня, що виражається в пропусках

занять, систематичній невідготовленості до занять, низькій пізнавальній активності, можна виділити:

- причини внутрішнього плану самого учня, брак запасу знань, несформованість умінь, невіра в свої сили, психологічний дискомфорт у відносинах;
- недоліки дидактики і методики, особистісні риси вчителя, відсутність індивідуального підходу, невіра в результат своєї роботи, грубість, нетактовність.

Виховна робота з учнями даної групи повинна спрямовуватись на формування стійких інтересів і життєвих настанов; навичок та вмінь культурного відпочинку; інтересу до громадського життя групи, навчального закладу в цілому; уміння відстоювати власну думку; прагнення до самоудосконалення.

Вікові та соціально-психологічні особливості значної частини учнів ПТНЗ зумовлюють віднесення їх до груп ризику щодо потрапляння в ситуації торгівлі людьми. Тому актуальним є проведення відповідної профілактичної роботи з цією категорією, неодмінно враховуючи при цьому її специфіку.

1.5.2. Зверєва І.Д. Особливості соціалізації та виховання дітей 15–18 річного віку¹⁷

Специфіка розвитку особистості молодшої людини 15 – 18 річного віку дозволяє говорити про вразливість цієї категорії дітей до потрапляння в ситуації торгівлі людьми. Цю специфіку обов'язково необхідно враховувати в процесі планування профілактичної роботи в системі професійно-технічної освіти.

Соціальна ситуація розвитку. Основне соціальне завдання на цьому етапі – вибір професії, соціальне та особистісне самовизначення. На час закінчення школи юнаки та дівчата мають бути психологічно готовими до дорослого життя. Йдеться про сформованість якостей, здібностей та потреб, які б дали змогу молодій людині повною мірою реалізувати себе в праці, громадському житті, майбутній сім'ї. Зазначимо, що перехідний характер соціального становища й статусу ранньої юності визначає і характерні психічні особливості юнацтва. Ще актуальними залишаються успадковані від підліткового віку проблеми – захист свого права на автономію від старших, власне вікова специфіка та ін. Саме це призводить до самовираження в різних аспектах (позитивному і негативному), прагнення швидко досягти успіхів, заробити багато грошей, що і штовхає в тенета торгівців людьми, на тіньові заробітки.

Самовизначення на цьому етапі ще не є завершеним, остаточним, оскільки воно не пройшло перевірки життям. Тому до юності відносять і вікову групу від 18 до 23–25 років, яку умовно називають “початком дорослості” (І. Кон). На цьому етапі людина вже є повністю дорослою як у біологічному, так і в соціальному плані. Вона – передусім суб'єкт трудової діяльності (освіта, яка

---

¹⁷ За матеріалами М. М. Заброцького.

часто ще продовжується, на цьому етапі вже не загальна, а професійна; її можна розглядати як особливий різновид праці). Соціально-психологічні властивості тут детермінуються не стільки віком, скільки соціально-професійним становищем людини.

Взаємостосунки з дорослими та однолітками. Юнаки/дівчата і дорослі.

Одна з центральних проблем підліткового віку – перебудова взаємостосунків з дорослими та зміна значущих осіб – зберігає своє значення і в період ранньої юності. Юнаки і дівчата прагнуть звільнитися від контролю та опікування з боку батьків і вчителів, а також від встановлених ними норм і порядків. У цьому процесі прийнято розрізняти домагання автономії у сфері поведінки (потреба і право самостійно вирішувати особисті проблеми), емоційної автономії (потреба і право мати власні, самостійно обрані уподобання) та нормативної автономії (потреба і право на власні норми і цінності) (І. Кон).

Першою, і порівняно легко, досягається незалежність поведінки, зрозуміло, в певних рамках, передусім у сфері дозвілля. Юнаки та дівчата все більше проводять його поза домівкою і школою, віддаючи перевагу одноліткам як партнерам у спільному дозвіллі. Тут має значення референтна група, зокрема її цінності, діяльність, спілкування. Емоційна автономія досягається з більшими труднощами, і цей процес дуже суперечливий. Якщо підлітковий період породжує передусім проблеми, пов'язані з дисципліною, то рання юність дає найбільше емоційних конфліктів, особливо у взаєминах з батьками. Для того щоб стати дорослою, молода людина має розірвати емоційну залежність від батьків, включити свої стосунки з ними в нову, складнішу систему емоційних уподобань і симпатій, центром якої вже будуть не батьки, а вона сама. Батьки, як правило, хворобливо реагують на таке охолодження з боку дітей, скаржаться на їхню черствість і байдужість. Проте це тимчасове явище, емоційний контакт з батьками відновлюється після завершення кризового періоду на новому рівні, якщо, звичайно, нетактовність і безцеремонність старших не закривають для них внутрішній світ молодої людини надовго, а то й назавжди. Відсутність емоційного контакту з батьками призводить до того, що юнаки та дівчата приймають рішення щодо змін у своєму житті, не порадившись з ними, звертаючись до однолітків, які не завжди мають достатній життєвий досвід, щоб дати виважену пораду.

Юнаки і дівчата ревниво захищають своє право на власні переконання, моральні настанови та цінності. З цією метою вони нерідко займають підкреслено максималістські позиції, висловлюють крайні погляди з того чи іншого питання. Однак за цією зовнішньою стороною можна простежити велику залежність у серйозних проблемах (вибір професії, політичні погляди, світогляд тощо) від дорослих, особливо від батьків. Інша справа, коли йдеться про моду, смаки, способи проведення дозвілля та ін.

Товариство однолітків. У період ранньої юності продовжується процес переорієнтації спілкування з дорослих на ровесників. У його основі лежить суперечлива взаємодія двох потреб – у відокремленні та в належності до певної групи, входження до неї. Якщо перша реалізується передусім через прагнення

до емансипації від дорослих, то друга – у взаєминах з однолітками.

Відчуття самотності, переживання власної непотрібності, зумовлені віковими суперечностями становлення особистості, викликають у молодих людей нестримне прагнення до об'єднання і спілкування з однолітками, у товаристві яких вони сподіваються знайти такі гостро потрібні емоційну теплоту, розуміння, визнання власної значущості тощо. Характерним для таких компаній є дуже високий рівень конформізму. Захист своєї незалежності від старших у цьому віці поєднується з край некритичним ставленням до уявлень і цінностей власної групи та її лідерів. Індивідуальність утверджують через однаковість (у рамках своєї групи), у спільному протистоянні комусь іншому.

Надзвичайно серйозною є потреба не просто входити до групи, а бути прийнятим однолітками, відчувати свою необхідність для групи, мати в ній певний авторитет. Низький статус у групі, як правило, корелює з високим рівнем особистісної тривожності. Стрімко зростає число груп і компаній, до яких увиходить старшокласник, зокрема число референтних груп, тобто тих, на які він орієнтується, з якими співвідносить свої самооцінки і ціннісні орієнтації.

Потреба самовиразитись, розкрити свої переживання домінує над інтересом до почуттів та переживань іншого, що зумовлює егоцентричність юнацького спілкування, призводить до напруженості взаємин та невдоволення ними. Різко посилюється потреба в індивідуальній інтимній дружбі. У той же час бажання стати лідером, самовиразитися є основою для маніпуляції особою підлітка, провокації на девіантну поведінку, потрапляння в ситуацію торгівлі людьми.

Помітно активізуються міжстатеві взаємини: розширюється сфера дружніх стосунків, розвивається настійна потреба в коханні, з'являються серйозні захоплення, багато хто розпочинає статеве життя. Юнацькі мрії про кохання відображають насамперед потребу в емоційному теплі, душевній близькості, розумінні. Як правило, вони не збігаються (особливо в юнаків) з чуттєвістю, зумовленою статевим дозріванням. Як зазначає І. Кон, юнак не любить жінку, до якої відчуває бажання, і не відчуває потягу до жінки, яку він кохає. Закохуючись, юнаки досить влучно називають це почуття дружбою і водночас відчувають сильний, позбавлений тонкого психологічного змісту еротизм як вираження біологічної сексуальної потреби. Вони часто перебільшують фізичні аспекти сексуальності, а дехто намагається відсторонитися від них. З іншого боку, статевий потяг примушує шукати доступний секс, у тому числі в Інтернеті, що збільшує ризик потрапляння в ситуації торгівлі людьми.

Формування особистості в період ранньої юності. Емоційно-вольова сфера. У юнаків порівняно з підлітками зростає рівень свідомого *самоконтролю*, хоч саме в цьому віці найбільше скаржаться на слабкість волі, залежність від зовнішніх впливів і такі характерологічні риси, як примхливість, ненадійність, схильність легко і безпричинно ображатися тощо.

Залежність емоційних реакцій підлітків від гормональних та фізіологічних процесів певною мірою зберігається і в період ранньої юності, однак вона вже не визначає всіх особливостей емоційної сфери. Останні залежать також

від соціальних факторів і умов виховання, причому індивідуально-типологічні відмінності часто суттєвіші за вікові.

Усі основні структури темпераменту і його залежності від властивостей нервової системи задаються ще в підлітковому віці. Рання юність відзначається посиленням інтегральних зв'язків між його елементами, внаслідок чого полегшується управління людиною власними реакціями (В. Мерлій). Так, юнаки та дівчата, незалежно від типу нервової системи, значно стриманіші й врівноваженіші порівняно з підлітками (О. Кучменко), що дозволяє говорити про можливість формування у них критичного мислення, прийняття більш виважених рішень на основі інформації про торгівлю людьми.

У цілому ж можна сказати, що емоційні труднощі та негаразди не є типологічними для юнацького віку. Ймовірніше, що тут відбувається виявлення деякої загальної закономірності, а саме: підвищення рівня організації і саморегуляції організму призводить до збільшення емоційної чутливості, але паралельно зростають і можливості психологічного захисту (І. Кон). Це робить дітей цього віку здатними сказати «ні» в ситуації торгівлі людьми.

Загальне емоційне самопочуття стає рівнішим. Афективні вибухи, характерні для підлітків через їхню постійну збудженість, трапляються рідше. Емоційне життя стає багатшим за змістом і диференційованішим за відтінками почуттів. Інтенсивно розвиваються відкритість до емоційних впливів, здатність до співпереживань (емпатичність), емоційна чутливість.

Розвиток самосвідомості. У період ранньої юності принципово змінюється ставлення до власної особистості. Якщо для підліткового віку характерним є бурхливий розвиток самосвідомості, то тепер йдеться вже про формування нової якості особистості, усвідомлення себе як особистості неповторної, з власними думками, переживаннями, почуттями, поглядами та оцінками.

Високий рівень розвитку *самосвідомості* породжує інтерес до власної особистості, до форм її організації та саморегулювання.

Основний психологічний здобуток юності – відкриття для себе власного внутрішнього світу. Зовнішній, фізичний світ тепер – лише одна з можливостей суб'єктивного досвіду, центром якого є власна особистість, власне “Я”. Процес відкриття власного “Я” складний і внутрішньо суперечливий. Несподівано виявляється, що “внутрішнє” “Я” не збігається із “зовнішньою” поведінкою, внаслідок чого актуальною стає проблема самоконтролю.

Невизначеність, недостатня диференційованість, розмитість “Я” в цьому віці зумовлюють почуття стурбованості та внутрішньої порожнечі, яку слід чимось наповнити, що, у свою чергу, породжує посилення потреби в спілкуванні та одночасне зростання його вибірковості, посилення потреби у відокремленні від інших.

Уявлення про себе співвідноситься передусім з певним груповим образом “Ми” (образ типового представника свого віку і статі), але ніколи з ним повністю не збігається. Образ власного “Я”, як правило, більш диференційований і включає в себе інші нормативні якості порівняно з образом “Ми”. Так, юнаки вважають себе менш сміливими, менш комунікабельними та життєрадісними,

ніж однолітки, зате добрішими і з краще розвинутою здатністю зрозуміти іншу людину. Дівчата ж приписують собі меншу комунікабельність, зате більшу щирість, справедливість й вірність (І. Кон, В. Лосенков). Аналогічна тенденція виявлена, скажімо, і в молодих французів (Б. Заззо).

Надзвичайно важливий процес у розвитку юнацької самосвідомості – це формування особистісної ідентичності, почуття індивідуальної самототожності та цілісності. Нерозв'язаність цих завдань зумовлює формування у молодих людей неадекватної ідентичності. Розвиток останньої може йти за такими основними напрямками: відмова від психологічної інтимності, уникнення тісних міжособистісних стосунків з іншими; розмивання почуття часу, неспроможність будувати життєві плани, страх ставати дорослим, страх змін; розмивання продуктивних, творчих здібностей, невміння мобілізувати свої внутрішні ресурси і зосередитися на якійсь одній, основній, діяльності; формування негативної ідентичності, відмова від самовизначення і вибір негативних зразків для наслідування.

Істотні відмінності спостерігаються і в стилі спілкування та міжособистісних стосунків. Психологічна інтимність, глибокі почуття та взаємність стосунків притаманні передусім стадіям “мораторію” та “зрілості”, тоді як для етапів “невизначеності” та “передчасності” більшою мірою характерні стереотипні контакти. Серед молодих людей з “невизначеною” ідентичністю виявлено найбільше ізольованих (С. Гаузер, Л. Кале).

Важливим моментом стає формування почуття дорослості, причому не взагалі, як це мало місце в підлітковому віці, а саме чоловічої і, відповідно, жіночої дорослості. Особливо інтенсивно розвивається сприймання себе як особи певної статі з характерними потребами, мотивами, ціннісними орієнтаціями, ставленнями до представників протилежної статі та відповідними формами поведінки (І. Дубровіна). Самосвідомість та самооцінки юнаків і дівчат серйозно залежать від стереотипних уявлень про нормативні образи чоловіка та жінки, які визначені історично зафіксованою диференціацією статевих ролей. Ці стереотипи є ризиком для потрапляння в ситуацію торгівлі людьми: юнак має бути успішним, що штовхає на будь-які заробітки, неемоційним, отже не зважати на інші думки, умови, дотримуватися свого рішення, хоч і помилкового.

Центральним новоутворенням ранньої юності, як уже зазначалося, стає самовизначення не лише особистісне, а й професійне. У 1980-і роки у виборі професії старшокласники передусім орієнтувались на її престижність (соціальну значущість), вимоги професії до особистості, принципи і норми взаємин, характерні для певного професійного кола. Сьогодні найважливішим фактором став матеріальний. Самовизначення пов'язане зі спрямованістю в майбутнє, якісно іншим сприйманням часу, коли сьогоднішня постійно співвідноситься з майбутнім, оцінюється з позицій майбутнього. Нове усвідомлення часу позитивно впливає на формування особистості за наявності впевненості в собі, у своїх можливостях і силах.

Загалом юність – це період стабілізації особистості, вироблення системи стійких поглядів на світ і своє місце в ньому, особистісного й професійного

самовизначення, що вимагає демонстрації позитивних поглядів і моделей життя, формування критичного мислення, самоповаги, вміння користуватися своїми правами тощо.

1.5.3. Шваб І.А. Уразливість учнів ПТНЗ щодо потрапляння в ситуацію торгівлі людьми (за результатами дослідження)

Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна» у співпраці з Інститутом інноваційних технологій та змісту освіти Міністерства освіти та науки України впродовж березня – серпня 2008 року за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Данії провели дослідження «Запобігання торгівлі людьми в системі професійно-технічної освіти: оцінка ситуації»¹⁸.

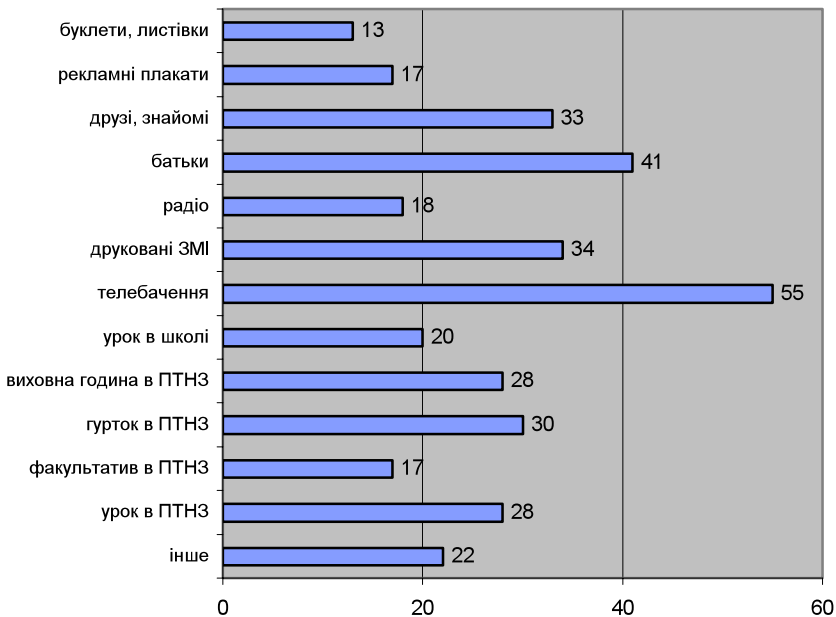
Основними завданнями дослідження були: визначення рівня обізнаності учнів ПТНЗ в питаннях торгівлі людьми та їх охоплення профілактичними програмами з протидії торгівлі людьми; вивчення залежності професійної орієнтації учнів ПТНЗ та рівня ризику потрапляння в ситуації торгівлі людьми; визначення рівня професійної кваліфікації викладачів для ведення профілактичної роботи з протидії торгівлі людьми та рівень охоплення викладачів програмами, спрямованими на підвищення компетентності з цих питень.

За результатами дослідження, 91% учнів ПТНЗ щось чули про торгівлю людьми. Ті, хто нічого не чув про цей злочин, складають всього 3%¹⁹.

Найбільш цікавим та інформативним джерелом інформації для учнів є ЗМІ, зокрема телебачення (55%), друковані видання (34%) та радіо (18%). Другим за цікавістю джерелом учні визначили бесіди з батьками (41%). Виховна година в ПТНЗ за кількістю голосів посідає третє місце (17%). Ступінь цікавості інших джерел представлений на діаграмі.

¹⁸ У рамках дослідження були опитані: 101 викладач та 1011 учнів ПТНЗ в 6 регіонах України: Вінницька, Донецька, Луганська, Тернопільська області, АР Крим та м. Київ; проведені експертні інтерв'ю. Вибірка була спрямованою. Відбір респондентів здійснювався за принципом ризикованості потрапляння учнів певної спеціалізації в ситуацію торгівлі людьми при працевлаштуванні за кордоном.

¹⁹ *Регіональний розподіл.* У вибірці частка респондентів кожного регіону представлена таким чином: десяту частину складають учні ПТНЗ Київської області; Луганська, Вінницька та Тернопільська області – по 19%; ПТНЗ Донецької області формують 18%; 15% - припадає на учнів ПТНЗ Кримського регіону. Вік. Мінімальний вік респондентів становить 15 років. Більшість складають учні у віці 17 років (36%), третя частина також представлена респондентами у віці 15–16 років; 21% становлять учні, яким на момент опитування було 18 років. Тих, кому більше 19 років, – 13%. Стать. Розподіл респондентів за статтю є таким: 52% дівчат, та 48% – хлопців. Курс. Опитування проводилося серед учнів 1–3 курсів. У вибірці частки різних курсів представлені таким чином: трохи більше половини складають учні 2-го курсу (55%); учні 1-го курсу – 22%, 3-го – 23%. Спеціалізація. Частки учнів за спеціалізацією є такими: будівельні спеціальності (штукатур, плиточник, маляр, пічник, столяр) – 18%, бухгалтер, касир – 8%, агент туризму (екскурсовод) – 3%, кравець (швачка, закрійник, взуттєвик) – 5%, перукар (манікюрниця, косметолог-візажист, демонстратор моделей зачісок) – 9%, оператор комп'ютерного набору (секретар) – 12%, технолог харчування (кухар, кондитер) – 17%, електромонтер (електрозварник, верстатник) – 9%, автослюсар (водій) – 7%, лаборант (медсестра) – 4%, офіціант (бармен) – 2%, продавець – 2%.

Рис. 1. Найбільш цікаве джерело інформації для учнів, N=1011. Респонденти могли обирати декілька варіантів відповідей

Той факт, що батьки є цікавим та, очевидно, авторитетним джерелом інформації майже для половини учнів, свідчить про необхідність постійної роботи педагогічних працівників із батьками, наприклад шляхом проведення тематичних зустрічей разом із дітьми або батьківських зборів, присвячених проблемі.

Для переважної більшості учнів проблема торгівлі людьми розглядається як актуальна на рівні світу (78%) та України (74%). Так само майже половина учнів згодні, що проблема є злободенною для області та населеного пункту. І в той же час значно менша частина опитаних зазначили, що торгівля людьми торкнулася їхніх знайомих і друзів (29%) та власної сім'ї (24%).

Стосовно регіонального розподілу, то найбільше учнів, які вважають проблему торгівлі людьми актуальною як для себе особисто і свого оточення, так і для області, країни та світу, мешкають у Луганській області. Так, серед опитаних учнів, які навчаються в луганських ПТНЗ, найбільша частка серед тих, хто вважає торгівлю людьми актуальною для своєї сім'ї (32%), для друзів, знайомих (31%), населеного пункту (27%), області (24%), України в цілому (22%) та світу в цілому (21%). Для порівняння, наприклад, серед учнів вінницьких ПТНЗ, кількість яких у вибірці дослідження майже дорівнює кількості опитаних учнів з Луганщини (195 проти 193 відповідно) виявилось по 17% тих, хто визначив проблему злободенною для себе та своєї сім'ї, друзів і знайомих, населеного пункту, а також України в цілому; 16% – серед тих,

кому торгівля людьми здається актуальною для області. Майже однаковими є лише частки тих учнів, які вважають проблему актуальною для світу в цілому: 20% – для Вінницької області та 21% – для Луганської.

Учні показують досить високий рівень поінформованості щодо проблеми торгівлі людьми. Так, із твердженням, що «торгівля людьми – це порушення прав людини», не погодилися або не змогли визначитися із відповіддю лише 6% учнів. Більшість респондентів також продемонстрували свободу від стереотипів щодо цієї проблеми. Так, наприклад, тільки 24% опитаних погоджуються, що в ситуацію торгівлі людьми потрапляють лише наївні люди. 93% знають про те, що від цього злочину можуть страждати не лише жінки, але й чоловіки та діти.

41% із опитаних поїхали би за кордон працювати, 23% – навчатись. На лікування та з метою шлюбу з іноземним громадянином погодилися би відповідно 7% та 6%. Найбільше голосів віддано за варіант відповіді «відпочивати» – 61%. 15% опитаних взагалі не хотіли б їхати за кордон.

Щодо професій, яким учні віддали перевагу для працевлаштування за кордоном, то найбільше бажаючих працювати будівельником 9% серед тих, хто поїхав би за кордон з метою працевлаштування. Ті, хто хотів би працювати менеджером та адміністратором готелю, становлять майже по 5%. Модельєром і перукарем хотіли б працювати відповідно 3,6% та 2,5% респондентів. Ці дані свідчать про те, що учні хотіли б працювати за кордоном саме за спеціальністю, якій вони навчаються в ПТНЗ. Це дозволяє дійти висновку про розуміння реалій працевлаштування за кордоном і тверезе оцінювання своїх можливостей щодо роботи за кордоном не за спеціальністю.

Ця теза підтверджується і відповідями учнів щодо готовності нелегально працювати за кордоном. Лише 4% респондентів готові на порушення трудового законодавства.

Серед найбільш авторитетних джерел інформації про поїздку за кордон респонденти називали тих, хто вже відвідав зарубіжні країни (68%) та родичів (57%). Цікаво, що консультації із фахівцями Міністерства закордонних справ є більш надійним джерелом даних про поїздку, ніж знайомі та друзі: 37 проти 32%. «Гарячі інформаційні лінії» є найменш популярним інформаційним засобом. Лише 15% опитаних обрали цей варіант, відповідаючи на запитання «До кого б Ви звернулись за додатковою інформацією перед поїздкою за кордон?»

Результати аналізу відповідей стосовно джерел інформації та ступеня довіри до них засвідчують значну схильність учнів покладатися на дані, отримані від тих, хто вже був за кордоном, і це насторожує: адже цілком ймовірно, що такою особою виявиться вербувальник. З огляду на це подальша робота з учнями ПТНЗ щодо довіри випадковим знайомим є особливо важливою.

Взагалі, за оцінкою педагогів, рівень поінформованості учнів щодо проблеми та сприйняття її актуальності, а також рівень толерантності до

потерпілих від торгівлі людьми є посередніми, в той час як опанування навичками безпечної поведінки перебуває на досить низькому рівні. Так, високим рівень знань учнів вважають 9% викладачів, а низьким 24%. Частка тих, хто вважає його посереднім, становить 49%. Щодо навичок безпечної поведінки, то високим його визначили 13% викладачів, низьким – 46%, посереднім – 25%. Найвищим є рівень толерантного ставлення учнів до потерпілих: високим його вважають 26% вчителів, низьким – 16% респондентів. Частка тих, хто віддав перевагу варіанту відповіді «посередній», становить 39%.

Опитування мало на меті визначити рівень поінформованості учнів щодо того, як захистити себе перед поїздкою за кордон та які повинні бути дії в разі потрапляння в ситуацію торгівлі людьми. Аналіз відповідей на запитання «Як, на Вашу думку, можна захистити себе перед поїздкою за кордон?» дозволяє стверджувати, що переважна більшість респондентів володіють мінімальними знаннями щодо організації безпечної поїздки. Так, 82% впевнені, що захистити себе можна, не віддаючи свій паспорт стороннім людям; 76% опитаних знають про те, що слід дізнатися детальну інформацію про майбутнє місце перебування за кордоном. Половина респондентів згодні, що перед поїздкою за кордон слід поцікавитися номерами телефонів українського посольства та взяти їх із собою в поїздку. Водночас, лише кожен десятий учень вважає, що в скрутній ситуації за кордоном допомогу зможуть надати неурядові організації, а третина опитаних згодні, що ксерокопія паспорта може стати в пригоді при виїзді за кордон.

Стосовно ж дій при потраплянні в ситуацію торгівлі людьми, то переважна більшість зазначили, що звернулися б до посольства України (71%) та до поліції (56%). У той же час лише 3% учнів шукали б допомоги в неурядових організацій, а ще 4% – звертались би до церкви або релігійної організації та 5% – до Червоного Хреста. Це свідчить про недостатню поінформованість респондентів про діяльність та можливості громадських об'єднань. У той же час, досить велика частка опитаних – 31% звернулася б за допомогою до Міжнародної організації з міграції.

Таким чином, рівень обізнаності учнів про проблему торгівлі людьми є досить високим. Основними джерелами інформації із цих питань є ЗМІ та бесіди з батьками. Серед методів профілактичної роботи переважають бесіди вчителів з учнями та трансляція відеофільмів. Інтерактивні методики майже не застосовуються, що безумовно впливає на засвоєння матеріалу та інтерес учнів до теми торгівлі людьми. Учні демонструють гарні знання про шляхи потрапляння до тенет торгівців людьми, а також способу захисту себе перед поїздкою. Більшість не готові до порушення трудового законодавства країни призначення і нелегального працевлаштування. Факт, на який слід звернути увагу при плануванні заходів з профілактики торгівлі людьми, – високий рівень довіри до такого джерела при організації поїздки за кордон, як знайомі, які побували за кордоном (які можуть виявитися вербувальниками), та нехтування рекомендацією зробити ксерокопію паспорта перед поїздкою.

Переважає більшість учнів хотіли б працювати за спеціальностями, яким вони навчаються в ПТНЗ, що в поєднанні із досить високим ступенем інформованості учнів про проблему, а також належним рівнем знань про те, куди слід звернутися в разі небезпеки за кордоном та як захистити себе перед поїздкою за кордон, дозволяє дійти висновку, що ризик потрапляння в тенета торговців людьми в опитаних є невисоким. Взагалі ж більше половини респондентів орієнтовані на працевлаштування в Україні. Звичайно, це не означає, що профілактична робота повинна бути припинена, оскільки відмічається брак знань з таких тем, як, наприклад, права українців за кордоном та ін.

Питання для обговорення:

- 1. У чому полягають особливості контингенту учнів ПТНЗ?**
- 2. Які причини конфліктних відносин між вчителями та учнями ПТНЗ?**
- 3. Як складаються взаємовідносини дітей 15–18 років з дорослими та однолітками?**
- 4. Які джерела інформації про поїздки за кордон учні ПТНЗ вважають найавторитетнішими?**
- 5. Яким є рівень обізнаності учнів ПТНЗ про проблему торгівлі людьми та про те, як захистити себе перед поїздкою за кордон?**

Література до підрозділу:

1. Запобігання торгівлі людьми в системі професійно-технічної освіти: оцінка ситуації / за заг. ред. К.Б. Левченко, О.А. Удалової. – К. : Україна, 2008.

РОЗДІЛ 2

СТАН ПРОФІЛАКТИКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

2.1. *Левченко К.Б.* Аналіз діяльності щодо протидії торгівлі людьми

Основні поняття підрозділу: профілактична робота, Державна програма протидії торгівлі людьми, моніторинг ефективності, Конвенція ООН про права дитини.

Організація та проведення роботи з попередження торгівлі людьми серед учнів системи професійно-технічної освіти в Україні є важливим напрямом навчально-виховної діяльності. Його важливість та необхідність здійснення впливає не лише з морально-етичних переконань педагогічних працівників, але й з низки нормативно-правових документів, які є обов'язковими для виконання. Попередження та поширення знань про проблему, про те, яким чином захистити себе та не потрапити до тенет торгівців людьми, є також важливою складовою захисту прав дітей та молоді.

Робота в цій сфері налічує вже більше десяти років, що дає підстави для вивчення та використання напрацьованого досвіду в системі професійної освіти. Спільна робота навчальних закладів, наукових установ, державних структур, Міністерства освіти та науки та його підрозділів, а також громадських та міжнародних організацій, перш за все Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна», призвела до реалізації системних заходів у сфері попередження торгівлі людьми, вивчення та застосування найкращого досвіду, підготовки та розповсюдження великим накладом науково-методичних та інформаційних матеріалів, що стали базою для організації такої роботи. Це й навчальні посібники «Запобігання торгівлі людьми» (1999, 2002 рр.) та «Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей» (2004–2006 рр.), кожен з яких було надруковано накладом більше 25 000 примірників та розповсюджено в кожному навчальному закладі України, робочий зошит «Знай та захищай свої права», посібник «Соціальна профілактика торгівлі людьми» (1-е та 2-ге видання, 2005 та 2007 рр., наклад близько 10 000 прим.), посібник «Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів» (2007 р., наклад 4 800 прим.), посібник «Теоретико-методичні основи протидії дитячій праці в Україні» (2007 р.) та дослідження «Проблеми дітей трудових мігрантів» (2006 р.), брошури «Якщо ви збираєтесь за кордон», наклад яких уже перевищив 100 000 прим., тощо.

3 1998 р. можна вести відлік і формування нормативного забезпечення організації профілактичної роботи в системі освіти України. У контексті теми, яка розглядається, варто зробити історико-правовий екскурс.

1997 р. Прийнято Національний план дій щодо поліпшення становища жінок.

1998 р. Внесено зміни до Кримінального кодексу України та включено статтю, якою криміналізується торгівля людьми.

Розіслано інструктивно-методичний лист Міністерства освіти і науки України з рекомендаціями щодо організації виховної роботи із запобігання торгівлі жінками від 02.04.1998 р.

2001 р. Прийнято новий Кримінальний кодекс України, в якому додана стаття 149 «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини».

Прийнята програма сприяння впровадженню гендерної рівності в суспільстві.

2002 р. Прийнята комплексна програма протидії торгівлі людьми.

2003 р. У червні Кабінет Міністрів України схвалив «Концепцію запобігання та викоренення найгірших форм праці дітей» (розпорядження № 364), а в жовтні того ж року затвердив план заходів щодо реалізації положень Концепції (розпорядження № 648р). Цим планом передбачено у 2004–2005 роках розробку та затвердження навчально-методичних рекомендацій, посібників та інших матеріалів для вчителів, вихователів, практичних психологів і соціальних педагогів з питань запобігання та викоренення найгірших форм праці дітей. Також заплановано на цей же період часу вдосконалити систему підготовки вчителів, вихователів, практичних психологів і соціальних педагогів у вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти щодо правової виховної роботи серед дітей та молоді, спрямованої на запобігання та викоренення найгірших форм праці.

2004 р. Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію ООН про боротьбу з транснаціональною організованою злочинністю та Факультативний протокол до неї щодо припинення та попередження торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, та покарання за неї.

2006 р. Внесено зміни до Кримінального кодексу України (ст. 149 та 303) в частині приведення їх норм до міжнародних стандартів.

2007 р. Прийнята Державна програма протидії торгівлі людьми на період до 2010 р.

2009 р. Прийнято Закон «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року», наказ МОН від 19.03.09 № 255 «Про організацію інформаційно-просвітницької роботи в закладах освіти у 2009–2010 роках щодо запобігання торгівлі людьми».

Таблиця 2.1.1.

Основні документи щодо протидії торгівлі людьми та організації профілактичної роботи в системі освіти України

1997	Національний план дій щодо поліпшення становища жінок
1998	Інструктивно-методичний лист із рекомендаціями щодо організації виховної роботи із запобігання торгівлі жінками від 02.04.1998
2001	Програма сприяння впровадженню гендерної рівності в суспільстві
2002	Комплексна програма протидії торгівлі людьми
2003	«Концепція запобігання та викоренення найгірших форм праці дітей»
	План заходів щодо реалізації положень Концепції (розпорядження № 648р)
2005	Наказ Міністерства освіти та науки від 10 листопада 2005 р. № 649 «Про проведення у 2005–2007 роках інформаційно-освітніх заходів у навчальних закладах із питань запобігання торгівлі дітьми»;
2006	Наказ Міністерства освіти та науки України від 23 серпня 2006 р. № 631 «Про вжиття вичерпних заходів, спрямованих на дотримання законодавства, щодо захисту прав неповнолітніх»
	Наказ Міністерства освіти та науки України від 25 грудня 2006 р. № 844 «Про вжиття додаткових заходів щодо профілактики та запобігання жорсткому поводженню з дітьми»
	Наказ Міністерства освіти та науки України від 28 грудня 2006 р. № 865 «Про проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів»
	Державна програма протидії торгівлі людьми на період до 2010 р.
2007	Наказ Міністерства освіти та науки України від 20 січня 2007 р. № 27 «Про заходи Міністерства освіти і науки України на виконання Комплексної програми профілактики злочинності на 2007–2009 роки»
	Наказ Міністерства освіти та науки України від 4 квітня 2007 р. № 279 «Про виконання постанови Кабінету Міністрів України від 7 березня 2007 р. № 410 «Про затвердження Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 р.»
	Наказ Міністерства освіти та науки України від 21 червня 2007 р. № 531 «Про виконання рішення колегії Міністерства освіти і науки України, Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту з питань профілактики злочинності та проявів насильства серед учнівської молоді, безпритульності і бездоглядності дітей»
	Наказ Міністерства освіти та науки України від 25 грудня 2007 р. № 1176 «Про організацію і проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів у 2008 році»

2009	Закон “Про Загальнодержавну програму “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року”
	Наказ МОН від 19.03.09. № 255 «Про організацію інформаційно-просвітницької роботи в закладах освіти у 2009–2010 роках щодо запобігання торгівлі людьми»

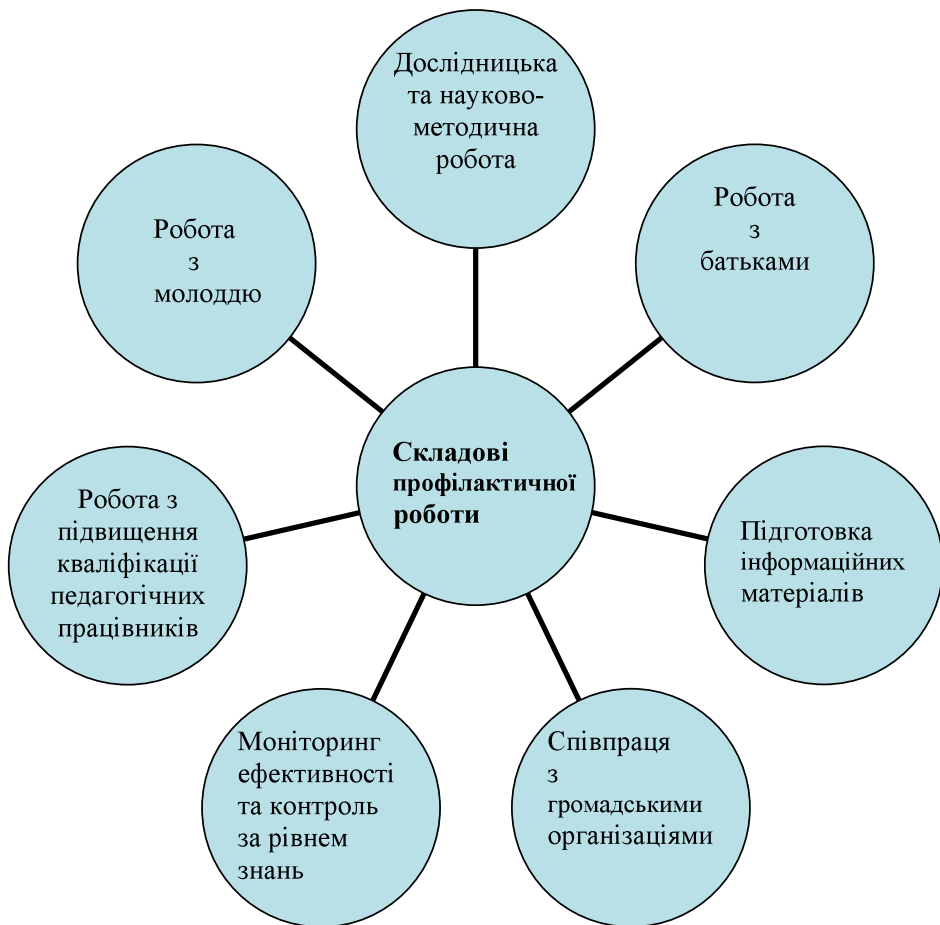
Окрім розробки загальнодержавних програм, на рівні Міністерства освіти і науки велася активна нормотворча робота, яка є складовою системи державного управління у сфері освіти та науки. Були видані такі відомчі накази та розпорядження: наказ від 10 листопада 2005 р. № 649 «Про проведення у 2005 – 2007 роках інформаційно-освітніх заходів у навчальних закладах із питань запобігання торгівлі дітьми»; наказ від 23 серпня 2006 р. № 631 «Про вжиття вичерпних заходів, спрямованих на дотримання законодавства щодо захисту прав неповнолітніх»; наказ від 25 грудня 2006 р. № 844 «Про вжиття додаткових заходів щодо профілактики та запобігання жорстокому поводженню з дітьми»; наказ від 28 грудня 2006 р. № 865 «Про проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів»; наказ від 20 січня 2007 р. № 27 «Про заходи Міністерства освіти і науки України на виконання Комплексної програми профілактики злочинності на 2007–2009 роки»; наказ від 4 квітня 2007 р. № 279 «Про виконання постанови Кабінету Міністрів України від 7 березня 2007 р. № 410 «Про затвердження Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 р.»; наказ від 21 червня 2007 р. № 531 «Про виконання рішення колегії Міністерства освіти і науки України, Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства України у справах сім’ї, молоді та спорту з питань профілактики злочинності та проявів насильства серед учнівської молоді, безпритульності і бездоглядності дітей»; наказ від 25 грудня 2007 р. № 1176 «Про організацію і проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів у 2008 році»; наказ від 19 березня 2009 р. № 255 «Про організацію інформаційно-просвітницької роботи в закладах освіти у 2009 – 2010 роках щодо запобігання торгівлі людьми» та інші (див. табл 2.1.1).

Робота щодо запобігання торгівлі людьми, яка проводиться в навчальних закладах професійно-технічної освіти, має декілька складових. Це:

1. Освітня робота та підвищення рівня кваліфікації педагогічних працівників, які відповідають за організацію та проведення такої роботи (курси підвищення кваліфікації, тренінги, семінари, конференції, «круглі столи» тощо).
2. Дослідницька та науково-методична діяльність, спрямована на формування методичного та інформаційного забезпечення ведення профілактичної роботи серед учнів та студентів ПТНЗ, яка складається як з підготовки матеріалів для педагогів, так і матеріалів для учнів.
3. Підготовка інформаційних матеріалів та технічних засобів навчання для візуалізації проблеми та розповсюдження серед молоді.

4. Робота з молоддю.
5. Робота з батьками учнів.
6. Співпраця з громадськими організаціями, які допомагатимуть у проведенні заходів з учнями, підготовці інформаційних та науково-методичних матеріалів, проведенні семінарів для викладачів тощо.
7. Моніторинг ефективності ведення превентивної роботи та контроль за рівнем знань та сформованості навичок серед учнів та студентів (див. рис. 2.1.1.)

Варто зауважити, що система організації превентивної роботи і для інших цільових груп складатиметься з тих же самих структурних елементів.

Рис. 2.1.1. Складові профілактичної роботи щодо запобігання торгівлі людьми

Нормативні документи, які ми називали вище, стосуються всіх напрямів організації превентивної роботи та здійснення державного управління в цій сфері. Спочатку дамо їм загальну характеристику, а потім розглянемо їх відповідно до зазначених складових превентивної роботи. При такому підході можуть зустрічатися певні повторення, але це водночас спрощує користування документами, особливо в ситуаціях, коли потрібно підвести правові аргументи під ті чи інші дії, пов'язані з організацією роботи з протидії торгівлі людьми та профілактичної роботи зокрема.

Почнемо з основного документу – з Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року. Основна мета програми – створення умов для протидії торгівлі людьми та пов'язаній з нею злочинній діяльності, підвищення ефективності роботи з виявлення таких злочинів та осіб, що їх учиняють, вирішення питання щодо реінтеграції осіб, які постраждали від торгівлі людьми.

Основними завданнями Програми є зокрема: удосконалення механізму нормативно-правового регулювання питань протидії торгівлі людьми, а також боротьби з нею, включення їх до освітніх програм для дітей та молоді; проведення роз'яснювальної роботи за допомогою засобів масової інформації, підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у боротьбі з торгівлею людьми; надання допомоги особам, що постраждали від торгівлі людьми, зокрема у поверненні додому, працевлаштуванні та професійному навчанні; вдосконалення діяльності центрів реабілітації для осіб, що постраждали від торгівлі людьми; розроблення механізму психолого-соціальної реабілітації дітей, що постраждали від торгівлі людьми; співробітництво з громадськими та міжнародними організаціями і фондами, що провадять діяльність, пов'язану з протидією торгівлі людьми; використання міжнародного досвіду із запобігання торгівлі людьми.

Виконання програми здійснюватиметься центральними та місцевими органами виконавчої влади у межах коштів, передбачених їм у державному та місцевих бюджетах на відповідний рік, а також за рахунок інших джерел. Обсяг фінансування Програми з державного бюджету становить 1469,7 тис. грн.

Як зазначається в преамбулі до програми, її виконання дасть змогу в тому числі: підвищити рівень інформованості населення та усвідомлення проблеми торгівлі людьми і як результат – зменшити кількість людей, що стають жертвами цього злочину; включити до освітніх програм для дітей та молоді, зокрема тих, що навчаються в дитячих будинках і школах-інтернатах, питання протидії торгівлі людьми з метою зменшення ризику їх потрапляння до сексуального та трудового рабства; підвищити кваліфікацію фахівців центральних та місцевих органів виконавчої влади, що беруть участь у здійсненні заходів з протидії торгівлі людьми, а також у боротьбі з нею, шляхом організації навчання державних службовців і представників громадських організацій.

Вона містить у собі низку положень, які стосуються безпосередньо діяльності Міністерства освіти і науки України та його підрозділів в організації превентивної роботи. Водночас, відповідальними за організацію превентивної роботи з молоддю, в тому числі учнівською, є не тільки Міністерство освіти та науки, але

й інші органи центральної виконавчої влади та їх структури на місцях. Наведемо пункти плану заходів програми, які мають відношення до МОН.

1. Проаналізувати акти законодавства з питань боротьби з торгівлею людьми та в разі потреби подати Кабінетові Міністрів України пропозиції щодо внесення до них змін.

2. Проводити подати моніторинг актів національного законодавства щодо їх відповідності нормам міжнародного права з питань протидії торгівлі людьми та своєчасно подавати Кабінетові Міністрів України пропозиції щодо внесення до них змін.

3. Утворити та забезпечити діяльність робочих експертних груп при регіональних постійно діючих комісіях з питань обміну інформацією про запобігання торгівлі людьми до координації зусиль у боротьбі з нею.

4. Заслуховувати раз на півріччя інформацію керівників центральних органів виконавчої влади, що беруть участь у здійсненні заходів з протидії торгівлі людьми, про стан виконання Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року з метою оцінки її ефективності.

5. Забезпечувати проведення щорічних регіональних і міжгалузевих нарад-семінарів з питань координації зусиль, проведення аналізу та уточнення стратегії запобігання торгівлі людьми та боротьби з нею.

6. Організовувати навчання державних службовців з питань протидії торгівлі дітьми, викоренення найгірших форм дитячої праці.

7. Забезпечувати підготовку та навчання працівників дипломатичної служби з питань протидії торгівлі людьми, налагодити міжнародне співробітництво у цій сфері, а також у сфері захисту осіб, що постраждали від такого злочину.

8. Розробити та впровадити програми соціальної та психологічної реабілітації дітей, що постраждали від торгівлі людьми (в цьому пункті МОН – основний виконавець).

9. Включити до програм підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації педагогічних працівників інститутів післядипломної педагогічної освіти навчальні курси, лекції та практичні заняття з питань протидії торгівлі людьми (в цьому пункті МОН – основний виконавець).

10. Продовжити видання інформаційно-освітніх матеріалів з питань профілактики торгівлі людьми та проблем соціального захисту дітей і молоді.

11. Підвищувати рівень інформованості населення щодо засобів і методів, які використовуються торговцями людьми, шляхом організації та здійснення інформаційно-просвітницьких заходів.

24. Висвітлювати у засобах масової інформації заходи із запобігання і протидії торгівлі людьми та надання допомоги особам, що постраждали від такого злочину.

26. Забезпечувати участь у міжнародних семінарах, засіданнях за «круглим столом», конференціях і тренінгах з питань протидії торгівлі людьми та надання послуг особам, що постраждали від такого злочину.

30. Розвивати співробітництво з громадськими та міжнародними організаціями і фондами, широко використовувати міжнародний досвід у

запобіганні та протидії торгівлі людьми, захисті прав осіб, що постраждали від таких злочинів, розшуку осіб, які зникли за кордоном, поверненні додому та реабілітації осіб, що постраждали від торгівлі людьми.

Таким чином, Програма фактично націлює на реалізацію усіх складових превентивної роботи.

На виконання Державної програми протидії торгівлі людьми Міністерство освіти і науки України розробило та затвердило **наказ від 4 квітня 2007 р. №279 «Про виконання постанови Кабінету Міністрів України від 7 березня 2007 р. № 410 «Про затвердження Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 р.»**.

Таблиця 2.1.2

Заходи щодо виконання постанови Кабінету Міністрів України від 7 березня 2007 р. № 410 «Про затвердження Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року» (витяг)

№ з/п	Назва заходу	Термін виконання	Відповідальні
1.	Проаналізувати акт законодавства з питань боротьби з торгівлею людьми та в разі потреби подати Кабінетові Міністрів України пропозиції щодо внесення до них змін	До 01.12.2007 року	Відділ позашкільної освіти, виховної роботи та захисту прав дитини та юридичний відділ
2.	Проводити моніторинг актів національного законодавства щодо їх відповідності нормам міжнародного права з питань протидії торгівлі людьми та своєчасно подавати Кабінетові Міністрів України пропозиції щодо внесення до них змін	2007–2010 роки	Відділ позашкільної освіти, виховної роботи та захисту прав дитини та юридичний відділ

3.	Брати участь та проводити щорічні регіональні і міжгалузеві наради-семінари з питань координації зусиль, проведення аналізу та уточнення стратегії запобігання торгівлі людьми та боротьби з нею	2007–2010 роки	Відділ позашкільної освіти, виховної роботи та захисту прав дитини, Український науково-методичний центр практичної психології та соціальної роботи, Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, Міністерство освіти і науки Автономної Республіки Крим, управління освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій
4.	Брати участь у семінарах щодо навчання державних службовців з питань протидії торгівлі дітьми, викоренення найгірших форм дитячої праці	2001–2010 роки	Відділ позашкільної освіти, виховної роботи та захисту прав людини, Український науково-методичний центр практичної психології та соціальної роботи; Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, Міністерство освіти і науки Автономної Республіки Крим, управління освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій
5.	Брати участь у підготовці та навчанні працівників дипломатичної служби з питань протидії торгівлі людьми, налагодити міжнародне співробітництво у цій сфері, а також у сфері захисту осіб, що постраждали від такого злочину	2007–2010 роки	Департамент міжнародного співробітництва та європейської інтеграції, Департамент вищої освіти, відділ позашкільної освіти, виховної роботи та захисту прав людини
6.	Розробити та впровадити програми соціальної та психологічної реабілітації дітей, що постраждали від торгівлі людьми	2007–2010 роки	Український науково-методичний центр практичної психології та соціальної роботи, Інститут інноваційних технологій і змісту освіти і Міністерство освіти управління освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій

7.	Включити до програм підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації педагогічних працівників інститутів післядипломної педагогічної освіти навчальні курси, лекції та практичні заняття з питань протидії торгівлі людьми	2007–2010 роки	Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, Департамент вищої освіти, Міністерство освіти і науки Автономної Республіки Крим, управління освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій
8.	Продовжити видання інформаційно-освітніх матеріалів з питань профілактики торгівлі людьми та проблем соціального захисту дітей і молоді	2007–2010 роки	Інститут інноваційних технологій та змісту освіти. Міністерство освіти і науки Автономної Республіки Крим, управління освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій
9.	Підвищувати рівень інформованості батьківської громадськості щодо засобів і методів, які використовуються торговцями людьми, шляхом організації та здійснення інформаційно-просвітницьких заходів	2007–2010 роки	Інститут інноваційних технологій та змісту освіти, Міністерство освіти і науки Автономної Республіки Крим, управління освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій
10.	Висвітлювати у засобах масової інформації заходи із запобігання і протидії торгівлі людьми та надання допомоги особам, що постраждали від такого злочину	2007–2010 роки	Інститут інноваційних технологій та змісту освіти, Міністерство освіти і науки Автономної Республіки Крим, управління освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій
11.	Забезпечувати участь фахівців у міжнародних семінарах, засіданнях за круглим столом, конференціях і тренінгах з питань протидії торгівлі людьми та надання послуг особам, що постраждали від такого злочину	2007–2010 роки	Департамент міжнародного співробітництва та європейської інтеграції

12.	Розвивати співробітництво з громадськими та міжнародними організаціями і фондами, широко використовувати міжнародний досвід у запобіганні та протидії торгівлі людьми, захисті прав осіб, що постраждали від таких злочинів розшуку осіб, які зникли за кордоном; поверненні додому та реабілітації осіб, що постраждали від торгівлі людьми	2007–2010 роки	Департамент міжнародного співробітництва та європейської інтеграції, Відділ позашкільної освіти, виховної роботи та захисту прав людини, Інститут інноваційних технологій та змісту освіти, Український центр практичної психології та соціальної роботи, Міністерство освіти і науки Автономної Республіки Крим, управління освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій
-----	--	----------------	---

Щорічно Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту готуються доповіді про виконання Державної програми протидії торгівлі людьми в Україні. У своїх звітах щодо виконання Державної програми в 2007 році²⁰, Міністерство освіти і науки України надало таку інформацію (див. табл 2.1.3).

²⁰ Цитується з листа Міністерства освіти і науки України від 15.02.08 № 34/8 – 155.

Інформація Міністерства освіти та науки щодо стану виконання Державної програми протидії торгівлі людьми у 2007 р. (витяг)

п.2	Проводити моніторинг активів національного законодавства щодо їх відповідності нормам міжнародного права з питань протидії торгівлі людьми та своєчасно подати Кабінетові Міністрів України пропозиції щодо внесення до них змін	2007–2010 роки	На початку 2007 р. було проведено соціологічне дослідження «Проблеми дітей трудових мігрантів». Дослідження виявило, що діти, батьки яких перебувають за кордоном, мають низку проблем психологічного та соціального характеру. Зокрема, зростає їх уразливість щодо втягнення до злочинного світу. Аналіз також показав недостатню готовність педагогічних кадрів та соціальних працівників працювати з такими дітьми (через брак знань та недостатнє навчально-методичне забезпечення)
	Брати участь та проводити щорічні регіональні і міжгалузеві наради-семінари з питань координації зусиль, проведення аналізу та уточнення стратегії запобігання торгівлі людьми та боротьби з нею	2007–2010 роки	У період з жовтня по листопад 2007 р. проведено 5 семінарів в пілотних областях: Луганській, Донецькій, Чернівецькій, Тернопільській та Київській. Семінари мали за мету розкриття проблем дітей трудових мігрантів; обговорення моделей роботи з такою категорією дітей; налагодження схем співпраці працівників освіти з соціальними службами, службами у справах дітей, неурядовими організаціями. Під час семінару розповсюджувався навчально-методичний посібник та інформаційні матеріали

	Розробити та впровадити програми соціальної та психологічної реабілітації дітей, що постраждали від торгівлі людьми	2007–2010 роки	Українським науково-методичним центром практичної психології та соціальної роботи підготовлено та розповсюджено 1800 примірників навчально-методичного посібника «Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів», 5000 закладок для дітей, 4000 плакатів. В посібнику розроблені тренінги для дітей підліткового віку «Довіра, спілкування та взаєморозуміння»; тренінговий курс для старшокласників «Права і обов'язки людини в суспільстві»
	Включити до програм підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації педагогічних працівників інститутів післядипломної педагогічної освіти навчальні курси лекції та практичні заняття з питань протидії торгівлі людьми	2007–2010 роки	Інститути післядипломної педагогічної освіти ввели тренінг „Як підвищити рівень усвідомлення проблеми торгівлі людьми?“ в програми підвищення кваліфікації практичних психологів і соціальних педагогів, заступників директорів навчальних закладів із виховної роботи, класних керівників тощо

<p>Продовжити видання інформаційно-освітніх матеріалів з питань профілактики торгівлі людьми та проблем соціального захисту дітей і молоді</p>	<p>2007–2010 роки</p>	<p>Під час виконання наказу Міністерства освіти і науки України від 28.12.2006 р. № 865 “Про проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів” було проведено такі заходи:</p> <ul style="list-style-type: none"> - передано в навчальні заклади всіх регіонів України 14000 примірників навчально-методичного посібника «Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей» для подальшого використання в навчально-виховному процесі; - розповсюджено 1000 примірників навчально-методичного посібника «Теоретико-методичні основи протидії дитячій праці в Україні» під час проведення заходів для педагогічних працівників; - підготовлено та розповсюджено 1800 примірників навчально-методичного посібника «Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів», 5000 закладок для дітей, 4000 плакатів для батьків із зазначеної тематики в 5 пілотних областях; - схвалено досвід роботи з дітьми трудових мігрантів Фабричанської ЗОШ I–II ступенів Лутугінського району Луганської області; Кременецької ЗОШ I–II ступенів № 3, ЗОШ № 6 I–II ступенів м. Тернополя, ЗОШ I–II ступенів смт. Вишнівець Збаразького району Тернопільської області; Хотинського НВК «школа-сад», Бишвецької ЗОШ I–II ступенів Хотинського району Чернівецької області; ЗОШ I–II ступенів № 67 м. Донецька, Маріупольської ЗОШ I–II ступенів № 10, Дзержинської ЗОШ I–III ступенів № 2, Новоазовської ЗОШ I–III ступенів № 2, Кіровської ЗОШ I–III ступенів № 2 Донецької області. <p>Міністерством освіти і науки України, Академією педагогічних наук України, Українським науково-методичним центром практичної психології та соціальної роботи підготовлено та видано посібник «Соціально-психологічна реабілітація дітей, вилучених із ситуацій торгівлі дітьми та інших найгірших форм дитячої праці» (узагальнення досвіду громадських організацій Центральної та Східної Європи).. Цей навчально-методичний посібник рекомендований для психологів, соціальних педагогів та вихователів</p>
--	-----------------------	---

	Підвищувати рівень інформованості батьківської громадськості щодо засобів і методів, які використовуються торговцями людьми, шляхом організації та здійснення інформаційно-просвітницьких заходів	2007–2010 роки	У навчальних закладах України проводяться інформаційно-просвітницькі заходи щодо запобігання торгівлі дітьми. На батьківських зборах широко висвітлюються зазначені питання. До проведення зазначеної роботи органи управління освітою широко залучають громадські організації, юридичні установи. З цією метою Міністерством приділяється значна увага правовій освіті учнівської молоді. Так, за погодженням із Міністерством юстиції України Міністерство передбачило Типовими навчальними планами для 12-річної школи вивчення правознавства як обов'язкового предмета по одній годині на тиждень, а в 10–12-х класах профільної школи – шість годин на тиждень
	Розвивати співробітництво з громадськими та міжнародними організаціями і фондами, широко використовувати міжнародний досвід у запобіганні та протидії торгівлі людьми, захисті прав осіб, що постраждали від таких злочинів, розшуку осіб, які зникли за кордоном поверненні додому та реабілітації осіб, що постраждали від торгівлі людьми	2007–2010 роки	Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 28.12.2006 р. № 865 “Про проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів” з січня по грудень 2007 р. за підтримки Міжнародного жіночого правозахисного центру “Ла Страда-Україна” реалізувався проект щодо соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів. Координатором проекту на рівні Міністерства освіти і науки України виступав Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, на обласному рівні – керівники обласних центрів практичної психології і соціальної роботи; на районному рівні – методисти, які відповідають за психологічну службу, районних (міських) методичних кабінетів; на рівні навчального закладу – заступники директорів з виховної роботи, практичні психологи, соціальні педагоги. Продовжується співпраця з Міжнародним бюро праці та ОБСЄ

Наказ Міністерства освіти і науки України від 20 січня 2007 р. № 27 «Про заходи Міністерства освіти і науки України на виконання Комплексної програми профілактики злочинності на 2007–2009 роки» розроблений відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2006 року №1767 „Про затвердження Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 роки».

Таблиця 2.1.4

Завдання, визначене програмою	Найменування заходу	Відповідальний департамент	Строк виконання
п. 3 Забезпечення захисту законних інтересів неповнолітніх, зокрема захисту від жорстокого поводження, експлуатації та насильства	Запровадити в журналі «Світ виховання» друк матеріалів з питань запобігання підлітковій злочинності та профілактики правопорушень за участю батьків, педагогів, психологів, інших працівників громадських інститутів, які залучені до справи виховання дітей	Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України	Починаючи з вересня 2007 р
	Запровадити в тематичному випуску часопису «Позакласний час плюс» публікації нормативно-правових актів з відповідним юридичним коментарем до них, висвітлення досвіду роботи загальноосвітніх навчальних закладів з профілактики правопорушень, превентивної освіти та виховання	Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України	Починаючи з лютого 2007 р.
	Запровадити в загальноосвітніх навчальних закладах у варіативній складовій навчальних планів факультативні курси для учнів 9–11-х класів «Мої права», «Права людини»	Департамент середньої та дошкільної освіти, Міністерство освіти і науки АР Крим, управління освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій	Вересень 2007 р.
	Провести Всеукраїнський конкурс творчих робіт серед учнів 10–11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів на тему «Мої права»	Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, Департамент загальної середньої та дошкільної освіти	Квітень 2008 р.
	Надати підтримку експериментальним проектам: – у м. Києві – щодо профілактики правопорушень, злочинності та формування в учнів правової культури (організація вивчення основ правознавства)	Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України – Головне управління освіти і науки Київської міської державної адміністрації	2007–2009 р.

Наказ Міністерства освіти і науки України від 21 червня 2007 р. № 531 «Про виконання рішення колегії Міністерства освіти і науки України, Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту з питань профілактики злочинності та проявів насильства серед учнівської молоді, безпритульності і бездоглядності дітей». Прийнятий після проведення спільної колегії трьох міністерств в МВС України, цей наказ спрямований на розробку та впровадження заходів міністерств щодо покращення роботи з профілактики злочинності та проявів насильства серед учнівської молоді, безпритульності і бездоглядності дітей. Водночас низка запланованих напрямів роботи безпосередньо або опосередковано стосується проблем профілактики торгівлі людьми. Нижче наводиться витяг з наказу, який містить такі положення.

Таблиця 2.1.5
Заходи Міністерства освіти і науки України щодо покращення роботи з профілактики злочинності та проявів насильства серед учнівської молоді, безпритульності і бездоглядності дітей (витяг з наказу № 531).

№ з/п	Рішення колегії (№ пункту)	Зміст заходу	Виконавці	Термін виконання
2	3.1. Удосконалити проведення спільних просвітницько-профілактичних заходів щодо запобігання правопорушень та проявів насильства серед неповнолітніх, попередження дитячої бездоглядності та безпритульності	Систематично проводити акції «Канікули», «Урок», «Вокзал» тощо. Спільно із органами учнівського самоврядування та батьківської громадськості наладжити індивідуальну профілактичну роботу щодо дітей із девіантною поведінкою; забезпе-чити максимальне охоплення цієї категорії дітей гуртковою роботою, спортом, різними видами мистецької позашкільної роботи	Міністерство освіти Автономної Республіки Крим, управління освіти і науки і обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій	Постійно
3	3.2. Вивчати діяльність відповідних структурних підрозділів органів місцевої виконавчої влади щодо координації роботи з подолання безпритульності та бездоглядності дітей, проявів насильства, правопорушень серед них. Узагальнені матеріали та пропозиції направляти у регіони для практичного використання	Інституту інноваційних технологій та змісту освіти вивчити досвід роботи Дніпропетровського обласного інституту післяди-пломної педагогічної освіти щодо науково-методичного забезпечення діяльності навчальних закладів із питань подолання безпритульності та бездоглядності дітей, проявів насильства, правопорушень серед них. Направити узагальнені матеріали в регіони для практичного використання	Інститут інноваційних технологій та змісту освіти (Кудрін А. В.)	До 01.11.07 р.
4	Підготувати узгоджені пропозиції щодо внесення змін та доповнень до чинного законодавства у частині відповідальності батьків та ролі сім'ї у вихованні дітей	Проаналізувати чинне законодавство та направити пропозиції Міністерству України у справах сім'ї, молоді та спорту	Відділ позашкільної освіти, виховної роботи та захисту прав дитини (Рудковська Р. А.), юридичний відділ (Васечко Т. К.)	До 10.10.07 р.

5	<p>Внести узгоджені пропозиції до Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України щодо змін та доповнень до Бюджетного кодексу України (глава 14) у частині фінансування позашкільної освіти</p>	<p>Внести узгоджені пропозиції до Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України щодо змін та доповнень до Бюджетного кодексу України (глава 14) у частині фінансування позашкільної освіти</p>	<p>Відділ позашкільної освіти, виховної роботи та захисту прав дитини (Рудковська Р. А.), юридичний відділ (Васечко Т. К.)</p>	<p>До 01.09.07 р.</p>
6	<p>3.5. Дозволяти виконання положень законів України, що обмежують віковий ценз відвідувачів казино, інтернет-кафе, комп'ютерних клубів тощо та їх територіальне розташування біля навчальних закладів, а також тих положень, що регламентують фінансові санкції за порушення у галузі моралі</p>	<p>Ініціювати та провести регіональні наради, на яких обговорити питання та прийняти узгоджене рішення зацікавлених організацій та установ органів виконавчої влади щодо виконання положень законів України, що обмежують віковий ценз відвідувачів казино, інтернет-кафе, комп'ютерних клубів тощо та їх територіальне розташування біля навчальних закладів, а також тих положень, що регламентують фінансові санкції за порушення у галузі моралі</p>	<p>Міністерство освіти Автономної Республіки Крим, управління освіти і науки обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій</p>	<p>До 01.12.07 р.</p>
7	<p>3.6 Розробити комплекс організаційних та практичних заходів, спрямованих на попередження сексуальної експлуатації дітей, втягнення їх до проституції, розповсюдження відеопродукції та комп'ютерних програм порнографічного характеру</p>	<p>Розробити на 2007 – 2008 навчальний рік ін-формаційно-просвітницькі заходи щодо викоренення найгірших форм праці дітей, зокрема сексуальної експлуатації та торгівлі дітьми; використовувати навчальний відео-фільм „Станція призначення – ЖИТТЯ» та відеокасети «Жертви мовчання», вестити ці питання в навчальні плани курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників всіх напрямків</p>	<p>Міністерство освіти Автономної Республіки Крим, управління освіти і науки обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій</p>	<p>До 01.08.07 р.</p>
9	<p>Створити у структурі регіональних управлінь освіти і науки відділи виховної роботи та позашкільної освіти.</p>	<p>Створити у структурі регіональних управлінь освіти і науки відділи виховної роботи та позашкільної освіти.</p>	<p>Міністерство освіти Автономної Республіки Крим, управління освіти і науки обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій</p>	<p>До 01.09.07 р.</p>

12	<p>4.4. Запроваджувати інтерактивні форми підготовки педагогічних працівників всіх ланок освіти з питань профілактики насильства, жорстокості та впливу сучасних телекомунікаційних технологій на психіку дітей</p>	<p>Запроваджувати інтерактивні форми підготовки педагогічних працівників всіх ланок освіти з питань профілактики насильства, жорстокості та впливу сучасних телекомунікаційних технологій на психіку дітей</p>	<p>Департамент вищої освіти (Болубаш Я. Я.), Інститут інноваційних технологій та змісту освіти (Кудін А. В.), Український науково-методичний центр практичної психології та соціальної роботи (Панок В. Г), Міністерство освіти Автономної Республіки Крим, управління освіти і науки обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій</p>	<p>постійно</p>
13	<p>Проаналізувати діяльність психолого-педагогічних служб регіональних органів управління освіти і науки, наявність посад психологів і соціальних педагогів у школах-інтернатах, школах соціальної реабілітації, спеціальних і спеціалізованих школах, професійно-технічних навчальних закладах, ВНЗ I-II рівнів акредитації, позашкільних навчальних закладах; поліпшити психолого-педагогічний супровід дітей, які навчаються в сільських, гірських і малокомплектних школах</p>	<p>Провести моніторинг стану забезпечення практичними психологами і соціальними педагогами навчальних закладів згідно до нормативів-чисельності; поліпшити психо-лого-педагогічний супровід дітей, які навчаються в сільських, гірських і малокомплектних школах</p>	<p>Український науково-методичний центр практичної психології та соціальної роботи (Панок В. Г), Міністерство освіти Автономної Республіки Крим, управління освіти і науки обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій</p>	<p>До 01.10.07 р.</p>

14	<p>Доручити керівникам навчальних закладів:</p> <ul style="list-style-type: none"> - переглянути та доповнити «Правила внутрішнього розпорядку» з метою максимального забезпечення безпеки життєдіяльності учасників навчально-виховного процесу; - активізувати діяльність педагогічних колективів з органами учнівського та батьківського самоврядування щодо формування у дітей та молоді духовності, моральної культури, толерантної поведінки, уміння жити в громадянському суспільстві; - забезпечити безпосередньо в навчальних закладах розвиток гурткової роботи шляхом максимального залучення педагогів та батьківської громадськості; - сприяти тому, щоб кожний педагогічний працівник брав участь у виховній, гуртковій та позашкільній роботі; - ректорам, директорам вищих навчальних закладів, що здійснюють підготовку педагогічних кадрів, переглянути систему підготовки майбутніх вчителів для здійснення виховної роботи в загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах, поглиблення практичної складової 	<p>Міністерство освіти Автономної Республіки Крим, управління освіти і науки обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій</p>	<p>01.11.07 р. Постійно</p> <p>Постійно</p> <p>До 01.10.07 р. Постійно</p>
----	--	---	--

Продовж. табл. 2.1.5

15	4.7. Спільно з АПН підготувати матеріали для проведення батьківського педагогічного всеобучу (інформаційно-освітні та методичні рекомендації, посібники, буклети, тренінги тощо)	Вийти з ініціативою до АПН та запланувати спільну роботу щодо підготовки науково-методичних матеріалів для проведення батьківського педагогічного всеобучу	Інститут інноваційних технологій та змісту освіти (Кудін А. В.), Міністерство освіти Автономної Республіки Крим, управління освіти і науки обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій	До 01.08.07 р.
16	4.8. Щоквартально виносити на розгляд колегії Міністерства освіти і науки України питання подолання безпритульності та бездоглядності дітей, проявів насильства і правопорушень серед неповнолітніх в одному з регіонів України	Підготувати та затвердити графік проведення перевірки регіонів і внести пропозиції до плану засідань колегії МОН питання щодо подолання безпритульності та бездоглядності дітей, проявів насильства, правопорушень серед неповнолітніх в одному з регіонів України	Відділ позашкільної освіти, виховної роботи та захисту прав дитини (Рудковська Р. А.)	До 15.07.07 р.

Важливе завдання, яке формулює наказ, – це створення в структурі регіональних управлінь освіти і науки відділів виховної роботи та позашкільної освіти, на які може бути покладене зобов'язання організації профілактичної роботи щодо попередження торгівлі людьми.

На виконання п. 12 (3.6) наказу № 531 – Розробити комплекс організаційних та практичних заходів, спрямованих на попередження сексуальної експлуатації дітей, втягнення їх до проституції, розповсюдження відеопродукції та комп'ютерних програм порнографічного характеру – МОН запланувало проведення такої роботи: «Розробити на 2007–2008 навчальний рік інформаційно-просвітницькі заходи щодо викоренення найгірших форм праці дітей, зокрема сексуальної експлуатації та торгівлі дітьми; використовувати навчальний відеофільм „Станція призначення – ЖИТТЯ» та відеокасети «Жертви мовчання», ввести ці питання в навчальні плани курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників усіх напрямків» (табл.2.1. 5).

Наказ Міністерства освіти і науки України від 25 грудня 2007 р. № 1176 «Про організацію і проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів у 2008 році» прийнятий на виконання постанови Кабінету Міністрів України від 7 березня 2007 р. № 410 “Державна програма протидії торгівлі людьми на період до 2010 року”, розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2006 р. № 229-р “Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на 2006–2016 роки”, наказу Міністерства освіти і науки України від 23.08.2006 р. № 631 „Про вжиття вичерпних заходів, спрямованих на дотримання законодавства щодо захисту прав неповнолітніх” та з метою посилення уваги педагогічних працівників навчальних закладів до проблеми дітей трудових мігрантів і їхнього соціального оточення.

Наказом регламентується спільна робота з Міжнародним жіночим правозахисним центром «Ла Страда-Україна» щодо проведення роботи з дітьми трудових мігрантів. Ним наказується міністру освіти і науки Автономної Республіки Крим, начальникам управлінь освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій забезпечити проведення заходів з проблеми соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів у навчальних закладах та покласти виконання функцій координаторів названих заходів на обласному рівні – на керівників обласних центрів практичної психології і соціальної роботи; на районному рівні – на методистів, які відповідають за психологічну службу, районних (міських) методичних кабінетів; на рівні навчального закладу – на заступників директорів з виховної роботи, практичних психологів, соціальних педагогів.

Ним передбачається організація та проведення навчально-практичних семінарів на тему «Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів» для методистів районних та міських відділів освіти; видання навчального посібника «Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів» та його розповсюдження в областях; розробка

інформаційних буклетів для учнів; проведення педагогічних заходів у навчальних закладах педагогічними працівниками та членами лекторської групи центру «Ла Страда - Україна»; здійснення моніторингу впровадження запланованих заходів, проведення спільних прес-конференцій; проведення тренінгів для тренерів тощо.

Наказ Міністерства освіти і науки України від 19.03.2009р. № 255 «Про організацію інформаційно-просвітницької роботи в закладах освіти у 2009-2010 роках щодо запобігання торгівлі людьми» передбачає низку заходів в системі професійно-технічної освіти.

Таблиця 2.1.6

№ з/п	Заходи	Термін виконання	Відповідальні виконавці
<i>Робота в системі професійно-технічної освіти</i>			
1.	Організація та проведення навчально-практичних семінарів з проблеми запобігання торгівлі людьми і експлуатації дітей для педагогічних працівників системи профтехосвіти	Березень 2009 р. – грудень 2010 р.	Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, Центр „Ла Страда-Україна”
2.	Розповсюдження навчально-методичного посібника «Запобігання торгівлі людьми в системі професійно-технічної освіти» та інформаційних буклетів для учнів	2009 р. – травень 2010 р.	Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, Центр „Ла Страда- Україна”
3.	Моніторинг ефективності проведення профілактики торгівлі людьми в професійно-технічних навчальних закладах	Вересень – жовтень 2010 р.	Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, Центр „Ла Страда- Україна”
4.	Обробка результатів моніторингу й підготовка висновків та рекомендацій	Листопад 2010 р.	Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, Центр „Ла Страда-Україна”
5.	Організація та проведення Всеукраїнського науково-практичного семінару для педагогічних працівників системи профтехосвіти	Листопад 2010 р.	Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, Центр „Ла Страда-Україна”

Закон “Про Загальнодержавну програму “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року” ухвалений Верховною Радою України 5 березня 2009 року.

Проект цього плану розроблявся з початку 2005 в тісному співробітництві державних, громадських та міжнародних організацій та є частиною виконання

Україною положень Конвенції ООН про права дитини. Історія його створення наповнена багатьма фактами позитивної та ефективної співпраці державних, міжнародних та громадських організацій, які спільними зусиллями й створили цей документ. На всіх етапах демонструвалися принципи співпраці, відкритості та прозорості, поваги до громадських організацій, врахування вимог міжнародних документів та принципу врахування найкращого інтересу дитини.

Законопроектом передбачено низку напрямів, що стосуються вдосконалення правового захисту дітей. Серед них: активізація профілактичної роботи з метою запобігання правопорушенням у дитячому середовищі, впровадження в практику новітніх методів та форм роботи з дітьми, схильними до правопорушень; підвищення рівня обізнаності дітей шкільного віку з питань правової освіти; вдосконалення моніторингу стану дитячої злочинності; злочинів, скоєних проти дітей; стану дотримання прав, а також створення умов для перебування дітей у приймальниках-розподільниках для неповнолітніх органів внутрішніх справ, слідчих ізоляторах, спеціальних виховних установах Державного департаменту України з питань виконання покарань, школах соціальної реабілітації та професійних училищах соціальної реабілітації закладів освіти; вжиття заходів до забезпечення зменшення кількості випадків повторного скоєння злочинів серед дітей до кінця 2016 року не менш як на 20 відсотків.

Зупинимось також на деяких складових превентивної роботи в тому аспекті, як вони відображені у відомчих нормативних актах.

Освітня робота та робота з підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Висока кваліфікації педагогічних працівників – важлива умова здійснення ефективної превентивної роботи з учнівською молоддю. Необхідні постійне оновлення та поповнення знань з проблем протидії та профілактики торгівлі людьми, нових методик викладання, результатів досліджень у цій сфері, стану та розвитку державної політики, інформаційних матеріалів тощо. Саме тому і Державна програма протидії торгівлі людьми в Україні, і прийняті на її основі відомчі накази націлюють на системне підвищення кваліфікації педагогічних працівників у цій сфері.

У наказі № 531 мова йде про запровадження інтерактивних форм підготовки педагогічних працівників всіх ланок освіти з питань профілактики насильства, жорстокості та впливу сучасних телекомунікаційних технологій на психіку дітей (див. п. 12 табл. 2.1.5)

Робота з батьками учнів. На необхідність ведення роботи з батьками вказується вже в самій Державній програмі протидії торгівлі людьми.

Варто звернути особливу увагу на п. 15 (4.7), наказу № 531 (див. табл. 2.1.5), яким передбачається підготовка матеріалів для проведення батьківського педагогічного всеобучу, на п. 14 (див. табл. 2.1.5) – щодо залучення батьків до ведення виховної роботи з молоддю.

Наказ МОН від 4 квітня 2007 р. № 279 «Про виконання постанови Кабінету Міністрів України від 7 березня 2007 р. № 410 «Про затвердження Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 р.» повторює та розвиває це положення.

Моніторинг ефективності ведення превентивної роботи та контроль за рівнем знань та сформованості навичок серед учнів та студентів. Питання моніторингу ефективності здійснення превентивної роботи вперше постали на рівні відомчих нормативних документів Міністерства освіти та науки України у 2006 р. під час розробки та затвердження наказу МОН від 28 грудня 2006 р. № 865 «Про проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів». Положення про важливість здійснення моніторингу заходів, які здійснює Міністерство, його структурні підрозділи у співпраці з громадськими та міжнародними організаціями, було відображене і в аналогічно названому наказі від 25 грудня 2007 р. № 1176 «Про організацію і проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів у 2008 році».

Проблема моніторингу та виміру ефективності профілактичних заходів та системи профілактичної роботи в цілому є недостатньо розробленою темою. Однак практика впровадження програм, а також прагнення відповідати міжнародним стандартам у сфері соціальної роботи вимагають впроваджувати та здійснювати постійний моніторинг їх ефективності. Розробка текстів названих вище наказів спільно з центром «Ла Страда-Україна», який активно займається дослідженням та впровадженням у практичну діяльність найкращих світових методик та практик моніторингу, якраз і відбилася в появі таких пунктів у тексті наказів. Наприклад, «Моніторинг використання матеріалів навчально-методичних посібників „Запобігання торгівлі людьми та експлуатація дітей”, „Теоретико-методичні основи протидії дитячій праці в Україні”, методичних розробок „Соціально-педагогічна та психологічна роботи з дітьми трудових мігрантів у навчальних закладах” та «Обробка результатів моніторингу, підготовка пропозицій та рекомендацій». Подібні пункти мають бути і в інших відомчих нормативних актах, які стосуються інших напрямів як профілактичної, так і в цілому педагогічної діяльності.

Співпраця з громадськими організаціями. Необхідність співпраці з громадськими та міжнародними організаціями наголошується в п. 30 Державної програми протидії торгівлі людьми. Управлінські рішення у сфері організації взаємодії з громадськими та міжнародними організаціями приймаються Міністерством освіти та науки України і закріплюються у вигляді наказів по Міністерству. Вдалими прикладами як співпраці з громадськими організаціями, виконання пунктів програми, так і чіткості відомчого нормативного документа є накази Міністерства освіти та науки України від 28 грудня 2006 р. № 865 «Про проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів» та наказ від 25 грудня 2007 р. № 1176 «Про організацію і проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів у 2008 році».

Питання для обговорення:

- 1. Які складові має робота щодо запобігання торгівлі людьми в системі професійно-технічної освіти?**
- 2. Які нормативні документи лежать в основі профілактичної роботи у сфері протидії торгівлі людьми?**

Список літератури до підрозділу:

1. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей : навч.-метод. посібн. / К.Б. Левченко, О.А. Удалова, І.М. Трубавіна та ін; заг. ред. К.Б. Левченко та О.А. Удалової. – К. : Міленіум, 2005. – 210 с.
2. Заходи протидії торгівлі дітьми та комерційній сексуальній експлуатації дітей в Україні : міжнародне та національне законодавство – К., 2006. – 56 с.
3. Вища освіта : інформ. вісник / К.Б. Левченко та ін. – 2004. – № 15.
4. Кримінальний кодекс України.

2.2. Шваб І. А. Охоплення учнів ПТНЗ профілактичними програмами з протидії торгівлі людьми (за результатами дослідження)

Основні поняття підрозділу: опитування, анкетування, респонденти, аналіз даних, порівняльний аналіз.

Окремий блок запитань анкети у дослідженні стосувався вивчення практик проведення у ПТУ занять з профілактики торгівлі людьми. З цією метою учням ставилося запитання «Коли в останнє у Вашому ПТНЗ проводилися заходи з питань запобігання торгівлі людьми?». Відповіді розподілилися так чином: третина респондентів зазначили, що такі заняття проводились у поточному семестрі (35%), трохи менше п'ятої частини учнів (17%) відповіли, що не було жодного такого заняття, кожен десятий респондент зазначив, що такі заняття проводились або в минулому семестрі, або в минулому навчальному році. 22% респондентів не пам'ятають, проводилися для них такі заняття чи ні.

Аналіз відповідей викладачів показує, що на постійній основі заняття з профілактики торгівлі людьми проводяться у ПТНЗ, де працюють 8% викладачів. В більшості ж випадків педагоги відзначали, що такі заняття проводилися в їхньому ПТНЗ кілька разів (41%). П'ята частина респондентів зазначили, що заняття на тему торгівлі людьми не проводились жодного разу. Частота проведення занять з питань торгівлі людьми є різною в різних ПТНЗ. Так, майже чверть педагогів (23%) відмітили, що такі заходи проводяться з початку поточного навчального року. 9% із них припадає на Донецьку область, 6% – на Київську та зовсім у незначній кількості на інші 4 регіони (див. табл.2.2.1).

Близько чверті викладачів, (22%) зазначили, що профілактичні заняття з теми проводяться вже більше 4 років (22%). Найбільша частка таких відповідей припадає на ПТНЗ Луганської області (11%), по 5% – Вінницької та Донецької; і 1% – Київської.

Таблиця 2.2.1

Періодичність проведення занять з питань профілактики торгівлі людьми, за регіонами, %

Період	АР Крим	Вінницька	Донецька	Київська	Луганська	Тернопільська	Разом
З початку поточного навч. року	1	2	9	6	3	2	23
Більше 2 років	0	5	0	0	2	3	10
Більше 3 років	3	3	0	0	2	3	12
Більше 4 років	0	5	5	1	11	4	22
Інше	2	0	0	1	1	1	5
Не проводились	9	3	4	3	0	9	20

На основі відповідей учнів щодо форм роботи із запобігання торгівлі людьми, які практикувалися для них, можна зробити висновки щодо заходів, які проводились найчастіше, а також ранжувати їх. Так, на першому місці за кількістю відповідей – бесіди з викладачами (53%), на другому – перегляд відеофільму (36%), на третьому – обговорення під час навчальних занять. Далі йдуть: розгляд та аналіз окремих життєвих ситуацій (19%), розповсюдження інформаційної продукції (літератури, листівок, інформаційних листків тощо) (19%) та виступи лекторів (14%).

За відповідями викладачів перевага віддавалась таким формам профілактичної роботи, як лекції (44%), а також перегляд відеофільму 46%. Тематичні вечори та інтерактивні театри не проводились в жодному із ПТНЗ. Втішним є той факт, що 9% опитаних застосовують у навчанні учнів методику “рівний рівному”.

Самостійно заняття з торгівлі людьми проводили лише чверть викладачів. Більшість же вдавалась до запрошення спеціалістів, зокрема, фахівців служб у справах сім’ї, дітей та молоді (36%), громадських організацій (24%), правоохоронних органів (28%). Священик та працівник міжнародної організації як запрошені спеціалісти фігурували лише у відповідях 4 та 1 респондента відповідно.

Двовимірний аналіз показує, що, наприклад, для проведення лекції 25% респондентів запрошували представників ЦСССДМ, 2% – представників НУО, 16% – представників правоохоронних органів, 13% проводили лекції самостійно. Для проведення тренінгів по 9% запрошували представників ЦСССДМ та правоохоронних органів, 7 % – представників НУО.

Таблиця 2.2.2

Залежність форм профілактичної роботи та залучення спеціалістів, які їх проводили, серед тих, хто проводив %, N=101

Форма роботи	Своїми силами	Запрошували представника НУО	Запрошували представника ЦСССДМ	Запрошували представників правоохоронних органів
Лекція	13	20	25	16
Виступи лекторів	4	12	12	11
Семінарські заняття	1	1	3	2
Тренінги	5	7	9	9

Стосовно ж участі учнів у заходах з профілактики торгівлі людьми та їх кількості в ПТУ, то, наприклад, за відповідями учнів, бесід із вчителями проводилося: 1 (56%), 2 (28%), 3 (17%), 4 (8%) або п'ять (10%). Максимальна кількість заходів, яка називалася, – 20. Щодо участі в цих бесідах, то 34% респондентів брали участь в 1 занятті, 32 % – у 2, 10% – в 3, 6% – в 4. 3% респондентів були учасниками 10 бесід.

На думку викладачів, найбільш ефективною і цікавою формою профілактичної роботи для учнів є перегляд відеофільму. Абсолютна більшість респондентів віддали голоси за цей захід (68%). Крім відеофільму учасники опитування найчастіше називали розгляд та аналіз окремих життєвих ситуацій (55%), тренінги (30%), розповсюдження профілактичної літератури (26%).

Переважна більшість занять з торгівлі людьми проводились у рамках виховних годин (61%) і лише 10% викладачів зазначили, що такі заходи відбувалися під час занять гуртків та уроків.

На думку учнів, найбільш цікавими були заняття, які проводилися вчителем, представниками громадських, міжнародних організацій та центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Найменш цікавими були лекції представників церкви та інших організацій.

Серед тем, яким приділялася увага на цих заходах або які найбільше запам'ятались учням: права українців за кордоном (55%), законодавство України про протидію торгівлі людьми (43%), можливості працевлаштування за кордоном (43%). Майже чверть учнів відзначили таку тему, як можливості працевлаштування в Україні (26%). Законодавство зарубіжних країн та діяльність неурядових і міжнародних організацій рідше обговорювались на таких заняттях: відповідно 12 та 11% учнів згадали про це.

За результатами опитування викладачів, розподіл охоплення учнів темами є таким: можливості працевлаштування в Україні, права українців

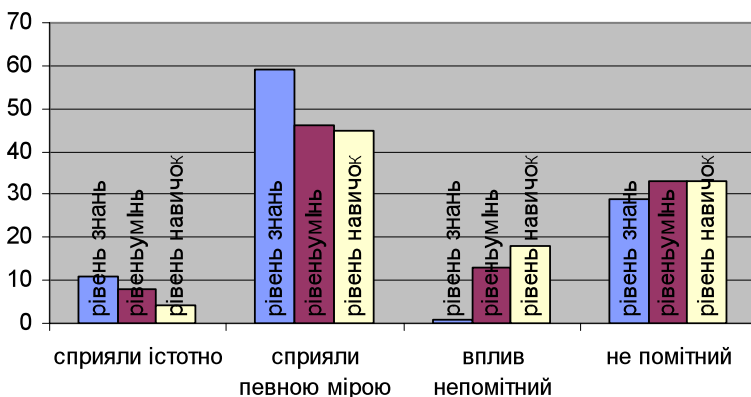
за кордоном (52%), законодавство зарубіжних країн, діяльність неурядових та міжнародних організацій (38%), законодавство України про протидію торгівлі людьми (57%), можливості працевлаштування в Україні, можливості працевлаштування за кордоном (50%).

Аналіз відповідей викладачів щодо кількості учнів та курсу, показує, що на заняттях були присутні від 20 до 90 слухачів переважно 2-х та 3-х курсів.

Незважаючи на той факт, що правам українців за кордоном приділяло чимало уваги на лекціях, 70% опитаних учнів відчують потребу в додаткових знаннях з цієї теми. Констатуємо зацікавленість респондентів у покращенні знань з таких тем, як працевлаштування в Україні (30%) та працевлаштування за кордоном (42%). З огляду на те, що опитування проводилося переважно серед учнів останніх курсів навчання, інтерес до цих тем є цілком природним. Законодавство України та нормативно-правові акти зарубіжних країн стосовно протидії торгівлі людьми також серед тем, яка потребує додаткового висвітлення третині учнів.

Ефективність описаних вище профілактичних заходів можна визначити, аналізуючи зростання рівня знань, умінь та навичок учнів з питань торгівлі людьми. Так, на думку більшості викладачів проведені заходи сприяли зростанню рівня знань учнів «певною мірою» (59%), 11% відзначили істотний вплив на рівень знань. Стосовно рівня умінь та навичок, то майже половина опитаних віддали перевагу варіанту відповіді «сприяли певною мірою»: 47% та 45% відповідно. Найнижчим, на думку викладачів, є вплив занять на рівень навичок учнів: 18% вважають саме так.

Різницю в опануванні знань, умінь та навичок учнів за темою торгівлі людьми в результаті занять видно з діаграми на рис. 2.2.1

Рис. 2.2.1. Опанування учнями знаннями, уміннями та навичками за темою протидії торгівлі людьми, на думку викладачів, %, N=101

Що ж стосується самооцінки учнями своїх знань про торгівлю людьми, то вона є такою: із твердженням „Порівняно з минулим роком я знаю більше про торгівлю людьми” погодилися 58% опитаних. З огляду на це логічно виглядає частка негативних відповідей на твердження „За цей навчальний рік я не дізнався нічого нового про торгівлю людьми” – лише 22% дали ствердну відповідь. 63% респондентів вважають свої знання кращими, порівняно із шкільним періодом. Це свідчить про те, що в ПТУ приділяється більше уваги цій темі. Із твердженням „Я знаю все, що потрібно знати про торгівлю людьми” погодилися лише 18% молодих людей.

Питання для обговорення:

- 1. Які заходи з профілактики торгівлі людьми найчастіше проводяться в ПТНЗ?**
- 2. Ким проводяться профілактичні заходи? Кому в їх проведенні надають перевагу учні ПТНЗ?**
- 3. Чи є ефективними профілактичні заходи? Підтвердіть свою думку цифрами.**

Література до підрозділу:

1. Запобігання торгівлі людьми в системі професійно-технічної освіти: оцінка ситуації / за заг. редакцією К.Б. Левченко, О.А. Удалової. – К. : Україна, 2008.

2.3. Шwab I. A. Формування готовності педагогічних працівників ПТНЗ до діяльності із запобігання торгівлі людьми (за результатами дослідження)

Основні поняття підрозділу: опитування, анкетування, респонденти, аналіз даних, порівняльний аналіз.

Одним із завдань дослідження «Запобігання торгівлі людьми в системі професійно-технічної освіти: оцінка ситуації» було визначення рівня професійної кваліфікації викладачів для ведення роботи проти торгівлі людьми та рівень охоплення викладачів програмами, спрямованими на підвищення кваліфікації у веденні профілактичної роботи з протидії торгівлі людьми²¹.

---

²¹ За регіонами кількість опитаних викладачів є приблизно рівною: АР Крим – 15 осіб, Вінницька область – 18, Донецька – 18, Київська – 11, Луганська – 19, Тернопільська – 19. Вік викладачів – від 18 до 50 + років.

Стать. Жінки-викладачі становлять більшість: 85% проти 15% викладачів-чоловіків. Спеціалізація викладачів та посада. Розподіл за предметами, які викладають респонденти, такий: більшість припадає на виробниче навчання (18%), українську мову та літературу (14%), історію (11%). Серед інших предметів: спеціальність, хімія, біологія тощо. За посадою респондентів: класні керівники-вихователі становлять відносну більшість – (45%) викладачі суспільно-гуманітарних наук – 34%, вчителі з виробничого навчання – 11%, заступники директора з виховної роботи – 10%

У заходах, присвячених підготовці викладачів для ведення профілактичної роботи проти торгівлі людьми, брала участь лише третина респондентів (32%). Із них більшість отримали знання на засіданні методичних об'єднань (14%), 13% – на семінарах, 9% – на методичних засіданнях кафедри; 5% – відвідали такі заняття на курсах підвищення кваліфікації. За результатами опитування, такі заняття тривали від 1 до 2 годин.

Більшість викладачів проводять заняття з профілактики торгівлі людьми з власної ініціативи (56%). Стосовно тих респондентів, які не проводять занять з теми, то серед основних причин цього вони найчастіше обирали такий варіант відповіді: «Тема не передбачена навчальним планом» (18%). 7% та 8% відповідно зазначили, що причиною цього є відсутність методичних матеріалів з теми та той факт, що тема не входить до переліку питань, призначених для обговорення зі студентами та на заходах виховної роботи. 2% зазначили, що не вважають за потрібне проводити заняття на цю тему. Взагалі, лише 11% опитаних зазначили, що в навчальних планах виділяються години на проведення занять з профілактики торгівлі людьми.

На думку експертів, ситуація із заходами з профілактики торгівлі людьми серед учнів ПТНЗ не відповідає потребам учнівської молоді в знаннях щодо цієї проблеми. Причиною є перш за все брак методичної літератури. Однією із перепон ефективній профілактичній роботі з профілактики торгівлі людьми є також брак можливостей навчання викладачів щодо ведення таких занять. Так, навичками тренерської роботи, яка є найбільш ефективною та цікавою для учнів формою роботи, володіють дуже мало викладачів. Педагогів потрібно запрошувати до участі в тренінгах для тренерів. Важливо також запровадити систему сертифікації тих вчителів, які прослухали курс з ведення роботи з профілактики торгівлі людьми або відвідали тренінги.

Ідеальна модель викладання спецкурсу з профілактики торгівлі людьми – введення теми до варіативної частини навчальних планів згідно з рекомендаціями Міністерства освіти та науки України. Тематика уроків додається (див. розд. 4.7).

Для підвищення професійного рівня викладачів важливим є обговорення даних проблем у процесі підвищення кваліфікації. *(Навчальну програму підготовки педагогічних працівників до профілактики торгівлі людьми див. у розд. 4.7).*

Експерти також упевнені, що окрім підвищення професіоналізму самих викладачів конче потрібною є постійна співпраця ПТНЗ із центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, неурядовими організаціями, правоохоронними органами тощо. Саме спеціалісти цих установ та організації можуть запрошуватися для проведення занять з профілактики торгівлі людьми, які будуть ефективнішими з огляду на той факт, що такі спеціалісти володіють «свіжою» інформацією. Такі заняття можуть проводитися не лише для учнів, учнів з батьками, але й для самих викладачів. Слушність зазначеної вище тези підтвержують результати опитування: для покращення рівня своєї підготовки

72% респондентів-викладачів вважають за необхідне запрошення спеціалістів з відповідних установ та організацій. Серед інших пропозицій: видання методичних рекомендацій (67%), уведення спеціального модуля в рамках курсу підвищення кваліфікації (31%), наказ або рекомендаційний лист МОН (18%).

Одне з питань, дослідження, стосувалося того, яким чином можна покращити роботу з питань профілактики торгівлі людьми серед учнів. Більшість викладачів впевнені, що саме запрошення спеціалістів з теми (78%), а також уведення теми протидії торгівлі людьми до курсу „Правознавство” (70%) справлять суттєвий вплив на рівень знань учнів з цієї проблематики. Трохи більше третини респондентів (37%) вважають, що на заваді успішній профілактичній роботі стоїть брак технічних можливостей навчального закладу, тож покращення технічного оснащення може виправити ситуацію. Така ж частка опитаних (37%) покладає відповідальність за рівень знань учнів на себе: вони вважають, що профілактична робота серед учнів може бути покращена шляхом регулярного проведення навчань для викладачів.

На користь необхідності підготовки вчителів до роботи з теми говорять ще й такі цифри. Респондентам ставилося запитання „Що, на Вашу думку, заважає підвищувати рівень обізнаності учнів з торгівлі людьми?”. Варіанти відповіді „відсутність кваліфікованих викладачів” та „нестача належного методичного забезпечення” обрало найбільше респондентів: 24% та 61% відповідно. Серед інших причин, які є перепорою для покращення знань учнів, визначалася також відсутність належного фінансування (26%), перевантаженість навчальних програм (25%). 17% викладачів впевнені, що зростанню рівня знань учнів нічого не заважає.

Відповідальність за недостатні знання учнів з проблеми покладають на осіб, які приймають рішення щодо введення курсу до програми, 28% викладачів, вважаючи рівень розуміння посадовцями актуальності проблеми недостатнім. З іншого боку, на запитання „Яким є ставлення адміністрації Вашого закладу до роботи з профілактики торгівлі людьми?” жоден респондент не обрав варіант відповіді „негативним”. Навпаки, більше половини опитаних (51%) вказали на адміністративну підтримку заходів з профілактики торгівлі людьми, 41% визначили ставлення адміністрації як позитивне.

Однією із перепон ведення профілактичної роботи в ПТНЗ є непередбаченість теми в навчальних планах. Незважаючи на існування рекомендаційного листа МОН щодо включення теми торгівлі людьми до варіативної частини навчальних планів, класні керівники через велику завантаженість не в змозі охопити весь спектр соціальних тем, які пропонуються до вивчення в навчальних закладах.

Причиною того, що заняття з торгівлі людьми не проводяться викладачами самостійно, також є брак методичного забезпечення такої роботи. Йдеться як про підготовку вчителів, так і методичну літературу з теми.

Можна констатувати відсутність системи підвищення професійної підготовки педагогів для роботи за даною темою. Мова йде як про інформаційне забезпечення, так і навички застосування різних форм профілактичної роботи, зокрема інтерактивних. З метою покращення ситуації доречним було б введення

на постійній основі в програму курсу підвищення кваліфікації викладачів історії або правознавства модуля з теми та забезпечення слухачів методичними матеріалами. Для заохочення викладачів до поширення отриманих ними знань слід передбачити практику сертифікації педагогів, які прослухали модуль з профілактики торгівлі людьми. Такі заняття для викладачів повинні бути комплексними та включати різні аспекти проблеми. З цією метою можуть запрошуватися представники різних організацій – спеціалісти з теми, а також методисти, які володіють навичками інтерактивних форм роботи.

Для здійснення ефективної профілактики торгівлі людьми серед учнів ПТНЗ важливою є співпраця навчальних закладів із іншими організаціями: ЦСССДМ, неурядовими та міжнародними організаціями, правоохоронними органами. Заняття, які проводять запрошені спеціалісти, є ефективнішими та цікавішими для учнів. Крім того, в такий спосіб самі викладачі можуть підвищувати свій професійний рівень.

Питання для обговорення:

- 1. Якими є причини відсутності занять з профілактики торгівлі людьми в ПТНЗ?**
- 2. Якою є ідеальна модель викладання спецкурсу з профілактики торгівлі людьми?**
- 3. Яким чином можна покращити профілактичну роботу з профілактики торгівлі людьми серед учнів?**

Література до підрозділу:

1. Запобігання торгівлі людьми в системі професійно-технічної освіти : оцінка ситуації / за заг.ред. К.Б. Левченко, О.А. Удалової. – К. : Україна, 2008.

РОЗДІЛ 3.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

3.1. Трубавіна І.М., Калашнікова Л.М. Соціальна профілактика торгівлі людьми в ПТНЗ

Основні поняття підрозділу: соціальна профілактика, первинна профілактика, вторинна профілактика, третинна профілактика, група ризику.

Соціальна профілактика – один із видів соціальної роботи, сферами якої є виховна, освітня, громадська, культурна, економічна. Вона здійснюється в аспектах виховання, освіти, прилучення до культури, громадської діяльності та економічної діяльності. Соціальна профілактика торгівлі людьми з учнями ПТУ може здійснюватися під час:

- навчальних занять через зміст освіти (предмет ОБЖ, виховну спрямованість змісту освіти, приклади на уроках права, історії, економіки торгівлі людьми, на яких учні навчаються розпізнаванню цього явища);
- виховної роботи з учнями (в напрямках морального, правового, трудового, економічного, громадянського, національного виховання);
- соціальної роботи (соціальні послуги щодо адаптації учнів у новому колективі, а інколи і місті, підтримка і допомога в розв'язанні проблем життя – вторинне працевлаштування, матеріальна та речова допомога, психологічні послуги, надання притулку – гуртожитку, соціально-педагогічні послуги як допомога в розвитку інтересів, створення умов для реалізації прав, соціальне навчання правам людини, дитини, життєвим умінням та навичкам);
- громадської, суспільно корисної діяльності (волонтерської роботи, участі в самоврядуванні, дитячих та молодіжних громадських організаціях);
- культурної діяльності (участь у гуртках самодіяльності, квесті та інших сучасних молодіжних іграх, під час походів у заклади культури);
- економічної діяльності (аналізі пропозицій послуг працевлаштування, своїх потреб та можливостей їх задоволення законними шляхами, своєю працею, навчанням власному бізнесу тощо).

Ця мета профілактики реалізуються в таких завданнях роботи:

- соціальні дослідження з проблеми; ознайомлення з результатами цих досліджень дітей, молодь, їх батьків, педагогів, громадськості;
- інформаційно-пропагандистська робота з протидії торгівлі людьми;
- соціальне навчання молоді правам і життєвим умінням;
- соціальна реклама послуг суб'єктів соціальної роботи як таких, що надають допомогу потерпілим, тим, хто виявив намір виїхати на заробітки;
- правова освіта дітей та молодь і членів їхньої сімей з проблем торгівлі людьми;
- допомога дітям та молоді у вторинному працевлаштуванні;
- сприяння розвитку дитячих та молодіжних ініціатив, реалізації інтересів,

залучення їх до прийняття рішень щодо себе, свого життя, формування активної життєвої позиції;

- організація волонтерського руху;
- організація предметного дозвілля і відпочинку;
- організація самовиховання, стимулювання до нього в напрямках формування критичного мислення, відповідальності, прагнення до самореалізації, працелюбності;
- організація навчання основам сімейної економіки, започаткування і ведення бізнесу як власної справи.

Визначення змісту соціально-профілактичної роботи з протидії торгівлі людьми ґрунтується на знанні видів профілактичної роботи. Профілактика може бути первинною, вторинною і третинною (див.табл. 3.11).

Первинна профілактика – найбільш масова і неспецифічна, її метою є формування активного, адаптивного, високофункціонального життєвого стилю, що забезпечує реалізацію прав, задоволення потреб та інтересів. Соціально-педагогічна робота тут носить інформаційний характер, оскільки спрямована на формування в особистості неприйняття та категоричну відмову від маніпуляцій.

Об'єктом первинної профілактики є вся молодь, батьки, педагоги. Її завданнями є:

- удосконалення конструктивних стратегій поведінки, життєвих умінь і навичок, які молода людина вже має, але не знає, як їх застосувати у незнайомій ситуації, що може призвести до кризи, насильства; навчання розпізнавати такі ситуації і керувати ними чи уникати їх;
- збільшення потенціалу особистісних ресурсів людини (розвиток внутрішнього контролю поведінки, формування правосвідомості, розвиток активності);
- робота в суспільстві щодо подолання гендерних та інших соціальних стереотипів.

Змістом первинної профілактики на основі викладеного, повинно бути:

- надання інформації про права дитини, про насильство, торгівлю людьми, жорстокість тощо у сім'ї, колективі, молодіжному середовищі батькам, дітям, молоді, вчителям;
- вивчення правових норм стосовно поведінки в реальних життєвих ситуаціях, які можуть призвести до торгівлі людьми, насильства;
- показ зразків застосування життєвих умінь і навичок щодо спілкування, знайомства, відпочинку, працевлаштування, вибору життєвого шляху, розподілу обов'язків тощо;
- підтримка творчої, інтелектуальної, громадської, спортивної діяльності молоді, організація предметного дозвілля і спілкування.

Вторинна профілактика неблагополуччя в сім'ї є, в основному, груповою. Метою вторинної профілактики є зміна малоадаптивної дисфункціональної ризикованої поведінки на адаптивну. Іншими словами, передбачає зміну ставлення до себе, оточуючих і навчання поведінки, формування досвіду поведінки в ситуаціях, що можуть призвести до потрапляння в ризиковані ситуації. Вторинна

профілактика спрямована на дітей та молодь «груп ризику». Це бездоглядні діти, діти з неблагополучних, неповних сімей, вихованці інтернатів, відторгнені, дезадаптовані діти, діти із сільської місцевості.

Вторинна профілактика передбачає своєчасне виявлення таких осіб і надання їм соціальної підтримки та допомоги з питань:

- формування умінь і навичок, необхідних для самозахисту;
- розширення знань про установи та організації, які допомагають у кризових ситуаціях, потерпілим від торгівлі людьми; про способи потрапляння в такі ситуації;
- зміна ставлення молодшої особи до себе, свого місця у суспільстві, усвідомлення нею цінності свого життя і своєї ролі в ньому, ставлення до себе як до суб'єкта власного життя.

Третинна профілактика торгівлі людьми спрямована на реінтеграцію в суспільство осіб, які потерпіли від торгівлі людьми, з тим щоб надалі такого з ними більше не сталося. Третинна профілактика передбачає виявлення причин та особливостей поведінки і свідомості молодшої особи, які призвели до виникнення проблеми, а також усунення цих причин через перенавчання людини, підвищення її соціального статусу, підтримку щодо влаштування в житті.

Третинна профілактика є індивідуальною й передбачає тривалу роботу та комплекс соціальних послуг. Здійснюється поряд із реабілітацією, але має свою мету. Вимагає об'єднання зусиль різних фахівців і різних установ за потребою потерпілої особи.

Таблиця 3.1.1

Соціальна профілактика торгівлі людьми

Вид	Цільова група	Зміст	Форми і методи
Первинна	Загальна громадськість	Інформація про проблему. Правила безпечної поведінки. Приклади	Інформування, навчання, робота в громаді
Вторинна	Група ризику	Формування умінь та навичок безпечної поведінки. Розширення знань уявлення про діяльність установ та організацій. Зміна ставлення до проблеми	Вправи, вимоги, інформування, переконання, роз'яснення, драматизація, приклад, розв'язання ситуацій. Тренінги, цикли занять, вулична соціальна робота, соціологічні дослідження

Третинна	Потерпілі	Виявлення причин та особливостей поведінки і свідомості, які привели до виникнення проблеми, усунення причин через перенавчання людини, підвищення її соціального статусу, підтримку у влаштуванні в житті	Робота в конкретному випадку, рефлексія, переключення і перенавчання, створення виховних ситуацій, показ перспективи, реконструкція характеру, заохочення, інформування, переконання, включення в різноманітні види діяльності і позитивно соціалізуюче середовище
----------	-----------	--	--

Питання для обговорення:

3. **Що таке соціальна профілактика? Коли вона може здійснюватись?**
4. **У чому полягають завдання соціальної профілактики?**
5. **Які існують види соціальної профілактики?**
6. **Які характерні риси кожного з видів соціальної профілактики?**

Список літератури до підрозділу:

1. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, О.А. Удалова, І.М. Трубавіна та ін. ; заг. ред. К.Б. Левченко та О.А. Удалової. – К. : Міленіум, 2005. – 210 с.
2. Проблеми освіти: наук.-метод. зб. / Кол. авт. – К. : Наук.-метод. центр вищої освіти, 2004. – Вип. 40. – 164 с.
3. Соціальна профілактика торгівлі людьми : навч.-метод. посіб. / за ред.. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К. : Держслужба, 2005. – 244 с.

3.2. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна діяльність з профілактики торгівлі людьми

Основні поняття підрозділу: соціально-педагогічна робота, підтримка, допомога, самопомога, втручання, діагностичний, мотиваційний, прогностичний, змістовий, операційний, контрольньо-корекційний компоненти профілактики, функції соціального педагога: комунікативна, охоронно-захисна, соціально-терапевтична, попереджувально-профілактична, організаційна, корекційно-реабілітаційна, діагностична, прогностична, мотиваційна, освітня, виховна.

Соціально-педагогічна діяльність сприяє соціальному вихованню, соціалізації, соціальному розвитку як особистості, так і соціальних груп. Вона орієнтує на створення умов для попередження, подолання проблем. Об'єктом соціальної педагогіки визнано не тільки дітей і молодь, а й групи, що є важливим у контексті

роботи з учнями ПТУ як вікової і професійної спільноти.

Усі існуючі підходи в соціально-педагогічній діяльності розглядають учнівський колектив як фактор соціалізації дітей, умову успішного виховання дітей, наголошують на пріоритеті інтересів щодо виховання дітей над державними, сімейними, створюють умови для успішного виховання дітей у колективі, сприяють виконанню колективом своїх функцій.

Соціально-педагогічна робота з профілактики торгівлі людьми здійснюється інституціонально через надання соціально-педагогічних послуг переважно у сфері соціальної роботи та сфері освіти.

Система соціально-педагогічної роботи з профілактики торгівлі людьми в системі ПТНЗ має такі важливі теоретичні положення і визначення:

1. Соціально-педагогічна діяльність є правозахисною за своєю сутністю, вона спрямована на створення умов через надання послуг підтримки, допомоги, самопомоги, втручання для реалізації дитиною своїх прав. Права людини є невід'ємними, всеосяжними і рівними, ними володіють усі діти, дорослі. Вони реалізуються через споживання дитиною соціально-педагогічних послуг за своїм бажанням і вибором.

2. Соціально-педагогічна робота з профілактики торгівлі людьми є соціально-педагогічною діяльністю в межах конкретної установи.

3. Система роботи має відповідати чинному законодавству в Україні про освіту, соціальні послуги, прав дитини.

Таким чином, метою роботи соціального педагога можна визначити надання соціально-педагогічних послуг для реалізації дитиною своїх прав, запобігання їх порушенню. Мета втілюється в завданнях підтримки дитини, допомоги їй, стимулювання до самопомоги. Засобами соціально-педагогічної роботи з учнями в ПТНЗ є а) методики роботи: діагностики, мотивації, планування спільно з дітьми розв'язання проблем, відбору послуг відповідно до проблем конкретної особистості, надання цих послуг, контроль за результатами; б) умови ефективної діяльності: принципи діяльності, її методичне та організаційне забезпечення (до цих умов роботи дитина відношення не має). Результатами соціально-педагогічної роботи з дитиною щодо профілактики торгівлі людьми є її розвиток, який виявляється в поліпшенні якості життя дитини.

Рис. 3.2.1 Система надання соціально-педагогічних послуг дітям

До компонентів, що відбивають структуру роботи з профілактики торгівлі людьми, належать: діагностичний, мотиваційний, прогностичний, змістовий, операційний, контрольно-корекційний.

Цільовий компонент системи полягає у визначенні мети і завдань роботи соціального педагога з профілактики торгівлі людьми, соціально-педагогічних послуг, які є основою для конструювання компонентів системи роботи (інформування, консультування, сприяння, втручання), створення банку даних дітей груп ризику, визначення партнерів роботи з ними. *Сутність діагностичного компонента* системи полягає у виявленні критеріїв та показників роботи подолання кризи особистості, порушення її прав (якості життя) на основі застосування методів, які вивчають дитину в статичі та динаміці. *Мотиваційний компонент* системи полягає в активізації та стимулюванні дитини до співпраці із соціальним педагогом щодо розв'язання її проблем. На стимулювання та активізацію особистості до взаємодії із соціальним педагогом спрямована соціальна реклама. Індивідуально-позитивна мотивація формується через застосування методики контактної взаємодії, спонукання дітей до самооцінки і саморефлексії щодо розв'язання проблем.

Прогностичний компонент системи реалізується в межах обраної відповідно до порушень прав дитини стратегії трансформації особистості, колективу, сім'ї. Етапами педагогічного проектування реалізації обраної стратегії трансформації є: педагогічне моделювання, проектування, конструювання. Основним методом планування роботи є комплексно-цільовий через комплексні цільові програми різного рівня. Педагогічним методом планування роботи є показ різних перспектив особистості у цій співпраці. Сутністю *змістового компонента* системи соціально-педагогічної роботи є надання послуг інформування, консультування, соціальної опіки в різних видах роботи: а) соціально-педагогічному обслуговуванні – вид соціально-педагогічної роботи, спрямований на задоволення потреб і розв'язання поточних проблем розвитку особистості, подолання протиріч, які виникають у процесі її життєдіяльності, через надання послуг допомоги і самопомоги дітям; б) соціально-педагогічній реабілітації – вид соціально-педагогічної роботи, який передбачає комплекс послуг підтримки особистості, реалізації нею своїх прав, розбудови суспільних зв'язків та відносин, пов'язаних з погіршенням стану здоров'я, інвалідністю, зміною статусу, умов життя; в) соціально-педагогічному супроводі – вид соціально-педагогічної роботи, що передбачає довготривалу, різноманітну підтримку і допомогу та різним категоріям дітей та молоді в кризових ситуаціях щодо створення умов для подолання кризи (чи її можливої компенсації), формування здатності особистості самостійно розв'язувати свої проблеми, стимулювання до самопомоги, застосування втручання в справи особистості у випадку порушення її прав; г) соціально-педагогічній профілактиці – це комплекс послуг, які спрямовані на створення умов для попередження утиску, порушень прав дитини, наслідків і причин цих порушень.

Сутність *операційного компонента* системи полягає у відборі технологій для здійснення різних видів роботи та методик надання послуг учням. Технологіями, які використовуються майже в усіх видах роботи з дітьми, є: технологія формування критичного мислення, особистісно-орієнтована технологія, педагогіка співробітництва, педагогічної підтримки. До технологій соціально-педагогічної профілактики належить технологія "рівний – рівному". Технологіями і методиками соціально-педагогічної реабілітації є: короткотермінове втручання і тривала реабілітація, дорадництво, посередництво. Технологіями і методиками, доцільними в соціально-педагогічному супроводі, є: технологія соціального супроводу, фасилітація, соціальне навчання, дорадництво, посередництво. Соціально-педагогічне обслуговування здійснюється як соціальне навчання, дорадництво, фасилітація. Методики роботи з окремими типами дітей можуть бути застосованими в різних видах роботи одночасно.

Сутність *контрольно-коригуючого компонента* системи полягає у виявленні результатів роботи через нагляд за дотриманням прав учнів в установі, житті через співбесіди з дитиною, відвідання її вдома та супервізію. Супервізія – це процес, спрямований на підвищення якості роботи соціального педагога, турботу про фахівця (наставництво і кураторство). Супервізія поєднує в собі контроль, корекцію і методичну допомогу соціальним педагогам ПТНЗ, які ведуть роботу з профілактики торгівлі людьми. Суб'єктами супервізії є державні установи (які

опікуються проблемами протидії торгівлі людьми) і науковці; об'єктами – ПТНЗ та їх працівники, які здійснюють безпосередню роботу з протидії торгівлі людьми.

До компонентів, які забезпечують умови успішної діяльності, впливають на її якість, належить: орієнтаційний, етичний, методичний, організаційний.

Сутність *орієнтаційного компонента* системи соціально-педагогічної роботи з профілактики торгівлі людьми полягає у виділенні принципів роботи, які спрямовують її на розвиток особистості і забезпечення її прав: 1) суспільно-політичних (пріоритет прав дитини в сім'ї; законність); 2) організаційних (детермінізм, доступність послуг; ресурсна обґрунтованість роботи; демократизм; гнучкість, реальність; міжсекторальне партнерське втручання в розв'язання проблем дітей; результативність; оптимальність та інновації; співпраця і солідарність з дітьми, розподіл відповідальності за розв'язання проблем); 3) педагогічних (комплексний, диференційований підходи; системність і систематичність у роботі; гуманізм; науковість; зворотний зв'язок; цілеспрямованість, компетентність); 4) соціально-педагогічних, пов'язаних з особливостями групи ризику (спрямованість на розвиток особистості; позитивна модель життя; суб'єктність та об'єктність дитини в роботі водночас; активізація дитини в розв'язанні проблем, мотивація до співпраці).

Сутність *етичного компонента* соціально-педагогічної роботи з профілактики торгівлі людьми складають: а) етичні цінності: біологічні, соціальні, духовні (пов'язані зі специфікою професійної діяльності альтруїстичного характеру, етичної відповідальності перед професією, пов'язані з потребою професійної самореалізації, самоствердження); б) етичні принципи: рівність у наданні послуг, конфіденційність, толерантність, спрямованість на самовизначення особистості, у тому числі – суверенітет та автономія її, добровільність прийняття послуг дитиною, об'єктивність (реальність сприйняття проблем), соціальна відповідальність, субсидіарність, меліоризм; в) моральні норми, що відбивають цінності і принципи, конкретизують їх у стандартах поведінки.

Сутність *методичного компонента* системи полягає в здійсненні методичної роботи та підвищенні кваліфікації. Методичну роботу визначаємо як цілісну систему взаємопов'язаних дій і заходів, яка ґрунтується на досягненнях науки, передового досвіду й на конкретному аналізі роботи фахівців і спрямована на підвищення їх готовності до професійної діяльності до рівня сучасних вимог розвитку суспільства. Змістом методичної роботи є: методична та теоретична, спеціальна підготовка до роботи з сім'єю, соціально-педагогічна і педагогічна, психологічна, загальнокультурна, загально-технічна, правова і медична підготовка. Методична робота здійснюється як інформаційне забезпечення – надання інформації працівникам – суб'єктам роботи з профілактики торгівлі людьми в різних формах. Підвищення кваліфікації здійснюється шляхом навчання за професійними програмами підвищення кваліфікації; шляхом навчання у тематичних постійно діючих і (або) короткотермінових семінарах. Метою підвищення кваліфікації соціальних працівників ПТНЗ є забезпечення підвищення рівня готовності працюючих фахівців до роботи з профілактики торгівлі людьми.

Зміст готовності визначає завдання і зміст підвищення кваліфікації соціальних педагогів ЦССМ до роботи з профілактики торгівлі людьми.

Сутність *організаційного компонента* нашої системи соціально-педагогічної роботи з профілактики торгівлі людьми полягає в переведенні роботи з режиму становлення до функціонування і потім – до розвитку. Розвиток ПТНЗ є необхідним у контексті забезпечення дітей послугами, які відповідають їх проблемам, передбачає виконання соціальним педагогом функцій менеджера. Організація надання послуг дітям різними суб'єктами здійснюється через моделі взаємодії державних і недержавних організацій: 1) модель взаємодії суб'єктів з державною домінантою; 2) модель дуалістичних відносин, які реалізуються через управлінські рішення у формі спільних наказів, угод про співпрацю. Взаємодія здійснюється через спільні угоди, накази про співпрацю фахівців різних установ за ініціативою соціальних педагогів ПТНЗ і за згодою керівництва закладу.

Методичні основи соціально-педагогічної роботи з профілактики торгівлі людьми в ПТНЗ, враховуючи її призначення і завдання, відбивається в змісті функцій соціального педагога. До їх числа належать:

1. *Комунікативна функція*. Передбачає налагодження комунікативних зв'язків між собою всіх суб'єктів роботи з особистістю, встановлення і підтримання контакту з дитячим колективом; здійснення обговорення і прийняття спільних рішень в інтересах окремої дитини; ознайомлення з правами дитини; здійснення переконання, інформування, навіювання, володіння мистецтвом усного мовлення; організацію спілкування в різних формах, забезпечення зворотного зв'язку, прояву емпатії, соціальної перцепції, доброзичливості, вміння знаходити вихід із складних ситуацій спілкування з дітьми, вибудовувати конкретні висловлювання тощо.

2. *Охоронно-захисна функція*. Передбачає відстоювання прав дитини в суспільстві для найкращого, всебічного виховання і розвитку дітей, розвитку і нормального функціонування особистості, колективу в цілому; забезпечення представництва особистості на різних рівнях суб'єктів роботи з нею, лобіювання в органах влади рішень в інтересах дитини.

3. *Соціально-терапевтична функція*. Передбачає налагодження і корекцію стосунків у колективі, в сім'ї, середовищі, подолання кризових ситуацій дитини через організацію самоусвідомлення нею ставлення до себе, до оточуючих, до навколишнього середовища. Передбачає роботу над собою і стосунками між членами колективу, наслідком чого має бути становлення адекватної самооцінки, подолання конфліктів, формування доброзичливої атмосфери в колективі, відчуття захищеності, безпеки.

4. *Попереджувально-профілактична функція*. Полягає у виявленні, запобіганні та обмеженні причин кризи особистості та умов нереалізації нею своїх прав; передбачає виявлення причин та запобігання умовам, що заважають здоровому функціонуванню і розвитку особистості. Правоцентричний підхід до профілактики торгівлі людьми вимагає орієнтації на виявлення порушень прав, створення умов для усунення цих порушень та умов для їх реалізації через показ позитивних моделей життя, виховання, дозвілля, працевлаштування.

5. *Організаторська функція.* Здійснюється соціальним педагогом як менеджером соціальних послуг, що надаються за бажанням особистості. Передбачає структурування, планування, розподіл професійної діяльності, координацію роботи фахівця з членами колективу, кооперацію ним ресурсів в інтересах дитини. Передбачає залучення інших фахівців до розв'язання проблем і задоволення особливих потреб дітей.

6. *Корекційно-реабілітаційна функція.* Полягає у створенні умов для виходу особистості з кризи, відновленні сил і здоров'я дитини, дорослих для розвитку потенційних можливостей дітей і молоді з функціональними обмеженнями і залученні їх до участі в суспільному житті з урахуванням особливостей їхньої життєдіяльності. Здійснюється соціальним педагогом і залученими фахівцями за участю членів сім'ї, колективу.

7. *Діагностична функція.* Полягає у виявленні порушень прав людини, у з'ясуванні причин і наслідків, тенденцій щодо виявлених порушень як основи для подальшого захисту законних прав, їх відновлення як основи для вибору шляхів роботи з особистістю, любювання її інтересів тощо.

8. *Прогностична функція.* Виконується на передбачення криз, проблем особистості, пов'язаних із її функціонуванням та розвитком. Передбачає врахування перспективи виявленого в соціально-педагогічній роботі на всіх рівнях (державному, регіональному, місцевому, окремої сім'ї) при складанні комплексно-цільових програм, планів роботи, розпорядчих документів тощо.

9. *Мотиваційна* (спонукальна, наснажувальна) функція. Полягає у формуванні позитивної мотивації особистості до розв'язання власних проблем, до виходу з кризи і переходу до розвитку. Передбачає спонукування її до взаємодії з проблемних питань, активізацію потенціалу особистості, стимулювання її до співпраці.

10. *Функція соціального контролю.* Здійснюється за дотриманням відновлених прав, за дотриманням виконання функцій та обов'язків як основи нормального функціонування особистості і переходу її до розвитку.

11. *Освітня функція.* Передбачає ознайомлення дітей із правами людини, обов'язками учнів ПТНЗ, з поняттям відповідальності за порушення прав. Спрямовується на формування життєвих умінь і застосування їх у колективі і середовищі.

12. *Виховна функція.* Спрямована на педагогізацію мікросередовища і суспільства. Передбачає пропагування позитивної моделі життя і формування ставлення до себе як до суб'єкта, а не об'єкта будь-якого впливу в суспільстві, органах влади. Передбачає дії з подолання споживацького ставлення до держави, її представників – соціальних педагогів.

Ролі, які може виконувати в межах своїх функцій соціальний педагог: адвокат, експерт, посередник, помічник, соціальний терапевт, конфліктолог, організатор соціального виховання, громадський діяч.

Соціально-педагогічні підходи до профілактики торгівлі людьми доводять пріоритет інтересів дитини над державними і сімейними, державний підхід до соціалізації особистості, необхідність соціально-педагогічної складової в діяльності фахівців різних сфер щодо соціалізації дитини; провідну роль

педагогіки в розвитку особистості, розв'язанні комплексу проблем, необхідність педагогізації сім'ї і соціального середовища в інтересах дитини, першочергового розв'язання найгостріших проблем особистості; одночасного впливу соціального педагога на розвиток особистості, колективу, соціуму, фактори соціалізації. Соціально-педагогічна робота має спрямовуватися на розвиток особистості.

Питання для обговорення:

- 1. Що включає в себе поняття соціально-педагогічна діяльність?**
- 2. Які компоненти відбивають структуру роботи з профілактики торгівлі людьми? В чому полягає сутність кожного з них?**
- 3. Якими є функції соціального педагога?**

Література до підрозділу:

1. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні : теорія та практика : моногр. / Трубавіна І.М. – К. , 2007.– 388 с.

3.3. Інноваційні технології профілактики торгівлі людьми в системі професійно-технічної освіти

Основні поняття підрозділу: технологія «рівний – рівному», критичне мислення, педагогічна підтримка, рефлексія, метод перенавчання, переключення, підтримування, вентиляція, методика організації колективних творчих справ, програма, орієнтована на теми інтеракції, рольова гра, моделююча гра, аналіз конкретної ситуації, робота в малих групах, тренінг.

3.3.1. Трубавіна І.М. , Зеленський Р.М., Калашнікова Л.М., Черножукова Н.Л. Педагогічні технології навчально-виховної роботи з учнями

Сучасна навчально-виховна, соціально-педагогічна та соціальна робота із запобігання торгівлі людьми вимагає використання нових технологій роботи, яким притаманні такі спільні ознаки:

1) суб'єкт-суб'єктні стосунки між педагогічними працівниками і учнями, які виявляються в рівності психологічних позицій учасників; обопільній активності сторін, при якій кожна сторона відчуває вплив і сама впливає; взаємному проникненні у світ відчуттів і переживань один одного, готовності прийняти точку зору іншої людини.

2) спрямованість на формування самостійності людини в розв'язанні її різних проблем;

3) спрямованість на формування життєвих умінь у поєднанні з повагою до іншої людини.

Такими технологіями в роботі з учнями ПТНЗ є: технологія «рівний-рівному»,

критичного мислення, педагогічна підтримка, суспільно значуща діяльність.

Технологія «рівний – рівному» ґрунтується на провідній діяльності учнів ПТНЗ – спілкуванні і бажанні зайняти гідне місце в колективі, мати роль лідера, бути авторитетним, самореалізованим і корисним.

Ознаками цієї технології є: навчання рівних рівними (тобто особами такого ж соціального статусу, віку і т.д.); предметне спілкування, яке спрямоване на формування життєвих навичок і ціннісних орієнтацій, на активну участь у громадському житті і розв'язання проблем на основі молодіжної участі; поширення достовірної інформації про соціальні проблеми; поширення власних прикладів життєвої позиції і досвіду подолання проблем; активні дії підлітків-інструкторів і педагогів-тренерів; спростування хибних уявлень, стереотипів про соціальні проблеми; спеціально організоване або неформальне спілкування однолітків між собою; надання ініціативи в передачі соціально значущої інформації молоді, а не дорослим фахівцям.

Використання цієї технології в діяльності із запобігання торгівлі людьми дозволить займатися гендерною, правовою та економічною просвітою однолітків на базі розв'язання ними самими конфліктів і проблем цивілізованими і законними способами; спонукатиме до самостійного розв'язання різноманітних проблем дітей, що буде зразком і для інших; сприяє формуванню відповідальності, дисциплінованості, комунікативних, організаторських, проектувальних, гностичних, конструктивних умінь, які є складовою життєвих умінь і навичок; дозволяє вдосконалити набуті знання про гендерну рівність, торгівлю людьми, права людини, дитини. Педагоги можуть бути консультантами учнів, що зміцнить їх авторитет. Ця технологія передбачає добровільність участі в ній непрофесіоналів. Для її впровадження необхідна підготовка лідерів-підлітків та лідерів-батьків. Для цього їх необхідно спочатку виявити, а потім навчити і консультувати під час роботи, координувати їх дії між собою.

Тематика інформаційної роботи з дітьми може бути розбитою на такі блоки: права людини, дитини в суспільстві; запобігання торгівлі людьми; запобігання різним порушенням прав дитини – експлуатації, жорсткому поводженню і насильству; сімейна економіка; школа молодих бізнесменів; техніка пошуку роботи неповнолітніми; навчання критичному мисленню тощо.

Технологія «рівний – рівному» сприяє формуванню рис характеру і якостей, необхідних для здійснення ефективної роботи з однолітками; включенню в реальну діяльність з розв'язання життєвих проблем.

Особливої уваги у профілактиці торгівлі людьми заслуговує *технологія формування критичного мислення*, яке є також основою формування життєвих умінь.

Критичне мислення – це:

- *здатність і готовність оцінювати ситуацію критично, але без упередження, відокремлювати істину від брехні, самостійно знаходити рішення і захищати істину в суперечці;*
- *використання когнітивних технік або стратегій, що збільшують імовірність одержання бажаного кінцевого результату;*
- *готовність до планування своєї діяльності; гнучкість як готовність до розгляду нових варіантів змінити власну точку зору, наполегливість у роботі, готовність до виправлення власних помилок, самоусвідомлення розумового процесу, пошук компромісних рішень, що задовольняють більшість;*
- *здатність до прийняття розумних рішень: вміння знайти прозорі та плідні способи для характеристики чого-небудь; ретельні роздуми, що базуються на фактах та знаннях, можливості або альтернативах дій; оцінка вже відпрацьованих дій та зробленого вибору.*

Критичне мислення є умовою успішної життєдіяльності у ринкових умовах, подолання конфліктів і вирішення проблем на основі виваженого, усвідомленого підходу до них. Критичне мислення протистоїть афективним діям, виключає упередження, означає відхід від стереотипів, пошук спільних інтересів і переваг і опору на них.

Критичне мислення формується завдяки: критичній освіті; соціальному навчанню, яке передбачає критичний підхід до розв'язання проблем і ситуацій; предметному спілкуванню із спрямованістю на всебічний розгляд проблем та їх оптимальне розв'язання (гра «Дебати», раціональні переговори); рефлексії власного досвіду розв'язання проблем.

До прийомів формування критичного мислення належать:

- рекомендації ведення щоденника критичних роздумів (думки, плани, питання, сумніви, реакції, тривоги тощо), що є доцільним в індивідуальній виховній роботі щодо формування самоповаги, відповідальності тощо;
- взаємне рецензування виконаних вправ і їх обговорення;
- підготовка оціночного нарису-роздуму про ситуацію торгівлі людьми;
- рефлексія (прикладом є робота над реальними ситуаціями торгівлі людьми: я міг би бути на місці ..., як би я себе поводив);
- вільний обмін думками, дискусії при обговоренні проблеми торгівлі людьми;
- наведення аналогій, де зустрічались із цим явищем;
- моделювання поведінки в ситуаціях торгівлі людьми;
- виникнення протиріч, їх розв'язання; спонукання до самооцінки (Чи можете ви потрапити в ситуацію торгівлі людьми?);
- порівняння і виділення головного при аналізі ситуацій;
- використання різних видів аналізу ситуацій; розподілу і класифікації (з точки зору потерпілого, торговця, батьків тощо);
- показ альтернативного рішення або спонукання до їх пошуку під час аналізу реальних ситуацій;

- рольова гра, обмін ролями (працевлаштування, знайомство в Інтернеті, навчання за кордоном ...);
- спонукання до логічних висновків (А яку б роботу запропонували ви?);
- постановка питань до проблеми (Чому таке могло трапитися? Що цьому сприяло? Що не врахували потерпілий чи потерпіла?);
- розподіл думок, почуттів і дій та їх аналіз з огляду на необхідність розв'язання проблеми (перегляд відеофільму з позицій: почуття, думки, дії жертви – чому так трапилось);
- вибір дій на основі різних засад і прогнозування можливих ризиків, переваг і збитків, недоліків для людини (аналіз ситуацій працевлаштування, відпочинку тощо: здоров'я, гроші, час, умови проживання, ризик).

Предметне спілкування учнів з педагогами з проблеми протидії торгівлі людьми, організоване на суб'єкт-суб'єктних засадах і орієнтоване на формування критичного мислення, передбачає такі умови його ефективності: засвоєння дитиною термінології на прикладах і вільне володіння нею; створення сприятливих умов для обміну інформацією, яка є суб'єктивно новою для дитини; розв'язання проблеми на основі інтересів, а не позицій; володіння комунікативними вміннями (або навчання цьому). Спілкуванню на цих засадах відповідають: ігри «Дебати», «Доповідач – опонент»; посередництво, дорадництво, дискусії. Ці форми спілкування передбачають орієнтацію на проблему, її причини і шляхи вирішення, розгляд і аналіз різних точок зору, альтернативних шляхів розв'язання проблеми, відхід від стереотипів.

Педагогічну підтримку відзначають як надання допомоги в ситуації ускладнень із тим, щоб людина навчилася самостійно вирішувати свої власні проблеми та долати труднощі, пізнати себе та адекватно сприймати навколишнє середовище. Це діяльність професійних педагогів із здійснення профілактичної та оперативної (поточної) допомоги дітям у вирішенні їхніх індивідуальних проблем, пов'язаних з фізичним та психічним здоров'ям, спілкуванням, з життєвим та професійним самовизначенням.

Для педагогічної підтримки учень є саме суб'єктом, адже педагог спирається, перш за все, на його можливості та здібності, щоб розвивати потребу в самостійних успішних діях. Оволодіння педагогом діяльністю для створення умов, які б сприяли формуванню суб'єктної позиції учня, який знає і користується своїми правами, є метою педагогічної підтримки. Вона доцільна в роботі з дітьми групи ризику. У процесі взаємодії активність педагога поступово зменшується, а учня (студента) – зростає, він перебирає на себе й відповідальність за вирішення власної проблеми, адже й сама проблема поступово викликає не тільки емоційне переживання, а стає сигналом до дії.

Правове виховання учнів ПТНЗ є важливим напрямом роботи з попередження торгівлі людьми. *Правове виховання* – це цілеспрямований процес, який передбачає озброєння вихованця правовими знаннями, перетворення цих знань

на особисті переконання людини та формування на цій основі відповідального ставлення до своїх вчинків, до поведінки в цілому з метою формування правосвідомості та правової поведінки. *Правосвідомість* – це відбиття у свідомості людини поглядів, уявлень, переконань громадян відносно характеру, сутності, принципів права, законності. Поняття “правосвідомість” охоплює знання чинного права; його основних принципів і вимог у сукупності з поглядами та уявленнями про те, що є правомірним або неправомірним. Правосвідомість виконує такі функції щодо поведінки: регулюючу, оцінну, стимулюючу. Виділяють окремо таку вищу функцію правосвідомості, як правотворчість, тобто здатність до обґрунтування нових правових норм, що можуть робити сім’ї через самопомогу як участь у формуванні сімейної політики. Таким чином, правосвідомість – це основа формування досвіду правової поведінки. Вона має певні особливості в юнацькому віці: непослідовність та суб’єктивізм у правовій поведінці молоді, що пояснюється тим, що правові знання, ставлення до права та досвід правової поведінки ще не сформували правову культуру особистості, а також тим, що дотримання закону молоддю залежить від того, яка конкретна особа виступає в ролі пред’явника норм права.

Правова поведінка – це усвідомлена законослухняна діяльність людини у всіх сферах життя; звичка дотримуватися закону, співвідносити свої дії в будь-якій ситуації з законом.

Шляхом до вироблення правової поведінки є правова просвіта – спеціально організований процес засвоєння знань про права людини з метою виховання у громадян поваги до цих прав. Знання про основні правові принципи та положення чинного законодавства дозволяє подолати незнання окремих конкретних правових норм. З точки зору протидії торгівлі людьми доцільними є знання про права, які порушує цей злочин.

Формами правової просвіти є: лекції, диспути та бесіди з правової тематики, зустрічі з фахівцями права, консультації, “круглі столи” з правових питань тощо.

Правова просвіта передбачає не тільки надання знань про права, але й вироблення до них позитивного ставлення та умінь співвідносити свої дії з чинним законодавством. Цьому сприяють такі форми, як ділові ігри, вікторини, конкурси з правової тематики тощо.

Іншою формою роботи, яка сприяє вивченню своїх прав та громадянському вихованню, є «*євроклуби*», мережа яких поширена в світі і які успішно діють в Україні. Євроклуб реалізує ідею соціальної профілактики торгівлі людьми в культурній сфері. Діти знайомляться з культурою, життям інших країн, подорожують організовано, з педагогами, засвоюючи свої права і користуючись ними на практиці, готуються до поїздок у правовому, культурному плані, що забезпечить їм певною мірою безпеку в майбутніх подорожах самостійно.

Робота учнів у гуртках є важливим видом соціально значущої діяльності. Особливої уваги в аспекті соціальної профілактики торгівлі людьми набуває залучення учнів до гуртків з актуальних проблем економіки,

працевлаштування. Економічний аспект соціальної профілактики торгівлі людьми є важливим засобом для прийняття виваженого рішення про способи заробітку, про роботу в Україні.

Іншою формою соціальної профілактики торгівлі людьми в культурній сфері є *театр*, де діти грають п'єси та вистави з проблем торгівлі людьми, гендерної рівності, прав дитини тощо. Інформацію про інтерактивні вистави подано у дод.2.

Переконавання передбачає опору на логіку, доказ. Засобами для цього є: застереження, критика, розповідь, бесіда, роз'яснення, показ прикладів, обговорення. Методами переконання є такі: фундаментальний (співрозмовники без коментарів знайомлять з фактами, які спростовують його позицію); порівняння (здійснення аналізу зворотного, негативного боку позиції співрозмовника, її негативних наслідків); двобічної аргументації (підкреслюються як позитивні, так і негативні боки позиції); позитивних відповідей (ставляться тільки такі запитання, на які відповіді можуть бути тільки позитивними, що приводить до підтвердження слабкості своєї позиції); метод "так, але..."; метод протиріч; метод бумеранга (позиція співрозмовника спростовується за допомогою його ж аргументів). Прикладами аргументації переваг працевлаштування в Україні є: тут усе знайоме, є ті права і відповідальність, є хто допоможе, є законні способи заробітку, є гарантії держави своїм громадянам тощо.

Прийоми, які можна застосовувати для "підштовхування" до прийняття рішення:

1. Гіпотетичний підхід: мова йде про умовне рішення. Це дозволяє людині подолати страх, звикнути до рішення. "Якщо...", "у разі" тощо.

2. Поетапного рішення. Вони не примушують відразу дати згоду, але ґрунтуються на попередніх рішеннях у певному напрямі.

3. Альтернативні рішення. Співрозмовник має можливість їх аналізу і вибору.

4. Ключове питання: "Що б Ви обрали?", "До якого висновку Ви б дійшли в цьому випадку?"

Способи впливу на співрозмовника:

1. Активний (через емоції, цитати, посилення на авторитети, зміну інтонації і темпу мови, жести, міміку, образність тощо);

2. Пасивний (через логіку, аргументацію, доказ, повільний темп, який дозволяє все обміркувати);

3. Поєднання елементів двох попередніх способів.

Коли постає питання щодо торгівлі людьми, чуємо часто відповідь: «Це не для мене, це десь, не в нашій країні...». Тому одним із важливих завдань виховної роботи в ПТНЗ є виховання відповідальності учнівської молоді за своє життя. Саме ця якість визначає спрямованість діяльності особистості, характер її вчинків, виступає в ролі стимулу морального вдосконалення, показником соціальної зрілості. Моральна відповідальність являє собою усвідомлену особистістю дію, в якій проявляється здатність приймати самостійні рішення у виборі вчинків і визнавати необхідність відповідати

перед суспільством за їх наслідки. Беручи на себе відповідальність, особистість гарантує певну міру незалежності, самостійності, свободи, що надає можливість вибудовувати різні стратегії поведінки, перевіряти способи досягнення цілі, шукати оптимальні.

Підпорядкування особистості окресленим вимогам набуває сили в юнацькому віці, який характеризується потребою в самоствердженні особистості, самопізнанні; прагненні звести до цілісної системи власні погляди, принципи, настанови; зрозуміти навколишній світ і виробити до нього власне ставлення. Саме здатність учнівської молоді самостійно мислити, вміння критично підходити до оцінки явищ і подій, проникати в сутність процесів, використовуючи теоретичні знання для аналізу конкретної життєвої ситуації, а також прагнення до оцінки власних дій і вчинків, потяг до систематизації й узагальнення уявлень щодо власного «Я» створюють міцне підґрунтя для формування відповідальності як особистісної якості.

Перелік ознак відповідальності як риси особистості: серйозність, вимогливість до себе і до товаришів, дисциплінованість; старанність; повага; самокритичність; ретельність; організованість; адекватна самооцінка; ініціативність; активність; наявність навичок самоорганізації (уміння планувати свій час, уміння вести облік виконаної роботи); почуття обов'язку; самокритичність; особливе почуття “треба”, “повинен”; здатність критично мислити, робити свідомий вибір.

Про те, чи відповідальна людина, у тому числі за своє життя, можна судити лише за її вчинками. Якщо продіагностувати всю групу (у т.ч. через самооцінку) можна виявити, на формування яких якостей слід звернути увагу у виховній роботі з групою і окремим учнем.

Середшляхів, що забезпечують формування особистісної відповідальності слід виділити стимулювання до самовиховання. Процес самовиховання відповідальності за своє життя охоплює три етапи. Перший етап пов'язаний із самопізнанням особистістю власного «Я»; виділенням позитивних моральних і фізичних якостей, а також негативних, які необхідно подолати. До методів самопізнання належать самоспостереження, самоаналіз, самооцінка. На цьому етапі особистість приймає рішення працювати над собою в певних напрямках: робота, кар'єра, успіх, сім'я, друзі, хобі, здоров'я, фінансовий стан тощо. Важливо при цьому вказувати на законні способи досягнення поставлених цілей, попереджати про небезпеку ситуацій торгівлі людьми, а саме: до чого призводить бажання легких грошей, якщо не маєш фаху, освіти, не знаєш мови, правил працевлаштування; як знайти роботу; як познайомитися з особою протилежної статі; до яких наслідків може привести знайомство в Інтернеті; як правильно подорожувати; у чому сутність здорового способу життя тощо.

На другому етапі визначається мета і програма самовиховання, а на їх основі – особистий план самовиховання. Він містить завдання (включення

до здорового способу життя, виховання наполегливості, дисциплінованості, рішучості, уміння доводити розпочату справу до кінця тощо), засоби й методи розв'язання поставлених завдань. Тут важливою є роль педагога як консультанта щодо труднощів працевлаштування, організації предметного дозвілля і відпочинку з метою запобігання потраплянню в ситуацію торгівлі людьми.

Третій етап самовиховання пов'язаний безпосередньо з його практичним здійсненням. Він ґрунтується на використанні способів впливу на самого себе через самонаказ, самопереконавання, самонавіювання, самокритику, самоконтроль, самозвіт, самозаохочення та самопокарання.

Отже, виховання відповідальності за власне життя в учнівської молоді виступає провідною ланкою в системі запобігання торгівлі людьми, оскільки саме ця особистісна якість, ґрунтуючись на свободі вибору, забезпечує прийняття виважених рішень, що протидіють потраплянню в ситуацію торгівлі людьми.

Разом із тим, існують певні ситуації, коли педагогу необхідно обрати таку тактику захисту у підтримці учня (у ситуації ризику потрапляння в ситуацію торгівлі людьми, коли дитина вже побувала в тенетах торгівців).

Педагогічна підтримка може здійснюватися безпосередньо, опосередковано, індивідуально або в групах чи оперативно. Опосередкована підтримка – та, що надається особистості в разі відсутності запиту з її боку. Безпосередня – за запитом. Обидва види підтримки можуть бути індивідуальними та груповими, превентивними та оперативними.

Методами педагогічної підтримки є: заохочення (схвалення, ситуації успіху); обмін запитаннями (які орієнтують на самооцінку, самоаналіз, пошук ресурсів, перегляд рішень, ідей, аналіз ситуацій тощо); використання як прикладу досвіду людей, даної особи в розв'язанні подібних проблем; інформування (як спрямування, адресування клієнта до соціальних та інтелектуальних ресурсів, аналізуючи і вивчаючи, які він може знайти відповіді на своє питання); навіювання (як натяк на те, що може трапитися).

Формами підтримки в роботі з профілактики торгівлі людьми є: бесіда, експертна рада, консиліум, консультація. Технологія педагогічної підтримки сприяє профілактиці торгівлі людьми через: формування критичного мислення, вміння прийняття рішень; управління собою; стимулювання і заохочення самостійності, активності, прийняття рішень; закріплення позитивного досвіду розв'язання проблем, запобігання негативному досвіду; стимулювання до самоосвіти, самовиховання, самопомогги; аналіз дій на основі цінностей, знань, прав членів родини і сім'ї, їх обов'язків, що сприяє закріпленню нової моделі сімейного життя, застосовуванню їх на практиці, в подібних та нових умовах.

Питання для обговорення:

1. Що таке правове виховання?

2. Розкрийте поняття правосвідомість?
3. Що таке правова поведінка та правова просвіта? Як пов'язані між собою ці два поняття?
4. Які існують форми правової просвіти?
5. Які прийоми можна застосовувати для «підштовхування» до прийняття рішень?
6. Які існують способи впливу на співрозмовника?

Список літератури до підрозділу:

1. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» // Голос України. – 2001. – 27 лип.
2. Права жінок у сучасному світі / за ред. С.В. Толстоухової, І.М. Пінчук. – К. : УДЦССМ, 2000. – 116 с.
3. Правове виховання молоді : наук.-метод. матеріали / Упоряд. Г.В.Троцько, І.М. Трубавіна. – Харків : ХДПУ, 1996. – 21 с.
4. Селевко Г.К. Социально-воспитательные технологии / Г.К. Селевко. – М. : Народное образование, 2002. – 176 с.
5. Троцько А.В., Теория и методика делового общения /А.В Троцько, И.Н. Трубавина. – Харьков : ХГПУ, 1999. – 110 с.

3.3.2. Трубавіна І.М. Ковальчук Л.Г. Ефективні форми і методи роботи із запобігання торгівлі людьми

Серед методів і форм роботи із запобігання торгівлі людьми пріоритетна роль належить активним, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини і сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи і творчості.

Дискусія – це публічна суперечка з метою формування нових ідей і поглядів, поглиблення розуміння нових теоретичних положень, подолання невірних суджень, руйнування стереотипів або їх розхитування, формування умінь аргументації, доказу, логічного висловлення, порівняння, аналізу, синтезу тощо. Дискусії сприяють виявленню різних точок зору на проблему позитивного і негативного в них. Доцільно використовувати для зміни ставлення до проблем торгівлі людьми, насильства в сім'ї, потерпілих та членів їх сімей. Дебати – це суперечка щодо відстоювання двох різних точок зору, це – варіант дискусії, який також спрямований на пошук позитивного і негативного в поглядах.

Темами дискусій і дебатів із запобігання торгівлі людьми можуть бути:

1. Чи потрібна дитяча праця?
2. Де краще працювати – за кордоном чи в Україні?
3. Торгівля людьми – міф чи реальність?
4. Який спосіб заробітку можна вважати гідним?

5. Чи існує чоловіча та жіноча праця?

6. Як краще запобігти торгівлі людьми?

Рефлексія – використовується у випадку, коли людина має адекватну самооцінку, може здійснювати аналіз і оцінку об'єктивно, неупереджено. Тому доцільно її використовувати в групових заняттях, бесідах, а потім уже – самостійно. Вона надає змогу співвіднести свої вчинки, погляди із законодавчо закріпленими моральними нормами, правами та обов'язками. Аналіз реальних ситуацій дозволяє усвідомити проблему; проаналізувати причини її виникнення та її наслідки для кожного; виявити її вплив на людей, їх почуття, прагнення, які у зв'язку із цим виникають; формує життєві вміння; дозволяє застосувати набуті знання на практиці або слугує наочністю для теоретичних викладок, пов'язує теорію з практикою; допомагає впливати на мотивацію людини: ситуації вибору пов'язані з боротьбою мотивів, свідомою діяльністю щодо її розв'язання; виявити свої помилки у поведінці, скорегувати її на основі нової моделі життя, формує досвід правильної, обгрунтованої поведінки. Ситуації можуть пропонуватися з життя. Доцільним є використання знань для переносу чужих ситуацій у своє життя (за яких умов? що потрібно?) та аналіз власних ситуацій з позицій відомих людей (як би вони вчинили на моєму місці?), що дозволяє побачити різні точки зору на проблему і запропонувати різні шляхи її розв'язання, відмежуватись від емоцій і сконцентруватись на проблемі, змінити умови і звичні ролі і тим самим самостійно розв'язати проблему на основі нової моделі поведінки. Використання прикладів людей, які «зробили себе самі», є доцільним для підвищення самооцінки, формування впевненості в собі на основі порівняння та аналізу. Ці приклади можуть бути літературними, реальними, що дозволяє спиратися на свої кращі якості, наслідувати позитивний досвід. Доцільним є спонукання дитини до рефлексії щодо конкретної ситуації з метою покращення її розуміння. Рефлексія передбачає аналіз ситуації в таких напрямках: 1) інші, навколишній світ, здоров'я дитини; 2) вплив поведінки на себе самого та на інших; 3) власна поведінка; 4) причини, які лежать в основі взаємодії між самим собою та іншими і зовнішніми впливами; 5) самооцінка.

Метод перенавчання спрямований на ліквідацію поганих звичок, відучування від поганих дій та привчання до позитивних звичок. Відучування здійснюється через заборону та контроль за діями. Не можна нав'язувати свою думку як найправильнішу та найвірнішу, постійно вказувати на один і той же недолік. Це може викликати протилежну реакцію або нервовий зрив. Не можна також вимагати миттєвої відмови від поганої звички. Необхідно створити чіткий режим, демонструвати позитивні приклади, давати поради щодо поведінки в конкретних ситуаціях. Перенавчання вимагає послідовності та систематичності дій, дисципліни та самодисципліни. Перенавчання є доцільним для роботи з дітьми групи ризику щодо формування звички дотримуватися прав, попереджувати порушення прав інших дітей, дорослих.

Метод переключення. Сутність цього методу полягає в тому, що зона

активності вихованця переводиться у соціально значущу сферу діяльності на основі використання тих позитивних якостей, які є у вихованця. Метод переключення є ефективним за таких умов: вияв поваги до вихованця; вивчення особистості вихованця, особливостей відносин у колективі, спільної думки; постійного контролю за діями вихованців, врахування конкретних обставин життя та діяльності вихованців. Є доцільним для роботи з потерпілими від торгівлі дітьми як третинна профілактика, для запобігання правопорушень.

Засобом формування звички соціально схвалюваної поведінки є використання педагогом виховних ситуацій (спеціально заданого педагогом стану виховного процесу в середовищі (групі) вихованців; сукупності зовнішніх і внутрішніх умов, що склалися в даний момент між суб'єктами виховного процесу, які цілеспрямовані педагогом на позитивні зміни в системі міжособистісних стосунків і в особистості кожного з вихованців. Прикладом можуть бути реальні ситуації з торгівлі людьми, які можна запропонувати розглянути та проаналізувати на виховній годині з куратором.

Можна виділити серед методів соціальної роботи в конкретному випадку ті, що мають соціально-педагогічний зміст: підтримування, безпосередній вплив, рефлексія, зміна ролі. Розкриймо їх мету і зміст.

Підтримування. Здійснюється з метою зменшення занепокоєння, поганого уявлення про себе, підвищення самооцінки людини. Складовими методу є: висловлювання сприйняття, інтересу, розділення з дитиною її тривоги, переконання її в тому, що консультант розуміє сильні, ірраціональні почуття, заохочення її до стосунків і дій, які плануються, демонстрація бажання допомогти. Прийомами реалізації цього методу є також контакт очима, розуміюче кивання головою. Є доцільним для роботи з потерпілими.

Безпосередній вплив здійснюється з метою сприяння конкретній поведінці, означає спонукання до неї через висловлювання думок, пропозицій, підкреслень, вимог, наполягання, поради, наголос на схвалених зразках поведінки, навіть безпосередні дії (вилучення дитини з сім'ї). Але при цьому методі важливі рішення дитиною повинні бути прийняті на основі нав'язування консультантом. Різновидом цього методу є відділення. Це відгородження на певний час людини від ситуації, в якій вона знаходиться, з тим щоб вона не підлягала впливу певних збудників і була в змозі виявляти більш адекватну поведінку. Цей метод є доцільним для роботи з групою ризику.

Вивчення, опис, вентиляція застосовуються з метою зрозуміння точки зору людини та консультанта на ситуацію, висловлювання почуттів (випуск "пари"). Тим, що почуття висловлюються, зменшується їх сила. Але вентиляція передбачає обережне спонукання до висловлювання почуттів: вона може стати звичною, образити інших, які при цьому присутні, призвести до конфлікту з ними. Ці методи доцільні знов-таки в роботі з групою ризику – для переконання змінити рішення про від'їзд на заробітки, шлюб за кордон тощо.

Цікавою є *методика організації колективних творчих справ* (КТС), методика

яких розроблена І.П. Івановим. Вона включає декілька етапів:

1. Підготовчий, який передбачає колективне планування. На цьому етапі створюються творчі групи, розробляється план, визначається час і місце проведення заходу, розподіляються доручення.

2. Оголошення конкурсу на кращу пропозицію щодо проведення заходу. Вибір форми проведення заходу. Це може бути: прес-конференція правозахисників, телеміст з людьми, що постраждали від торгівлі, диспут, захист потерпілого від торгівлі людьми, судовий процес над торговцями людьми тощо.

3. Обрання ради КТС з метою координації дій.

4. Проведення заходу.

5. Колективне обговорення.

6. Найближча післядія КТС. На цьому етапі виконуються рішення, які були прийняті загальними зборами. Даються доручення мікроколективам, намічається нова КТС, проводиться робота з рекомендованою літературою.

При оцінюванні враховується і дотримання основних принципів організації КТС, а саме:

1. Справи – це піклування про щось, когось, тобто справи повинні бути на радість і на користь людям.

2. Брати участь у справах повинні всі члени даного колективу.

3. Романтична форма проведення.

4. Творча основа діяльності.

5. Змінність лідерів.

Практична реалізація КТС здійснюється через створення дискусійних клубів, волонтерських загонів, інтерактивних театрів тощо. Наприклад, засідання дискусійного клубу можуть мати таку тематику: «Хто він – герой нашого часу?», «Яке воно, твоє покоління?», «Що означає знайти себе?», «Що означає шукати себе, знайти себе, поважати себе?», «Чи існує в наш час торгівля?», «Що означає бути відповідальним за своє життя?».

Цікавою з позицій громадянського виховання є модель навчання врегулюванню конфліктів між дітьми на засадах програми, орієнтованої на теми інтеракції (ОТІ), яку розробила Р. К. Кон як методичну основу колективної роботи в продуктивному навчанні. Ця програма дозволяє набути самоповаги, мирно врегулювати конфлікти, навчає правильно виходити із ситуації маніпуляцій, що є важливим у розпізнаванні ситуацій торгівлі людьми. Ця програма розглядає зміст кожної колективної інтеракції як три фактори, які принципово рівноцінні один одному і знаходяться в часі, просторі, ситуації історичних, економічних, соціальних та екологічних умов: я (кожен учасник), ми (група), тема (спільний навчальний матеріал чи завдання). Виходячи з цього, колективна інтеракція є системою і складається з підсистем, що дозволяє її застосовувати щодо відновлення зв'язків сім'ї з мікро- та макросередовищем, усередині самої сім'ї, поліпшення виконання нею своїх функцій. Виходячи із змісту та принципів ОТІ, можна запропонувати її модель розв'язання конфліктів сім'ї у групових консультаціях, на тренінгах, у роботі груп взаємопідтримки. Вимогами ОТІ до учасників є: 1) усвідомити

необхідність показати готовність діяти; 2) вміти сприймати серйозно імпульси, які не стосуються теми, і надавати місце почуттям; 3) відкритість членів групи, довіра групі кожного окремо.

Постулатами ОТІ є: 1) Стань своїм власним “chairman” (усвідомлювати себе самого, представляти себе самого); 2) Право надати місце почуттям і роботі.

Правила допомоги в ОТІ:

1. Правило заміни на себе самого: у висловлюваннях (“я”, а не “ми”), у питаннях (чому ти питаєш і що означає для тебе це питання, скажи сам собі та унікай інтерв'ю); черги і місця висловлювань (по одному і в певний час, з використанням ключових слів);

2. Правила інтеграції (висловлюй свою особисту реакцію, утримайся від інтерпретації інших; при характеристиці іншої людини поясни також, що це означає для тебе і що вона є такою, якою є).

“Мозковий штурм” – метод стимулювання ідей усіх учасників стосовно певної теми протягом обмеженого відрізка часу. Після презентації (оголошення та роз'яснення) теми, поняття, проблеми учасникам пропонується висловити свої ідеї, асоціації, коментарі, фрази, пов'язані з даною темою.

Для сприяння активності учасників важливо дотримуватись певних правил проведення:

- пропозиції записуються без коментарів та засуджень;
- приймаються всі пропозиції;
- присутні не можуть коментувати пропозиції інших;
- заохочення кількості ідей, а не їх якості.

Перелік ідей використовується в подальшій роботі, яка може проходити у формі дискусії з розподілом пропозицій за категоріями. Даний метод може бути сприятливим початком роботи над новою темою чи проблемою. Він має на меті заохочувати вільне висловлювання ідей та утвердження відчуття відсутності цензурних обмежень.

Рольова гра – навчальна гра, в ході якої учасники імітують реальну ситуацію через виконання призначених ролей. Мета рольової гри полягає в набутті досвіду поведінки чи ставлення, а також певних навичок. Кожний учасник повинен знати ідею ролі та мету рольової гри взагалі. Доцільною є зміна ролі у грі (батько став дитиною, дитина – матір'ю, мати – батьком). Це дозволяє побачити себе як у дзеркалі, пережити на собі свої вчинки і слова, відчути недоліки тієї ролі, яку вони грають (отже, і дискомфорт, бажання цього члена сім'ї). Важливо дати групі вийти з ролі по закінченні вправи – сказати кілька слів про почуття, враження чи думки, а також провести аналіз – про що нове дізналися, чому навчалися, як краще було б розв'язати проблему, чому щось не було вдалим, які якості є необхідними для розв'язання проблеми, чому ще слід вчитися тощо. Рольову гру використовують як найбільш ефективний засіб наочного висвітлення основ змісту та суті прав людини.

Моделююча гра – навчальна гра, в ході якої учасники створюють певні

моделі, алгоритми дій. На відміну від попереднього типу, дана гра не вимагає від учасників входження в роль, вона потребує аналізу певної життєвої ситуації чи проблеми та визначення кроків на шляху до її вирішення. Під час проведення занять із запобігання торгівлі людьми доречно створювати моделі безпечної поведінки після розгляду конкретних ситуацій.

Аналіз конкретних ситуацій (case study) – метод роботи з реальними життєвими ситуаціями, спрямований на визначення певних проблем, недоліків та пошук шляхів їх уникнення. Даний метод дає змогу пересвідчитись у реальності існування проблеми, проаналізувати причини її виникнення та визначити можливі шляхи запобігання. Для занять із запобігання торгівлі людьми можна використовувати історії потерпілих, історії звернень на “гарячу лінію”. Історії для розгляду мають бути невеликими за обсягом та відображати основну суть проблеми.

Робота в малих групах – обговорення певного питання, в якому беруть участь 4–6 учасників з метою вироблення певних рішень, рекомендацій, порад. Така форма роботи дає можливість всім учасникам висловлюватись та брати активну участь в обговоренні, а також ближче поспілкуватись. Усі напрацювання малих груп обговорюються пізніше серед усіх членів групи.

Навчання через навчання інших – метод, сутність якого полягає в тому, що об’єкт процесу навчання перетворюється на суб’єкта, виконуючи тимчасово його функції та обов’язки. Даний метод спрямований на отримання інформації та розповсюдження її серед інших учасників групи. Отримана інформація не читається, а переказується, іноді по декілька разів, таким чином забезпечується її краще запам’ятовування. Прикладом застосування даного методу можуть бути ситуації, коли учасники виступають у ролі експертів, радників, консультантів, учителів.

“Криголам” (“рухавки”, “енерджайзери”) – вправа, головна мета якої створення сприятливої робочої обстановки, знайомство учасників, стимулювання діяльності. Основне завдання вправ – спонукати до діяльності учасників заходів. “Криголами” також використовують, щоб зняти напруженість та створити атмосферу відвертості та співробітництва. Основні вимоги до таких вправ: перевірені та дієві, цікаві, позитивні і безпечні, легкі для розуміння та пояснення, короткі (5–10 хв.), пов’язані з темою (по можливості).

При проведенні заходів із запобігання торгівлі людьми необхідно:

1. Використовувати активні методи роботи. До таких методів, зокрема, належать: „мозковий штурм”, метод відкритої трибуни, тренінги, інтелектуальні аукціони, рольові та моделюючі ігри, аналіз конкретних ситуацій, ігри-драматизації, робота в малих групах та ін.

2. Комбінувати традиційні та нетрадиційні методи навчання: бесіди, дискусії і цільові диспути, лекції та реферативні повідомлення, семінари, усні та письмові колоквиуми, “круглі столи”, вечори запитань і відповідей, обговорення злободенних матеріалів із ЗМІ щодо запобігання торгівлі

людьми, вивчення проектів офіційних державних документів, перегляд програм навчального характеру, самостійне рецензування. Можна придумати невелику п'єсу чи обіграти життєву ситуацію. Тим, хто бажає взяти у ній участь, слід надати час для обміркування варіантів відповідей. Учні повинні вміти прокоментувати доповідь чи ситуацію, вигадану однокласниками, ставити запитання, підключатися до гри, якщо це допоможе справі. Слід стимулювати колективне обговорення проблем за повної свободи висунення проектів рішень.

3. Обирати з різноманітних форм та методів роботи ті, що найбільш відповідають меті, завданням та особливостям занять, їх місцю в навчальному плані та відведеному часу.

4. При доборі адекватних форм та методів пам'ятати про практичну спрямованість занять, тобто після вивчення теми учні мають у житті слідувати моделям безпечної поведінки.

5. Використовувати наочність. Візуальність підсилює та зосереджує увагу учнів. Серед роздаткових матеріалів можуть бути будь-які схеми чи таблиці, бланки, тексти та картки для виконання завдань, які можна знайти в посібниках або розробити для тематичного курсу. Також можна використовувати різноманітні відеофільми – навчальний відеододаток “Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей”; документальні: “Замки на піску”, “Куплені та продані”, “У пошуках втраченого щастя”, “Український експорт”, “Жертви мовчання”; художньо-публіцистичний фільм “Жертва”; художні фільми: “Якщо я не повернусь”, “Ліля назавжди”. Такі матеріали можна отримати або в обласних чи районних управліннях освіти і науки, у справах сім'ї, дітей та молоді або в неурядових організаціях, що працюють у даному напрямі.

6. Впроваджувати технологію „рівний рівному”. Відомо, що найбільший відсоток знань (90%) людина засвоює в процесі навчання інших. Тому важливо готувати завдання, де б учні виступали в ролі консультантів, експертів, учителів тощо.

7. Використовувати у творчій діяльності пошуковий або репродуктивно-пошуковий шлях засвоєння знань. Якщо вчитель ставить учням запитання, які примушують їх мислити, він ставить їх в активну позицію. У цій ситуації учні, спираючись на раніше отримані знання, конструюють відповіді, висловлюють свої припущення, вступають у полеміку, в ході якої зіставляються різні точки зору, різні підходи до аналізу матеріалу. Ця спільна діяльність допомагає їм краще засвоїти суть і пізнати закономірності явищ, які розглядаються. В евристичній бесіді гіпотези одних, доведення й аргументи інших, уточнення третіх, загальні висновки і формулювання четвертих дозволяють учням за короткий час розібратись у навчальному матеріалі.

8. Заохочувати учнів до відповіді на запитання та висловлення своїх ідей. Слід уникати запитань, на які можна відповісти „так” або „ні”. Для стимулювання процесу мислення слід ставити відкриті запитання, що вимагають повної та розгорнутої відповіді. Такі запитання найчастіше розпочинаються із слова “як”.

9. Пізнавальна активність зростає, якщо матеріал викладати не у вигляді готових висновків, а ставлячи проблему або вивчаючи конкретну ситуацію. Невід'ємною складовою проблемної ситуації є проблемне завдання, яке ставиться перед викладом матеріалу. У процесі заняття учням пропонуються логічні запитання. Такі ситуації можуть бути заплановані заздалегідь або виникати спонтанно.

10. Важливо створити атмосферу довіри для вільного обміну думками та активної роботи над розв'язанням проблемних ситуацій. Необхідно врахувати, що процес викладання теми торгівлі людьми часом пов'язаний з дуже делікатними моментами і стосується найінтимніших сторін життя.

11. Демонструвати увагу до всіх учнів та стимулювати їх брати активну участь у роботі.

12. Запрошувати на уроки фахівців, котрі мають безпосередній стосунок до захисту прав людини та запобігання торгівлі людьми, – представників державних структур, громадських організацій.

Тренінг – форма організації пізнавальної діяльності, яка передбачає сплановану послідовність дій, спрямованих на формування знань, умінь та навичок.

Для проведення тренінгу необхідно підготувати приміщення: розставити стільці по колу (саме таке розташування стільців дозволяє всім учасникам бачити один одного), підготувати достатню кількість паперу, маркерів, скотч, виділити місце для фліп-чарту (демонстрації, вивішування інформаційних матеріалів, схем і т. д.), після кожної вправи необхідно вивішувати підсумкові дані, щоб учасники бачили результати спільної роботи.

День тренінгів краще починати зі знайомства. Слід звернути увагу на той факт, що якщо в один день проводяться різні тренінги різними тренерами, то знайомство з командою варто кожного разу повторювати – це допомагає зблизитись як тренерам, так і команді. За час проведення тренінгів з представниками неурядових організацій, з учнями та студентами було встановлено, що найбільш цікавими для спільного знайомства є такі питання: найприємніші спогади з дитинства, улюблена страва, історія імені, улюблене місце відпочинку, яскраві спогади про відпустку/канікули. Всі учасники тренінгу проговорюють таку фразу: «Мене звати.... Моє улюблене місце відпочинку...». Можна запропонувати висловити свої очікування. Дуже важливо, щоб кожен учасник тренінгу відчув, що його присутність позитивно сприймається командою, відчув свою значимість, відчув діловий настрій перед роботою. Наступним етапом є знайомство з темою, планом, цілями і завданнями тренінгу. Чітко сформульована мета тренінгу допоможе легко справитися з, інколи, дійсно важкими завданнями, конкретно відповісти на те чи інше питання, спрямувати роботу з командою в правильне русло. Дуже важливим елементом на початку тренінгу є встановлення правил, завдяки яким робота в команді буде більш ефективною, допоможе налагодити дисципліну (інколи без правил досягнути цього дуже складно), притримуватися часових рамок, уникати конфліктних ситуацій).

Після закінчення тренінгу (одного з етапів тренінгу) необхідно підбити

підсумки, узагальнити отриману інформацію. Поставте учасникам такі запитання: що нового вони дізнались під час тренінгу, що було найбільш важливим, яка інформація була вже знайома, що залишилось незрозумілим, до чого необхідно повернутись. Для отримання конкретної інформації щодо результатів тренінгу можна провести анкетування.

Питання для обговорення:

- 1. У чому полягає технологія у роботі з учнями ПТНЗ «рівний рівному»?**
- 2. Розкрийте поняття «критичне мислення». Яку роль відіграє технологія формування критичного мислення у профілактиці торгівлі людьми?**
- 3. Які існують прийоми критичного мислення?**
- 4. Перерахуйте форми і методи роботи із запобігання торгівлі людьми.**
- 5. Які етапи включає в себе методика організації колективних творчих справ?**
- 6. Які основні постулати програми, орієнтованої на теми інтеракції?**

Список літератури до підрозділу:

1. Запобігання і протидія насильству в сім'ї : метод. реком. для соц. працівників / за ред. І.М. Трубавіної. – К. : ДЦССМ, 2004. – 192 с.
2. Газман О.С. Педагогическая поддержка детей в образовании как инновационная проблема / О.С. Газман // Новые ценности образования : десять концепций и эссе / под ред. Н.Б. Крылова. – М. : Педагогіка, 1995. – Вып. 3. – С. 36 – 42.
3. Кравченко Н.А. Критична освіта як основа педагогічної концепції Паулу Фрейре / Н.А. Кравченко // Засоби навчальної та науково-дослідницької роботи: зб. наук. праць. – Х. : ХДПУ – ОВС, 2002. – Вип. 17. – С. 50–52.
4. Лабенко О. Технологія критичного мислення як один із перспективних шляхів реформування освіти в Україні / О. Лабенко // Наук. зап. КДПУ: зб. наук. пр. – Кіровоград : КДПУ, 2001. – (Серія «Педагогічні науки»): – Вип. 32. – Ч.1. – С. 145–149.
5. Мицич П. Как проводить деловые беседы / П. Мицич. – М. : Экономика, 1987. – 146 с.
6. Олійник Т.О. Спецкурс з критичного мислення / Т.О. Олійник // Засоби навчальної та науково-дослідницької роботи : зб. наук. праць. – Х. : ХДПУ – ОВС, 2002. – Вип. 17. – С. 102–110.
7. Поліщук Ю.Й. Соціально-педагогічна діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань в Україні : моногр. / Ю. Й. Поліщук / за ред. Н.Г. Ничкало. – Тернопіль : ТНПУ, 2005. – 432 с.
8. Принципы партнерства в процессе участия как основа социального

сотрудничества. // Участие детей и молодежи в процессах принятия решений. – К. : UNICEF, 2002. – С. 24–25.

9. Тягло А.В. Критическое мышление : проблема мирового образования в XXI в. / А.В. Тягло, Т. С. Воропай. – Харьков : НУВС, 1999. – 285 с.

10. Халперн Д. Психология критического мышления / Д. Халперн. – СПб.: Питер, 2000. – 512 с.

11. Андреева А.Д. Педагогическая поддержка в профессиональном самоопределении подростка / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://revolution.allbest.ru>

12. Анохина Т. Педагогическая поддержка как реальность современного образования // Новые ценности образования / Т. Антохина – М. : Инноватор, 1996. – № 6 – С.71 – 80.

13. Касицина Н. Педагогическая поддержка: гарантия права на риск / [Электронный ресурс] / Н. Касицина, Н. Михайлова – Режим доступа : www.altruism.ru

14. Козодаев П. Творческое саморазвитие студентов вуза средствами любительского театрального искусства : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 Тамбов, 2005.

15. Коджаспирова Г.М. Педагогический словарь: для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений. / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспирова – М. : Изд. центр «Академия», 2000. – 176 с.

16. Крылова Н.Б., Очерки понимающей педагогики / Н. Б. Крылова, Е. А. Александрова. – М., 2003. – 450 с.

17. Михайлова Н. Педагогическая поддержка ребёнка в образовании: учеб. пособие. / Н. Михайлова, С. Юфин, Е. Александрова. – М. : Академия, 2006

18. Руф К. Кон. Об основах тематических систем взаимодействия : групповая терапия как метод образования / Руф К. Кон // Групповой психоанализ в процессе. – Зима 1969/70 – № 2. – С. 18 – 26..

19. Троцко Г.В. Правове виховання молоді / Г. В. Троцко, І. М. Трубавіна. – Харків : ХДПУ, 1997. – 21с.

20. Щетинский Ю. А. Педагогическая поддержка развития личности ребёнка в учреждении дополнительного образования детей : теория, опыт. [Электронный ресурс] / Ю.А. Щетинский – Режим доступа : - <http://www.pedsovet.org>

3.4. Ковальчук Л.Г. Возможности взаимодействия ПТНЗ с гражданскими организациями и государственными учреждениями в противодействии торговле людьми

Основные понятия подраздела: гражданская организация, взаимодействие, субъекты взаимодействия, ресурсы, методы и формы взаимодействия, эффективность взаимодействия.

Однією з важливих умов успішної реалізації заходів з профілактики

торгівлі людьми є ефективна взаємодія різних суб'єктів. Вона дозволяє об'єднувати наявні ресурси всіх суб'єктів, визначати сферу специфіки кожного суб'єкта, оптимізувати діяльність, підвищувати ефективність роботи, уникати дублювання діяльності. Вона також сприяє гармонізації та уніфікації стандартів, виявленню кращих практик, технологій і методик та їх поширенню для подальшого впровадження.

Основними суб'єктами профілактики торгівлі людьми виступають органи державної влади, громадські організації, міжнародні організації і представництва, цільова група (учні, наприклад).

Функції та роль органів державної влади з профілактики торгівлі людьми відображені в державних програмах з протидії торгівлі людьми. Домінують в організації та здійсненні профілактики торгівлі людьми структурні підрозділи Міністерства освіти і науки України, Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України.

Наступним важливим суб'єктом здійснення профілактики торгівлі людьми є громадські організації. Роль громадських організацій у подоланні проблеми торгівлі людьми в українському суспільстві є надзвичайно ваговою. Саме вони на початку 1997 року розгорнули цю діяльність, коли державними структурами увага цій проблемі ще не приділялась. Вони працюють як на міжнародному, загальнонаціональному, так і місцевому рівнях (в області, місті, районі).

Які послуги можуть надавати громадські організації для закладів професійно-технічної освіти?

Основними видами послуг є:

- проведення заходів (лекцій, тренінгів, семінарів, конференцій, «круглих столів») для учнів та педагогічних працівників;*
- консультування з методики та специфіки викладання тем із запобігання торгівлі людьми;*
- надання останньої інформації про проблему торгівлі людьми та діяльність української держави з протидії;*
- проведення спільних досліджень;*
- розробка методичних та навчальних матеріалів для учнів та педагогічних працівників;*
- надання відповідної інформаційної, навчально-методичної літератури.*

Взаємодія ПТНЗ з органами державної влади, громадськими організаціями та іншими структурами може відбуватись за такими основними напрямками:

1. Ініціація та лобіювання необхідності внесення змін до освітянського законодавства для ведення в навчальних закладах ефективної профілактики торгівлі людьми.

2. Розробка необхідних для спільної роботи документів, стратегій, програм.

3. Здійснення в навчальних закладах моніторингу профілактики торгівлі людьми.

4. Спільна реалізація заходів з профілактики торгівлі людьми – проведення акцій, семінарів для педагогічних працівників, тренінгів для тренерів, навчальних семінарів для лідерів учнівських колективів за методом «рівний-рівному» тощо.

5. Науково-методична, дослідницька робота.

6. Підготовка/підвищення рівня кваліфікації спеціалістів.

Найбільш ефективними методами і формами організації взаємодії суб'єктів реалізації профілактики торгівлі людьми є: спільні кампанії, відкриті листи, лекції, тренінги, семінари, «круглі столи», робочі зустрічі, фокус-групи, експертні обговорення, наради, засідання, акції, форуми.

Існують і *специфічні форми організації взаємодії*. Їх специфіка перш за все полягає в можливостях для співпраці достатньо великої кількості мультидисциплінарних команд, фахівців, експертів.

На обласному рівні основними формами організації взаємодії є *обласні ради або комісії з питань протидії торгівлі людьми*. Їхню діяльність координують обласні управління у справах сім'ї та молоді.

Створення мереж є важливою формою організації взаємодії між різними суб'єктами. З 2004 року в Україні діє Всеукраїнська мережа громадських організацій протидії комерційній сексуальній експлуатації дітей ЕКПАТ (ЕСРАТ). Міжнародна організація ЕКПАТ – це всесвітня мережа, що спрямовує свою діяльність на викоренення комерційної сексуальної експлуатації дітей. Існує 71 група у 64 країнах світу, що входять до складу мережі. В Україні до складу мережі входять 25 неурядових організацій²². Мережа зосереджує свою діяльність за такими напрямками: відстоювання інтересів та лобіювання необхідних змін у законодавстві для захисту дітей від жорстокого поводження та задля повного викоренення КСЕД; розробка, реалізація та моніторинг Плану дій України з питань захисту дітей від комерційної сексуальної експлуатації; превентивно-освітня робота з дітьми та сім'ями у сфері протидії КСЕД; підготовка спеціалістів у сфері протидії КСЕД; надання допомоги потерпілим від комерційної сексуальної експлуатації з метою їх соціально-психологічної реабілітації та реінтеграції в суспільство;

²² Члени всеукраїнської мережі протидії комерційній сексуальній експлуатації дітей (за станом на лютий 2008 р.):

Науково-методичний центр розвитку критичного та образного мислення «Інтелект» (м. Київ), Благодійна організація «Інтелектуальна перспектива» (м. Київ), Дніпропетровська громадська молодіжна організація «Асоціація дискусійних клубів» (м. Дніпропетровськ), Центр «Сучасна жінка» (Київська обл.), МГО «Школа Рівних Можливостей» (м. Київ), Українська асоціація планування сім'ї (м. Херсон), Полтавський центр сім'ї «Родинний дім» (м. Полтава), Всеукраїнська громадська організація Центр «Розвиток демократії» (м. Київ), Інформаційно-консультативний жіночий центр (м. Київ), Жіночий інформаційно-координаційний центр (м. Дніпропетровськ), Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна» (м. Київ), Херсонський обласний центр «Успішна жінка» (м. Херсон), Дитяча громадська організація «Нові соціальні технології» (АР Крим), Комітет сприяння захисту прав дитини (м. Київ), Фонд «Благополуччя дітей» (м. Київ), Харківська міська жіноча громадська організація «Надія» (м. Харків), Міжнародний гуманітарний центр «Розрада» (м. Київ), Приватне підприємство «МІР Тревел» (м. Київ), Донецький молодіжний дебатний центр (м. Донецьк), Дівочий клуб «Юнка» (м. Львів), БФ «Рокада» (м. Київ), «Чоловіки проти насильства» (м. Херсон), «Віра, Надія, Любов» (м. Одеса), Центр «Компас» (м. Київ), ВГО «Служба захисту дітей» (м. Київ).

сприяння співробітництву між державними та недержавними інституціями, а також громадами у сфері захисту дітей від комерційної сексуальної експлуатації; здійснення регулярного обміну інформацією між громадськими організаціями, а також між громадськими організаціями та державними структурами; підтримка цілей та завдань міжнародної організації ЕКПАТ у державі; співпраця із засобами масової інформації щодо захисту дітей від будь-яких порушень та підвищення поінформованості громадськості з проблеми КСЕД; сприяння проведенню наукових досліджень щодо проблеми КСЕД; налагодження співпраці з міжнародними громадськими організаціями, підтримка міжнародних контактів та зв'язків, утворення міжнародних спілок, об'єднань, укладення угод, участь у здійсненні заходів, що не суперечать міжнародним зобов'язанням України.

У мережі виокремлено окремих напрям – молодіжна секція, до складу якої входить молодь. Принцип участі дітей та молоді в політиці знайшов своє практичне втілення в роботі мережі.

Іншою особливою формою організації взаємодії є Коаліція за безпеку дітей в Інтернеті. Вона створена в Україні за ініціативи компанії «Майкрософт-Україна» у 2008 році з метою профілактики потрапляння дітей в небезпечні ситуації через користування електронною мережею Інтернет. До Коаліції приєдналися громадські організації, державні та комерційні структури, народні депутати. Протягом 2008 року коаліцією або за її ініціативою та участю організовано та проведено низку заходів: презентований дитячий сайт «ОН-ляндія»²³ щодо безпеки в Інтернеті, проведена прес-конференція, навчальний семінар для працівників МВС України на тему боротьби із розповсюдженням дитячої порнографії, «круглий стіл» у Верховній Раді України на тему «Безпека дітей в Інтернеті», навчання консультантів та волонтерів для надання консультацій з безпечної поведінки в Інтернеті на Національній «гарячій лінії» з питань запобігання торгівлі людьми.

Лекторська група – є формою організації взаємодії групи експертів, тренерів, лекторів, котрі здійснюють профілактику торгівлі дітьми. На базі Центру «Ла Страда-Україна» така лекторська група працює з 2000 року. Аналіз практичного майже восьмирічного досвіду роботи лекторської групи Центру дозволяє узагальнити її основні переваги, а саме можливість охопити значну кількість учасників заходами; можливість широкого географічного покриття заходами; доступ до сільської місцевості, невеликих міст; поширення кращих моделей профілактичної роботи, передового досвіду; широке розповсюдження інформаційних та навчально-методичних матеріалів у місцях, де є брак інформації. Стратегія роботи та розвитку лекторської групи планується на основі здійсненого моніторингу та оцінки роботи, аналізу попереднього досвіду, наукових досягнень, практичної доцільності, зокрема дзвінків, які надходять на Національну «гарячу лінію» з питань запобігання торгівлі людьми, запитів та відгуків. Важливою умовою ефективності роботи членів лекторської групи є навчання членів лекторської групи та постійне підвищення рівня їх кваліфікації. Для цього проводяться робочі зустрічі, навчальні семінари, тренінги та “круглі столи” з метою отримання нових

---

²³ www.onlandia.org.ua

знань, вирішення поточних питань та роботи над удосконаленням інформаційно-методичної бази. У рамках цих заходів здійснюється обмін інформацією, кращими практиками, технологіями профілактики торгівлі дітьми. Основні організаторські функції покладено на керівника лекторської групи. Керівник лекторської групи відповідальний за планування діяльності лекторської групи, за пошук ресурсів для її функціонування та розвитку, встановлення та підтримку контактів з партнерами, навчання та підвищення рівня кваліфікації членів лекторської групи, здійснення моніторингу проведення заходів лекторами та тренерами, звітування та ведення статистики, вирішення поточних організаційних питань, інформаційно-методичне забезпечення діяльності. Одним із завдань членів лекторської групи є налагодження взаємодії на місцевому рівні з іншими суб'єктами профілактики торгівлі дітьми, у першу чергу з навчальними закладами та органами управління освітою. Крім того, в обов'язки члена лекторської групи входить проведення запланованих заходів для цільової групи, підвищення свого професійного рівня, зокрема через самоосвіту, надання керівникові статистики та описових творчих звітів про свою діяльність, розповсюдження інформаційно-методичних матеріалів, дотримання уповноважувальних принципів діяльності. Ініціативність членів лекторської групи сприяла заснуванню в регіонах власних лекторських груп. Як правило, останні складаються з учнів, студентів, активістів громадських організацій. Метод «рівний рівному» знаходить своє практичне втілення в життя і допомагає досягнути очікуваних результатів. Члени лекторської групи виступають експертами з питань запобігання торгівлі людьми на обласному рівні, входять до складу обласних постійно діючих комісій з питань обміну інформацією та координації зусиль у сфері протидії торгівлі людьми.

Важливими суб'єктами профілактики торгівлі людьми є міжнародні організації та представництва. Найбільш активними у сфері протидії торгівлі людьми є Програма викорінення найгірших форм дитячої праці Міжнародної організації праці, ЕКПАТ, Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Міжнародна організація з міграції, Організація з безпеки та співробітництва в Європі, іноземні посольства. Окрім надання коштів на діяльність з профілактики торгівлі людьми в Україні, міжнародні організації та представництва впливають на основні засади формування національної політики з протидії торгівлі людьми.

Важливими суб'єктами профілактики торгівлі людьми виступають учні. Сучасний демократичний та гуманістичний підхід в розвитку педагогіки дає позитивні результати, одним з яких є використання технологій для розвитку активності учнів в навчально-виховному процесі.

Учні організують учнівські громадські об'єднання, волонтерські організації, лекторські групи. Одним із напрямів діяльності таких об'єднань є навчання своїх ровесників правам дитини, запобігання насильства, торгівлі дітьми, даючи практичне втілення принципу «рівний рівному». Керівниками об'єднань виступають заступники директора з навчально-виховної роботи, класні керівники, педагоги-організатори навчального закладу.

Основою взаємодії суб'єктів профілактики торгівлі дітьми є національні нормативні акти, меморандуми про розуміння, договори про співпрацю.

Ефективність взаємодії суб'єктів профілактики торгівлі дітьми залежить від дотримання певних умов, серед яких: визначення кола потенційних партнерів; знання, розуміння ролі і можливостей та врахування ресурсів кожного суб'єкта; досягнення домовленостей та визначення рамок взаємодії; регулярність підтримки контактів; наявність відповідального за управління взаємодією; спільна робота на всіх основних етапах діяльності – від планування до оцінки результатів.

Таким чином, можемо зробити висновок, що за своєю сутністю суб'єкти профілактики торгівлі дітьми являють собою систему державних органів, громадських та міжнародних організацій, комерційних структур, а також окремих осіб, які мають спільні інтереси. Ступінь і форма участі кожного суб'єкта профілактики різноманітні, так само як роль та обов'язки. Взаємодія суб'єктів необхідна умова профілактики торгівлі людьми.

Питання для обговорення:

- 1. Які основні напрями взаємодії ПТНЗ з органами державної влади, громадськими організаціями та іншими структурами?**
- 2. Які послуги можуть надавати громадські організації для ПТНЗ?**
- 3. Що таке лекторська група? Які її основні обов'язки?**
- 4. Які міжнародні організації є найбільш активними у сфері протидії торгівлі людьми?**

Список літератури до підрозділу:

1. Альманах інноваційних технологій : практика та перспективи / за заг. ред. д-ра юрид. наук К.Б. Левченко. – К. : «Юристконсульт», 2007 – 2008. – 84 с.
2. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей : навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко, О.А. Удалова, І.М. Трубавіна та ін., заг. ред. К.Б. Левченко та О.А. Удалової. – К.: Міленіум, 2005. – 210 с.
3. Соціальна профілактика торгівлі людьми : навч.-метод. посіб. / за ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К. : Держсоцслужба, 2005. – 244 с.
4. www.onlandia.org.ua

РОЗДІЛ 4 МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ПРОФІЛАКТИКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В ПТНЗ

4.1. Тези лекцій з питань запобігання торгівлі людьми та іншим порушенням прав людини²⁴

Тема 1. ПРАВА І ОBOB'ЯЗКИ ЛЮДИНИ В СУСПІЛЬСТВІ

*Щастя дитини – єдине дійсне щастя на землі!
Я. Ф. Чепіга*

Усі ми прагнемо досягти щастя в житті. І хоча кожен з нас розуміє його по-своєму, все ж таки можна спробувати описати щасливу людину. Перш за все, це людина, яка має можливість задовольняти свої потреби – їжа, тепло, житло, сім'я, захоплення, вільне та цікаве спілкування, успішна робота, здійснення мрій тощо. Щаслива дитина, крім того, має можливість гратися та насолоджуватися опікою батьків або людей, котрі їх замінюють.

Можливість людині реалізувати свої потреби дають права, гарантовані нам міжнародними та національними законодавчими актами. Таким чином, права необхідні людині для того, щоб бути щасливою. Але просто мати права недостатньо, необхідно знати свої права.

Навіщо знати свої права?

- для уникнення ситуацій їх порушення;
- для можливості захисту;
- для відновлення порушених прав;
- для поваги прав інших людей, котрі нас оточують;
- для того, щоб мати високий рівень правової культури.

Обізнаний = захищений

Права людини мають важливі ознаки

1. *Природні права.* Людина має права від народження. Їх не можна купити, заробити чи успадкувати.

2. *Універсальні права.* Права людини є однаковими для всіх людей, незалежно від раси, статі, віросповідання, національності, соціального статусу. Всі ми народжені вільними і рівними в гідності та правах. Це також означає, що чоловіки та жінки, хлопчики та дівчатка мають однакові права.

3. *Невід'ємні права.* Права людини не можна відібрати. Люди наділені ними навіть тоді, коли закони країн не визнають їх. Коли в країні панує рабство, раби все одно мають права, хоч ті й порушуються.

²⁴ За матеріалами робочого зошиту «Знай та захищай свої права».

4. *Неподільні.* Усі люди наділені сукупністю прав для гідного життя – громадянських, соціальних, політичних, економічних, культурних.

Основні міжнародні нормативні акти в галузі прав людини:

Загальна декларація прав людини, 1948 р.

Європейська Конвенція про захист прав і основних свобод людини, 1950 р.

Конвенція про рабство, 1926 р.

Конвенція МОП про примусову чи обов'язкову працю № 29, 1930 р.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, 1966 р.

Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок, 1979 р.

Віденська Декларація про права людини, 1993 р.

Декларація ООН „Про викоренення насильства стосовно жінок”, 1993 р.

Основні права і свободи людини на міжнародному рівні зазначені в Загальній декларації прав людини, на національному рівні – в Конституції України (1996 р.)

Громадянські права і свободи громадян України

Громадянські права і свободи	Конституція України (статті)	Загальна декларація прав людини (статті)
Право на життя, на свободу, особисту недоторканність	27, 29	3, 9, 10
Право на гуманне і гідне людини стосовно неї поводження	28	5
Рівність усіх перед законом	24	2
Право на відновлення в правах, на судовий захист	55, 56, 59, 63	7, 8
Право на об'єктивний розгляд судом справи стосовно людини, звинуваченої в здійсненні злочину	55, 56	7, 8
Право на визнання винності людини тільки за рішенням суду	62	11
Право на особисте й сімейне життя	32	12
Недоторканність житла, таємниця кореспонденції, заборона посягання на честь і репутацію	30, 31	12
Право на вільне пересування й вибір місця проживання, виїзд з території України й повернення	33	14
Право шукати притулок і користуватися притулком	26	13, 14
Право на громадянство	25	151
Право на укладання шлюбу і створення сім'ї	51	16
Право на власність	51	17
Свобода думки, совісті, релігії	34, 35	18, 19

Вартим уваги є ставлення сьогодні до дітей, оскільки воно значно відрізняється від того, що було прийнятним раніше. Байдужість до дітей панувала аж до кінця Середньовіччя. Зanedбання і навіть убивство дітей були повсякденною практикою в ранні періоди людської цивілізації, особливо це стосувалось дітей з вадами або тих новонароджених, котрі багато плакали. Лише з початку XVI ст. дорослі почали цікавитись дітьми, визнаючи їх відмінності від себе. Розпочався процес "відкриття" дитини як окремої категорії. Проте спочатку дітей як окрему категорію вирізняли тільки представники вищих верств населення, та й то хлопчиків. Наприклад, французькі фермери ще і в XIX ст. казали: „У мене немає дітей. Лише дівчатка”.

З часом людство збагнуло необхідність виділення окремо прав дитини,

оскільки діти становлять особливу групу. Ця особливість проявляється, перш за все, у тому, що діти мають специфічні потреби, зокрема потребу опіки батьків або осіб, що їх замінюють, потребу в іграх. Ці особливості призвели до необхідності створення механізму захисту саме дітей.

ДИТИНА – ОСОБА ВІКОМ ДО 18 РОКІВ.

Міжнародне законодавство щодо захисту прав дитини

Женевська декларація прав дитини, 1924 р.

Декларація прав дитини, 1959 р.

Конвенція ООН про права дитини, 1989 р.

Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей, 1990 р.

Факультативний протокол до Конвенції про права дитини, що стосується торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, 2000 р.

Національне законодавство щодо захисту прав дітей

Конституція України, 1996 р.; Закон “Про охорону дитинства”, 2001 р.; Закон „Про освіту”, 1991 р.; Національна програма “Діти України”, 1996 р.; Кримінальний кодекс України, 2001 р.; Сімейний кодекс України, 2002 р.; Кодекс Законів про працю України, 1971 р.

У 1989 році Генеральна Асамблея ООН прийняла **Конвенцію про права дитини**. Конвенція базується на новому розумінні становища дітей у суспільстві *не як майбутніх дорослих, а як рівноправних учасників суспільного життя*, звичайно, з урахуванням того, що «дитина потребує спеціальної охорони та піклування...»

Серед прав дитини, проголошених Конвенцією, є права громадянські (на життя і розвиток, на отримання громадянства, свобода від фізичного та психічного насильства та ін.), соціальні (на охорону здоров'я, на відпочинок та ін.), культурні (наприклад, право на освіту). Старшим дітям Конвенція надає і політичні права (наприклад, право на об'єднання). Натомість у Конвенції майже відсутні економічні права дитини, бо пріоритетом визначено освіту – дитина повинна вчитись, а не працювати.

Конвенція ООН про права дитини

Назва виду прав	Приклади
Громадянські права	Право на ім'я та національність Право на самобутність Право на життя Право на захист від фізичного насильства Право на приватне життя
Політичні права	Свобода думки Свобода висловлювання Свобода зібрань, переконань та віросповідання, вільний доступ до інформації
Економічні права	Захист від експлуатації
Соціальні права	Право на освіту Право на охорону здоров'я Право на соціальне забезпечення
Культурні права	Відпочинок, дозвілля, участь в культурному та мистецькому житті
Специфічні права	Не розлучатися з батьками Право на гру Особливі потреби

Не можна говорити про права, забуваючи про **обов'язки**. Якщо в людини є право – це значить, що в неї є і обов'язки. Права визначають ступінь свободи, обов'язки – ступінь відповідальності. Єдність прав і обов'язків є умовою для самовдосконалення людини, її творчої самостійності.

Основний обов'язок – дотримувати права інших. „Твоя свобода розмахувати кулаком обмежена носом твого сусіда!” Обов'язки громадян зазначені в Конституції України: захищати Вітчизну (ст. 65), сплачувати податки (ст. 67), охороняти природу (ст. 66) та ін. Батьки зобов'язані піклуватися про дітей, а дорослі діти – про непрацездатних батьків (ст. 51). Отже, у нас є обов'язки перед Вітчизною, перед своїм народом, перед іншими людьми, перед своїми рідними і близькими, а також і перед собою. Наприклад, бути достойною людиною – це обов'язок, який не закріплено законодавчими актами, але він є одним з основних перед самим/самою собою.

Тема 2. ОСНОВНІ СИТУАЦІЇ ПОРУШЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ

З минулої теми ти, мабуть, добре пам'ятаєш про те, що кожна людина має цілу низку прав та свобод; а дитина, як представник особливої групи, має певні специфічні права.

У житті, на жаль, можуть траплятися випадки, коли твої права буде намагатися порушити або і порушуватиме інша людина або група осіб чи організація, фірма, підприємство тощо.

Тому знову звертаємось до важливості знань про свої права та умінь ними користуватися для захисту. Знання з цієї теми допоможуть поглибити знання про права людини, зокрема про міжнародне та національне законодавство щодо захисту дітей, а також дізнатися про ситуації, в яких права дитини порушуються.

Ситуації порушення прав дитини проявляються тією чи іншою мірою в кожній країні світу. На шляху до нових перетворень Україна також стикається з такими випадками – це експлуатація дітей, торгівля дітьми, насильство, соціальне сирітство... Жахливо, що вони набирають дедалі більших масштабів і нових форм і становлять значну суспільну загрозу. Тому необхідно бути обережним, щоб не потрапити в такі ситуації, а при нагоді і допомогти своїм товаришам їх уникнути.

Які існують грубі порушення прав дитини?

- Насильство.
- Торгівля дітьми.
- Комерційна сексуальна експлуатація дітей.
- Примушування чи втягнення дітей у заняття проституцією.
- Дитяча порнографія.
- Експлуатація дитячої праці.
- Втягнення дітей у злочинну діяльність.
- Усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях.
- Насильницьке донорство щодо неповнолітніх осіб.
- Втягнення неповнолітніх у збройні конфлікти.
- Використання для жебрацтва, примус до жебрацтва.
- Дискримінація.

На сьогодні вже існує широкий комплекс міжнародних документів, спрямованих на боротьбу з експлуатацією і торгівлею дітьми:

- Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи „Про сексуальну експлуатацію, порнографію, проституцію, а також торгівлю людьми та підлітками”, 1991 р.;
- Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини, що стосується торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії;
- Конвенція Міжнародної організації праці (№ 182, 1999 р.) „Про заборону та негайні заходи щодо викоренення найгірших форм дитячої праці”;
- Стокгольмська Декларація та План дій проти комерційної сексуальної експлуатації дітей, підписана 122 країнами у 1996 р.;
- Конвенція про громадянсько-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, 1980 р.;
- Конвенція про захист дітей і співробітництво в галузі міжнародного усиновлення, 1993 р.

В Україні покарання за злочини проти дітей передбачене низкою статей

Кримінального кодексу: торгівля дітьми – ст. 149; залишення в небезпеці – ст. 135; насильницьке донорство – ст. 144; незаконне позбавлення волі або викрадення дитини – ст. 146; експлуатація дітей – ст. 150; сексуальна експлуатація неповнолітніх, використання їх у порнобізнесі (ч. 2 ст. 150); втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність – ст. 304; проституція, примушування чи втягнення до заняття проституцією – частина 3 ст. 303 та ін.

Комерційна сексуальна експлуатація дітей

Окремі злочинці та кримінальні структури займаються купівлею та втягуванням дівчат та хлопців у комерційну сексуальну експлуатацію. Ці злочинці задовольняють сексуальні запити клієнтів, в основному чоловіків, які шукають незаконного сексуального задоволення, використовуючи дітей.

У комерційній сексуальній експлуатації дітей можуть брати участь як одна особа, так і невелика група (наприклад, сім'я, знайомі) або великі групи (наприклад, кримінальні організації) людей.

На кожному континенті десятки тисяч дітей експлуатуються в проституції. Діти, що живуть на вулицях Бразилії, Камбоджі, Росії або України; «пляжні хлопчики» в Шрі-Ланці, Ямайці або Кенії; діти, що втекли з дому та стали наркоманами в Східній, Західній Європі, Австралії або Північній Америці; діти, що продані із Західної Африки, Східної Європи або Центральної Америки... Майже кожна країна тією чи іншою мірою зіштовхнулася із цим явищем. Відомі навіть випадки, коли батьки самі використовують своїх дітей з такою метою.

Примушування чи втягнення дітей у заняття проституцією

Дітей втягують у проституцію не тільки через задоволення таких їхніх базових потреб, як житло, їжа та одяг, але також пропонуючи дітям кишенькові гроші і товари, які для них були недоступні. Тисячі дітей у світі кожного дня примушують до заняття проституцією. У проституцію втягнені як дівчата, так і хлопці, причому експерти свідчать про тенденцію до збільшення кількості хлопців, втягнутих до проституції.

Примушування чи втягнення дітей у заняття проституцією караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років (ст. 303, Кримінальний кодекс України).

У деяких країнах завуальованою формою дитячої проституції є ранні шлюби, часто пов'язані з релігійною практикою. Так, в Індії молоді дівчата (девадасі) віддаються заміж за божество Хінду з надією, що боги благословлять сім'ю та дадуть краще життя. Девадасі надають сексуальні послуги священикам та членам вищих каст. За повідомленнями, багато з

них з часом продаються в борделі. Подібна практика існує в Непалі, де такі дівчата називаються «деуки». У наш час ранні шлюби відновились у країнах Центральної Азії (в Таджикистані, Киргизстані, Узбекистані). Дівчат 13 – 16 років примусово віддають заміж, обмінюючи їх на борошно, баранів та інші вигоди. Тому там почастишали випадки самоспалення серед дівчат та жінок. Ранні шлюби не є проблемою для України.

Використання дітей для сексуальних стосунків з іноземними туристами (дитячий сексуальний туризм)

Іноземні громадяни, що перебувають на території України, можуть використовувати дітей для задоволення своїх сексуальних бажань. Вони можуть мати будь-який соціальний статус чи професію, бути одруженими чи неодруженими, чоловіками чи жінками, туристами чи людьми, що перебувають у відрядженні. Часом це педофіли, що подорожують цілеспрямовано в пошуках дітей, щоб використати їх для сексуального задоволення, а часом це люди, для яких насильство над дітьми не є метою подорожі. За даними дослідження, проведеного міжнародною організацією „ЕКПАТ-Італія”, простежується зменшення віку туристів, які використовують дітей для задоволення своїх сексуальних бажань, тобто на сьогоднішній день їх середній вік становить від 21 до 40 років. Такі люди часто виправдовують свою поведінку, стверджуючи, що вона є прийнятною для культури даної країни, або тим, що вони допомагають цим дітям, даючи їм гроші. По мірі того, як заходи із запобігання та захисту від цього явища проводяться в якій-небудь країні, дитячі секс-туристи можуть вибрати сусідню країну як мету своєї подорожі; країни призначення можуть змінюватись через зростаючий попит на „екзотику” або з міркувань щодо зручності...

В останні десятиліття секс-туристи виявляють велику зацікавленість країнами Південної та Південно-Східної Азії, Африки, Латинської Америки та країнами Тихоокеанського регіону. Ця тенденція вже виявлена і в Східній Європі (Росія – Санкт-Петербург, Чехія). Вони користуються тим, що в багатьох країнах немає законів, за якими можна було б покарати їх за це на батьківщині після повернення.

Секс-туризм ще поки що не розвинувся в Україні, але є випадки, коли іноземні туристи або бізнесмени, відвідуючи країну, шукають сексуальних розваг саме з молоддю підліткового віку. Тому необхідно бути на сторожі під час спілкування з іноземцями, обережно ставитись до їхніх пропозицій.

Використання дітей у порнографії

У більшості випадків дитяча порнопродукція виготовляється злочинними групами, які складаються з осіб із чіткими обов'язками – оператор, який робить зйомку; агент, який вербує дітей; розповсюдженець, який здійснює зв'язки з покупцями. Експлуататорське використання дітей в порнографічних діях та матеріалах може включати в себе фотографії, слайди, журнали, малюнки, відеофільми, комп'ютерні диски тощо. Цифрові фотоапарати та

відеомагнітофони зробили процес виготовлення порнографії швидшим та дешевшим, зменшили ризик розкриття злочину. Продукція розповсюджується різними шляхами, але найпопулярнішим є мережа Інтернет. Згідно з Італійським центром досліджень (Eurispes), 12 мільйонів зразків дитячих порнографічних зображень є доступними в Інтернеті, кількість касет та сайтів, що містять ці незаконні матеріали, складає відповідно 250 та 12 мільйонів.

Техніки вербування дітей гнучкі, нескладні і добре організовані. Діти, яких використовували для виготовлення порнопродукції, це переважно дівчата, хоча останні звіти неурядових структур вказують на поширення випадків втягнення хлопців. Середній вік дітей, яких використовували у виготовленні порнографії, становить від 4 до 10 років, але також зафіксовані випадки використання дітей молодшого віку.

Дитяча порнографія в Інтернеті є великою проблемою, оскільки розповсюджується легко, швидко та дешево, ніж через звичайні канали (відеопродукція, друкована).

Примушування дітей до участі у створенні порнографічної продукції карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років (ст. 301, Кримінальний кодекс України).

Пам'ятай! Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом.

Втягнення неповнолітніх осіб у злочинну діяльність

Відомі випадки, коли українських дітей примушували перевозити і продавати наркотики в Молдові та Росії. Серед інших видів злочинної діяльності, до якої втягують дітей деякі злочинні угруповання чи окремі злочинці, чільне місце посідає примус до дрібних крадіжок на базарах та в квартирах.

Згідно з Конвенцією ООН про права дитини, яку підписала 191 держава світу і яка набула чинності в Україні 27 вересня 1991 року, кожна дитина має право на захист від усіх видів економічної та сексуальної експлуатації, насилля (ст. 19, 32, 34, 35 та 36). Усі держави повинні захищати дітей від будь-яких форм експлуатації і розбещення, торгівлі та контрабанди їх у будь-яких цілях і в будь-якій формі.

Зверни увагу! Ситуації порушення прав дітей можуть призвести до серйозних наслідків на все життя або навіть поставити під загрозу саме життя, завдаючи фізичної, психічної, духовної, моральної шкоди, включаючи загрозу ранньої вагітності, летальні пологи, запізнення фізичного та розумового розвитку, травми, фізичну інвалідність та хвороби статевих органів, ВІЛ/СНІД.

Мої правила безпеки...

- Мою адресу, номер телефону та імена батьків я знаю напам'ять. А ще

я знаю номери телефонів служб допомоги: 101 – пожежна, 102 – міліція, 103 – швидка допомога.

- Я завжди спілкуюсь зі своїми родичами. Коли мені необхідно відлучитися, я скажу, куди йду і коли збираюсь повернутися. У разі запізнення я зателефоную.

- Якщо мені необхідно кудись піти, я піду не один/одна, а з товаришем/кою. У такому випадку ми зможемо допомогти один/одна одному/одній не потрапити у біду.

- Я нікуди не йду з незнайомими людьми та нічого у них не беру.

- Я ніколи не сідаю в автомобіль до незнайомих людей.

- Я нікому не дозволяю доторкатися до мене. Якщо ж хтось спробує доторкнутися до мене, я голосно і твердо скажу: "Ні!". Покличу на допомогу;

- Якщо зі мною трапиться щось недобре, я негайно розкажу тим людям, яким я довіряю, хто піклується про мене і хоче, щоб я був/була в безпеці.

- Якщо у мене є питання, я зателефоную на Національну „гарячу лінію” – 0800 500 22 5 або звернусь по Інтернету – www.lastrada.kiev.ua.

- Я завжди буду слідувати цим правилам. Я хочу бути щасливим/щасливою і здоровим/здоровою! Я на це заслуговую!

Пам'ятай! Коли трапляється випадок порушення прав дитини, важливо пам'ятати, що провини потерпілої дитини у цій ситуації немає і що вона завжди може звернутись за допомогою в державні органи або неурядові організації.

Тема 3. НАСИЛЬСТВО – ПРО ЩО ВАРТО ЗНАТИ?

Насильство – серйозна проблема людства, яка не знає ні державних кордонів, ні соціального розшарування. Вона може торкнутися як бідних, так і багатих, як людей з вищою освітою, так і людей, які ніколи не вчилися. І ніхто не може передбачати, коли і де насильство може відбутися.

Ця тема допоможе тобі більше зрозуміти проблему насильства, її існування, дізнатися про широкий діапазон цього ганебного явища в сучасному суспільстві. Знання, набуті в ході розгляду теми, допоможуть тобі вберегти себе та своїх близьких від насильства та в разі його виникнення звернутися до компетентних спеціалістів.

На жаль, ще й досі є люди, які вважають, що такої проблеми не існує, що вона надумана, і людина, яка потерпає від насильства, сама його провокує, а інколи і просто прагне його. Така думка існує до цих пір через існування стереотипів у суспільстві, які не так легко зруйнувати.

Приклад стереотипів

Деякі люди провокують насильство і заслуговують на нього.

Б'є – означає любить.

Причиною сімейного насильства є алкоголізм.

Домашнє насильство характерне для неосвічених та бідних людей.

Зараз насильство в сім'ї – це явище з минулого, і зараз воно рідко зустрічається. Воно залишилось у минулому, коли жінка вважалася власністю чоловіка.

Жінка, яка потерпає від насильства, завжди може піти з дому.

Ляпас по щоці не завдає серйозної шкоди.

Наші відносини зміняться на краще, якщо ми одружимося.

Наші відносини зміняться на краще, якщо у нас з'явиться дитина.

То що ж таке насильство?

Насильство можна визначити як дію або бездіяльність однієї людини стосовно іншої, що завдає шкоди здоров'ю як фізичному, так і психічному, принижує почуття честі та гідності.

В Україні заборона всіх форм насильства проголошується Конституцією України, Кримінальним кодексом України, Законом України „Про попередження насильства в сім'ї”, Законом України „Про охорону дитинства”, постановами Кабінету Міністрів України та багатьма іншими нормативно-правовими актами.

Насильницькі дії порушують гарантоване Конституцією України право громадянина на особисту недоторканість.

Місця, де може відбуватися насильство, вражають своєю різноманітністю. Це може бути сім'я (вдома), вулиця, будинок, транспорт, навчальний заклад, місце роботи тощо.

Зверни увагу! Від насильства потерпають як жінки, так і чоловіки, часто потерпілими від насильства стають діти та підлітки. Не обминає ця проблема і старих та немічних.

Якщо говорити про насильство в сім'ї, то в Законі України „Про попередження насильства в сім'ї” виділяються чотири основних види насильства.

Фізичне насильство в сім'ї – умисне завдання одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, заподіяння шкоди його честі й гідності.

Сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру стосовно неповнолітнього члена сім'ї.

Психологічне насильство в сім'ї – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдатися або завдається шкода психічному здоров'ю.

Економічне насильство в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я.

Тема 4. ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТОРГІВЛІ ДІТЬМИ

Із року в рік усе більше дітей по всьому світу вивозять в інші країни або регіони з метою використання у важкій нелегальній праці, для роботи у сфері секс-послуг, створення дитячої порнографії або з метою всиновлення та випрошування милостині.

Щороку 1,2 млн. дітей потерпають від торгівлі людьми, що прирівнюється до кількості дітей до 5 років в Австралії. 2 млн. дітей щорічно потерпають від комерційної сексуальної експлуатації, тобто стільки, скільки живе в Бельгії²⁵.

Ця практика, подібна до рабства, все ще має місце на всіх континентах. Права дітей порушуються, діти перетворюються на товар, який можна продати, купити, перемістити і перепродати. Дітей змушують жебракувати, їх використовують для роботи в домашньому господарстві, на плантаціях, будівельних майданчиках, шахтах, на виробництві або у сфері розваг. У деяких регіонах світу дітей продають для участі у військових конфліктах.

Збільшення числа проданих дітей, як правило, пов'язане з бідністю, епідемією СНІДу, економічними кризами, політичними репресіями та всезростаючим попитом з боку насильників над дітьми. Корупція та відсутність або невідповідність законів, недотримання існуючих законів – усе це є також факторами, які прямо чи опосередковано призводять до експлуатації дітей. Кожен рік тисячі дітей перепродуються з Непалу в Індію. Мережа торговців виявлена в Африці та Східній Європі. Діти з України, Росії, Молдови знайдені в Угорщині, Польщі, балтійських країнах та великих містах Західної Європи. Діти з Румунії та Молдови були запрошені як танцювальні колективи в Камбоджу для виступів, а там були примушені до проституції.

Продаж за кордон може втягувати три типи країн: країну постачальника (звідки походить потерпілий чи потерпіла від торгівлі), країну призначення (там, де отримують продану дитину) та транзитні країни (через які слідує дитина). Деякі країни підпадають під усі три категорії.

Діти можуть продаватися за межі країни, а можуть переміщуватись у її межах. Якщо таке трапляється, то це, як правило, переміщення із сільської місцевості до промислових міст або міст туристичного спрямування чи місць поблизу великих будівництв, зупинок вантажівок, портів та військових баз. Багато дітей, які потерпіли від зовнішньої торгівлі, одночасно потерпіли і від внутрішньої. В Україні найчастіше діти потерпають від внутрішньої торгівлі людьми.

Половина дітей, потерпілих від зовнішньої торгівлі людьми, найчастіше

²⁵ Положение детей в мире, 2005 год. – ЮНИСЕФ, 2004.

виїжджали до сусідніх країн (Росія, Молдова). Країни, куди пропонували виїжджати дітям, й ті країни, в яких вони невдовзі опинилися, часто виявлялися зовсім іншими. Після прибуття дітям повідомляли, що вони мають відшкодувати та відпрацювати вартість проїзду, харчування, одягу та житла, таким чином втягуючи їх у боргову кабалу. Коли діти опираються, їх зачиняють у приміщеннях, примушують побиттями, голодом і наркотиками до роботи, надання сексуальних послуг, жебракування тощо. Спроби втечі закінчуються побиттями, травмами і навіть смертю; були випадки, коли, не витримуючи знущань, діти намагалися покінчити життя самогубством.

Основні способи втягнення дітей у торгівлю людьми:

- пропонування привабливих умов;
- використання примусу чи погроз;
- доведення до несвідомого стану в результаті вживання спиртних напоїв, наркотиків, токсинів.

Зверни увагу! Вербувальники заманюють дітей не тільки з бідних, але і з цілком благополучних родин.

Згідно з результатами опитування, що проводилося в рамках дослідження Міжнародної організації праці, перший контакт з вербувальником у ситуації зовнішньої торгівлі дітьми відбувається за місцем проживання дитини приблизно за чотири місяці до відправлення. Діти вирішують вирушити за кордон з метою покращити своє матеріальне становище та становище своїх батьків, набути впевненості та незалежності, побачити світ тощо. Члени родини не відмовляють дітей, оскільки очікують грошових переказів. Відомі випадки, коли близькі родичі, а часто і батьки, друзі чи знайомі виступають посередниками або вербувальниками, особливо це стосується ситуацій внутрішньої торгівлі дітьми.

Купівля-продаж дітей здійснюється для **усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях** (оформлене відповідним юридичним актом входження неповнолітньої особи до сім'ї на формальних правах сина (дочки) без наміру реального встановлення сімейних відносин, виключно для подальшого використання потерпілої особи з будь-якою корисливою метою). Протягом останніх 6 років в Україні через Державний центр всиновлення іноземці усиновили (удочерили) більше 8,4 тис. дітей. Як з'ясувалося потім, про більш ніж 4 тис. з них нічого невідомо, і будь-які дані про подальшу долю цих дітей відсутні. Усе це відбувається через недосконалість законодавства щодо захисту прав дітей у країнах, куди потрапляють українські діти. За останні роки міжнародне усиновлення (удочеріння) значно комерціалізувалося і перетворилося на бізнес, що приносить великі прибутки: наприклад, в умовах, коли усиновлення (удочеріння) хворої дитини у США обходиться американцям у 10–20 тис. доларів, за здорову вони готові заплатити до 100 тис. доларів.

Торгівля дітьми здійснюється також і для **трансплантації органів, використання для жебрацтва або примусу до жебрацтва**. Майже кожна дитина-жебрак, котру ми можемо бачити в транспорті, в пішохідних переходах,

біля станцій метро, має свого “хазяїна”, котрому вона має принести певну суму грошей за день. Ті копійки, які ми даємо жебракам, утримують їх і надалі на вулиці. Жінки-жебрачки, які тримають на руках дітей, що постійно сплять, завдають непоправної шкоди їхньому здоров'ю, бо використовують для їх заспокоєння наркотичні речовини або снодійне). Іншою формою використання дітей є **втягнення в збройні конфлікти**. За даними Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), з 1990 року в результаті військових конфліктів загинуло 3,6 млн. осіб, близько 45% від загальної кількості – діти. Перелік функцій дівчат та хлопців досить багатий: активна участь у бойових конфліктах, робота в розвідзагонах, збір розвідінформації, перенесення вантажів, надання медичної допомоги, рабська праця, надання сексуальних послуг. На щастя, для України ця практика не є поширеною.

Торгівля дітьми карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років (ст. 149, Кримінальний кодекс України).

Торгівля дітьми є багатолікою проблемою. Глобальний світовий ринок втягує мільйони дітей і дає багатомільйонні доларові прибутки, створюючи ситуації цілковитого порушення прав дітей на щасливе дитинство, на достойне, продуктивне та корисне життя.

Тема 5. ЗАХИСТ ДИТИНИ ВІД ЕКСПЛУАТАЦІЇ ПРАЦІ

Коли справа заробляння грошей або участі у самозабезпеченні чи забезпеченні родини вступає у конфлікт зі справою зростання і освіти, результатом є ДИТЯЧА ПРАЦЯ. Функція роботи у дитинстві є перш за все розвиваючою, а не економічною. Тоді робота дітей є соціальним благом, у протилежному випадку дитяча праця є соціальним злом.

Енциклопедія соціальних наук

Скоріш за все, ти поки що не працюєш, однак сподіваєшся в майбутньому знайти цікаву та добре оплачувану роботу. Хтось із твоїх друзів, напевно, працював на канікулах, а хтось шукає роботу сьогодні.

У житті кожної людини вибір роду трудової діяльності та місця роботи – серйозний та відповідальний крок. Від цього вибору й працевлаштування залежатиме багато – добробут людини та її сім'ї, можливості реалізації її інтересів, перспективи творчого зростання, нові дружні й ділові контакти.

Інформація з цієї теми допоможе тобі дізнатися про міжнародне та національне законодавство стосовно праці дітей, на що треба звернути увагу під час пошуку роботи, як влаштуватися або звільнитися з роботи, які права в трудових відносинах ти маєш.

Право на працю є одним з основних прав людини, що утвердилися у ХХ столітті. Це право проголошене у Загальній декларації прав людини (ст. 23) та розширено витлумачене у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, де зазначено, що «держави визнають право на працю, яке вміщує у собі право кожної людини заробляти собі на життя працею, яку вона

вільно обирає або на яку вільно погоджується». Це означає, що кожна людина має право на працю, право вільно обирати ту чи іншу роботу та одержувати за неї винагороду (заробітну плату), що дає їй можливість гідно існувати самій та утримувати сім'ю. Європейська конвенція про захист прав та основних свобод забороняє застосування примусової праці.

Міжнародна організація праці (МОП) дуже багато уваги приділяє захисту прав дитини в галузі праці. У рамках і під егідою цієї впливової міжнародної організації ухвалено конвенції та рекомендації, спрямовані на обмеження використання дитячої праці, на забезпечення охорони дитячої праці, встановлення вікових обмежень у залученні дітей до праці, а також заборону експлуатації дитячої праці. Ці документи є міжнародними стандартами в галузі прав людини, світовими зразками для виконання кожною державою.

Конституція України проголошує такі гарантії права на працю:

- вільний вибір праці;
- заборона примусової праці (не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота, виконувана за вироком або рішенням суду);
- рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності;
- реалізація програми професійно-технічного навчання, підготовки та перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб;
- заробітна плата не нижча, ніж визначено законом;
- своєчасне одержання винагороди за працю;
- заборона використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах;
- захист від незаконного звільнення;
- можливість участі у страйку для захисту своїх економічних та соціальних прав;
- можливість участі в професійних спілках з метою захисту своїх трудових інтересів;
- заборона дискримінації у питаннях оплати за працю.

Поняття дитячої праці для нас є цілком позитивним, оскільки під ним ми розуміємо можливість працювати до досягнення повноліття, можливість допомагати своїм рідним чи близьким удома чи на присадибній ділянці, можливість заробити невеликі гроші на кишенькові витрати.

Зовсім інше ставлення до експлуатації праці дітей, оскільки вона завдає шкоди здоров'ю та розвитку дитини. Нерідко можна бачити, коли діти миють машини, працюють на базарах або жебрачать замість того, щоб навчатись у школі.

Вербують дітей, потерпілих від експлуатації праці, найчастіше пропонуючи їм такі види робіт, як торгівля на вулиці, домашня робота, робота в сільському господарстві, надання секс-послуг, танці, робота офіціантами, продавцями, прибиральниками. Проте на місці призначення дітям рідко доводиться працювати за домовленістю, натомість їх примушують жебракувати, танцювати чи надавати секс-послуги.

Дітям часто доводиться працювати по 12 годин щодня, часто вночі. Вони ізолювані від контактів із сім'ями та знайомими. Як правило, діти не отримують винагороди за свою працю, а якщо це трапляється, то оплата здійснюється тютюном, наркотиками чи алкогольними напоями з метою викликати у них залежність.

Важливим кроком у напрямі протидії експлуатації праці дітей стала ратифікація Українською державою у жовтні 2000 року Конвенції Міжнародної організації праці (МОП) № 182 «Про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці».

Стаття 3 цієї Конвенції у термін «найгірші форми дитячої праці» включає:

а) усі форми рабства або практику, подібну до рабства, як, наприклад, продаж дітей та торгівля ними, боргова кабала та кріпосна залежність, а також примусова чи обов'язкова праця, включаючи примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах;

б) використання, вербування або пропонування дитини для заняття проституцією, виробництва порнографічної продукції чи для порнографічних вистав;

в) використання, вербування або пропонування дитини для незаконної діяльності, зокрема для виробництва та продажу наркотиків;

г) роботу, яка за характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди здоров'ю, безпеці чи моральності дітей.

СКОРИСТАЙСЯ ПОРАДАМИ:

- навіть якщо ти домовляєшся з працедавцем усно, чітко з'ясуй: термін робочого часу на день (тиждень); розмір і вид заробітної платні (погодинна або залежно від обсягу виконаної праці); як і коли вона буде нараховуватись і виплачуватись;

- якщо від тебе не вимагають дозволу батьків на працевлаштування (а тобі ще не виповнилося 16 років), ця праця є позазаконною, і твої права не захищатимуться;

- нагадай роботодавцеві про законні пільги щодо характеру, тривалості, оплати праці, які мають неповнолітні;

- якщо тобі обіцяно високу платню за тяжку, нічну працю, то це, скоріш за все, нелегальна праця, і буде складно домогтися від роботодавця її реальної оплати.

Сьогодні багато громадян України виїжджають працювати за кордон. Необхідно пам'ятати, що лише робоча віза дає право на легальне працевлаштування на території іноземної держави.

СКОРИСТАЙСЯ ПОРАДАМИ

Якщо Ви збираєтесь працювати за кордоном...

- Перевірте, чи має фірма ліцензію на посередництво в працевлаштуванні за кордоном та копію дозволу на працевлаштування громадян України або копію ліцензії на здійснення посередницької діяльності у працевлаштуванні громадян України. Перевірити достовірність ліцензії можна, звернувшись на Національну „гарячу лінію” з питань торгівлі людьми – 0 800 500 22 5.

- Перебуваючи на фірмі, Ви маєте право ознайомитися з такими документами, як: копія свідоцтва про державну реєстрацію; оригінал ліцензії; інформація про повне найменування посередника (його адреса, номери телефонів і прізвища, імена та по батькові керівників чи власників); номери телефонів місцевого органу Державної служби зайнятості України, представництва Державного комітету з питань регуляторної політики і підприємництва; нормативно-правові акти, яких повинен дотримуватися посередник при наданні посередницьких послуг з працевлаштування українських громадян за кордоном; витяги із Закону „Про захист прав споживачів” у частині надання послуг; книга відгуків і пропозицій.

- Фірма-посередник має надати проект трудового договору (контракту) з іноземним роботодавцем, завірений роботодавцем.

- Згідно із законодавством України, фірма, яка пропонує посередництво в працевлаштуванні за кордоном, не має права брати передоплату в будь-якій формі за надання послуг до укладання трудового договору (контракту) з іноземним роботодавцем.

- Підписання трудового договору (контракту) є обов'язковою умовою легального працевлаштування. Він складається у двох примірниках: один віддається клієнту, а другий залишається в посередника.

- Погоджуйтесь на сприяння у працевлаштуванні лише за умови оформлення спеціальної робочої візи – службова, туристична та гостьова візи не дають права на легальну роботу за кордоном.

- Пам'ятайте, наявність копії закордонного паспорта чи копії довідки про присвоєння ідентифікаційного номера значно полегшить процедуру відновлення документів у разі необхідності.

Зателефонуйте до посольства тієї країни, в яку плануєте їхати працювати, та уточніть, чи відкриваються на даний момент робочі візи для громадян України за даною спеціальністю, а також, які документи треба надати для відкриття робочої візи, і скільки вона коштуватиме.

Тема 6. МЕРЕЖА ІНТЕРНЕТ – ПРАВИЛА БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ

З цієї теми ти можеш дізнатися про значення Інтернету в суспільстві, про те, що собою являє глобальна мережа, про послуги Інтернету. Водночас, отримаєш інформацію про безпеку роботи в Інтернеті. Знання, отриманні під час вивчення теми, стануть у нагоді для безпечної роботи в мережі.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття особливо важливого значення набуває

інформація. Усе частіше потрібне володіння точними даними про предмет діяльності. Причому швидкість і своєчасність їх отримання стають надзвичайно важливими. Сьогодні найбільш зручним способом одержання й передачі різноманітної інформації є використання всесвітньої комп'ютерної мережі Інтернет.

Інтернет являє собою всесвітню інформаційну комп'ютерну мережу, що поєднує в єдине ціле безліч комп'ютерних мереж, що працюють за єдиними правилами. Інтернет не є комерційною організацією й нікому не належить. Користувачі Інтернету є практично у всіх країнах світу. Комп'ютери зв'язуються за допомогою ліній зв'язку. Для підключення лінії зв'язку до комп'ютерів використовуються спеціальні електронні пристрої (модеми), встановлюються програми для спільної роботи. Комп'ютерна мережа – це об'єднання комп'ютерів, ліній зв'язку між ними й програм, що забезпечують обмін інформацією.

До Інтернету мають доступ десятки і сотні мільйонів користувачів. Ріст і розвиток Інтернету триває, і на середину століття очікується значне збільшення ролі Інтернету у всіх інформаційних технологіях.

Однією з переваг Інтернету є корисність. Обсяг інформації незрівнянно великий. Подання й зручність її сприйняття поки що не завжди можуть зрівнятися із книгами або телебаченням, але кількість і доступність інформації в мережі незрівнянно вища. Інтернет – джерело найбільш свіжої інформації. Проте з розширенням глобальної комп'ютерної мережі, кількості доступної інформації й послуг виникає проблема перевірки їх достовірності та якості.

Електронна пошта (e-mail) – перший із сервісів Інтернет, найпоширеніший і найефективніший з них. Електронна пошта – типовий сервіс відкладеного читання (off-line). Ви посилаєте Ваше повідомлення, як правило, у вигляді звичайного тексту, адресат одержує його на свій комп'ютер через якийсь, можливо досить тривалий проміжок часу, і читає Ваше повідомлення тоді, коли йому буде зручно.

До інтерактивних сервісів, що служать спілкуванню людей через Інтернет, належить ICQ. Користувачі, встановлюючи одну програму, можуть спілкуватися в реальному режимі (on line). Також дуже популярні чати. Користувачі приєднуються до одного з каналів – тематичних груп і беруть участь у розмові, що ведеться не голосом, а текстом.

В Інтернеті є, звичайно ж, своя небезпека. Сьогодні немає засобів розпізнання особи, з якою спілкуєшся, тому важко перевірити інформацію щодо співрозмовника. Є дуже багато випадків, коли себе видають за інших, приписуючи собі гарну зовнішність, риси характеру, захоплення тощо. Подумайте, чи хотіли б ви спілкуватися з нещирою людиною?

Існують випадки потрапляння в рабство через мережу Інтернет. Дівчата та хлопці листуються з особами, які пропонують роботу за кордоном або одруження. Також існують випадки, коли за допомогою спілкування просять надіслати фотокартки, а потім, використовуючи монтаж, створюють фотосюжети і розміщують на порносайтах.

З поширенням використання Інтернету з'явилося таке явище, як "spam". Це

коли на поштову адресу приходять листи з рекламними пропозиціями. Іноді за день їх може надійти десятки. Уберегтися від цього дуже важко. Також Інтернет може використовуватися шахраями, які можуть вимагати гроші, наприклад, на організацію допомоги. Як правило, дається тільки рахунок для перерахування грошей, немає ні координат організації, ні інформації, якою діяльністю вони займаються, як довго існують тощо. Або надсилається інформація про вигреш грошей чи якоїсь речі. Для того щоб отримати приз, треба зателефонувати за номером телефону, який є платним. А потім приходиться великий рахунок за телефон.

Проблемним питанням є питання безпеки даних. Комп'ютери, підключені до глобальної мережі, стають більш уразливими. І немає гарантії, що ваші дані не використовують інші.

Тому варто пам'ятати правила, які допоможуть безпечно працювати в Інтернеті.

Пам'ятай, що ти говориш з людиною. Постав себе на місце людини, з якою говориш. Відстоюй свою точку зору, але не ображай своїх співрозмовників. Коли ти використовуєш телекомунікації, то маєш справу з екраном комп'ютера. Ти не можеш жестикулювати, змінювати тон і вираз обличчя тощо. Твій вираз обличчя не має ніякого значення. Слова, тільки слова – це все, що бачить твій співрозмовник. Коли спілкуєшся по Інтернету, можна дуже легко помилитися в тлумаченні слів свого співрозмовника. Коли ти зв'язуєшся з ким-небудь, пам'ятай, що твої слова фіксуються.

Дотримуйся етики спілкування.

Поважай час і можливості інших. Існує стереотип, що сьогодні в людей залишається усе менше часу, і створення нових пристроїв дозволяє заощадити час. Коли ти надсилаєш електронну пошту або спілкуєшся в Інтернеті, ти фактично претендуєш на чийсь час. І тоді ти відповідаєш за те, щоб адресат не витратив цей час марно.

Не давай ніякої особистої інформації (адресу, номер телефону, номер школи, місце роботи батьків, опис квартири тощо).

Не надсилай свої фотокартки незнайомим особам.

Отримавши інформацію, яка змусить почуватися некомфортно, припиняй розмову та повідомляй про це батьків або тих, кому довіряєш.

Мої правила безпечної поведінки в Інтернеті

1. Я не надаватиму ніякої особистої інформації (ім'я, вік, адресу, номер телефону, номер школи, місце роботи батьків) без згоди батьків.

2. Якщо я отримаю інформацію, яка примусить мене почуватися некомфортно, я одразу розповім батькам або вчителю. Мої батьки знають усіх, з ким я спілкуюсь в Інтернеті.

3. Я ніколи не погоджусь зустрітися з тим, з ким я познайомився в Інтернеті, без попередньої згоди батьків. Якщо я буду зустрічатися, то це буде людне місце, і я запрошу кого-небудь з батьків.

4. Я ніколи не вишлю свої фото людині, з якою я познайомився через Інтернет, не порадившись з батьками.

5. Я не буду відповідати на листи чи прохання, які викликають почуття дискомфорту або сорому.

6. Ми встановимо з батьками правила роботи в Інтернеті:

- час моєї роботи в Інтернеті;
- області відвідування Інтернету.

Пам'ятай! Спілкування через Інтернет ніколи не замінить живого спілкування з друзями.

Тема 7. ТРУДОВА МІГРАЦІЯ

Люди у всьому світі переміщуються в пошуках кращої ситуації. „Риба шукає де глибше, а людина – де краще», – каже народне прислів'я. Міграція з історичної точки зору – це досить давнє явище. Економічні негаразди, військові конфлікти, національні протиріччя, екологічні катастрофи та інші проблеми вже багато років штовхають людей на переміщення по планеті. Кількість осіб, які щорічно покидають свої країни, оцінюється багатьма мільйонами. Основні потоки мігрантів їдуть зі Сходу на Захід та з Півдня на Північ у Східній півкулі та з Півдня на Північ – у Західній. Їдуть сім'ї, чоловіки, жінки і діти, але за останні роки серед мігрантів різко зростає кількість жінок та дітей. Непоодинокі випадки, коли рішення про міграцію приймає жінка, і вона мігрує самостійно або з дітьми без підтримки чоловіків. Усе інтенсивнішими стають міграційні процеси в Україні. Це є практичним втіленням реалізації права на вільне пересування й вибір місця проживання, на виїзд з території України й повернення.

Сезонне, тимчасове працевлаштування або “човникові” поїздки за кордон у непростих економічних умовах перехідного періоду, на жаль, стали чи не основним засобом виживання для багатьох українських сімей.

Виїжджаючи на заробітки, кожен переслідує свою власну мету, але для всіх важливим є прийняття рішення щодо такої поїздки. Особливо непросто, коли доводиться виїжджати за кордон. Адже виїжджаючи за кордон, людина стикається з певними труднощами, такими як незнання мови, інша культура та традиції, інша релігія. Найчастіше люди вимушені виїжджати, оскільки немає достойної (а іноді і будь-якої іншої) альтернативи. Це робиться для блага своєї сім'ї, дітей. Тому необхідно цінити такі зусилля і бути відповідальним за свої вчинки у той час, коли близькі люди жертвують можливістю бути з вами поряд задля благополуччя сім'ї, можливості навчання тощо. Ми маємо ставитися до цього з повагою, враховуючи те, що люди реалізують своє право на вільне переміщення. Головне, щоб праця була легальною, оскільки це зможе захистити від порушення прав людини.

Члени сім'ї, зокрема діти, можуть потребувати на час відсутності одного з батьків додаткової підтримки. Дуже важливо вчасно це зрозуміти і не вагатись, щоб звернутися по неї. Її можна отримувати від державних і неурядових

організацій для того, щоб уникнути небезпечних ситуацій, і тоді, коли є факт порушення прав людини. Організація допомоги дітям, потерпілим від порушень їхніх прав, є важливою складовою політики протидії та запобігання злочинам проти дітей на міжнародному та національному рівнях.

Які складні ситуації можуть виникати у житті дітей у період тимчасової відсутності одного з батьків? Це можуть бути труднощі в навчанні, у спілкуванні з ровесниками чи дорослими, у спілкуванні з батьком/матір'ю, у вирішенні юридичних питань, в отриманні медичної допомоги. Діти можуть мати необхідність більшої психологічної та емоційної підтримки, поради в професійному навчанні та працевлаштуванні, матеріальної допомоги.

Є й інша сторона таких ситуацій. Коли батьки чи один з них передають кошти дітям, а вони використовуються не за призначенням – на тютюн, наркотики, алкогольні напої, часті візити до комп'ютерних клубів. Така невдячна поведінка зводить нанівець усі зусилля батьків допомогти сім'ї, дітям.

СКОРИСТАЙСЯ ПОРАДАМИ, якщо твої батьки працюють за кордоном

- Про те, що батьки працюють за кордоном, повинні знати твій класний керівник та найближчі родичі. Не розкажуй стороннім людям про те, що батьків немає поруч;

- Якщо тобі запропонують стати фотомоделлю чи провести час в товаристві незнайомих людей, передати за винагороду пакунок з невідомим тобі вмістом, будь обережним, за цим може приховуватись втягнення до проституції, розповсюдження наркотиків, використання в порнографія.

- Завжди май при собі номери телефонів твоїх батьків:

Мама _____

Тата _____

Та дорослого, якому ти довіряєш _____

- Завжди розповідай батькам про всі свої проблеми, коли вони телефонують.

- Якщо ти почуваєшся самотнім/ньою і тобі треба вирішити складну проблему, ти завжди можеш звернутися за допомогою до класного керівника, психолога або вчителя, якому ти довіряєш.

Завжди май при собі телефони класного керівника _____

служби у справах дітей _____

дільничного міліціонера _____

телефону довіри _____

і звертайся до них у випадках небезпеки або порушення твоїх прав.

- Якщо ти користуєшся мобільним телефоном, запам'ятай ці номери термінової допомоги у надзвичайних ситуаціях (для всіх мобільних операторів безкоштовно на території України):

112 – номер для дзвінків у надзвичайних ситуаціях (з'єднання з пожежною охороною, міліцією, швидкою медичною допомогою)

101 – пожежна охорона

102 – міліція

103 – швидка медична допомога

104 – служба газу.

Допомогти в подоланні труднощів, пов'язаних з тимчасовою відсутністю батьків, можуть найближчі родичі, вчителі, шкільний психолог, класний керівник, працівники служб у справах дітей; дільничний інспектор міліції; медичні працівники. Можна також з усіма питаннями звертатись анонімно і конфіденційно на «гарячі лінії», де консультанти нададуть інформацію, а також адреси та контакти спеціалістів, котрі можуть допомогти у вирішенні складної ситуації.

Запам'ятай!

Національна „гаряча лінія” з питань насильства та захисту прав дітей
0 800 500 33 5

4.2. Тренінги з профілактики торгівлі людьми в ПТНЗ

4.2.1 Ковальчук Л. Г. Тренінг: Торгівля людьми – як уберегтися від небезпеки

Мета: сформувані уявлення про проблему торгівлі людьми та її наслідки для людини, навчити користуватися правилами безпечної поведінки; виховувати повагу до прав людини, готовність захищати свої права; розвивати вміння аналізу, порівняння, узагальнення.

Цільова група – безробітні, учні

Тривалість – 5 год.

Необхідні матеріали: фліп-чарт, маркери, роздатковий матеріал, кольорові стікери або кольорові папірці та клей.

Зміст	Форма	Час
Знайомство	Робота в групі	15
Правила роботи	Мозковий штурм	15
Очікування	Самостійна робота. Обговорення	10
Поняття торгівлі людьми	1. Варіант 1. Робота в малих групах Варіант 2. Робота в групі.	15
	2. Гра „Що трапилось”	20
Міфи і стереотипи	Варіант 1. Робота в малих групах Варіант 2. Самостійна робота.	20
Права, що порушуються в ситуації торгівлі людьми	Мозковий штурм	10
Форми незаконного використання	Мозковий штурм	10
Законодавство	Мозаїка	20
	Снігова куля	20
Наслідки торгівлі людьми для людини	Робота в групах	15
Шляхи втягнення	Робота в групах	20
Поради та рекомендації	Самостійна робота	20
	Робота в групах	40
	Рольова гра (або аналіз конкретної ситуації)	30
Підведення підсумків	Самостійна робота	10
	Вправа „Піраміда”	10

ЗНАЙОМСТВО

Вправа “Доміно” , 15 хв

Учасники сідають у коло. Запропонуйте комусь почати і визначити дві свої характеристики “за правилом доміно”, наприклад: “З лівого боку я люблю солодке, з правого боку я маю двох братів”. Потім хтось із групи має продовжити, назвавши спочатку ту характеристику, яка є спільною між ним/нею і попереднім учасником (учасницею), а потім “з вільного боку” додати свою, наприклад: “З правого боку я люблю солодке, з лівого боку в мене зелений колір очей”. Якщо якась із характеристик не знаходить “спільника” і доміно не може продовжуватись, запропонуйте учасникам назвати іншу, для того щоб ланцюжок відновився. У кінці гри кожен з учасників буде пов’язаний з кимось іншим.

ПРАВИЛА

“Мозковий штурм”, 15 хв

Пропонується виробити правила, яких будуть дотримуватися протягом усього курсу як учасники, так і тренер.

Правила записуються на великому аркуші паперу і вивішуються на стіні кімнати так, щоб кожен міг їх бачити і тримати в пам'яті.

Приклад кодексу правил:

- приходити вчасно;
- бути доброзичливими по відношенню до себе та інших (не критикувати);
- поважати думку кожного;
- говорити по черзі (не перебивати);
- говорити від свого імені;
- бути ввічливими;
- бути уважними;
- бути собою;
- добровільно брати участь в обговореннях;
- позитивно настроїтися на роботу;
- бути гендерно чутливими.

ОЧІКУВАННЯ

Варіант 1, 10 хв

Усім учасникам видаються різнокольорові папірці (по 2–3 кожному), на яких вони записують, чого саме вони очікують від даного заняття. Після того як учасники закінчили записувати (на це дається 3 хвилини), кожен по черзі озвучує свої ідеї та наклеює папірці на спеціально підготовлений великий аркуш паперу, який потім вивішується на стіну кімнати для занять – таким чином, учні будуть спроможні бачити ці записи кожен день і аналізувати, які з них справджуються, які ні і чому ні.

Варіант 2

Учасникам пропонується скласти таблицю “ЗХВ” і заповнити її індивідуально:

ЗНАЄМО	ХОЧЕМО ЗНАТИ	ВИВЧИЛИ
--------	--------------	---------

Тренер просить обговорити результати у парах, а потім заповнює дві перші колонки таблиці на фліп-чарті, вислухавши думки учасників.

Підсумковим етапом цієї діяльності стане самостійне заповнення учасниками третьої колонки таблиці.

ПОНЯТТЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Варіант 1. Робота у групах. Гронування на тему: „Торгівля людьми”, 15 хв.

Учасників просять об'єднатися у групи. Потім посередині аркуша паперу вони пишуть фразу „Торгівля людьми” і записують по колу без зупинки всі асоціації, пов'язані з цим поняттям, які їм спадають на думку. Коли всі ідеї записані на папері, учасників просять встановити всі можливі зв'язки між словами та фразами, записаними по колу.

Після закінчення роботи учасникам тренінгу пропонується презентувати результати своєї роботи. Тренер підсумовує думки, які прозвучали під час презентацій, і підводить присутніх до визначення поняття „Торгівля дітьми”. Далі тренер знайомить слухачів з видами торгівлі дітьми.

Варіант 2. “Асоціації”

Учні сідають у коло. Першому учневі вчитель називає слово або словосполучення, пов'язане з темою заняття, наприклад: “робота за кордоном” або “програма молодіжного обміну”. У відповідь учень має сказати слово, яке асоціюється з ним, – наприклад, “оголошення”, “роботодавець”, “студент”. Кожен наступний учасник гри дає свої асоціації з останнім (не з першим) словом. Таким чином утворюється ланцюжок асоціацій, які записуються на дошці або фліп-чарті.

Після виконання вправи можна акцентувати увагу учасників на тому, що слова-асоціації відображають те коло понять, яке нам буде необхідне під час вивчення даної теми, ще раз їх згадати, доповнити, обговорити.

Підкреслити важливість понять можна таким чином:

“Гра закінчилася, але якщо ви подивитесь на те, що записано на дошці/фліп-чарті, то побачите: саме про ці поняття ми маємо нагоду поговорити сьогодні”.
Або:

“Для чого ця гра? Тепер, якщо ми подивимось на дошку/фліп-чарт, то побачимо, що саме ці слова або поняття можуть бути сходинками, по яких ми будемо ходити сьогодні протягом заняття”.

Визначення:

1. “Торгівля людьми” означає:

- вербування, перевезення, передачу, приховування або прийом осіб, шляхом погрози застосування сили чи інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою чи вразливого становища або шляхом виплати чи одержання грошей або іншого зиску, щоб отримати згоду особи, яка має контроль над іншою особою, з метою експлуатації.

Експлуатація означає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або практику, що наближається до рабства, або вилучення органів (Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, ст. 3).

2. "Торгівля людьми" – це продаж, інше платна передача людини, а так само здійснення стосовно неї будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою або без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі (особам) з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення у боргову кабалу, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатації її праці (Кримінальний кодекс України, ст.149).

Торгівля людьми – купівля-продаж або інша оплатна передача особи з метою незаконного використання.

Головні елементи (ознаки):

- купівля-продаж людини,
- обман,
- насильство,
- боргова кабала,
- експлуатація різних можливостей і здібностей людини.

Об'єктами цього злочину можуть бути будь-які особи незалежно від статі та віку:

чоловіки – з метою надексплуатації, жінки – з метою примусового шлюбу, народження дитини примусово або на замовлення, використання в легальному та нелегальному секс-бізнесі, діти – з метою використання у жебрацтві, будь-які особи – з метою примусової праці, насильницького використання в домашньому господарстві, в промисловому або сільськогосподарському секторах, для вилучення та трансплантації органів.

Торгівля людьми може бути внутрішньою (в межах однієї країни) і зовнішньою (з вивозом за межі країни).

2. Гра "Що трапилось?", 20 хв.

Робота в парах. Учасники діляться на пари, і кожній парі роздаються картки з дуже коротким описом різноманітних ситуацій, пов'язаних з порушенням прав людини та торгівлею людьми. Кожен по черзі зачитує свою ситуацію і намагається визначити, чи є тут ознаки торгівлі людьми. Перед тим як почати, учасникам пропонується 2–3 хвилини на роздуми. Тренер підтверджує правильні відповіді і

підказує тим, хто говорить невірно.

Приклади ситуацій:

Ситуація 1. Юрій уже два місяці працює в Європі за туристичною візою. На початку другого місяця роботодавець сказав, що грошей не заплатить (експлуатація).

Ситуація 2. Михайло знайшов роботу в Росії за об'явою в газеті. Заплативши фірмі гроші за працевлаштування, він разом з 23 чоловіками поїхав до Росії.

Представник фірми повинен був зустрічати їх на пероні, але ніхто не зустрів. У місті їх ніхто не чекав – роботи не було навіть для місцевих жителів (ошукування).

Ситуація 3. Знайомий Сергія запропонував заробити багато грошей на будівництві в Польщі. Потрібен тільки квиток, а там роботодавець відкриє їм робочу візу. Прибувши на місце, Сергій дізнався, що буде працювати нелегально.

В нього забрали паспорт, з території не можна було виходити. Жив він у бараку, працював без вихідних по 14–16 годин на добу (ситуація торгівлі людьми).

МІФИ І СТЕРЕОТИПИ

Варіант 1. Робота в малих групах, 20 хв

Учитель роздає картки з одним стереотипним твердженням. Його потрібно спростувати. Самостійно згадати іще один і теж заперечити.

Стереотипні твердження:

Усі, хто їде за кордон знають, що з ними може трапитися.

У біду потрапляють тільки нерозважливі.

Зі мною такого не станеться.

Потерпілими від торгівлі людьми стають жінки.

Жінок втягують у примусову проституцію.

Торгівля людьми трапляється, коли людина перебуває на території іноземної держави

Варіант 2. Правдиві та хибні твердження

Тренер записує на дошці/фліп-чарті або роздає аркуші, де зазначені реальні факти та стереотипи стосовно людей, котрі збираються за кордон, або потерпілих. Навпроти кожного речення учасникам необхідно поставити П (правда) чи Н (неправда).

По завершенні проводиться дискусія.

Приклади тверджень:

Потерпілими від торгівлі людьми можуть бути жінки, чоловіки та навіть діти.

Всі, хто їде за кордон, знають, що з ними буде.

У біду потрапляють тільки нерозважливі.

Є випадки, котрі свідчать про поширення внутрішньої торгівлі людьми.

Людей втягують у тенета работоргівлі обманним шляхом.

Зі мною такого не станеться.

Потерпілими від торгівлі людьми стають жінки.

Жінок втягують у примусову проституцію.
Торгівля людьми трапляється, коли людина перебуває на території іноземної держави.

ПРАВА, ЩО ПОРУШУЮТЬСЯ В СИТУАЦІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

“Мозковий штурм”, 10 хв

На фліп-чарті записуються права людини, які порушуються в ситуації торгівлі людьми, – учасники генерують ідеї всі разом.

Права, що порушуються в ситуації торгівлі людьми:

- *право на життя, свободу та безпеку;*
- *свобода від рабства;*
- *рівність перед законом;*
- *свобода пересування та проживання;*
- *свобода від несанкціонованого затримання, арешту чи вигнання;*
- *свобода від знущань та жорстокості, негуманного чи принизливого ставлення, покарання;*
- *свобода думки, совісті та віросповідання;*
- *право на працю, створення профспілок та приєднання до профспілок;*
- *право на відповідний рівень життя;*
- *право на відпочинок;*
- *свобода одруження.*

Висновок : торгівля людьми є грубим порушенням прав людини.

ФОРМИ НЕЗАКОННОГО ВИКОРИСТАННЯ ЛЮДИНИ

Варіант 1. “Мозковий штурм”, 10 хв

Тренер пояснює, що зараз усі разом будуть визначати, яких форм може набувати торгівля людьми. На аркуші для фліп-чарта (або на дошці) фіксуються міркування учасників на задану тему, після чого тренер підводить підсумки вправи та узагальнює результати.

Основні форми незаконного використання людини:

- *Експлуатація праці, в тому числі в “потогінному виробництві” та домашнє рабство, жебрацтво.*
- *Сексуальна експлуатація.*
- *Примусові шлюби, у тому числі через систему “наречених поштою”.*
- *Примусові репродуктивні функції, включаючи народження дитини.*
- *Насильницьке донорство.*
- *Усиновлення/удочеріння в комерційних цілях.*
- *Примусове використання у збройних конфліктах.*
- *Втягнення в злочинну діяльність.*
- *Втягнення в порнографічний бізнес.*

ЗАКОНОДАВСТВО

1. Вправа “Мозаїка”, 20 хв

Учасники розбиваються на пари або на малі групи. Парам або групам роздаються уривки з текстів різних законодавчих актів, без назви, розрізані на частинки. Завдання полягає в тому, щоб скласти цей уривок і відповісти, з якого законодавчого акта його було взято.

Основні документи з захисту прав дитини:

- Конвенція ООН про права дитини (1989 р.)
- Конституція України (1996 р.)
- Закон “Про охорону дитинства” (2001 р.)
- Кримінальний кодекс України (2001 р.)
- Сімейний кодекс України (2001 р.)

Для виконання вправи можна використати таблицю „Можливості Кримінального кодексу України щодо криміналізації дій, пов’язаних з торгівлею дітьми” .

При розгляді законодавства варто зауважувати, що дорослі притягуються до відповідальності за незаконні діяння по відношенню до неповнолітніх навіть за згоди останніх. Крім того, варто нагадати, що незнання законів не звільняє від відповідальності.

Можливості Кримінального кодексу України
щодо криміналізації дій, пов'язаних з торгівлею дітьми²⁶

Кваліфікаційні ознаки злочину “торгівля людьми” Статті Кримінального Кодексу України (відповідно до ст. 149 ККУ)	Статті Кримінального кодексу України
Продаж	Ст. 149; незаконне позбавлення волі або викрадення дитини – ст. 146; зловживання опікунськими правами – ст. 167
Інша оплатна передача	Ст. 149; зловживання опікунськими правами – ст. 167
Інші незаконні дії, вчинені щодо особи	Ст. 149; незаконне позбавлення волі або викрадення дитини – ст. 146; захоплення дітей в заручники – ст. 147; підміна дитини – ст. 148; зловживання опікунськими правами – ст. 167
Передача іншій особі	Ст. 149; незаконне позбавлення волі або викрадення дитини – ст. 146; підміна дитини – ст. 148; зловживання опікунськими правами – ст. 167
Сексуальна експлуатація	Ст. 149; експлуатація дітей – ст. 150; сексуальна експлуатація неповнолітніх, використання їх у порнобізнесі – ч. 2 ст. 150; статеві злочини проти дітей – ст. 155, 156; проституція, примушування чи втягнення до заняття проституцією – ч. 3 ст. 303; створення місць розпусти і звідництво, вчинене із залучанням неповнолітнього – ч. 3 ст. 302
Використання в порнобізнесі	Ст. 149; експлуатація дітей – ст. 150; статеві злочини проти дітей – ст. 155, 156

²⁶ Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей, с. 47

Втягнення у злочину діяльність	Ст.149; втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність – ст. 304; проституція, примушування чи втягнення до заняття проституцією – ч. 3 ст. 303; створення місць розпусти і звідництво, вчинене із залученням неповнолітнього – ч. 3 ст. 302; незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинені із залученням малолітнього або малолітньої – ч. 3 ст. 307
Залучення в боргову кабалу	Ст.149 захоплення дітей в заручники – ст. 147
Усиновлення (удочеріння) з комерційною метою	Ст.149; підміна дитини – ст. 148; незаконна посередницька діяльність або інші незаконні дії, щодо усиновлення (удочеріння) дитини – ст. 169
Використання в збройних конфліктах	Ст.149
Експлуатації праці	Ст.149; експлуатація дітей – ст. 150
Трансплантація органів	Ст.149; насильницьке донорство – ст. 144; Закон “Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини”
Додаткові кваліфікуючі ознаки злочину “торгівля дітьми”	
Примушення до жебрацтва	експлуатація дітей – ст. 150
Використання для виробництва та розповсюдження наркотичних речовин	незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинені із залученням малолітнього або малолітньої – ч. 3 ст. 307
Використання для залучення інших дітей у злочинну діяльність	втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність – ст. 304; проституція, примушування чи втягнення до заняття проституцією – ч. 3 ст. 303; створення місць розпусти і звідництво, вчинене із залученням неповнолітнього – ч. 3 ст. 302; незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинені із залученням малолітнього або малолітньої – ч. 3 ст. 307

Примушування та насильство	умисне вбивство дітей – ст. 115, 116; доведення дітей до самогубства – ст. 120; нанесення тілесних ушкоджень – ст. 121–125; побої і мордування – ст. 126; катування – ст. 127; незаконне позбавлення волі або викрадення дитини – ст. 146; сексуальна експлуатація неповнолітніх, використання їх у порнобізнесі – ч. 2 ст. 150; статеві злочини проти дітей – ст. 155, 156; спонукання неповнолітніх до застосування допінгу – ст. 323; схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів – ст. 324; організація або утримання місць для неповнолітніх з метою незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів із залученням неповнолітнього – ч. 2 ст. 317
Вербування	залишення у небезпеці – ст. 135; підміна дитини – ст. 148; зловживання опікунськими правами – ст. 167

2. Вправа “Снігова куля”, 20 хв

Учасники повертаються в коло. За бажанням або за визначенням тренера учасник, який починає “ліпити снігову кулю”, вигадає речення, в складі якого буде назва одного із законодавчих актів з проблеми. Наступний учасник має повторити речення дослівно і додати до нього своє, яке також буде містити одну з назв законів. Гра продовжується по колу, допоки черга не дійде до першого учасника – він має повторити всі речення інших і довершити “снігову кулю”.

НАСЛІДКИ

Робота в 3 групах, 15 хв

Одна група визначає можливі наслідки торгівлі людьми для потерпілих жінок, інша – для потерпілих чоловіків, третя – для потерпілих дітей. Після представлення результатів роботи груп можна визначити загальні наслідки, характерні для всіх потерпілих людей.

Можливі варіанти відповідей:

Побиття. Шантаж. Погрози. Травми. Синці. Нервові зриви. Переломи. ВІЛ-інфікування.

Хвороби, що передаються статевим шляхом, СНІД, туберкульоз, педикульоз. Струс мозку. Головні болі.

Рання чи небажана вагітність. Втрата репродуктивних функцій. Перевтома. Знепритомніння. Опіки.

Розтягнення м’язів.

ШЛЯХИ ВТЯГНЕННЯ

Робота у групах, 20 хв

Групи визначають, де можуть “ховатися” торгівці людьми і що вони зазвичай пропонують. Відповіді можна оформити у вигляді таблиці:

Місця схованок	Пропозиції
Агенції з працевлаштування	Роботу
Інтернет	Знайомство, одруження, відпочинок
Знайомі (іноді навіть родичі)	Роботу, відпочинок
Шлюбні агенції	Одруження
Туристичні агенції	Подорожі, роботу (якщо працюють нелегально)
Агенції з сприяння навчанню за кордоном	Навчання
Усиновителі	Усиновлення

ПОРАДИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Самостійна робота, 20 хв

Тренер роздає кожній групі аркуші паперу, на котрих записана інформація, необхідна для тих, хто збирається за кордон, стосовно того, як уберегтися від небезпеки. Учасникам потрібно розташувати її за ступенем пріоритетності.

Можлива інформація:

- права українських громадян у тій чи іншій іноземній державі;
- статус жінки в країні;
- рівень безробіття;
- рівень заробітної плати іноземців;
- культура, побут, звичаї країни;
- рівень життя;
- контактні телефони/адреси організацій, котрі надають допомогу за кордоном та у своїй країні;
- телефони та адреси дипломатичних представництв України за кордоном,
- інформація про можливості легального працевлаштування.

!!! Наголошується, що таку інформацію можна отримати у посольстві іноземної держави в Україні або зателефонувавши на “гарячу лінію” із запобігання торгівлі людьми.

2. Робота в групах, 40 хв

Тренер роздає кожній групі набір порад для тих, хто виїжджає за кордон з різною метою (можна листівки чи брошури Центру). Учасники повинні визначити загальні поради, тобто універсальні для будь-якої поїздки.

Що таке система au-pair?

Згідно з правилами, працювати за системою au-pair може особа у віці від 19 до 24 років, яка не має сім'ї і дітей. Система передбачає проживання в сім'ї, допомогу по догляду за дітьми і виконання поточних господарських справ (30 годин на тиждень), а також відвідування мовних курсів.

Увага!

В обов'язки учасника системи не входить турбота про дітей молодше двох років!

Перелік країн, до яких можуть виїжджати громадяни України за системою au pair, обмежений та може змінюватися.

Права особи, яка їде за системою au-pair:

Ви маєте право на окрему кімнату.

Вам повинні надавати кишенькові гроші.

Вам повинні компенсувати проїзд у громадському транспорті (тільки в Німеччині).

Ви маєте право на вихідний раз на тиждень.

Ви маєте право на канікули (два або чотири тижні), якщо Ви перебуваєте в країні протягом цілого року.

Ви маєте право на відвідування курсів іноземної мови.

Ви маєте право помінати сім'ю, якщо виникли конфлікти.

Ви маєте право на страхування здоров'я від нещасних випадків (тільки в Німеччині).

Корисна інформація:

Переконайтесь, що Ваш паспорт дійсний на той термін, який передбачений Вашим контрактом.

Термін перебування в країні вказаний у Вашій візі au-pair.

Ваш сімейний контракт повинен вказувати інформацію про медичне страхування, яке діє в Європі. У деяких країнах Ви повинні мати власну медичну страховку.

Контракт укладається на термін від трьох місяців до одного року.

Якщо Ви водите машину, потурбуйтеся про міжнародні права водія.

Сума Ваших кишенькових грошей буде становити близько 200 євро на місяць.

Ви повинні мати певний досвід по догляду за дітьми: робота в таборах, на рятувальних станціях, досвід молодіжного лідера, вчителя, волонтера і тому подібне.

Вам слід надати рекомендаційні листи, які засвідчують досвід щодо догляду за дітьми.

Пам'ятайте, що Ви представляєте свою країну і Ваша поведінка повинна бути гідною. Непомірне вживання алкоголю, ненормативної лексики, будь-яких наркотичних речовин є достатньою підставою для негайного звільнення.

Ви плануєте вийти заміж за іноземця:

Вам слід мати якомога більше інформації про свого майбутнього чоловіка: чи має він постійну роботу, чи був він одружений, скільки разів, чи розлучений він офіційно (розлучення та окреме проживання – різні речі).

Запропонуйте нареченому зустрітися не на території його країни чи “нейтральній” території (це може поставити Вас у залежність), а в Україні.

Поцікавтесь особливостями шлюбного законодавства країни, в якій Ви плануєте жити, у тому числі – правами спільних дітей, Вашими правами в разі розлучення. Це можна зробити в посольстві та в юриста.

Порадьтеся з юристом щодо укладання шлюбного контракту.

Переконайтесь, що шлюб, зареєстрований в Україні, буде дійсним за кордоном. У разі необхідності, свідоцтво про шлюб можна легалізувати (затвердити у нотаріуса, Міністерстві юстиції та Міністерстві закордонних справ України).

Запам'ятайте: фіктивний шлюб – злочин. Це може стати причиною Вашого ув'язнення або депортації (вистання з країни).

Вийжджаючи за кордон за гостьовою візою або візою нареченої, пам'ятайте: ці візи не дають права на роботу.

Залишіть копію закордонного паспорта та точну адресу Вашого нареченого близьким людям.

Ви їдете навчатися за кордон:

Для того щоб отримати дозвіл на навчання за кордоном (студентська віза), Вам необхідно підготувати ряд документів. Як правило, до посольства обраної Вами країни подаються:

Свідоцтво про закінчення середньої школи (оригінал і переклад, завірений у нотаріуса та затверджений Міністерством юстиції та Міністерством закордонних справ України).

Документ про складання іспитів до ВНЗ України.

Довідка про те, що Ви не були засуджені.

Підтвердження того, що обраний навчальний заклад за кордоном зацікавився Вами.

Знання мови країни перебування є основною умовою для отримання дозволу на навчання. Часто навчальні заклади вимагають посвідчення про складання іспитів з мови.

Запам'ятайте, туристична віза не дає права на отримання статусу студента за кордоном!

Більш докладну інформацію про можливість навчатися за кордоном Ви можете отримати в посольстві обраної Вами країни, а також у культурному центрі/товаристві посольства.

Ви їдете за кордон працювати:

Перевірте, чи має фірма ліцензію на такий вид діяльності, як “посередництво в працевлаштуванні за кордоном”, видану Міністерством праці та соціальної політики України та копію дозволу на працевлаштування громадян України, виданого іноземному роботодавцю уповноваженим органом країни працевлаштування, або у працевлаштуванні громадян України, виданого уповноваженим органом країни працевлаштування іноземному посереднику. Зазначені документи повинні бути засвідчені згідно з законодавством країни їх видачі та легалізовані у консульській установі України (можуть бути також засвідчені в посольстві відповідної держави в Україні та легалізовані в МЗС України, якщо міжнародними угодами, в яких бере участь Україна, не передбачено інше).

Перевірити достовірність ліцензії можна, звернувшись до регіонального центру зайнятості Державної служби зайнятості або Управління політики зайнятості та трудової міграції Міністерства праці та соціальної політики.

Перебуваючи у фірмі, Ви маєте право ознайомитися з такими документами, як:

- копія свідоцтва про державну реєстрацію;
- оригінал ліцензії;
- інформація про повне найменування посередника: його адреса, номери телефонів і прізвища, імена та по батькові керівників (власників);
- номери телефонів місцевого органу Державної служби зайнятості України, представництва Державного комітету з питань регуляторної політики і підприємництва;
- нормативно-правові акти, яких повинен дотримуватися посередник при наданні посередницьких послуг в працевлаштуванні українських громадян за кордоном;
- витяги із Закону “Про захист прав споживачів” в частині надання послуг;
- книга відгуків і пропозицій.

Якщо фірма-посередник є регіональним представником (філіалом) фірми, яка зареєстрована в іншому місті, то на філіал повинна бути видана завірена Міністерством праці та соціальної політики України копія ліцензії тієї фірми. Поцікавтесь, чи є у фірми позитивний досвід працевлаштування українських громадян за кордоном. Фірма посередник має надати проект трудового договору (контракту) з іноземним роботодавцем, завірений роботодавцем.

Згідно із законодавством України, фірма яка пропонує посередництво в працевлаштуванні за кордоном, не має права брати передоплату в будь-якій формі за надання послуг до укладання трудового договору (контракту) з іноземним роботодавцем.

У разі якщо Ви вирішили скористатися послугами фірми посередника, необхідно обов’язково оформити свої відносини у формі письмового договору

на надання посередником послуг з працевлаштування за кордоном:

- номер, дата, місце укладання договору;
- назва та адреса посередника, номер видачі ліцензії на посередництво в працевлаштуванні на роботу за кордон;
- дані клієнта (прізвище, ім'я та по батькові, адреса проживання тощо);
- визначення предмета договору: які послуги пропонуються при працевлаштуванні на роботу за кордоном;
- місце підписання трудового договору (контракту) з роботодавцем;
- права, обов'язки і відповідальність сторін;
- умови зміни, розривання та анулювання договору;
- порядок вирішення спірних питань;
- визначення форс-мажорних обставин та дії сторін у разі їх виникнення;
- перелік додаткових платних послуг;
- строк дії договору;
- реквізити сторін договору.

Цей договір складається у двох примірниках: один віддається клієнту, а другий залишається у посередника.

Підписання трудового договору (контракту) є обов'язковою умовою легального працевлаштування.

Трудовий договір (контракт) повинен бути написаний зрозумілою для Вас мовою у 2 примірниках.

У трудовому договорі (контракті) повинна міститися найбільш повна інформація про умови роботи: тривалість робочого дня, вихідні дні, оплата праці, умови проживання, страхування (в тому числі від нещасного випадку, хвороби, медичне), повне ім'я та адреса роботодавця, умови розірвання контракту.

Уникайте використання в контракті фраз типу: “та інші види робіт”, “всі роботи на вимогу роботодавця”.

Погоджуйтесь на сприяння у працевлаштуванні лише за умови оформлення спеціальної робочої візи – службова, туристична та гостьова візи не дають права на легальну роботу за кордоном.

Посередник повинен надати документи про кошти, сплачені йому за надані послуги.

Пам'ятайте, наявність копії закордонного паспорта чи копії довідки про присвоєння ідентифікаційного номера значно полегшить процедуру відновлення документів у разі необхідності.

Зателефонуйте до посольства тієї країни, в яку плануєте їхати працювати, та уточніть, чи відкриваються на даний момент робочі візи для громадян України за даною спеціальністю, а також які документи треба надати для відкриття робочої візи і скільки вона коштуватиме.

Загальні поради можуть бути сформульовані таким чином:

Нікому не довіряйте Ваш паспорт. Документи, що засвідчують Вашу особу, завжди повинні знаходитись тільки у Вас.

Якщо Ви збираєтесь працювати чи навчатись за кордоном, Вам необхідно підписати контракт. Контракт повинен бути написаний зрозумілою Вам мовою, а також містити інформацію про умови (оплату, вихідні дні, роботу у святкові дні, медичне страхування), місце та час Вашої майбутньої праці чи навчання.

Залиште близьким детальну інформацію про майбутнє місце перебування за кордоном з адресою та контактними телефонами, а також копію свого паспорта та контракту. Ми б також рекомендували залишити своє фото та адреси Ваших іноземних друзів.

Дізнайтесь номери телефонів українських посольств та консульських представництв за кордоном та візьміть їх із собою. Якщо Ви опинились у скрутній ситуації або Вам хтось загрожує, звертайтеся до представників своєї країни, які допоможуть Вам. Якщо у країні Вашого перебування немає посольства України – телефонуйте в посольство України в сусідній державі.

У зарубіжних країнах активно працюють неурядові організації та служби, котрі надають допомогу особам, які опинились у скрутному становищі. Звертайтеся до них у разі необхідності.

Термін перебування на території іноземної держави вказаний у Вашій візі. Порушення візового режиму унеможливить Ваш наступний виїзд за кордон. Дотримуйтесь правил візового режиму!

Пам'ятайте, що знання хоча б елементарних слів іноземної мови значно полегшить Ваше перебування за кордоном.

Мої правила безпеки...

- „Мою адресу, номер телефону та імена батьків я знаю напам'ять. А ще я знаю номери телефонів служб допомоги: 101 – пожежна, 102 – міліція, 103 – швидка допомога.

- Я завжди спілкуюсь зі своїми родичами. Коли мені необхідно відлучитися, я скажу, куди йду і коли збираюсь повернутися. У разі запізнення я потелефоную.

- Якщо мені необхідно кудись піти, я піду не один/одна, а з товаришем/кою. У такому разі ми зможемо допомогти один/одна одному/одній не потрапити в біду.

- Я нікуди не йду з незнайомими людьми та нічого у них не беру.

- Я ніколи не сідаю в автомобіль до незнайомих людей.

- Я нікому не дозволяю доторкатися до мене. Якщо ж хтось спробує доторкнутися до мене, я голосно і твердо скажу: „Ні!”. Покличу на допомогу.

- Якщо зі мною трапиться щось недобре, я негайно розкажу тим людям, яким я довіряю, хто піклується про мене і хоче, щоб я був/була в безпеці.

- Якщо у мене є питання, я зателефоную на Національну „гарячу лінію” – 0 800 500 22 5 або звернусь по Інтернету – www.lastrada.kiev.ua

- Я завжди буду дотримуватись цих правил. Я хочу бути щасливим/щасливою і здоровим/здоровою ! Я на це заслуговую!

Правила безпечної поведінки в Інтернеті

- Не надавати ніякої особистої інформації (ім'я, вік, адресу, номер телефону, номер школи, місце роботи батьків) без згоди батьків.

- Якщо я отримаю інформацію, яка примусить мене почуватися некомфортно, я одразу розповім вчителю.

- Я ніколи не погоджуся зустрітись з тим, з ким я познайомився/лася в Інтернеті, без попередньої згоди учителів. Якщо я буду зустрічатися, то це буде людне місце, і я запрошу кого-небудь з учителів, старших.

- Я ніколи не вишлю свої фото людині, з якою я познайомився/лася через Інтернет.

- Я не буду відповідати на листи чи прохання, які викликають почуття дискомфорту або сорому.

3. Рольова гра або аналіз ситуацій , 30 хв.

Варіант 1. Рольова гра «Гаряча лінія». Учні групуються по двоє. Один із учасників виконує роль телефонного консультанта “гарячої лінії”. Інший виступає в ролі абонента. Абонент виїжджає працювати (навчатись, виходити заміж, за системою au-pair) і хоче дізнатись про заходи безпеки. Консультант дає поради.

Варіант 2. Аналіз ситуацій

Учні об'єднуються в групи. Кожній групі вчитель роздає опис ситуації потерпілих від торгівлі людьми. Учні повинні визначити помилки в поведінці потерпілого на кожному етапі та порадити можливі правила безпеки.

Історія 1

“Я народилася в селі під Києвом у родині вчителів. Після закінчення школи не склала вступні іспити в університет. Працювала в КПС, але зарплатня була невелика. Знайома мами кілька разів їздила в Італію на заробітки. Вона запропонувала мені поїхати разом з нею і працевлаштуватися гувернанткою.

Мої господарі виявилися літньою парою, що проживає у великому двоповерховому будинку. Працювати мені доводилося з п'ятої ранку до ночі без вихідних. Щоранку починалося з того, що я мила туалети і ванни. Для досягнення відбілюючого ефекту доводилося користатися миючими речовинами з високим умістом хлору. Рукавички мені не купували, тому що вважали це зайвим. Потім я прибирала всі кімнати, готувала сніданок, мила посуд і прала. Господиня наказала мені покрити лаком паркет у всіх кімнатах. Після цього в мене з'явилися яскраво-червоні висипання на шкірі, я почала втрачати вагу, з'явилося запаморочення. Мені здавалося, що це мине, але кожного разу, коли я використовувала миючі засоби, у мене починався кашель.

Я попросила господиню видати мені розрахунок. Вона відповіла, що через мій передчасний від'їзд з мого заробітку віднімуть частину грошей. Повернувшись в Україну, я кілька місяців пролежала в лікарні та витратила майже половину зароблених грошей на лікування. Я не можу користуватися миючими засобами у зв'язку з моїм станом здоров'я до теперішнього часу”.

Історія 2

“Після смерті батьків у мене не було грошей на оплату боргу за квартиру, і я вирішив ризикнути – поїхати на роботу за кордон. В одній з газет прочитав оголошення, що фірма на вигідних умовах працевлаштовує за кордоном. Вирішив зателефонувати, щоб довідатися, яку роботу мені запропонують. Як повідомила секретарка, для працевлаштування в Ізраїлі мені знадобиться закордонний паспорт та час на оформлення робочої візи. У той момент я думав, що мені пощастило.

Наступного дня я пішов у фірму на прийом до директора. Директор фірми виявився респектабельним чоловіком близько 45 років. Він пояснив, що працювати я буду в шпиталі, мене чекають гарні умови проживання, висока зарплатня, але потрібно буде пройти медичне обстеження на всяк випадок, тому що пацієнти – люди із серйозними порушеннями імунної системи. Я сказав, що погоджуюсь, та віддав паспорт на оформлення візи.

Через 3 місяці я летів в Ізраїль. В аеропорту мене зустрів представник фірми і відвіз на машині в шпиталь, що знаходився в двоповерховому будинку на околиці. Останнє, що я запам'ятав, це обличчя, що схилилося наді мною зі шприцом у руці. Прокинувся я в напівпідвальному приміщенні без вікон, захотів підвестися, але не зміг через відчуття різкого білю в правому підребер'ї. Відкинувши ковдру, я побачив, що живіт забинтований. За час перебування в шпиталі я втратив відчуття часу. Щодня до мене приходила жінка і робила якісь ін'єкції. Вона не знала російської мови, тому я не зміг уточнити інформацію щодо місцезнаходження. Коли я зміг самостійно ходити, то побачив шов, що зарубцювався. Жінка видала мені квиток на літак і три тисячі доларів. Так я повернувся додому з грошима, але без правої нирки...”

ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ

1. Самостійна робота, 10 хв

Заповнюють у табличку, що кожен вивчив. Обговорення.

2. Заключна вправа “Піраміда”, 10 хв

Тренер пропонує групі побудувати піраміду із знань та позитивних почуттів. Усі присутні говорять, покладаючи свою руку на руки інших, які знання та враження вони винесли для себе з цієї зустрічі.

4.2.2. Калашник Н.С. Ігри та колективні завдання для тренінгів

Особливістю тренінгу є застосування психологічних ігор. Ці ігри потрібні для відпочинку, перемикання уваги, розваги, створення комфортної атмосфери. Крім того, ігри є інструментом для зміни «Я», керування груповим процесом. У профілактичних тренінгах можна застосовувати такі психологічні ігри:

ігри на знайомство; ігри на згуртування групи; ігри-руханки або вправи-розминки; ігри-разбивки; комунікативні ігри; ритуали завершення групової роботи.

Розглянемо приклади ігор та колективних завдань, які можна застосовувати під час тренінгу для учнів професійних училищ з протидії торгівлі людьми.

ІГРИ НА ЗГУРТУВАННЯ

«Мрії», (15–20хв.)

Мета: розвинути солідарність і розуміння, створити атмосферу довіри серед учасників і згуртувати групу.

Матеріали: папір і маркери.

Запропонуєте учасникам подумати протягом декількох хвилин про те, як кожний із них бачить своє майбутнє. Потім обміняйтеся думками про свої мрії або навіть зобразіть їх на папері. Далі нехай кожен визначить, які три конкретні речі, дії, люди можуть допомогти, а які три – перешкодити здійснити свою мрію, і що людині потрібно робити/зробити, щоб мрія збулася.

Примітка: ця вправа проходить дуже добре, якщо до обміну мріями підійти творчо. Якщо учасникам важко розповісти або намалювати свою мрію, то можна запропонувати зобразити мрію у вигляді сценки. Нехай учасники самі пофантазують, яким чином вони можуть зобразити свою мрію. Будь-які творчі засоби вираження своїх думок кращі, ніж усний або написаний текст. Наприкінці вправи слід зазначити, що жоден з учасників не бачить у своїх мріях себе «рабом» та не пов'язує власне майбутнє із проституцією, нелегальним обігом наркотиків, насиллям відносно себе тощо.

«Шикуйся за зростом!», 10 хв

Мета: подолання бар'єрів у спілкуванні між учасниками і їх розкріпачення.

Матеріали: не потрібні.

Учасники стають щільним колом, запліщують очі. Їхнє завдання полягає в тім, щоб із запліщеними очима вишикуватися за зростом. Після того як всі учасники знайдуть своє місце, дати команду розпліщити очі й подивитися, що ж вийшло. Після вправи можна обговорити, складно було виконати це завдання (як себе почували учасники) чи ні.

Примітка: ця гра має кілька варіацій. Можна дати завдання вишикуватися

за кольором очей (від найсвітліших до найтемніших – природно, не заплющуючи очей), за кольором волосся, за теплою рук тощо. Ознакою може виступати будь-що.

«Плутанина», 10 хв

Мета: підвищити тонус групи й згуртувати учасників.

Матеріали: не потрібні.

Учасники стають у щільне коло й простягають праву руку в напрямі до центра кола. За сигналом ведучого кожний гравець знаходить собі «партнера по рукостисканню». Число гравців повинне бути парним. Потім всі учасники простягають ліву руку й також знаходять собі «партнера по рукостисканню» (дуже важливо, щоб це була не та ж сама людина). І тепер завдання учасників полягає в тім, щоб розплутатися, тобто знову вишикуватися в коло, не роз'єднуючи рук. Завдання можна ускладнити тим, що заборонити будь-яке вербальне спілкування.

«Моя пара», 10 хв

Мета: визначити показник згуртованості групи.

Матеріали: не потрібні.

Усі учасники групи повинні мовчки, очима знайти собі пару. Ведучий дає для цього приблизно півхвилини, а потім вимовляє: «Рука!». Всі учасники повинні миттєво показати рукою на людину, що становить із ним пару. Якщо виявляється, що кілька членів групи показують на ту саму людину, а в інших учасників немає пари, або хтось не може знайти собі партнера, спроба повторюється. Важливий не стільки сам результат, коли всі учасники поєднуються в погоджені пари, скільки процес: реакція групи на «випадання» одного або декількох учасників, яких ніхто не вибрав або які нікого не вибрали; реакція учасників, яким здавалося, що вони домовилися з партнером про взаємний вибір, а той вибрав когось іншого, тощо.

Вищий показник згуртованості групи – її миттєва реакція на вибування, виключення зі своїх рядів деяких членів і її чутливість до виникаючого в учасників тренінгу відчуття відчуженості від групи.

Примітка: після гри можна запитати, як почувалися ті, яких виключили з групи, особливо на самому початку гри. Приблизно так, тільки в тисячі разів гірше, відчуваються вигнанці із суспільства, і це треба усвідомлювати. Не треба залякувати учасників тренінгу, головною метою є стимулювати їх до розмірковувань та емоційних переживань.

ВПРАВИ-РОЗМИНКИ АБО ІГРИ-РУХАНКИ

Ці ігри необхідні тренеру, щоб підтримувати учасників у робочому стані. Вони проводяться в ті моменти, коли учасники стомлюються сидіти або робота в групі поводиться в лекційній формі й вимагає великої зосередженості та уваги. Їх доцільно проводити після інформаційного блоку або після вправ на

відпрацювання певних навичок. Зазвичай ці ігри містять у собі багато активних рухів: стрибки, рухи головою, руками, ногами й т.д. У цих вправах ведучий показує певні рухи або вимовляє слова. Завдання учасників – повторювати все за ведучим.

Мета: активізувати, «розігріти» членів групи, створити в них певний емоційний настрій, зняти напруженість, що може виникнути на початкових етапах роботи групи або після надання великої кількості інформації.

«Зоопарк», 5 хв

Кожний із членів групи повинен уявити себе якоюсь твариною, а потім гуляти в уявлюваному вольєрі, намагаючись наслідувати звички цієї тварини. Зазвичай під час цієї гри в групі стоїть галас, бо всі намагаються вгадати, яку тварину показують інші. Цьому перешкоджати не треба, але необхідно вчасно й рішуче закінчити гру, щоб цей настрій не поширився на подальшу діяльність.

«Бабуся з Бразилії», 5 хв

Усі учасники стають у коло навколо ведучого, який показує певні рухи: стрибки, рухи руками, ногами, головою, які супроводжуються фразами «У мене є бабуся в Бразилії», «У неї от така нога», «У неї от така рука й голова набік», «Вона стрибає й кричить: «Я найгарніша бабуся на світі»» тощо. Далі всі учасники повторюють ці рухи й слова. Слова в цій грі не мають значення, це може бути «бабуся з Бразилії», «тітонька з Австралії», «друг із Конго» тощо. Краще брати якісь незвичні, екзотичні країни, бо чим незвичніші рухи, які Ви показуєте, тим кращий ефект від вправи. Як варіант вправи можна вибрати ведучим когось із учасників тренінгу і попросити його показувати рухи когось із «знайомих», а потім помінятися з кимось іншим із групи.

«Порожній стілець», 15 хв

Учасники діляться на перший-другий. Учасники під номером «один» сідають у коло, під номером «два» – стають за їхніми стільцями. Один стілець повинен залишатися вільним. Завдання учасника, що стоїть за цим стільцем, – поглядом запросити кого-небудь із сидячих на свій стілець. Учасник, що помітив, що його запрошують, повинен перебігти на вільний стілець. Завдання партнера, що стоїть за ним, – затримати «перебіжчика».

«Ураган», 5–7 хв

Учасники сідають у коло, ведучий виходить у центр кола й пропонує помінятися місцями всім, хто має певну ознаку (у білій сорочці, чищені вранці зуби, чорні очі і т.д.), говорячи: «Зараз міняються місцями всі, у кого є старший брат» тощо. Причому, якщо учасник має названу ознаку, він обов'язково повинен поміняти своє місце або стати ведучим. Ведучий називає тільки ту ознаку, якою він на даний момент володіє. Коли учасники міняються місцями, він повинен зайняти чиєсь місце. Учасник, який залишився без стільця,

стає ведучим. Якщо учасник довго не може сісти в коло, він може сказати «Ураган», і тоді всі, хто сидить у колі, повинні помінятися місцями.

«Молекули» або «Броунівський рух», 5–7хв

Усі учасники збираються тісною купкою навколо ведучого, заплющують очі й починають хаотично рухатися в різні боки, дзигжачи. Через якийсь час ведучий подає один сигнал, що означає – «тиша й завмири», два сигнали – «вишикуватися в коло із заплюшеними очима», і три сигнали – «розплющити очі й подивитися на фігуру, що вийшла». Існує й інший варіант гри. Всі учасники вільно пересуваються. У будь-який момент ведучий може подати сигнал: «Зберіться в молекулу з 5/3/6/7 тощо атомів (осіб)!». Учасникам необхідно швидко організувати такі групи, взявшись за руки. І так кілька разів, міняючи число атомів (людей) у групах.

«Олені», 5–7 хв

Учасники утворюють два кола (зовнішнє і внутрішнє), стають обличчями одне до одного. Ведучий запитує: «Ви коли-небудь бачили, як вітаються олені? А хочете довідатися, як вони це роблять?». Це цілий ритуал: правим вухом ви третєся об праве вухо свого партнера, потім лівим вухом об ліве вухо партнера, а на завершення вітання потрібно потупати ногами! Після цього зовнішнє коло зміщується на 1 особу, і церемонія повторюється. Пересування триває доти, поки всі учасники не «привітаються» один з одним, як олені, і не займуть своє вихідне положення.

Примітка: Ця вправа не годиться для розрізненої, малознайомої групи, тому що незнайомим людям може бути неприємний тілесний контакт, але в молодіжній добре знайомій аудиторії, як-то навчальна група училища, є цілком прийнятною.

ІГРИ, СПРЯМОВАНІ НА ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

До цієї групи вправ належать звичайно рольові ігри. Учасникам пропонується участь у ситуаціях, де потрібне вміння аргументовано обстоювати свою думку й навички відмови.

«Скажи «ні», 20 хв

Мета: обговорити провокативні ситуації. Учасники діляться на 3 групи. Кожній групі дається ситуація, у якій суб'єкт піддається провокації, спробі насилля або тиску з боку інших. Групам пропонується обговорити ситуації й знайти вихід, що дозволяє з найменшим ризиком вийти із цієї ситуації.

Матеріали: папір і маркери.

Можлива ситуація

«Дівчина зустрічається із хлопцем старшим за неї років на 10 років, який

працює в кадровому агентстві, що займається добром працівників за кордон. Дівчині хлопець дуже подобається. Він говорить, що є дуже гарна вакансія, зарплатня висока, якихось особливих вимог стосовно освіти роботодавці не вимагають. Такий шанс буває раз у житті. Але бажаних багато, тому треба вирішувати негайно і нікому не говорити про це, бо можливо не вийде або його звинуватять у тому, що він не виклав цю пропозицію на ринок праці, а влаштував свою дівчину. На всі запитання дівчини відповідає на кшталт: «Не хвилюйся, я ж для тебе стараюся», «Я все владною якнайкраще» або навіть «Я стараюся, ризикую, а ти мені не довіряєш, як тобі не соромно!» тощо.

Питання до обговорення

Чого хоче хлопець, як у цьому переконатися?

Чи хоче цього ж дівчина? Чи слід довіряти?

Які варіанти поведінки можуть бути в такій ситуації?

Як може розвиватися ситуація, якщо дівчина погодиться/відмовиться?

Який варіант найбільш раціональний?

Як слід будувати розмову у цьому випадку?

Примітка: можна в цій вправі використовувати елементи мозкового штурму чи будувати її на дискусії. Також можна зробити у вигляді рольової гри, де учасниками будуть хлопець, дівчина, а далі за кількістю учасників міні-групи – мати, подруги, інші співробітники агентства – головне, щоб кількість гравців, які вмовляють «за» та «проти», була однаковою. Наприкінці вправи треба записати найвдаліші, на думку групи, варіанти поведінки, найпоширеніші варіанти умовлянь, можна – найневдаліші варіанти відмов тощо, тобто проаналізувати всі варіанти розвитку подій.

«Відповідальне рішення», 25–40 хв

Мета: набуття учасниками практичного досвіду відповідальної поведінки в ситуаціях вибору. Для цього використовується поєднання методів «мозкового штурму» і рольової гри.

Тренер пропонує учасникам об'єднатися у дві команди.

Дається завдання:

першій команді: придумати й записати якнайбільше аргументів на користь продовження роботи у фірмі;

другій команді: придумати й записати якнайбільше аргументів для відмови від цієї пропозиції.

Можлива ситуація:

Ведучий описує ситуацію: молода людина працює на фірмі неофіційно декілька місяців, усе в неї гаразд. По фірмі ходять чутки, що декілька її працівників поїхали працювати за кордон, але далі з ними перервалося спілкування. Дехто говорить, що вони перейшли до інших фірм та успішно там працюють, а дехто – що вони потрапили в халепу. У цей час стає відомо, що можливість у найближчому майбутньому ще комусь поїхати працювати від цієї фірми за кордон.

Протягом 10 хвилин команди придумують аргументи. Після чого кожна команда вибирає добровольця. Представник першої команди буде відігравати роль адміністрації, що вмовляє свою дівчину поїхати. Представник іншої команди буде відігравати роль людини, яка йому заперечує. Добровольці сідають у центр кола й обговорюють ситуацію, наводячи аргументи, вироблені на першому етапі. Їхня бесіда триває не більше 15 хвилин. Інші слухають, у разі необхідності доповнюють або уточнюють добровольця із своєї команди. Потім відбувається загальне обговорення в групі.

Питання до обговорення:

Чи можлива в житті ситуація, яку ви щойно бачили?

Якби це відбувалося насправді, чим би закінчилася ця розмова?

Це якось вплинуло б на подальші робочі відносини?

Які ще проблеми, пов'язані з неофіційною роботою, виникають у молодих людей?

Примітка: для діагностування настрою групи можна запропонувати після обговорення анонімно на папірцях написати, що вирішив би кожен з групи у цій ситуації, попросити учасників бути відвертими. Таке завершення вправи буде спонукати задуматися кожного та приміряти цю ситуацію на себе.

Обговорення історій, 25–45 хв

Мета: визначити, якими стратегіями виходу зі складних ситуацій володіють учасники групи; знайти найбільш ефективні.

Матеріали: аркуші паперу, ручки на кожного учасника.

Запропонуйте учасникам написати міні-твір (з 5– 7 пропозицій) на приблизно такі теми:

«Що буде, якщо ... мене попросять допомогти ошукати людину».

«Що буде, якщо ... мені будуть дуже потрібні гроші».

«Що буде, якщо ... я буду дуже самотній/я».

«Що буде, якщо ... мене буде вмовляти кохана людина/друг».

«Що буде, якщо ... друзі відвернуться від мене».

«Що буде, якщо ... я мене вдарить той, кого я кохаю/поважаю/мій начальник і скаже, що це випадковість».

Уся група пише твір на одну тему. Це дасть можливість більш докладно обговорити кожен тему твору.

Питання до обговорення:

Чим закінчувалися історії?

Наскільки реальні ці історії?

Які виходи були запропоновані?

Скільки було позитивних, скільки негативних закінчень історій?

Чи є більш ефективний вихід із такої ситуації? Який?

Які можливі стратегії можуть бути найбільш ефективними?

Примітка: при обговоренні цієї вправи слід бути особливо уважним до

настрою групи. Якщо зав'яжеться дискусія, слід буде зробити висновок з кожного пункту, а не тільки з якихось найбільш гострих, навіть якщо висновок зведеться до простого констатування факту. Цю вправу не слід ставити останньою, щоб кожен з учасників не пішов з тренінгу з власною невіршеною проблемою, її доцільно поставити після інформаційного блоку та по завершенні вправи провести гру-руханку, щоб переключити учасників на більш позитивний лад.

«Тиск групи», 20 хв

Мета: відпрацювання навичок відмови, вибір найбільш ефективних стратегій відмови.

Матеріали: не потрібні.

Вибирається доброволець для участі в «головній ролі». В інструкції говориться, що буде запропонована ситуація, де тобі необхідно буде відмовлятися від чого-небудь. Відмовитися потрібно трьома способами: агресивно, упевнено та спокійно, нерішуче й вагаючись.

Ведучий описує ситуацію: знайомі просять узяти участь в обмані людини, просять сказати, що твої родичі/батьки працюють за кордоном з цією фірмою та все у них гаразд, знайти молодих дівчат серед твоїх знайомих в училищі, у дворі тощо.

Питання до обговорення:

Як почувала себе людина в ситуації тиску?

Який варіант відмови виявився найбільш ефективним (думка групи й головного героя)?

Що можна було зробити, щоб відмова була більш переконливою?

Що було найлегше, а що найважче?

Які можливі дії після такої розмови?

Примітка: групі можна дати різні варіанти, наприклад: просити, пропонуючи гроші; грати на дружніх/родинних почуттях; погрожувати тощо. Можна обрати якусь одну стратегію або використовувати всі одразу.

«Соціум», 20 хв

Мета: визначити, як людина робить вибір, що їй у цьому може допомогти.

Матеріали: купони двох кольорів, по 10–15 штук кожного з кольорів.

Із групи для проведення гри обирається доброволець, потім він виходить за двері. Після цього учасники об'єднуються у 2 команди. Ведучий оголошує ситуацію, над якою буде думати доброволець. Поки доброволець перебуває за дверима, одна команда повинна приготувати аргументи «за», інша – «проти» (5 хв.) Коли команди будуть готові, добровольця запрошують увійти в кімнату.

Ведучий оголошує цю ж ситуацію для добровольця і ставить завдання: уважно вислухати обидві команди, за вдалі, на його погляд, аргументи дати команді купон певного кольору. Після виступу обох команд у його завдання

входить прийняття рішення – перехід до однієї або іншої команди. Після цього підраховуються купони.

Питання до обговорення:

Чи важко було зробити вибір учасників?

Які наводилися аргументи «за» і «проти»?

Що може вплинути на вибір людини (якість наведених аргументів, його симпатії, раніше існуюча настанова й т.д.)?

Як людина зробила вибір?

Можлива ситуація для гри. Юнак (дівчина) приходять у компанію, де йому (їй) друзі пропонують спробувати «легкий» наркотик. Юнак (дівчина) повинен/на зробити вибір і прийняти рішення – чи варто погодитися. Це питання вона/він вирішив/ла обговорити з компанією своїх друзів.

«Історія про...», 40 хв

Мета: аналіз дій, вчинених героями розповіді. З'ясування поглядів учасників на дану проблему. Моделювання найбільш оптимальних стратегій дій учасників.

Матеріали: історія, аркуш ватману, маркер.

Усіх учасників методом простого жеребкування об'єднують у 3–4 команди (розрахунок на 1–3 або 1–4) Потім зачитується історія з життя підлітків. Учасників просять оцінити дії й поведінку героїв за 10-бальною шкалою з погляду їх ефективності й морально-етичних норм. Отримані результати зводять в одну таблицю й аналізують. Кожна з команд зараховує отримані в груповому обговоренні рейтинги, коротко пояснюючи, що послужило причиною появи саме цього результату.

Примітка: при організації цієї вправи краще використовувати фрагмент відеозаписів якихось передач, сюжет популярного фільму або статті з журналів чи газет – це позбавить історію статусу вигадки та зробить її більш реальною. Прикладом можуть виступати навіть сюжети соціальної реклами.

На прикладі обговорення історій видно:

наскільки складно відмовити близькій людині;

прийняти самостійне рішення;

зробити правильний вибір;

відмовитися від позиції, що дискримінує.

АКТУАЛІЗУЮЧІ ІГРИ ТА ВПРАВИ

Ці вправи допомагають учасникам визначити причини й небезпечності для людини таких явищ, як торгівля людьми, насилля тощо.

«Асоціації», 15 хв

Мета: визначити рівень знань учасників групи. Створити основу для поглиблення змісту роботи й дискусій.

Матеріали: ручки; аркуші паперу на кожного учасника.

У грі обов'язково бере участь уся група. У ході гри визначається вихідне ставлення групи до проблеми. Дається завдання: «назвіть 1–2 слова, що спадають вам на думку, коли ви чуєте «насилля», «торгівля людьми», «незаконне переправлення за кордон».

Гра може бути проведена у двох варіантах: усно або письмово.

1 варіант: учасники по колу висловлюють 1–2 асоціації, які викликають ці слова.

2 варіант: учасники одержують по невеликому аркушу паперу, на якому записують свої асоціації до цих слів. Після цього всі названі асоціації обговорюються, з'ясовуються причини виникнення подібних асоціацій і описується ставлення до проблеми у даній групі, виходячи з асоціацій, що виникли в її учасників.

Примітка: цю вправу бажано проводити або на початку тренінгу, щоб дізнатися відправну точку роботи, або наприкінці – для діагностування успішності роботи. Не слід застосовувати її двічі за один тренінг навіть у різних варіантах.

«Провокаційні тези», 10–15 хв

Мета: з'ясувати, чи актуальна тема тренінгу для підлітків, і оцінити їхній базовий рівень інформованості.

Матеріали: не потрібні.

Ведучий пропонує розраховатися на перший та другий номери. Обговорити кілька запропонованих їм висловлень. При цьому перші номери висловлюються «за», другі – «проти».

Провокаційні тези:

Проблему торгівлі людьми вирішити не можна, тому що завжди знайдуться люди, ладні на все заради грошей.

Тільки людей, які живуть поза суспільством та не мають контакту з близькими, можна залучити до торгівлі людьми.

Міліції варто було б вживати більш рішучих заходів щодо торгівців людьми, для них треба встановити смертну кару.

Молодь занадто мало інформують про торгівлю людьми.

Тому, хто потрапив до тенет торгівців людьми, просто не пощастило, це як нещасний випадок – сталося і все тут.

Проституцію потрібно легалізувати, тоді зніметься багато питань щодо сексуального рабства.

Кожна людина хоч раз у житті використовувала довіру іншої людини – це закон життя.

Примітка: під час цієї вправи треба чітко стежити за часом, бо обговорення з кожної тези може затягнутися надовго. Наприкінці вправи слід підбити підсумки з кожної тези. Вказані тези є лише прикладом як за суттю, так і за кількістю. Кожному тренеру бажано мати декілька запасних тез певного спрямування і в залежності від реакції групи давати наступні, щоб дискусія

була контрольованою та сприяла різнобічному висвітленню проблеми, а не була дискусією заради дискусії.

«Міфи», 30 хв

Мета: інформувати учасників, розвіяти міфи.

Матеріали: таблички з написами «так» та «ні». Таблички прикріпити на протилежних стінах.

Зачитайте спірне твердження, запропонуєте учасникам стати біля однієї з табличок («так» або «ні»). Кожний учасник повинен відстоювати свою точку зору. Після обговорення роз'ясніть спірні моменти (можна використати статистичні дані).

Як варіант можна ввести табличку «не знаю». Але пустого місця біля якоїсь з табличок бути не повинно, якщо жоден з учасників групи не зайняв місце біля таблички, слід зайняти це місце ведучому.

Можливі міфи:

Торгівля людьми існує тільки в неблагополучному суспільстві.

Ризикованій поведінці сприяє вживання алкоголю та наркотиків.

Ошукують завжди тільки знайомі.

На гарну роботу влаштуватися можна тільки через знайомих.

Головне – гарні відносини з начальником, оформлення паперів нічого не значить.

Заради гарної роботи можна й потерпіти певні грубощі від вищестоящих колег.

До тенет торгівців людьми потрапляють лише ті, хто сам це допустив.

Боротьбою із торгівцями людьми повинні займатися правоохоронні органи, навіть якщо я щось і знаю – це не моя справа.

Не існує ситуацій, з яких неможливо вибратися, значить людина не намагалася.

Приблизно такими можуть бути міфи. Слід читати їх голосно та чітко, якщо хтось не зрозумів вислову, зачитайте його ще раз. Не обов'язково давати висловитися всім, хто зайняв певну позицію, головне стежити, щоб у ході всієї вправи були залучені всі учасники, а не виступали лише найбільш активні.

Примітка: ця гра має великий інформативний потенціал. Для того щоб не перевантажувати інформаційний блок тренінгу, можна загальну статистику або найтипівіші ситуації та загрози потрапляння до тенет торгівців людьми викласти в ході цієї гри.

«Висловлювання», 20 хв

Мета: мотивація підлітків до одержання інформації; розвиток здатності аргументувати й конструктивно брати участь у дискусії; формування навички висловлювати власну думку.

Матеріали: картки з висловлюваннями на кожного учасника.

Тематичне розмаїття висловлювань дасть приблизне уявлення про різні

аспекти торгівлі людьми і її профілактику. Запропоновані твердження повинні відбивати думки, інтереси й умови життя учасників групи, щоб вони могли ідентифікувати себе з цими висловленнями. Дискусія відбудеться лише у тому разі, коли тези будуть містити спірні моменти. Учасники отримують свої картки, їм дається декілька хвилин для того, щоб обміркувати їх. Далі йде обговорення. Обговорюються ті тези, відносно яких в учасників немає єдиної думки або вони недостатньо інформовані. Якщо передбачається декілька тренінгів, можна запропонувати питання, які потребують більшої інформованості, записати на аркуші та на їх основі спланувати інформаційний блок на подальші тренінги. Кожний пише на листку паперу питання, на які він хотів би одержати відповідь у ході семінару. Аркуші з питаннями віддаються ведучому.

Примітка: така форма роботи була б вдалою для обговорення ризиків поведінки. Наприклад, у картках можна вказати такі ризики:

Найчастіше в неприємності потрапляють ті, хто ні з ким не ділиться своїми проблемами.

Треба влаштуватися на роботу тільки через великі кадрові агентства.

Брати гроші під відсотки у приватних осіб вигідніше, ніж у банках.

У відсутності офіційного дозволу на роботу немає нічого особливого.

Віддати паспорт (документи на машину, посвідчення тощо) людині, яку ти знаєш, можна.

Рольова гра «Запобігання торгівлі людьми», 45 хв

Мета: набуття практичних навичок. Гра дає можливість кожному учасникові самому знайти розв'язання завдання, перебуваючи в ролі «великого начальника», формує власний масштабний підхід до подолання проблеми, дає усвідомлення того, що такі проблеми вирішуються усім суспільством, спонукає до співпраці з офіційними організаціями, сприяє формуванню готовності до співпраці, дозволяє набути досвіду створення соціальних проєктів.

Матеріали: аркуші паперу, маркери.

Учасники діляться на 2 мікрогрупи. Одна представляє адміністрацію училища, інша – адміністрацію міста.

Приклади ролей для учасників:

1) адміністрація училища: директор, завуч, завгосп, викладачі;

2) адміністрація міста: мер, його заступник, начальник управління у справах сім'ї, молоді та спорту, представник органів МВС та ін.

Ведучий допомагає розподілити ролі між учасниками. Завдання учасників гри: перебуваючи в обраній для себе ролі, запропонувати творче вирішення проблеми торгівлі людьми в рамках училища, двору, одного міста. Результатом гри має стати проєкт «адміністрації училища», «адміністрації міста». З позиції практичної доцільності краще обмежити масштаб до рівня: «свій двір», «своє училище». Ведучий пропонує учасникам продумати не тільки те, що можна зробити, але й хто буде це робити, звідки можна взяти

гроші на цю діяльність, як можна буде оцінити ефективність запропонованої програми. Кілька кращих проектів можна винагородити (якщо є така можливість). Після обміркування групи презентують свої проекти.

Примітка: параметрами оцінки цих проектів є їх реальність, готовність до співпраці на різних рівнях, залученість до представленого проекту. У цій справі не слід використовувати елементів мозкового штурму.

Варіативність ігор та вправ є необмеженою, вона залежить лише від вибору викладача-тренера та його фантазії.

Останнім етапом тренінгу є підбиття підсумків. Слід зазначити, що на цей етап треба звертати особливу увагу. У ньому треба відобразити все напрацьоване за заняття. Підбиття висновків тренінгу повинно відбуватися у двосторонньому порядку. Окрім загальних висновків, які озвучує тренер, необхідно дати висловитися й учасникам.

Пропонується кожному з учасників зробити власний висновок з двох речень, які б починалися із слів «Сьогодні я для себе нового дізнався те, що...» та «Найбільш мене здивувало, що...». Початки висновків можуть бути й іншими. Тренер сам не коментує та не дає групі обговорювати висновки учасників. Нічого страшного, якщо висновки у когось повторюються, головне, щоб висловився кожен.

Наприкінці тренінгу треба обов'язково подякувати всім за участь та активність під час заняття. Не слід знімати наочні матеріали (плакати, схеми тощо) до того, поки всі учасники не підуть, може хтось захоче щось уточнити або довідатися. Бажано було б надати адреси та телефони довіри різних організацій, які можуть допомогти в проблемних ситуаціях, або надати інформацію стосовно дипломатичних представництв, посольств, оформлення документів на виїзд, роботу тощо.

Такою є приблизна схема з варіантами завдань для проведення профілактичного тренінгу з протидії торгівлі людьми для учнів професійно-технічних училищ.

4.3. Петрюк І.М., Рудюк Н.Г. Тренінг із самореалізації учнів ПТНЗ

ВСТУП

Сприяння особистісній самореалізації, розкриття життєвих перспектив, переключення, знаходження власного місця в суспільстві та досягнення гідного соціального статусу – це провідні стратегії первинної профілактики у сфері боротьби з торгівлею людьми.

Програма тренінгових занять з формування можливостей самореалізації учнів професійно-технічних навчальних закладів має на меті розвиток у молодих людей:

- мотивів: пізнавального, саморозвитку, суспільно значущого, соціальної ідентифікації;

- впевненості в собі;
- уміння позитивно мислити;
- уміння трансформувати в собі потік різноманітної інформації стосовно життєвих подій і ситуацій;
- здатності до пошуку, самодослідження, рефлексії, творчого саморозвитку;
- наполегливості у досягненні поставлених цілей;
- уміння активно впливати на оточення;
- здатності попереджати та мінімізувати дію негативних факторів

Методологічні основи проведення тренінгу

Основні завдання:

- наачання раціональному та образному шляхам вирішення проблемних ситуацій, їх аналітичний розгляд;
- забезпечення здатності до постійного відтворення належної мотивації;
- відпрацювання навичок безоціночних висловлювань шляхом залучення повідомлень до контексту власних почуттів, уміння ставити запитання «на розуміння», висловити своє розуміння внутрішнього контексту повідомлень;
- отримання зворотного зв'язку від інших учасників тренінгу;
- сприйняття кожного учасника як особистості;
- прийняття цінності інших поглядів, навіть якщо вони не збігаються з власними;
- формування партнерської позиції в учінні, спілкуванні, вміння активно слухати, намагатися зрозуміти інших, а не переконувати її у своїй правоті;
- перегляд обмежень та бар'єрів виявлення креативності, розширення уявлень учнів про власне «Я», стимулювання інтересу до самопізнання через створення умов для виявлення творчого мислення та поведінки;
- ігрова корекція поведінки: усунення надмірного напруження і тривожності; викорінювання бар'єрів, що заважають конструктивним діям;
- формування уміння регулювати соціальні взаємини.

Механізм ведення тренінгу

У підвищенні інтересу й прагнення до діяльності, організації молодих людей і їхньої роботи, у розвитку здібностей до самомотивування й самоспонування допомагає механізм ідентифікації та взаємодії непрямих і прямих підкріплень.

Механізм поєднання індивідуально-групового підходу забезпечує активну соціально-психологічну підготовку для вирішення проблем особистості.

Форми і методи

Форма тренінгу особистісно-розвиваюча, спрямована на розвиток спеціальних

умінь, механізмів впливу на мотивацію молодшої людини; розвиток когнітивного компонента; поглиблений аналіз та самоаналіз.

Умови роботи в групі

Ефективність проведення тренінгових занять безпосередньо та опосередковано залежить від таких факторів фізичного та соціального середовища:

- організація ізольованого приміщення та розміщення учасників по колу;
- технічне забезпечення кожного учасника ігровим набором елементів по мірі необхідності;
- склад групи підбирається за результатами спостережень та діагностичних висновків;
- створення атмосфери довіри, психологічної безпеки та продуктивності в групі;
- досвід тренера як ведучого групового процесу;
- використання в основному авторитарного стилю ведення групи, змінюючи його на демократичний та безконтрольний у відповідності з ситуацією у групі;
- проблемна ситуація може розглядатися безпосередньо або опосередковано;
- використання, в разі необхідності індивідуального розгляду ситуацій;
- наявність стійкої мотивації, емоційної залученості до роботи.

Принципи тренінгової роботи

Дані принципи були сформульовані та реалізовані відповідно до поставленої мети та завдань тренінгу.

1. Принцип «тут і тепер» – говорити й думати тільки про те, що відбувається в групі. (Зосереджує учасників на подіях, які відбуваються у цей час і в цій групі. Обмежує можливість учасників входити у сферу загальних суджень.)

2. Принцип активності. (Реальне залучення кожного учасника до роботи.)

3. Принцип конфіденційності та безконфліктності. (Зміст спілкування та події, які відбуваються у групі, залишаються в межах групи.)

4. Принцип персоніфікації висловлювань. (Вираження власної позиції, вживання суджень в особовій формі, формування власних ситуацій тривоги.)

5. Принцип щирості, відкритості, довірливого спілкування. (Кожен говорить про свої почуття, думки, враження, які є насправді.)

6. Принцип усвідомлення проблем.

7. Принцип реальності уявлень.

Методичні рекомендації щодо ведення тренінгу

1. Тренінг складається з десяти взаємопов'язаних занять.

2. Вправи тренінгу спрямовано на розвиток спеціальних умінь і мотивації досягнення успіху та самореалізації особистості.

3. До структури кожного заняття входить релаксаційний комплекс як засіб профілактики емоційного стану. Прийоми релаксації використовуються для гальмування тривожних реакцій, навіювання позитивних емоцій.

4. До структури кожного заняття входять конкретні прийоми спонукання до активності, творчого пошуку, самореалізації. Вони розширюють можливості молодих людей за рахунок формування умінь і навичок.

5. Кожного заняття проводиться рефлексія власних почуттів та самооцінка власного емоційного стану, навчання прийомам володіння власними емоційними станами.

6. Проводиться індивідуальний і груповий аналіз власних дій, самоаналіз ефективності використання прийомів на кожному занятті.

7. Елементи психосинтезу допомагають усвідомити власне Я з усіма його субособистостями. Це сприяє загальному розвитку особистості.

8. До підсумкових вправ входять самозвіти учасників.

Загальні поради щодо проведення тренінгу

1. Ретельно виконуйте всі елементи інструкції до кожної вправи.

2. Проаналізуйте ефективність вправи. Поміркуйте, що можна змінити на краще, удосконалити. Визначте, які вправи виявились ефективними.

3. Прагніть допомогти іншим. Запропонуйте ці вправи (звичайно з деякими змінами – з урахуванням вікових особливостей) своїм знайомим, друзям, родичам.

4. Подумайте, наскільки доцільно саме вам виконувати цю вправу. Може виявитися, що в цьому немає необхідності, якщо, наприклад, наполегливість або інші риси, на які спрямовано певні завдання, розвинуті у вас достатньою мірою.

ЗМІСТ ТРЕНІНГОВИХ ЗАНЯТЬ

Тема № 1. Хочу вчитися, можу вчитися, буду вчитися

Мета: Ввести молодих людей у ситуацію тренінгових занять, повідомити та прийняти правила роботи в групі, створити почуття єдності, атмосфери рівності, відвертості та довіри. Розвивати можливості, бажання й прагнення учнів ПТНЗ до навчання в умовах ринкової економіки.

Час - 1 год.

Вид роботи	Орієнтовна тривалість, хв
Гра-розминка „Знайомство”	7
Прийняття правил роботи в групі	5
Інформаційне повідомлення «Хочу вчитися, можу вчитися, буду вчитися!»	10
Дискусія «Самостійна професіоналізація»	15
Вправа „Хто Я?”	10
Вправа „Моя якість”	8
Підсумки заняття	5

Обладнання: Ватман для малювання «дерева успіху», фарби, декілька пензликів (№ 3, 5, 10), олівці, стікери (різного кольору)

Гра-розминка „Знайомство”, 7 хв

Учасники сідають у коло, тренер пропонує послідовно, один за одним по колу презентувати себе.

- Давайте познайомимось і зробимо це таким чином. Кожний по черзі (по колу) буде називати своє ім'я, а також найулюбленіший навчальний предмет і ким себе бачить в майбутньому.

До уваги тренера! Заохочуйте учасників. Якщо хтось із них не може відразу включитись у гру, слід надати йому можливість поміркувати і передати слово наступному учаснику, а потім знову надати можливість висловитися попередньому гравцю.

Прийняття правил роботи в групі, 5 хв

Правила роботи в групі

- Говорити коротко, по черзі.
- Слухати інших.
- Говорити від свого імені.
- Бути відвертим.
- Бути активним.
- Бути позитивним.
- Тут і тепер.

Тренер пропонує плакат, на якому чітко надруковані правила роботи в групі. Він зачитує по черзі кожне з них, а учасники обговорюють зміст даного правила.

Після обговорення вголос, разом, за командою тренера учасники читають правила роботи в групі, стараючись їх запам'ятати.

Інформаційне повідомлення «Хочу вчитися, можу вчитися, буду вчитися!», 10 хв

Виконання цієї вправи потребує Вашої уваги: чим яскравіше Ви

здатні уявити успіх, славу і щастя в майбутньому, чим міцніший зв'язок установите з певними формами діяльності, тим сильніший ефект вправи. Основна ідея – сформувати нове ставлення до Вашої діяльності (навчання), зробити її цікавішою і привабливішою для Вас. Одноразового виконання вправи, звичайно ж, недостатньо. Чим більше разів Ви виконаєте запропоновані Вам завдання, тим сильніше вони вплинуть на Вашу мотиваційну сферу.

Завдання

1. Уявіть якомога яскравіше, що Ви досягли своєї мети, що Ваша мрія здійснилася, що успіх, слава, багатство та щасливе життя нарешті стали реальністю. Створіть картинку приємного, щасливого майбутнього.

2. Уявіть, як Ви наполегливо (але із задоволенням) і багато працюєте задля досягнення Вашої мети. Слід якомога яскравіше «прокрутити» в уяві картинку, де Ви з величезною насолодою займаєтеся учбовою діяльністю (наприклад, це може бути виконання домашнього завдання). Часом ця діяльність є досить складною, Ви відчуваєте труднощі, але Вам цікаво, і Ви прагнете подолати перешкоди й будь-що досягти своєї мети.

3. Спробуйте ці дві картинки пов'язати одну з одною. Наприклад, як результат тривалої роботи і значних зусиль – успіх, щастя, багатство і слава. Намагайтесь поєднати ці картинки у певній послідовності.

Тренер пропонує учасникам групи намалювати на ватмані «дерево успіху», на якому крона – це досягнення мети, стовбур – наполеглива робота, коріння – можливості та здібності.

Дискусія «Самостійна професіоналізація», 15 хв

Учасники швидко відповідають на запитання анкети, заповнюючи бланки. Потім обговорюють відповіді, дискутуючи з приводу протилежних думок.

Інструкція: «Будь ласка, дайте відповіді на запитання про своє професійне становлення в училищі. Ви можете використовувати готові варіанти відповідей або ж дайте свою власну. Відповідайте швидко, довго не роздумуючи, але в той же час зважено і відверто».

1. Від чого насамперед залежить оволодіння професією в училищі?

А. Від моєї власної ініціативи, активності, моїх реальних дій.

Б. Від допомоги, підтримки батьків, родичів, знайомих.

В. Від процесу навчання в училищі.

Г. _____

2. Як я навчаюся, оволодіваю професією?

А. Вивчаю всі предмети незалежно від власного інтересу до них.

Б. Займаюся самоосвітою – читаю додаткову літературу, відвідую додаткові заняття.

В. Вибірково ставлюся до навчання: оволодіваю тим, що вважаю

потрібним.

Г. Мені нецікаво вчитися.

3. Які у мене недоліки в навчанні та професіоналізації?

4. Мої проблеми в навчанні та професіоналізації?

5. Що я повинен зробити для підвищення рівня своєї професіоналізації?

Дискусія-обговорення відповідей.

Вправа «Хто Я?», 10 хв

Інструкція: за допомогою методу вибору оберіть з поданих рисунку, яка є важливою для Вашого успіху в навчанні. 10 разів дайте відповідь на запитання «Хто Я?» Для опису себе, починайте кожне речення із займенника («Я...»). Потім зробіть розподіл відповідей на «+» і «-»

активність	запальність	працьовитість
безпечність	захоплюваність	примхливість
боягузтво	завзятість	розкутість
вдумливість	лінь	розсудливість
відповідальність	мстивість	рухливість
вередливість	наполегливість	сміливість
вразливість	нервозність	сором язливість
гордість	нерішучість	сприйнятливість
грубість	нестриманість	стриманість
дбайливість	обережність	терпимість
енергійність	охайність	цікавість
ентузіазм	пасивність	
життєрадісність	повільність	
зздрість	поступливість	

Замініть негативні прикметники на більш позитивні, але таким чином, щоб речення не втратило правдивості.

Наприклад: «Я наївний» – «Я відвертий у спілкуванні з людьми».

Вправа „Мої якості”, 8 хв

- Виберіть з переліку своїх характеристик одну, яка Вам найбільше подобається. Сядьте зручно, глибоко вдихніть, розслабтеся.

- Коли і як в останній раз проявилася у Вашій поведінці ця риса? Відновіть у своїй уяві цей випадок. Що Ви бачили тоді? Що чули? Що відчувало Ваше тіло... Ваші руки... Шкіра на обличчі? Зануртеся в ту ситуацію, переживіть її знову...

- Ви можете залишатися в цих спогадах стільки, скільки захочете. І, глибоко вдихнувши, Ви можете вийти з нього тоді, коли захочете.

Підсумки заняття, 5 хв

Тренер пропонує групі учасників обговорити всі види діяльності. Дати відповіді на запитання: Що сподобалось? Що нового дізнались із заняття? Як почувалися впродовж заняття? Що викликало труднощі? Свої враження від заняття запишіть на стікерах, які прикріпимо на дереві успіху (позитивні – на кроні, нейтральні – на стовбурі, негативні – на корінні).

Тема № 2. Улюблений вид діяльності

Мета. Формувати позитивне ставлення до навчання, актуалізувати мету навчання, викликати прагнення досягнення успіхів в оволодінні професією.

Час – 1 год.

Вид работ	Орієнтовна тривалість, хв.
Гра-розминка «Посмішка по колу»	3
Вправа «Фраза»	7
Міні-розповідь «Мій шлях у професію»	15
Вправа «Цікаве заняття»	15
Вправа «Загублена мета»	15
Підсумки заняття	5

Обладнання. М'яч, аркуші паперу розміром (21x15 см), олівці, стікери (різного кольору), дерево успіху.

Гра-розминка „Посмішка по колу”, 3 хв

Учасники сідають у коло, тренер пропонує послідовно один за одним, по колу, обмінятися посмішками.

Вправа „ Фраза “, 7 хв

Учасники сідають у коло і, перекидаючи один одному м'яч, промовляють фразу, яка починається зі слів:

«Мій вчитель сказав би про мене...»

«Моя краща подруга (друг) про мене сказала (в) б (би), що я...»

До уваги тренера! Заохочуйте учасників говорити. Можна розпочати із себе й на особистому прикладі показати, як проводити цю вправу.

Міні-розповідь «Мій шлях у професію»

Інструкція: У Вас є 5 хв для того, щоб підготувати міні-розповідь про себе за визначеним планом:

1. Яку професію я обрав/ла для себе?

2. За ради набуття якої професії я вступив/ла до цього училища?
  3. В якій предметній сфері я активно прогресую?
  4. До яких видів діяльності я буду добре підготовлений/а на момент закінчення училища?
  5. Ким я бачу себе у 25 років?
- Проголошення розповідей, обговорення їх – 10 хв.

Вправа „Цікаве заняття”, 15 хв

Інформаційне повідомлення. Предмети та об’єкти, які подобаються людині, наділяються позитивними епітетами. Певні слова пов’язуються у Вашій уяві з успіхом, красою, досконалістю. Вони мають позитивне емоційне значення (наприклад, «чудово!», «прекрасний»), викликають позитивні емоції. Використовуючи ці прикметники, «прив’язуючи» їх до предметів і окремих елементів, можна таким чином сформувати інтерес до них. Унаслідок емоційного насичення (поєднання з позитивними, «приємними» епітетами та емоціями) певні предмети стають для нас привабливими та цікавими. Для того щоб сформувався відповідне позитивне ставлення до предметів (об’єктів) вашої діяльності, процес емоційного насичення має бути досить тривалим.

Тренер об’єднує учасників у 4 групи, поділяючи навчальні предмети на блоки (*гуманітарні, природничі, точні, допоміжні*).

Учасники на аркушах паперу записують (із запропонованих) позитивні характеристики. Потім по колу називають прикметники, які характеризують даний предмет (відповідно до блоку).

1. Бажаний	13. Практичний
2. Важливий	14. Прекрасний
3. Доступний	15. Престижний
4. Задоволений	16. Привабливий
5. Зацікавлений	17. Приємний
6. Зрозумілий	18. Сучасний
7. Корисний	19. Фундаментальний
8. Легкий	20. Цікавий
9. Натхненний	21. Цілеспрямований
10. Необхідний	22. Чудовий
11. Новий	23. Щасливий
12. Позитивний	24. Яскравий

– Пригадайте позитивні відчуття, що пов’язані з навчанням у школі.

– Назвіть той навчальний предмет, який викликав у Вас радість, задоволення, який Ви любите.

– Запишіть 15–20 прикметників (вибираючи із запропонованих або власні характеристики), якими Ви наділяєте ті предмети, що Вам подобаються.

Цікаві вислови використовуються як підсумок.

Тренер говорить: «Усі вислови були гарними, але найбільш цікавими і вдалими були... Це вказує на те, що навчальні предмети викликають не тільки негативне ставлення (небажання їх вивчати), а й бажання вчити, пізнавати їх, прагнення виконувати домашнє завдання, проводити практичні та лабораторні роботи».

Вправа «Загублена мета», 15 хв

Тренером створюється уявна ситуація (казка):

– Усі люди мріють, але в кожного своя мрія, мета. Про що Ви мрієте? Яка Ваша мета в житті? Як мрія й мета впливають на успіхи в навчанні?

– Для чого Ви ходите до училища?

– Це і є Ваша мрія?

А тепер уявіть, що для того, щоб досягти поставленої мети Ви багато працювали, докладали зусилля, міркували, очікували досягнення мети, але не доклали відповідних зусиль. Успіх був близький, але Вам не вистачило наполегливості, сили волі тощо.

Інша людина не лише знайшла Вашу мету, а й змогла реалізувати Ваші плани й задуми, досягнувши успіху, можливо, навіть маючи менше підстав для цього, ніж Ви.

(Наприклад, коли Ви виконували домашнє завдання, Вас покликали гуляти. Ви покинули свою роботу й пішли гуляти, а інші працювали наполегливо й довели справу до кінця.)

– Чому так сталося? (Ви виявилися слабаком: не змогли подолати лінощі, недостатньо працювали; не шукали нових, ефективних шляхів (і засобів) досягнення мети.)

– Опишіть реальні ситуації, які траплялися у Вашому житті (коли хтось досягав цілей, які Ви ставили перед собою, коли хтось реалізовував Ваші мрії).

– Що Ви відчували (або відчували б) у такій ситуації?

– Чи збільшується у Вас прагнення до реалізації мети, коли бачите, що інша людина зуміла досягти успіху?

– Як Ви вважаєте, що потрібно для того, щоб, незважаючи ні на що, йти до мети? (Долати труднощі й перешкоди, бути впевненим у своїх силах, повірити в себе, бути впевненим.)

– Чи вірите Ви у свої сили? Чи впевнені в тому, що цілком спроможні подолати труднощі та перешкоди?

Отже, перешкод на шляху до успіху не так уже й багато, їх можна подолати за рахунок позитивних рис характеру, здібностей, наполегливості, працьовитості тощо.

Підсумки заняття, 5 хв

Тренер пропонує групі учасників обговорити всі види діяльності. Дати відповіді на запитання: «Що сподобалось?», «Що нового дізнались із заняття?».

«Як почувалися впродовж заняття?», «Що викликало труднощі?».

– Свої враження від заняття запишіть на стікерах, які прикріпимо на дереві успіху (позитивні – на кроні, нейтральні – на стовбурі, негативні – на корінні).

Тема № 3. Успіх

Мета. Сприяння зростанню мотивації до навчання до самоактуалізації та самореалізації, поглиблення уявлень учасників групи про власне Я, розвиток внутрішніх засобів рольової децентрації.

Час – 1 год.

Вид роботи	Орієнтовна тривалість, хв.
Гра-розминка «Вітання»	3
Вправа «Склади повчання іншим»	10
Вправа «Мій символ життєвого успіху»	15
Вправа «Мої асоціації»	20
Вправа «Дерево»	7
Підсумки заняття	5

Обладнання. Ватман для написання девізу, аркуші паперу розміром (21x15 см), олівці, фломастери, маркери, кольоровий папір, клей, ножиці, стікери, дерево успіху.

Гра-розминка „Вітання”, 3 хв

– Почнемо сьогоднішній день так: учасники стають у коло та вітаються з кожним за руку, нікого не пропускаючи. Не страшно, якщо з кимось Ви привіталися двічі. Головне – нікого не пропустити.

Вправа „Склади повчання іншим” 10 хв

Відомо, що навчаючи інших, ми навчаємось також самі, переконуючи інших, ми переконуємо також і самої себе, спонукаючи або вмотивовуючи інших, ми спонукаємо, вмотивовуємо і самих себе.

Виходячи з цієї закономірності, можна запропонувати таке. Група ділиться на пари.

– Ви повинні переконати іншого учасника групи, що із завданням можна легко впоратися. Прагніть вселити впевненість в успіх.

Кращу промову (девіз) тренер записує на плакаті.

Наприклад, один із учасників групи, виконуючи дану вправу, вибрав кілька висловів, які йому найбільше сподобались і які справили найбільший вплив на нього.

«Успіх приходить до того, хто вірить у нього, хто багато працює й не відступає від своєї мети».

«Вилучіть зі свого лексикону слово «неможливо». Якщо наполегливо працювати, крок за кроком наближаючись до мети, – все можливо.»

«Ви обов’язково досягнете успіху, якщо для цього спрямуєте всю силу волі!»

- А тепер повторимо цю фразу голосно всі разом.

Вислови (девізи) повторюються вголос разом трічі. На наступне заняття можна використовувати по-одному девізу, починаючи з нього.

Вправа «Мій символ життєвого успіху, 15 хв

Перед молодими людьми ставиться завдання уявити себе в майбутньому і намалювати свій символ життєвого успіху. Якщо таке завдання викликає ускладнення, то пропонується дати короткий словесний опис цього символу. Створюється активна рефлексивна ситуація, яка дозволяє через малюнок передати основні Я-проекції стосовно життєвих планів, зокрема професійного майбутнього, а також узагальнити, концептуалізувати професійні очікування та уявлення учасників. Малюнки прикріплюємо на дереві успіху.

Вправа „Мої асоціації”, 20 хв

Учасникам пропонується перелік групи слів для асоціації.

Перелік слів

Колір	Фрукт
Квітка	Дерево
Пора року	Тварина
Музичний інструмент	Страва

– Вам потрібно зобразити себе у вигляді предмета (тварини, явища дійсності) за допомогою малюнка або аплікації.

– За допомогою вправи Ви переконалися, що за характером, уподобаннями, якостями Ви різні. Тому і результати навчання, і життєві успіхи у Вас різні,

Вправа „Дерево “, 7 хв

– Уявіть себе деревом (яке Вам подобається, з яким найлегше зіставити себе). Детально програвайте у своїй свідомості образ цього дерева: його міцний та гнучкий стовбур, заплутані гілки, листя, що гойдає вітер, відкритість крони для сонячного проміння та вологих крапель дощу, циркуляцію поживних речовин через тканини стовбура та коріння, яке міцно проросло в землю.

Важливо відчуті ці поживні речовини взяті з надр землі, які через коріння потрапляють у тканини дерева. Земля – це символ життя, коріння – символ стабільності, зв’язку людини з реальністю.

Підсумки заняття, 5 хв

Тренер пропонує групі учасників обговорити всі види діяльності. Дати відповіді на запитання: «Що сподобалось?», «Що нового дізнались із

заняття?». «Як почувалися впродовж заняття?» «Що викликало труднощі?». Свої враження від заняття запишіть на стікерах, які прикріпимо на дереві успіху (позитивні – на кроні, нейтральні – на стовбурі, негативні – на корінні).

Тема 4. Знати, вміти, робити

Мета: Довести, що результат діяльності значною мірою залежить від власних зусиль. Викликати позитивні емоції, бажання вчитися, уміння надихати себе на нові досягнення, стимулювати до самореалізації.

Час – 1 год.

Вид роботи	Орієнтовна тривалість, хв.
Гра-розминка «Колір настрою»	5
Вправа «Самосхвалення»	15
Вправа «Яблуневий сад»	15
Вправа «Голова»	5
Вправа «Глина»	15
Підсумки заняття	5

Обладнання. „Дерево успіху” (виготовлене на першому занятті), цвіт, зав’язь та плоди, що прикріплюються до дерева; плакати з девізами (Молодець! Так і далі тримати! Чудова робота!), аркуші паперу, стікери (різного кольору).

Гра-розминка „Колір настрою”, 5 хв

Учасникам пропонується подивитися на шкалу кольорового діапазону настроїв.

Шкала кольорового діапазону настроїв:

- червоний - захоплений
- оранжевий - радісний
- жовтий - приємний
- зелений - спокійний, врівноважений
- блакитний - сумний
- фіолетовий - тривожний
- чорний - вкрай незадовільний
- білий - важко сказати

Орієнтуючись на позначення кольорів цієї шкали, виберіть зі свого кольорового набору той колір, що відповідає Вашому настрою сьогодні (кольорів може бути 2).

Учасники по колу називають свій колір настрою.

Вправа „Яблуневий сад”, 15 хв

Інформаційне повідомлення. В училищі основною діяльністю є

навчання, в ході якого ми активно діємо: засвоюємо знання, набуваємо умінь та навичок. Ця діяльність передбачає піклування про неї, так, як доглядаємо за деревом.

Ви бажаєте, щоб дерево (наприклад, яблуня) давало багато плодів. Для цього потрібно краще піклуватися про нього, докладати зусилля для його росту. Як і в кожній діяльності, щоб отримати позитивний результат (успішно вчитися), необхідно докладати для цього зусилля. А як це зробити?

Тренер об'єднує учасників у три підгрупи за допомогою лічилки «Знати, Вміти, Робити».

Подумайте та запишіть відповіді на такі запитання:

1. Що треба **знати**, щоб виконати діяльність (д/з)?

2. Що треба **вміти**, щоб виконати діяльність (д/з)?

3. Що треба **робити**, щоб виконати діяльність (д/з)?

До уваги тренера! Орієнтовні відповіді на запитання:

1 – вивчити тему, правило, формулу, вірш; прочитати твір тощо;

2 – розв'язати задачу, написати твір, відповіді на запитання викладача, слухати одногрупника чи вчителя, звернутися по допомогу тощо;

3 – активно працювати на занятті, відповідати біля дошки, систематично виконувати завдання в аудиторії чи вдома, доводити справу до кінця, працювати над собою тощо.

Тренер стежить за роботою підгруп, в разі потреби допомагає, уточнює, підказує.

Отже, чим більше ми знаємо, вміємо, робимо та докладаємо зусилля, працюємо, тим більше ми отримуємо винагород за свою працю (високі оцінки), тоді бачимо результат наших зусиль. А результатом нашого заняття є дерево успіху, яке має такі соковиті й смачні плоди.

– Уявіть собі сад, у якому росте наше дерево.

– Ось воно зацвіло – це є наші знання.

– Після цього з'являються маленькі плоди (зав'язь), які ростуть, як наші знання переходять у уміння.

– А далі зав'язь збільшується, стає соковитою, дозріває, як уміння переходять у дії, відображаються в діяльності й стають результатом нашого учіння.

Вправа „Самосхвалення”, 15 хв

– Напишіть слова, які викликають хороший настрій, які надихають Вас на роботу, виконання завдань. (По колу називають риси.)

– Використовуючи ці риси, складіть речення, яке б спонукало Вас до досягнення успіху, викликало стан задоволення, піднесення.

– За допомогою цієї фрази похваліть самого себе. Скажіть самому собі кілька приємних слів.

Наприклад: «**Молодець! Чудова робота! Так і далі тримати!**»

– Оберіть ті слова, які було би приємно Вам чути.

Обговорення: кожен промовляє свою фразу-схвалення.

Підсумок. Ми різні й тому для нас приємними будуть різні слова. Але в ситуації невдачі, похмурого настрою, небажання щось робити, пригадайте свою фразу-схвалення.

– А зараз промовимо фразу, яка написана на плакаті.

До уваги тренера! Заохочуйте учасників до висловлювання. Можна розпочати із себе й запропонувати власні фрази-схвалення.

Вправа „Голова“, 5 хв

Станьте прямо, вільно розправте плечі, відкиньте голову назад, намагайтеся відчути, в якій частині голови накопичилося відчуття важкості.

Уявіть собі, що на Вас натягли тісного капелюха, який тисне на голову в тому місці, в якому Ви відчуваєте важкість.

Подумки зніміть капелюх рукою й емоційно киньте його на підлогу. Потрясіть головою, розправте рукою волосся, а потім струсніть руками донизу, нібито позбуваєтеся цього тягаря.

Вправа «Глина», 15 хв

Мета: закріпити вміння розрізнити власні відчуття, зосереджувати увагу на умінні протидіяти.

Учасники розбиваються на пари. Партнер ліпить дві фігури з глини, які він собі уявляє і називає їх. Функцію «глини» виконує інший партнер. Причому перша фігура з глини підкоряється своєму скульптору, а інша – протидіє. Після цього учасники міняються місцями. Під час виконання учасникам необхідно звернути увагу на те, в якій ролі йому краще: глини, яка підкоряється, чи глини, яка протидіє своєму скульптору.

Підсумки заняття, 5 хв

Тренер пропонує групі учасників обговорити всі види діяльності. Дати відповіді на запитання: „Що сподобалось?“, „Що нового дізнались із заняття?“, „Як почувалися впродовж заняття?“, „Що викликало труднощі?“. Свої враження від заняття запишіть на стікерах, які прикріпимо на дереві успіху (позитивні – кроні, нейтральні – стовбурі, негативні – корінні).

Тема №5 Досягнення мети

Мета. Вчитися долати невдачі, труднощі; формувати віру в свої сили.

Вид роботи	Орієнтовна тривалість, хв.
Гра-розминка «Фраза»	5
Вправа «Уникнення невдачі»	20
Вправа «Позбався образу невдахи»	10
Вправа «Іскра»	5
Вправа «Дзеркальне відображення суджень»	15
Підсумки заняття	5

Обладнання. „Живчик” (м’яка іграшка з букетом квітів), два ватмани для виготовлення плакатів, олівці, фломастери, маркери, кольоровий папір, клей, ножиці, вирізки з газет і журналів, картонні картки чи щоденник, аркуші паперу розміром 21x15см., плакат на якому надруковані принципи успіху, стікери, дерево успіху.

Гра-розминка „Фраза”, 5 хв

Учасники сідають у коло і, передаючи один одному „живчик” (м’яка іграшка з букетом квітів), промовляють фразу, яка починається зі слів: «Мій товариш про мене каже...»

До уваги тренера! Заохочуйте учасників говорити. Можна розпочати із себе й на особистому прикладі показати, як проводити цю вправу.

Вправа „Уникнення невдачі”, 20 хв

Учасникам пропонується дати відповіді на запитання.

– Коли Ви не встигаєте щось зробити або розпочати вправу, що Ви робите? (Плануємо наперед, визначаємо необхідність цієї справи...)

– Якщо у Вас бракує часу на виконання завдання, що Ви робите? (Відкладаю на потім, шукаю причини невиконання. «Я ще встигну це зробити», «Не слід поспішати», «Я обов’язково почну цим займатися з наступного понеділка».)

Інформаційне повідомлення. Людина сприймає себе з позитивного боку, тому власні поразки та невдачі вона не хоче визнавати. Тоді кажуть, що людина себе недооцінює, не вірить у свої сили, уникає виконання важких завдань... Це означає, що вона має низьку самооцінку, недостатній рівень самоповаги.

– Для того щоб позбутися цього, ми спробуємо повправлятися у формуванні в себе таких рис, які б дали можливість не боятися невдач, труднощів. Рішуче виконувати складні завдання й підвищити власну самооцінку.

– Поміркуйте над тим, яким би Ви хотіли себе бачити: **достатньо здібним, але неорганізованим** (тобто таким, що боїться поразки і постійно відкладає справу на потім) чи **наполегливим, організованим, але недостатньо здібним** (який не боїться невдачі).

Учасники об'єднуються у 2 підгрупи: «Здібні, але неорганізовані» й «Організовані, але недостатньо здібні»

Тренер вводить уявну ситуацію: учням дали завдання виготовити плакат

«ШКІДЛИВІСТЬ ТЮТЮНОПАЛІННЯ»

В одній групі здібні, але неорганізовані (вміють малювати, складати вірші, уявляють зміст). Ваші дії.

У другій організовані, але недостатньо здібні (склали програму дій, визначили термін виконання, розподілили завдання, звернулися по допомогу). Ваші дії.

Здійснюється практична робота підгрупами.

– Поміркуйте, чи поразка (невдача) визначається саме відсутністю здібностей.

– Які інші фактори, на Вашу думку, можуть визначити невдачу?

– Поміркуйте та запишіть, що Ви сказали б іншій людині, яка зазнала поразки та відчуває розчарування. Запишіть, як би Ви спробували не лише втішити, а й надихнути людину на подальшу діяльність.

– Запишіть, що сказали б самому собі у хвилини невдачі й розчарування. Які слова змогли б не лише відновити втрачену душевну рівновагу, а й спонукати на наполегливу діяльність для досягнення мети.

– Удосконаливши текст, запишіть його яскравими літерами на обкладинці щоденника чи на картонці, попрацюйте над ним, спробуйте «прокрутити» відповідні ситуації в уяві, активізуючи записаний текст.

Вправа „Позбався образу невдахи”, 10 хв

Інформаційне повідомлення. Ми не завжди досягаємо того, чого хочемо. Тоді говорять про те, що людину спіткала невдача, її називають „невдаха”.

Якщо ми сприймаємо себе як невдаху, котрий часто зазнає поразок та не здатний досягти успіху в учінні, то це негативно відображається на нашому прагненні вчитися (до успіху й досягнень). Але ви можете змінити неадекватний образ свого «Я».

– Намалюйте „невдаху” (обговорення малюнків).

– Отже, якщо ми будемо сприймати самого себе, як „невдаху” і не будемо докладати зусиль для того, щоб позбутися цього образу, то завжди нас будуть переслідувати поразки та невдачі.

– Життєвий досвід і досягнення багатьох людей свідчать, що майже кожна людина здатна досягти успіху. Ви також здатні на це, коли будете позитивно сприймати себе, коли будете дотримуватись таких принципів (тренер звертає увагу на плакат з принципами):

1. Я прагну досягти певної мети, яка веде мене до успіху.
2. Думаю постійно про кінцевий результат, про свою мету, і тоді засоби для її досягнення знайдуться обов'язково.
3. Не боюся помилок або тимчасових невдач. Долаючи труднощі та невдачі Я буду вдосконалюватись. Помилки й труднощі спонукатимуть мене до пошуку більш ефективних засобів.
4. Дію так, ніби все гаразд.

– Принципи читаємо всі разом (2 рази)

Вправа „Іскра”, 5 хв

Учасники стають у коло, беруться за руки.

– Уявіть тепло вашого тіла. Воно розтікається по-всьому вашому тілу й зосереджується в руках. Відчуйте його!

– Передайте це тепло один одному по колу, стискаючи один одному долоню, не завдаючи болю.

Вправа «дзеркальне відображення суджень партнера», 15 хв

Мета: Розвиток уміння знаходити позитивні аспекти негативної ситуації.

Група ділиться на пари. Один з пари описує якусь ситуацію з негативної сторони. Інший знаходить позитивні аспекти цієї ситуації.

Підсумки заняття, 5 хв

Тренер пропонує групі учасників обговорити всі види діяльності. Дати відповіді на запитання: «Що сподобалось?», «Що нового дізнались із заняття?». «Як почувалися впродовж заняття?», «Що викликало труднощі?».

– Свої враження від заняття запишіть на стікерах, які прикріпимо на дереві успіху.

Тема № 6. Хто стукає, тому відчинять

Мета: Викликати активність, бажання вчитися, стимулювати до самореалізації. Розвивати впевненість у собі, вміння сказати «ні».

Час – 1 год.

Вид роботи	Орієнтовна тривалість, хв.
Гра-розминка «День народження»	5
Вправа «Аналіз своїх виправдань»	20
Інформаційне повідомлення «Етапи набуття навичок впевненості»	10
Гра-розминка «Атоми і молекули»	5
Вправа «Джерело енергії»	15
Підсумки заняття	5

Обладнання. Стікери, скриня, плакати з закликами, дерево успіху.

Гра-розминка „День народження», 5 хв

Учасникам пропонується привітати один одного по колу з днем народження, невербально зображаючи подарунок.

– Зараз ми привітаємо одне одного з днем народження й подаруємо подарунок.

Але умовою є те, що його треба зобразити тільки за допомогою жестів, тобто без слів.

– Не забудьте подякувати за подарунок.

До уваги тренера! Важливо підтримувати для цього дружню й теплу атмосферу, словами схвалення підбадьорювати учасників, наголошувати на вдалому використанні технік ефективного спілкування. Стежте за тим, щоб підлітки не говорили, стимулювати їх, кажучи, наприклад: „Ти можеш це показати без слів, спробуй»

Вправа «Аналіз своїх виправдань», 20 хв

– Що заважає вам навчитися?

Підказка для тренера – лінощі, хочу гуляти, цікаві передачі, відвідую гурток....

Інформаційне повідомлення. Більшість причин невдач залежить від нас самих, тобто ми самі винні в тому, що недостатньо працювали для досягнення успіху. Але велику роль у цьому відіграють обставини (тобто ті ситуації, які заважають цьому) – зовнішні фактори (наприклад, коли виправдовуєшся тим, що ніхто не допомагав), на які Ви могли б впливати. Якщо Ви не звертаєтесь ні до кого по допомогу, не шукаєте людей, котрі могли б допомогти (не просили вчителя пояснити ще раз незрозумілий матеріал), то Вам важко виконати завдання.

Не соромтеся й не бійтеся звертатися по допомогу

Як кажуть: «Хто стукає, тому відчиняють.», «Під лежачий камінь вода не тече».

– Пригадайте слова-виправдання невиконання домашнього завдання, доручення.

– Спробуйте пояснити (виправдатись), чому Ви не виконали домашнє завдання, чому не доклали достатніх зусиль для цього?

Запишіть детально всі виправдання. Наприклад: „Я не працював над тим тому, що:

- дуже багато інших справ;
- недостатньо здібностей;
- ніхто не допомагав».

(Учасники записують їх на стікерах і заповнюють скриню виправдань.)

– Поміркуйте, що слід зробити, щоб виконати дане завдання?

Запишіть на стікерах. Які прикріпимо на верхню частину нашої скрині (наполегливо працювати, бажання виконувати завдання, здібності тощо).

Хто хоче – шукає можливості, хто не хоче – шукає причини

Висновки, поради:

– ми повинні вміти організувати й розподілити свій робочий час;

– ми повинні вміти визначати основні завдання, пріоритети (що головне, а що другорядне);

– ми повинні працювати не від випадку до випадку, а систематично (адже можна хоча б по 20–30 хвилин щодня виділяти на справу, до якої «не доходять руки»).

Це все призведе до наполегливості й бажання виконувати завдання, а здібності нам у цьому допоможуть (або відкриються нові).

Етапи набуття навичок упевненості, 10 хв

Інформаційне повідомлення. Упевнена поведінка, дія є найбільш ефективною, оскільки здатна викликати замість агресії та нерозуміння щирю повагу та захоплення. Людина, яка впевнено відмовляється від небажаної пропозиції, спроможна бути незалежною, сильною і навіть загадковою особистістю. Особистістю, котра відрізняється від інших, причому в позитивному плані. До того ж завжди може стати у пригоді почуття гумору. Іноді кілька дотепних слів розряджають напружену атмосферу.

А що ж робити тим, хто хоче, але не може сказати «ні», тим, хто не чувається настільки сильним, щоб протистояти тиску з боку оточуючих, друзів, однолітків? По-перше, необхідно почати працювати над підвищенням власної самооцінки. А для цього потрібно засвоїти окремі навички. З першої спроби, можливо, повністю змінити свій стиль поведінки не вийде. Але згодом упевненість стане природним засобом Вашої самореалізації.

Існує кілька етапів набуття навичок упевненості. Якщо ми опинились у ситуації, коли необхідно відмовитися, спробуємо:

1. Усвідомити зміст проблеми. Що нам подобається і що не подобається в ситуації, що склалася, і чого ми насправді хочемо.

2. Пояснити своє ставлення до ситуації. Висловимо свої думки й почуття щодо проблеми та поведінки нашому співрозмовнику. Опишіть, що Вас хвилює (наприклад: «Я не люблю, коли...», «Мені не подобається...»).

3. Сформулювати свою відповідь. Чітко сформулювати, як ми хочемо бачити ситуацію (наприклад: «Я б хотів, щоб ти...», «Не міг би ти...», «Будь ласка, ні...»).

4. З'ясувати, як ставиться співрозмовник до нашого висловлювання. Попросити описати, що він (вона) відчуває або думає з цього приводу (наприклад: «Ти не заперечуєш?». «Що ти про це думаєш?». «Яка твоя реакція?»).

5. Уважно вислухати співрозмовника. Нехай він висловить свої думки й почуття.

6. Подякувати. Незважаючи на реакцію співрозмовника, необхідно закінчити розмову словами вдячності (наприклад: «Спасибі...». «Чудово. Я дуже вдячний...». «Я щасливий, що ти не заперечуєш...»).

Зрозуміло, що кожна людина в реальних життєвих ситуаціях знаходить відповіді та приймає рішення самостійно. І відповідальність за вчинки лежить, передусім, на ній.

Гра-розминка „Атоми і молекули”, 5 хв

Учасники отримують завдання рухатись хаотично.

– Ви знаєте, що кожна річ складається з атомів і молекул. Вони перебувають у постійному русі, виробляють енергію, яка потрібна для існування.

– Уявіть, що ми атоми і молекули. За моєю командою ми будемо рухатися повільно – як молекули, або швидко – як атоми.

Вправа „Джерело енергії», 15 хв

– Уявіть Ваше навчання як джерело енергії. Конкретно, яскраво уявіть навчальний предмет (конкретну тему, конкретне завдання, конкретні закони, правила, аксіоми, формули, закономірності тощо). Сконцентруйтеся на темі, яка Вам подобається, інтерес до якої Ви хотіли б розвинути (або енергію, яку хотіли б перенести на інші предмети діяльності).

– Уявіть, як цей урок (тема) зігріває Вас, дає енергію, надихає на роботу.

– Уявіть, ніби енергія з підручника, з формул, законів і закономірностей вливається у Вас.

– Уявіть, як легкі, приємні хвилі енергії накочуються на Вас. Пробуджуючи Вашу активність. Візьміть для себе енергію справа, зліва, знизу, зверху, спереду.

– Тепер уявіть, що цієї творчої енергії у Вас так багато, що Ви хочете поділитися нею з оточуючими.

– Утворіть пари (поряд) і поділіться енергією за допомогою рук (тренер показує як).

Ця вправа повинна виконуватися легко, невимушено, без напруження.

– А тепер поверніться до сусіда і по колу передайте слова вдячності одному, промовляючи вголос слово «Дякую» і кивком голови підтверджуючи цю вдячність.

Підсумки заняття, 5 хв

Тренер пропонує групі учасників обговорити всі види діяльності. Дати відповіді на запитання: «Що сподобалось?», «Що нового дізнались із заняття?». «Як почувалися впродовж заняття?», «Що викликало труднощі?».

– Свої враження від заняття запишіть на стікерах, які прикріпимо на дереві успіху.

Тема № 7. Пізнавальний інтерес

Мета: Навчити обирати соціально схвалену лінію поведінки в проблемних ситуаціях. Розвивати вміння доводити розпочату справу до кінця. Засвоїти девіз „Не все, що блищить, – це золото».

Час – 45 хв.

Вид роботи	Орієнтовна тривалість, хв.
Гра-розминка «Австралійський дощ»	5
Обговорення ситуації	20
Вправа «Заборонений плід»	10
Вправа «Бажання»	5
Підсумки заняття	5

Обладнання. Три проблемні ситуації пов'язані з умінням, заборонений плід, стікери, дерево успіху.

Гра-розминка «Австралійський дощ», 5 хв

Чи знаєте Ви, яким може бути австралійський дощ?

– Давайте разом послухаємо, який він. Я показую, а Ви повторюєте за командою «Почали».

В Австралії піднявся вітер. (Ведучий потирає долоні)

Починає крапати дощ. (Клацання пальцями)

Дощ посилюється. (Почергове плескання долонями по грудях)

Починається справжня злива. (Плескання по стегнах)

А ось град! Справжня буря! (Тупотіння ногами)

Але що це? Буря стихає. (Плескання по стегнах)

Дощ стихає. (Плескання долонями по грудях)

Рідкі краплі падають на землю. (Клацання пальцями)

Тихий шелест вітру. (Потирання долонь)
Сонце! (Учасники піднімають руки вгору)

Обговорення ситуації, 20 хв

Тренер об'єднує дітей у підгрупи за кількістю ситуацій по 3–4 особи.
Кожна підгрупа отримує ситуацію.

– Протягом 10 хвилин Вам необхідно обговорити ситуацію та знайти шляхи виходу з неї.

Під час підсумку мозковим штурмом визначити шляхи виходу з проблемних учбових ситуацій.

До уваги тренера! Заохочуйте учасників словами: «Правильно», «Це дійсно так», «Ви все добре зрозуміли» тощо.

Вправа «Заборонений плід», 10 хв

Відомо, що заборонений плід є солодким – це знають усі. Але чи всі використовують цей принцип (не брати чужу річ) на практиці.

Пригадайте, що Ви робите, коли предмет є недоступним, забороненим?

– Перед Вами є ось цей предмет. Вам необхідно промовити кожному по колу власні шляхи дій.

Під час огляду предмета тренер звертає увагу на почуття, які викликає невідомий предмет: цікавість, привабливість, інтерес, розчарування, почуття таємничості, невідомого, інтриги.

Тренер підводить підсумок заняття. У кожного з нас свої шляхи здійснення бажань, але користуємося різними засобами їх реалізації.

Вправа «Бажання», 5 хв

Тренер пропонує учасникам висловити власні бажання:

– **Я бажаю..., тому що...** Наприклад, я бажаю гарно вчитися, тому що хочу багато знати.

Підсумки заняття, 5 хв

Тренер пропонує групі учасників обговорити всі види діяльності. Дати відповіді на запитання: «Що сподобалось?», «Що нового дізнались із заняття?», «Як почувалися впродовж заняття?», «Що викликало труднощі?».

– Свої враження від заняття запишіть на стікерах, які прикріпимо на дереві успіху.

Тема № 8. Адекватна поведінка

Мета: Навчитися адекватно реагувати на невдачі і критику, розвивати відповідальність і впевненість у собі, формувати прагнення долати перешкоди.

Час – 1 год.

Вид роботи	Орієнтовна тривалість, хв.
Гра-розминка «Фраза»	5
Вправа «Двійка»	10
Гра-розминка «Фанти»	15
Вправа «Пошук критики»	10
Вправа «Впевнена поведінка»	15
Підсумки заняття	5

Обладнання. М'яч, стікери, скриня, капелюх і фанти, дерево успіху.

Гра-розминка „Фраза”, 5 хв

Учасники сідають у коло і, перекидаючи один одному м'яч, промовляють фразу, яка починається зі слів: «Не хочу вихвалитись, але я ...»

До уваги тренера! Заохочуйте учасників говорити. Можна розпочати з себе й на особистому прикладі показати, як проводити цю вправу.

Вправа „Двійка”, 10 хв

Пригадайте ситуацію, коли Ви отримали низький бал. Що Ви відчували (наприклад, провину, образу, злість чи радість, задоволення, піднесення).

Запишіть одне із своїх відчуттів і покладіть у скриню.

Тренер аналізує відчуття, що виникають в учасників, і неправильні (радість, задоволення) викидає в смітник, а правильні викладає на кришку скрині.

Ми повинні зосереджувати свою увагу (отримали негативну оцінку – радіємо) на відповідальності за свої вчинки. Відповідальна людина не буде радіти з того, що отримала погану оцінку.

Гра-розминка „Фанти”, 15 хв

Кожен учасник з капелюха витягує папірець, на якому заздалегідь написані завдання (співати, стрибати, танцювати, плескати в долоні, присідати, тупати ногами, потирати долоні тощо). Учасники виконують завдання.

Вправа „Пошук критики”, 10 хв

Інформаційне повідомлення. Якщо критикується те, що ми робимо чи вже зробили, це для нас буває болісним і важким для сприйняття. Досить часто критика виражається у формі загальної оцінки та не дає достатньо шансів на успішний захист. Тому складно утриматися від якоїсь дискусії, зрозуміти те, що критика стосується певних конкретних речей (поведінки, діяльності), а не Вас як особистості.

– Скажіть, що Ви відчуваєте, коли Вас критикують? (Учасники називають свої почуття).

– Якщо Ви згодні та приймаєте критику, то Ви повинні уточнити. і правильно Ви її зрозуміли.

– Якщо не погоджуєтесь, то перепитуєте, які саме елементи поведінки чи вміння не подобаються людині, яка критикує.

І лише після цього ми або сприймаємо, або не сприймаємо критику й приймаємо рішення щодо зміни елемента своєї поведінки

Вправа «Впевнена поведінка», 15 хв

Мета :Тренування впевненої поведінки.

Хтось один виходить з кімнати, а потім заходить. Йому необхідно пройти так, щоб ніхто не помітив. Інший походить так, щоб звернули увагу. Вам необхідно щось взяти з шухляди, а в кутку кімнати лежить собака. Необхідно пройти біля собаки, який зовсім вас не знає; знає, але зовсім трохи; і якщо це ваш собака.

Підсумки заняття, 5 хв

Тренер пропонує групі учасників обговорити всі види діяльності. Дати відповіді на запитання: «Що сподобалось?», «Що нового дізнались із заняття?», «Як почувалися впродовж заняття?», «Що викликало труднощі?».

Свої враження від заняття запишіть на стікерах, які прикріпимо на дереві успіху (позитивні – на кроні, нейтральні – на стовбурі, негативні – на корінні).

Тема № 9. Мрія

Мета: Вправлятися у перенесенні енергії, мотиваційного заряду та позитивних емоцій з приємного об'єкта на досягнення мети. Вчитися формулювати мету (мрію), визначати складові її досягнення. Формувати позитивні емоції учіння.

Час – 45 хв

Вид роботи	Орієнтовна тривалість, хв.
Гра-розминка „Репортер”	5
Вправа „Асоціації”	10
Вправа „Дерево мрій”	20
Вправа „Побажання”	5
Підсумки заняття	5

Обладнання. Кольорові олівці та папір, ножиці, клей, фломастери, маркери, стікери різного кольору, дерево успіху.

Гра-розминка „Репортер”, 5 хв

Один з учасників бере інтерв'ю в інших членів групи, пропонуючи кожному сказати кілька слів про себе для телепередачі „Студентський світ”, за формулою „Я – дівчина (хлопець), яка (який)...”

Вправа „Асоціації”, 10 хв

– Спробуйте асоціювати свою навчальну діяльність, її предмет з певним приємним для Вас об'єктом (квіткою).

– Заплющіть очі. Намагайтеся викликати приємні образи, що пов'язані з асоційованим об'єктом, наприклад **квіткою**.

Намалюйте її.

Запитання для обговорення:

– Чому саме з цією квіткою виникла асоціація? Які спогади нагадали Вам саме цю квітку?

Підсумок. Усе те приємне, що Ви пригадали у зв'язку з навчанням, використовуйте в подальшому житті, як шкільному, так і повсякденному.

Вправа „Дерево мрій”, 20 хв

Певні сили тяжіння, що дають можливості не злетіти надто високо й не розірватися там – це наші можливості та здібності, які дозволяють реалізувати наші мрії.

– Сформулюйте свою мету, яку б Ви хотіли реалізувати.

– Зберіть інформацію або розгляньте можливі варіанти, в яких буде накреслений чіткий девіз: „Це головне в моєму житті!”... Чи дійсно потрібно це мені? Чи вистачить можливостей, здібностей, щоб реалізувати мою мету?

– Продумайте можливі варіанти негативних наслідків. Візьміть на себе відповідальність за власне рішення.

– Складіть план і послідовно виконуйте всі пункти.

Мозковий штурм: „Складові досягнення життєвої мети”.

Тренер пропонує учасникам назвати складові, необхідні для досягнення мети.

На столі лежать стікери різного кольору. Тренер дає інструкцію: «На столі Ви бачите листочки. Якого кольору хочете, такого й обираєте. На них записуєте свою мрію. Після того як напишете, підійдіть до дерева та наклейте свій листочок на нього».

У залежності від того, де розташований листочок, можна простежити, на якому рівні досяжності кожна мрія.

Корінь – можливості та здібності, трава – джерело енергії, стовбур – надія, крона – реалізація мрії.

Підсумок. У кожного є своя мрія, але не всі її досягають, подивіться на наше дерево мрій. Ваші листочки розташовані неоднаково. Це говорить про те, що в одних є можливості, здібності для досягнення мети, але вони не

активні й прикладають мало усиль для її досягнення (корінь, трава, стовбур). Решта мають правильні уявлення про свою мрію й близькі до її досягнення (крона).

Вправа „Побажання”, 5 хв

Учасники по колу обмінюються побажаннями. Наприклад, один з учасників каже, звертаючись до іншого: „Я бажаю тобі, щоб усі твої мрії здійснились” тощо.

До уваги тренера! Заохочуйте учасників. Якщо хтось з них не може відразу висловити побажання, слід надати йому можливість поміркувати, тому передати слово наступному учасникові, а потім знову надати можливість висловитися попередньому гравцю.

Підсумки заняття, 5 хв

Тренер пропонує групі учасників обговорити всі види діяльності. Дати відповіді на запитання: «Що сподобалось?», «Що нового дізнались із заняття?», «Як почувалися впродовж заняття?», «Що викликало труднощі?». Свої враження від заняття запишіть на стікерах, які прикріпимо на дереві успіху (позитивні – на кроні, нейтральні – на стовбурі, негативні – на корінні).

Тема № 10. Успішна самореалізація

Мета: Вчити визначати основні компоненти, що допомагають, спрямовують і надихають на успішне навчання. Формувати вміння налагоджувати контакти невербальними засобами.

Час – 45 хв

Вид роботи	Орієнтовна тривалість, хв.
Гра-розминка «Успіх»	5
Вправа «Планета «Успішне навчання»	20
Вправа „Спогади”	5
Анкета „Мотивація учіння”	10
Підсумки занять	5

Обладнання. Кольорові олівці та папір, ножиці, клей, фломастери, маркери, ватман, аркуші паперу розміром 21x15см.

Гра-розминка „ Успіх”, 5 хв

По колу учасникам пропонується за допомогою міміки й жестів зобразити успіх, удачу, перемогу.

До уваги тренера! Важливо підтримувати для цього дружню й теплу атмосферу, словами схвалення підбадьорювати учасників, наголошувати на вдалому використанні технік ефективного спілкування. Стежити за тим, щоб

учасники не говорили, стимулювати їх, кажучи, наприклад: «Ти можеш це показати без слів, спробуй».

Вправа „Планета „ Успішне навчання” 20 хв

Учасники створюють на ватмані композицію планети, де зображують усі складові елементи, які допомагають їм успішно вчитися (сонце, батьки, вчителі, підручники, училище, друзі, однокласники та ін.).

Двоє бажаючих учасників презентують те, що створила група.

Вправа „Спогади”, 5 хв

Котиться м'ячик по підлозі. Кожен, хто його спіймає, говорить, чого він навчився на занятті, що пізнав нового, яких набув умінь і навичок.

Тренер спрямовує учасників на:

1. Вироблення групою спільних конкретних цілей. Наприклад: вивчити один із „складних навчальних предметів”; виконати домашнє завдання; прочитати заданий твір; написати власний твір.

2. Розробку засобів досягнення цілей.

3. Аналіз перешкод і можливих труднощів на шляху досягнення мети.

4. Запис способів самоконтролю своєї учбової діяльності.

5. Написання свого тексту «молитви ділової людини» (формули самонавіювання), який допомагав би Вам розпочати справу та підтримував би мотивацію до навчальної діяльності на належному рівні.

Анкета „Мотивація учіння” 10 хв

1. На аркуші паперу напиши з усіх предметів, що вивчаються, твої найбільш улюблені й нелюбимі.

2. Чому ти взагалі навчаєшся? Запиши номер твердження з наведеного нижче переліку, що найкраще відповідає на дане запитання, або допиши свій варіант відповіді.

1. Це мій обов'язок.

2. Хочу бути грамотним.

3. Хочу бути корисним.

4. Не хочу підводити свою групу.

5. Хочу бути розумним і ерудованим.

6. Хочу мати повні й глибокі знання.

7. Хочу навчитися самостійно працювати.

8. Усі вчать, і я – також.

9. Батьки примушують.

10. Подобається отримувати гарні оцінки (високі бали).

11. Щоб отримати схвалення від викладача.

12. Щоб дружили зі мною товариші.

13. Для розширення (збагачення) розумового кругозору.

14. Класний керівник примушує.

15. Хочу вчитися.

Підсумки занять, 5 хв

Тренер пропонує групі учасників обговорити всі види діяльності. Дати відповіді на запитання: «Щосподобалось?», «Що нового дізнались із заняття?», «Як почувалися впродовж заняття?», «Що викликало труднощі?».

Тренер дякує учасникам за продуктивну працю.

Проведення ритуалу прощання групи (на вибір тренера групи).

– Дякую Вам за співпрацю та маю надію, що всі уміння, знання, яких Ви набули під час наших зустрічей, будете використовувати для успішного навчання та самореалізації в житті.

Література до підрозділу:

1. Варбан М.Ю. Рефлексія професійного становлення в юнацькому віці / М. Ю. Варбан // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 6 – 7. – С. 80–83.
2. Вачков И.В. Основы технологии группового тренинга. Психотехники : учеб. пособие. – М. : Изд-во „Ось-89”, 1999. – 176 с.
3. Гольдштейн А. Тренінг умінь спілкування: як допомогти проблемним підліткам / А. Гольдштейн, В. Хомик / пер. з англ. В.Хомика. – К. : Либідь, 2003. – 520 с.
4. Дідора М.І. Розвиток впевненості студентів / М.І. Дідора, В.В. Яцула // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 11. – С. 30 –35.
5. Іваник Г.С. Особливості психокорекційного впливу на розвиток позитивного мислення старшокласників / Г.С. Іваник // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 4. – С. 19–24.
6. Лидерс А.Г. Психологический тренинг с подростками : учеб пособие для студ. высш. учеб. заведений / А. Г. Лидерс. – М. : Академия, 2001. – 256 с.
7. Максимова Н.Ю. Воспитательная работа с социально дезадаптированными школьниками : метод. рек. / Н. Ю. Максимова. – К. : ІЗМН, 1997. – 136 с.
8. Максимова Н. Психокорекційна робота з підлітками групи ризику / Н. Максимова // Підліток: як йому допомогти / упоряд. Т. Гончаренко. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2004. – С.26–34.
9. Психологічний практикум. Вправи : навч. посіб. / уклад. А. Гуляс, Н. Рудюк. – Чернівці : Прут, 2005. – 88 с.
10. Рудюк Н.Г. Тренінг формування мотивації учіння для підлітків. – Чернівці : Рута, 2006. – 40 с.

4.4. Павлик Н. П. Заняття «Професія + професіоналізм» (Спецкурс «Вчимося жити, любити і дружити»)

Мета: формування професійної компетентності дітей; знайомство з різними галузями професійної діяльності та вимогами до них; виявлення умов, необхідних для успішної професійної діяльності; розвиток пізнавальних умінь; виховання у дітей відповідальності, свідомості.

Провідна ідея: Робота може подобатися!

Активізаційний (актуалізаційний) блок. Дітям пропонується подумати і представити іншим вид діяльності або хобі, яким вони люблять займатися найбільше.

Завдання вихователя: спонукати дітей до відвертих відповідей, підтримувати емоційний фон групи, підбити підсумки – у кожного з нас різний характер і цінності, тому ми обираємо різні види діяльності. Однак важливу роль у досягненні успіху в професійній діяльності відіграють здібності та нахили людини, тому всім пропонується за допомогою психологічного тесту визначити, яка професія йому найбільш відповідає.

Діагностичний блок. Диференціально-діагностичний запитальник інтересів.

Пізнавальний (змістовий) блок.

Учасники поділяються на групи. Кожна група отримує завдання продумати вимоги, які ставить до спеціаліста певна категорія професій (людина – людина, людина – техніка, людина – природа, людина – знакова система, людина – художній образ). По закінченні визначеного часу (10 хв) кожна група представляє результати своєї роботи. Інші ставлять запитання, доповнюють. Обов'язковою є цікава інформація з теми, підібрана педагогом.

Ігровий блок. Гра «Показуха». Мета: закріплення розглянутого вище матеріалу, психологічне розвантаження групи, виховання гумористичного ставлення до життя.

Інструкція: команди по черзі засобами пантоміми і міміки показують суперникам певну професію, яку ті повинні вгадати. За кожну вгадану відповідь – бал. Гра проходить до 5 балів. Педагог має право нагородити додатковим балом команду за найоригінальнішу пантоміму.

Підсумковий блок. Гра «Ані так, ані ні». Ведучий ставить по черзі всім учасникам провокаційні запитання за темою заняття, на які не можна відповідати «Так» або «Ні». Ця гра розвиває уважність та вміння діяти за правилами. А також допомагає згадати матеріал, який розглядався.

Домашнє завдання: дізнатися побільше про професію, якою хочете оволодіти в майбутньому.

4.5. Ковальчук Л.Г. Тренінг «Можливості навчання та працевлаштування»

Мета: сформувати уявлення про можливості навчання та працевлаштування в Україні, ознайомити з особливостями навчання дітей, позбавлених батьківського піклування, та праці неповнолітніх; навчити використовувати свої знання на практиці.

Цільова група тренінгу – безробітні, учні випускних класів, молодь, учні, студенти ПТНЗ, коледжів.

Тривалість: 5 год.

Необхідні матеріали: фліпчарт, маркери, роздатковий матеріал.

Зміст	Форма	Час, хв.
Розминка	Вправа „Те, чого я не бачу”	10
Можливості навчання	Вступне слово	5
Абітурієнт	1. Самостійна робота 2. Робота в групах	10 25
Дебати	1. Робота в 2 групах	20
Шляхи працевлаштування в Україні	Мозковий штурм	10
Алгоритм пошуку роботи	1. Робота в групах 2. Самостійна робота	15 15
Оголошення про працевлаштування	1. Робота в групах 2. Рольова гра 3. Самостійна робота	20 20 15
Діяльність служби зайнятості	Робота в групі	25
Особливості праці неповнолітніх	1. Вступне слово 2. Робота в групах	5 20
Резюме	1. Вступне слово 2. Самостійна робота	5 20
Співбесіда	1. Мозковий штурм 2. Рольова гра	10 30
Підсумки	Вправа „Валіза”	20

РОЗМИНКА, 10 хв

Вправа “Те, чого я не бачу”

Для проведення цієї розминки тренеру буде потрібно заздалегідь підготувати декілька (2–3) предметів, кожен з яких можна вмістити в долоні (це можуть бути, наприклад, маленькі іграшки або канцелярські предмети). Бажано, щоб підібрані предмети були схожі між собою за формою – наприклад, округлі чи довгі – це буде заплутувати учасників і зробить гру більш цікавою.

Учасники сідають у коло. Тренер просить одного з учасників заплуштити очі і передає йому один з предметів. Учасник (учасниця) повинен (а), не відкриваючи очей, охарактеризувати те, що він/вона тримає перед собою:

- сказати, якої воно форми;

- чи має складові частини;
- з чого воно зроблене;
- як його можна застосувати.

Інші не можуть ані заперечити, ані підказати приятелеві. Тепер учасник тренінгу може розплющити очі і дізнатись, що тримав/тримала в руках. Учитель дістає інший предмет, і гра продовжується.

Висновок:

Якщо ми не знаємо напевно, що являє собою предмет, можливе існування декількох його інтерпретацій і, відповідно, декілька способів використання. Так відбувається і з різними ситуаціями – не знаючи тих чи інших ситуацій, ми можемо розуміти їх по-своєму і діяти відповідно до свого розуміння, але воно може дуже відрізнатися від дійсності. Тому важливо передбачувати наслідки ситуації, зважувати свої думки перед прийняттям рішень, а для цього необхідно дізнаватись якомога більше інформації для прийняття виваженого рішення.

Примітка. Не обов'язково наступний учень буде тримати в руках інший предмет – вибір за вчителем.

ВСТУПНЕ СЛОВО, 5 хв

Для того щоб отримати гарну роботу, необхідно спочатку отримати відповідну професійну підготовку. Її можна здобути в навчальних закладах різного типу. Система професійно-технічних навчальних закладів включає професійно-технічне училище відповідного профілю; професійно-технічне училище соціальної реабілітації; вище професійне училище; художнє професійно-технічне; вище художнє професійно-технічне; училище-агрофірма; вище училище-агрофірма; училище-завод; центр професійно-технічної освіти; навчально-виробничий центр; центр підготовки та перепідготовки робітничих кадрів; навчально-курсний комбінат; навчальний центр.

АБИТУРІЄНТ

1. Самостійна робота з текстом, 10 хв

Матеріальна підтримка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, при вступі до навчального закладу

Випускник освітнього закладу для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, має право на позаконкурсний вступ у середні і вищі навчальні заклади на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 5 квітня 1994 р. № 226 “Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків”.

На період навчання в ПТНЗ, технікумах, інститутах випускники дитячих будинків і шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування:

- зараховуються на повне державне забезпечення;
- одержують стипендію не нижче 80 % мінімальної гарантованої стипендії, установленої для студентів та учнів вищих, середніх спеціальних і всіх типів професійних навчальних закладів;
- одержують щорічну матеріальну допомогу у розмірі 2,7 неоподаткованого мінімуму доходів громадян до закінчення навчання;
  - забезпечується житлом (місце в гуртожитку чи кімната);
  - мають право безкоштовного проїзду в громадському транспорті за наявності єдиного квитка встановленого зразка (підстава: Інструкція про виготовлення і правила користування єдиним квитком для дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків, затверджена наказом Міністерства освіти України від 19 червня 1996 р. № 216);
  - у період проходження виробничої практики і виробничого навчання повністю отримують заробіток.

До відома!

Мінімальна гарантована стипендія:

у ПТНЗ – 1 неоподатковуваний мінімум доходів громадян;

у технікумі – 1 неоподатковуваний мінімум доходів громадян;

в інституті – 1,5 неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 26 січня 1993 р. № 50 “Про стипендіальне забезпечення” студентам із числа дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків, розмір стипендії збільшується на 30% по відношенню до встановленого розміру за підсумками навчання, а тим, хто перебуває на повному державному забезпеченні, розмір стипендії зменшується на 15 % по відношенню до встановленого розміру за підсумками навчання.

Вікові обмеження при виплаті стипендії не встановлені.

Випускники, які навчаються в закладах початкової, середньої і вищої професійної освіти і які приїжджають у заклади у вихідні та святкові дні чи канікулярний час, зараховуються на безкоштовне харчування і проживання (підстава: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 1994 р. № 226).

На жаль, у реальному житті не всі ці норми забезпечуються автоматично. Тобі необхідно наполегливо і коректно вимагати надання цих пільг. Грубість, лайка з керівництвом навчального закладу практично не дають результату. Якщо тобі не надають цих пільг, напиши директору (ректору) навчального закладу заяву, де повідом про це. Подай заяву до приймальні директора (ректора) і вимагай, щоб вона була офіційно зареєстрована (запиши для себе реєстраційний номер документа). Протягом найближчих днів тобі повинні повернути цю заяву з резолюцією. Якщо резолюція буде містити протизаконну відмову, ти маєш право звернутися до суду.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 1994 р. № 226 “Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального

забезпечення дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків” дітям-сиротам і дітям, які залишились без піклування батьків (у т.ч. випускникам професійних навчально-виховних закладів і вищих навчальних закладів I та II рівнів акредитації) при вступі до професійних навчально-виховних закладів і вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації видається комплект нового одягу і взуття на суму, що становить не менш як 4 неоподатковуваних мінімуми доходів громадян, а також грошова допомога в розмірі не менш як 0,8 неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Зазначені діти зараховуються на повне державне утримання і на період навчання забезпечуються безкоштовним харчуванням, одягом, взуттям, м'яким інвентарем за нормами, встановленими для вихованців шкільного віку шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків. Такими ж пільгами користуються учні та студенти – діти-сироти і діти, які залишились без піклування батьків, котрі в період навчання чи до вступу в навчальний заклад перебували на повному державному утриманні.

2. Робота в групах, 25 хв

Варіант 1. Скласти пам'ятку для абітурієнта

Варіант 2. Намалювати права абітурієнта

Зразок пам'ятки абітурієнта “Чи знаєш ти свої права?”

(для дітей сиріт та дітей без батьківського піклування)

- При вступі до професійного навчально-виховного чи вищого навчального закладу ти маєш право на отримання комплекту нового одягу і взуття на суму __ гривень.
  - Ти повинен отримати грошову допомогу на суму__гривень.
  - Ти маєш пільги при вступі до навчального закладу, тобто приймаєшся поза конкурсом.
    - У ПТНЗ чи ВНЗ ти перебуваєш на повному державному утриманні і на період навчання забезпечений безплатним харчуванням, одягом, взуттям і м'яким інвентарем.
      - Ти маєш право на матеріальну допомогу за рахунок стипендіального фонду.
        - В інституті тобі видається безплатний проїзний квиток.
        - У період канікул тобі мають виплачуватися добові за час перебування в дорозі (туди і назад) та вартість проїзду залізничним, водним, міжміським автомобільним транспортом.
        - При влаштуванні на роботу тобі видається одяг, взуття, м'який інвентар і обладнання на суму__гривень, а також грошова допомога на початкові витрати на суму__гривень.
          - Ти маєш право на позачергове забезпечення житлом.
          - Основний документ, яким ти повинен керуватися, – Постанова

Кабінету Міністрів України від 5 квітня 1994 року № 226 “Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків”.

ДЕБАТИ

“Суперечка експертів”, 20 хв

Тему дебатів можна сформулювати так: “Працевлаштування за кордоном: за і проти”.

Варіант 1. Клас/група ділиться на 2 частини. Кожній з малих груп дається завдання виробити аргументи якоїсь із двох позицій, заявлених у темі дебатів. Наприклад, якщо це “Працевлаштування за кордоном: за і проти”, одній з малих груп потрібно висловитись “за”, іншій “проти” і представити свої аргументи. Групи працюють над виробленням власної позиції (10 хв.), після чого по черзі представляють результати іншим учням (5 хв.). Тільки після того як група висловила всі свої думки на користь тієї чи іншої точки зору, члени іншої групи мають право ставити свої запитання та намагатися переконати в протилежному (10 хв.).

Варіант 2 (для активних класів). Учитель заздалегідь готує твердження щодо працевлаштування, навчання або іншої мети поїздки за кордон (див. варіант 1, можливі аргументи). Уже перебуваючи в класі, він ділить приміщення навпіл за допомогою крейди, білого скотчу або мотузки. Далі він повідомляє класові/групі про те, що зараз буде читати твердження, з якими вони можуть погоджуватися чи не погоджуватися – утримуватися, за правилами, не можна. Згідно із своїм переконанням, учні можуть ставати по той чи інший бік лінії поділу: по один бік, якщо відповідь – так, по інший – ні (місцезнаходження сторін відносно стрічки вказує вчитель). Коли учні розділилися, вчитель запрошує когось пояснити свою позицію. Інша сторона має переконати у протилежному.

Можливі варіанти:

Працевлаштування за кордоном

За:

- висока заробітна плата,
- високий рівень життя,
- повага до прав людини,
- вивчення культури та мови,
- можливість подивитися світ.

Проти:

- небезпека захворіти за кордоном,
- порушення умов контракту – невідомо до кого звернутись,
- зневажливе ставлення до робітників-мігрантів,
- незнання мови і культури країни,
- важка праця.

ШЛЯХИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ

“Мозковий штурм”, 10 хв

Давайте з’ясуємо, які є можливі шляхи працевлаштування в Україні.

Можливі варіанти: оголошення в пресі, інтернет-оголошення, державна служба зайнятості, агенції з працевлаштування, друзі та знайомі.

АЛГОРИТМ ПОШУКУ РОБОТИ

1. Робота в групах, 15 хв

Учасники виробляють алгоритм пошуку роботи та працевлаштування. Потім презентують результати.

Можливі варіанти:

Визначити шлях пошуку роботи.

Відбір пропозицій.

Складання та відправлення резюме.

Знайомство та співбесіда з роботодавцем.

Заява з проханням прийняти на роботу.

Укладання трудового договору.

Випробування.

Робота.

2. Самостійна робота, 15 хв

Розташуйте у вірній послідовності такі твердження:

- я пишу резюме;
- я шукаю роботу;
- я отримую заробітну плату;
- я складаю резюме;
- я отримую професійну освіту;
- я проходжу співбесіду;
- я звільняюся з роботи;
- я дізнаюся про свої права в трудових відносинах;
- я дізнаюся про умови праці;
- я визначаюся, ким я хочу працювати;
- я пишу заяву про прийняття на роботу.

ОГОЛОШЕННЯ ПРО ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ

1. Робота в групах, 20 хв

Учасники об’єднуються в малі групи, кожній групі видається набір газетних оголошень.

Протягом 3–5 хв учасники мають можливість переглянути їх та відповісти на такі запитання:

- На що ви звертали увагу під час читання оголошення?

- Які рекламні оголошення викликали у вас найбільшу підозру? Чому?
- За якими рекламними оголошеннями ви поїхали б за кордон? Чому?

Перед виконанням цієї вправи, можна поставити запитання:

- Чому люди довіряють оголошенням?
- Як можна характеризувати людину, яка найбільше ризикує потрапити до тенет торгівців людьми?

Наступні 5–7 хв. учасники презентують результати обговорення в групах та аналізують ситуацію в цілому:

- Які найбільш поширені шляхи виїзду за кордон для українських громадян? (Підсумувати ще раз можливі шляхи потрапляння до тенет торгівців.)

2. Рольова гра, 20 хв

Учасники діляться на групи по 2–3 особи. Кожна група має представити невеличку сценку “звертання за оголошенням” Один або двоє з членів групи мають бути стороною, яка пропонує роботу, інші члени групи – це ті, хто звертається за оголошенням. Час на підготовку – 7–10 хв. Після представлення сценок можливі запитання та обмін враженнями.

Сценки можуть також бути представлені пантомімою – тоді виникне простір для запитань та подальшої дискусії.

3. Самостійна робота, 15 хв

Учасники узагальнюють спостереження стосовно рекомендацій щодо пошуку роботи через оголошення.

Поради для пошуку роботи через оголошення:

- *Не довіряйте оголошенням, що обіцяють “золоті гори”.*
- *Не погоджуйтесь на неоплачуваний випробувальний термін.*
- *Не давайте завдатку за очікуване місце роботи.*
- *Тримайте оригінали документів при собі.*
- *Читайте (уважно!) договори чи контракти, які ви підписуєте.*
- *Не соромтеся ставити запитання, що вас найбільше цікавлять.*
- *Згоду працювати на будь-якій посаді оформляйте документально.*

Переглядаючи оголошення, відхиляйте:

- *ті, що пропонують надто високий зарібок;*
- *ті, що обіцяють великі перспективи дівчатам та жінкам;*
- *ті, що пропонують “серйозну роботу для серйозних людей”.*

ДІЯЛЬНІСТЬ СЛУЖБИ ЗАЙНЯТОСТІ

Робота в групі, 25 хв

Створити рекламний буклет.

Державна служба зайнятості є службою соціального захисту населення, основне завдання якої – реалізація державної політики зайнятості в країні,

професійна орієнтація, підготовка і перепідготовка, працевлаштування та соціальна підтримка тимчасово непрацюючих громадян.

Реєстрація та облік громадян, які звертаються за сприянням у працевлаштуванні до державної служби зайнятості здійснюється за місцем постійного проживання (постійної або тимчасової реєстрації) за умови пред'явлення паспорта і трудової книжки, а в разі потреби – військового квитка, документа про освіту або документів, які їх замінюють, а іноземних громадян, які постійно проживають в Україні, – тільки за наявності постійної реєстрації.

З питань пошуку роботи до державної служби зайнятості можуть звертатись не лише громадяни, які втратили роботу, але і ті які працюють, але бажають змінити місце роботи чи знайти роботу у вільний від основної роботи час.

Матеріальне забезпечення на випадок безробіття надається державною службою зайнятості тільки тим громадянам, які зареєстровані в ній як безробітні, тому в разі відсутності підходящої роботи державною службою зайнятості приймається, на підставі особистих заяв громадян, рішення про надання громадянам статусу безробітних з восьмого дня після реєстрації у центрі зайнятості як таких, що шукають роботу.

Безробітними згідно з Законом України „Про зайнятість населення” визнаються працездатні громадяни працездатного віку, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів і зареєстровані у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, готів та здатні приступити до підходящої роботи.

Усі послуги, пов'язані з забезпеченням зайнятості населення, надаються державною службою зайнятості безкоштовно.

Призначена допомога по безробіттю виплачується два рази на місяць, а за згодою безробітного – один раз на місяць у порядку, встановленому установами банків.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАЦІ НЕПОВНОЛІТНІХ

1. Вступне слово, 5 хв. Матеріальна підтримка при працевлаштуванні

Дітям-сиротам і дітям, які залишилися без піклування батьків, навчалися або виховувалися в навчально-виховних та вищих навчальних закладах і перебували на повному державному утриманні, при їх працевлаштуванні видається одяг, взуття, м'який інвентар і обладнання на суму не менш як 19,4 неоподаткованого мінімуму доходів громадян, а також грошова допомога на початкові витрати - не менш як 1,6 неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

Зверни увагу!

Такі поняття, як “мінімальна зарплата”, “неоподатковуваний мінімум доходів громадян” тощо, визначаються законодавчими документами і

часто змінюються. Якщо ти хочеш узнати їх розміри на час звертання за матеріальною допомогою, запитай про це у будь-якого бухгалтера. Також ти можеш звернутися до бібліотеки і в газеті “Урядовий кур’єр” знайти постанови про грошові розміри цих понять.

2. Робота в групах, 20 хв

Скласти розрізані речення.

Речення можна вибрати з тексту.

Законодавство України встановлює обмеження у прийнятті на роботу неповнолітніх: дозволяється укладати трудовий договір з особами, які досягли 16-річного віку. За письмовою згодою одного з батьків на роботу можуть прийматися особи з 15 років, а у вільний від навчання час – із 14 років.

Неповнолітні, які працевлаштовуються, мають пройти медичний огляд. Законодавство про працю враховує, що неповнолітні не можуть працювати нарівні з дорослими. Тому для неповнолітніх установлюються легші умови праці. Заборонено допускати неповнолітніх, яким іще не виповнилося 15 років, до тривалої роботи з підіймання й переміщення вантажів. Тривалою вважається робота, якщо протягом години неповнолітній підіймає вантаж більше двох раз. Сумарна робота неповнолітнього з вантажами не повинна перевищувати третини робочого дня або робочої зміни.

Оскільки фізичний розвиток неповнолітніх іще не завершився, закон дозволяє працювати меншу тривалість часу, ніж для дорослих. Робочий час, тобто час, протягом якого працівник виконує свої трудові обов’язки, обчислюється годинами на тиждень. Його максимальна тривалість – 40 годин на тиждень, а для неповнолітніх робочий час скорочено: працівники 15–16 років працюють 24 години на тиждень, а 16–18 років – 36 годин.

Неповнолітнім також установлено пільги в заробітній платі. Заробітна плата працівникам молодше 18 років за скороченої тривалості щоденної роботи виплачується в такому ж розмірі, як працівникам відповідних категорій за повної тривалості щоденної роботи.

Оплата праці учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх навчальних закладів, які працюють у вільний від навчання час, проводиться порційно відпрацьованому часу або залежно від виробітку. Підприємства можуть установлювати учням доплати до заробітної плати.

Крім того, законодавством заборонено залучати неповнолітніх до роботи вночі, а також до роботи у святкові дні й понаднормово (понад установленний робочий час).

Неповнолітні також користуються пільгами стосовно відпусток. Законом України «Про відпустки» встановлено, що працівникам молодше 18 років відпустка надається тривалістю 31 календарний день у зручний для них час за письмовою заявою.

За перший рік роботи працівники мають право на відпустку повної тривалості через шість місяців неперервної роботи на даному підприємстві. Що ж до неповнолітніх, то закон надає їм право на відпустку і до того, як мине шість місяців неперервної роботи.

Для неповнолітніх встановлено особливий порядок звільнення. Звільнення працівників молодше 18 років з ініціативи власника або уповноваженого ним органу допускається, крім додержання загального порядку звільнення, тільки за згодою районної (міської) комісії в справах неповнолітніх.

Кодексом Законів про працю України передбачено, що при укладанні трудового договору може бути обумовлене випробування з метою перевірки відповідності працівника роботі, яка йому доручається. Й хоча неповнолітнім випробування не встановлюється, однак корисно знати, що термін випробування не може перевищувати трьох місяців, а в окремих випадках за згодою з комітетом профспілки – шести місяців.

РЕЗЮМЕ

1. Вступне слово 5 хв

Поради для написання резюме:

- Резюме можна надіслати факсом, звичайною або електронною поштою, подати особисто.

- Вказати: трудовий досвід – посади, на яких працювали в минулому із зазначенням місця і часу роботи, починаючи з останніх; службову, домашню адресу, телефони; інформацію про освіту (навчальні заклади, які ви закінчили, та фах, який отримали); професійні досягнення (наукові публікації, премії, перемоги в конкурсах та олімпіадах тощо); наявність професійних навичок і досвіду роботи в цій галузі; знання мов; інші навички (володіння комп'ютером, наявність прав водія тощо); посаду, на яку ви претендуєте.

- Уникайте займенника “я”.

- Пишіть стисло, точно, конкретно.

- Обсяг – не більше однієї друкованої сторінки.

Схема резюме:

Прізвище, ім'я, по батькові

Дата народження

Місце народження

Сімейний статус

Контакти (адреса, телефон, ел. пошта)

Освіта

Досвід роботи

Відзнаки

Уміння та навички.

2. Самостійна робота, 20 хв

Написати своє резюме.

СПІВБЕСІДА

1. Мозковий штурм, 10 хв

Поради для проходження співбесіди з роботодавцем:

- Не запізнюйтесь на співбесіду.
- Зверніть увагу на свій одяг – він має відповідати стилю установи, до того ж не повинен бути надто екстравагантним.

На співбесіді:

- відповідаючи, не поспішайте, думайте над відповіддю;
- намагайтеся показати свої можливості, але не вихваляйтесь;
- не слід починати розмову із заробітної платні (її розмір, якщо ви з роботодавцем зацікавите одне одного, з'ясуєте наприкінці бесіди);
- будьте спостережливі та уважно слухайте, ставте конкретні запитання;
- не критикуйте своїх колишніх керівників і колег;
- поводьтеся ввічливо з кожним, кого зустрінете і з ким спілкуватиметесь у фірмі;
- візьміть із собою на співбесіду паспорт, дипломи і сертифікати – те, що характеризує вас позитивно, рекомендаційний лист – письмовий відгук тих, хто був задоволений вашою роботою.

2. Рольова гра, 30 хв

Скласти діалог співбесіди роботодавця та людини, яка влаштовується на роботу.

Підбиття підсумків, 10 хв

Заключна вправа «Валіза»

Намалюйте на аркуші для фліп-чарту валізу і попросіть усіх присутніх по черзі сказати, що б вони хотіли взяти з собою в дорогу з тих знань (можливо, і відчуттів), які вони набули на тренінгу.

4.6. Дорошок Т.О. Рольова гра «Як влаштуватися на роботу»

Для кращого розуміння проблем і потреб потерпілих від торгівлі людьми, пошуку етичних рішень та формування вмій та навичок самостійно долати труднощі доцільно запропонувати соціальним працівникам і потерпілим від торгівлі людьми рольову гру „Як влаштуватися на роботу”. Наведемо її зміст.

Час проведення: 2 год.

Необхідні матеріали: маркери, папір А4, фліп-чарт

План

1. Вступне слово тренера, пояснення (5 хв)

2. Розподіл ролей (5 хв)
3. Проведення гри (1 год. 10 хв)
4. Обговорення (30 хв)
5. Аналіз та висновки (10 хв)

Вступне слово тренера

Сьогодні ми з вами будемо грати в гру, яка називається “Як влаштуватись на роботу”. Це досить типова життєва ситуація, з якою майже всі ми стикались. Складність сьогоденної гри полягає в тому, що на роботу буде влаштовуватись людина, потерпіла від торгівлі людьми (у неї немає паспорта, ідентифікаційного коду, фотографій, медичної книжки, трудової книжки). Мета нашої гри краще зрозуміти проблеми та потреби людей, потерпілих від торгівлі людьми, а також навчитися самостійно приймати рішення.

У нашій грі є такі ролі:

1. Особа, потерпіла від торгівлі людьми
2. Соціальний працівник
3. Представник служби зайнятості
4. Працедавець
5. Представник паспортного столу
6. Працівник фотоательє
7. Працівник поліклініки
8. Директор соціальної служби
9. Представник податкової служби
10. Представник ощадного банку
11. Спостерігачі (2–5 осіб).

Будь-ласка, зробіть вибір, хто ким хоче бути. Зараз я роздам вам аркушки з ролями, і ви зможете протягом 5 хвилин ознайомитись, що потрібно буде робити кожному учаснику. Після цього ви зможете поставити мені запитання.

Коли всі робочі моменти з'ясовані, тренер дає команду почати гру.

Роль № 1: особа, потерпіла від торгівлі людьми

Особа (X), що потерпіла від торгівлі людьми, пройшла курс реабілітації і хоче влаштуватися на роботу. Вона консультується з цього приводу з соціальним працівником, який здійснює соціальний супровід (за бажанням клієнта), і соціальний працівник радить стати на облік до центру зайнятості. У X немає паспорта, ідентифікаційного коду, фотографій, медичної книжки, трудової книжки. У X є реєстрація за місцем проживання, диплом про освіту. X хоче працювати помічником повара.

X проходить співбесіду і збирає документи для зарахування на роботу.

Роль № 2: соціальний працівник

Соціальний працівник є державним службовцем. Він здійснює соціальний супровід (за бажанням клієнта) до різних установ. Звертає увагу на настрій,

самопочуття та бажання клієнта. Допомогає клієнту дізнатися певну інформацію, прийняти вірне рішення, вирішити фінансові питання (оплата фотографій, штрафів тощо – це можуть бути кошти потерпілої людини, кошти з проекту соціальної служби т.ін.).

Роль № 3:представник служби зайнятості

Представник центру зайнятості інформує особу Х про наявність пропозицій щодо робочих місць, надає контакти працедавця.

Для постановки на облік у центр зайнятості необхідні такі документи:

1. Паспорт
2. Трудова книжка
3. Диплом
4. Ідентифікаційний код

Роль № 4: працедавець

Працедавець проводить бесіду з особою Х. Запитання в співбесіді: освіта, стаж роботи, особисті якості, чому саме ця робота і т.ін.

Особа Х проходить співбесіду, працедавець повідомляє, щоб вона потелефонувала через 2 дні, дізналась результати співбесіди.

Після цього особі Х повідомляється, що вона прийнята на роботу і їй необхідно через 7 днів подати такі документи:

1. Паспорт
2. Трудова книжка
3. Медична книжка
4. Фотографії (2 шт.)
5. Документ про освіту
6. Ідентифікаційний код
7. Реєстрація за місцем проживання.

Роль № 5: представник паспортного столу

Представник паспортного столу інформує особу Х, що для отримання паспорта необхідно написати заяву про втрату паспорту, заплатити штраф у сумі 60 грн. до ощадного банку, надати 2 фотокартки. Представник паспортного столу має видати довідку про втрату паспорта. Паспорт можна отримати через 7 днів.

Режим роботи паспортного столу:

Понеділок 10.00 – 13.00

Середа 14.00 – 16.00

П'ятниця 10.00 – 13.00

Роль № 6:працівник фотоательє

Представник фотоательє робить фотографії, інформує особу Х, що фотоательє працює понеділок – п'ятниця з 9.00 до 18.00, вартість 4 фотографій – 10 грн.(звичайне фото), 20 грн. (термінове фото).

Роль № 7: працівник поліклініки

Для отримання особою Х (необхідний паспорт) медичної книжки дільничний терапевт дає направлення на аналізи і проходження спеціалістів, після чого результати заносяться в медичну книжку і завідуючий поліклінікою ставить підпис і печатку. Для гри можна прийняти, що людина просто приходить на прийом до терапевта і отримує медичну книжку.

Роль № 8: директор соціальної служби

Директор соціальної служби є державним службовцем. Він контролює роботу соціального працівника, допомагає йому у вирішенні питань, що стосуються соціального супроводу особи Х.

Роль № 9: представник податкової служби

Представник податкової служби інформує особу Х, що податкова служба працює понеділок – п'ятниця з 9.00 до 18.00. Для отримання ідентифікаційного коду необхідно подати паспорт і заповнити заяву. Результат можна отримати через 2–3 дні.

Роль № 10: представник ощадного банку

Представник ощадного банку приймає платежі на оплату фотографій, штрафів тощо. Ощадний банк працює кожного дня, крім неділі, з 9.00 до 19.00, перерва з 13.00 до 14.00.

Роль № 11: спостерігачі

Спостерігачі – це учасники, які відстежують хід гри, відмічають, що сподобалось, що можна було змінити, фіксують інформацію на папері, не втручаються в хід гри.

Приблизний план розвитку гри:

1. Особа Х пройшла курс реабілітації і приймає рішення влаштуватись на роботу. З цим питанням вона звертається до соціального працівника.
2. Соціальний працівник радить стати на облік до центру зайнятості.
3. Особа Х починає збирати документи, соціальний працівник допомагає в цьому.
4. Перше, що необхідно зробити, це звернутися до паспортного столу, написати заяву про видачу нового паспорта, сплатити штраф, надати фотокартки.
5. Після отримання паспорта отримати ідентифікаційний код у податковій.
6. Подати документи для постановки на облік до центру зайнятості.
7. Після співбесіди з працедавцем оформити медичну книжку, подати всі необхідні документи за новим місцем роботи.

Наприкінці гри необхідно, щоб кожний учасник психологічно звільнився від тієї ролі, яку виконував (наприклад, “Я не працівник ощадного банку, а ...”).

Після закінчення гри всі учасники сідають у коло. Першим ділиться враженнями, відчуттями особа Х, потім соціальний працівник, усі інші учасники гри. Останніми говорять про свої враження спостерігачі. Під час обговорення важливо почути думку кожного. Питання, які обговорюються: що відчували, чи почувалися зручно, що було важко, що було легко.

Тренер аналізує почуту інформацію, порівнює ігрову ситуацію з тим, як це може відбуватися в реальному житті, в яких ситуаціях необхідно підтримувати клієнта, допомагати йому, а в яких давати можливість самостійно прийняти рішення.

4.7. Удалова О.А. Навчальна програма «Соціально-педагогічні основи запобігання торгівлі людьми і експлуатації дітей»

Навчальна програма²⁷ містить пояснювальну записку, тематичний план, рекомендовану літературу, плани семінарських занять, завдання і запитання для самоконтролю, перелік питань, які виносяться на залік.

Пояснювальна записка

Україна стикається з грубими порушеннями прав людини, насильством та торгівлею людьми. Суспільна загроза цих явищ полягає в посяганні на права людини, які задекларовані в міжнародних і національних документах: невід'ємне право на життя (ст. 27 Конституції України), право на повагу до гідності (ст. 28 Конституції України), на свободу та особисту недоторканність (ст. 29 Конституції України), на свободу пересування та вільний вибір місця проживання (ст. 33 Конституції України) та ін.

Організація Об'єднаних Націй прийняла низку актів – декларацій, конвенцій та інших документів, які після ратифікації їх державами допомагають долати різні види дискримінації та насильства щодо особистості. Це передусім Загальна декларація прав людини (ООН, 1948 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (ООН, 1966 р.), Декларація соціального розвитку (ООН, 1986 р.), Конвенція про права дитини (ООН, 1989 р.) тощо.

Торгівля людьми, незважаючи на зусилля державних органів, міжнародних та неурядових організацій, залишається однією з найгостріших проблем в Україні.

Україна як демократична держава взяла на себе зобов'язання щодо дотримання міжнародного права в частині захисту прав людини – запобігання торгівлі людьми.

Система освіти має великі можливості щодо попередження торгівлі людьми. Педагогічний процес значною мірою зумовлюється змістом освітніх

---

²⁷ Автор програми – О.А. Удалова, старший науковий співробітник Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, кандидат педагогічних наук.

предметів, який сприяє оволодінню знаннями про людину та суспільство, про права людини. Особлива роль тут належить предметам соціально-гуманітарного циклу: історії, географії, правознавству, суспільствознавству, літературі (українській та світовій), філософії, соціології, політології тощо.

Головні завдання навчально-виховних заходів із запобігання торгівлі людьми – підвищити загальний рівень правової свідомості дітей та молоді, рівень обізнаності з проблем порушення прав людини, навчити моделям безпечної поведінки, виховати повагу до прав та основних свобод людини, толерантне ставлення до потерпілих від насильства.

Управління педагогічним процесом здійснює вчитель, який повинен спроектувати навчально-виховну роботу, організувати співробітництво сім'ї і навчального закладу, оперативного контролювати хід процесу і вносити відповідні корективи, аналізувати досягнуті результати та виявляти недоліки, оперуючи визначеннями, засобами і формами педагогічного процесу.

Україна, інтегруючись у європейську спільноту, затвердила цілий ряд національних програм з проблем гендерної рівності, захисту прав дитини, запобігання торгівлі людьми. Вагоме місце серед них займає Постанова Кабінету Міністрів України від 7 березня 2007 р. № 410 «Про затвердження Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року», яка передбачає низку важливих заходів освітньо-інформаційного характеру. Цією постановою передбачено розроблення та впровадження у вищих навчальних закладах, обласних інститутах післядипломної педагогічної освіти, у педагогічних вищих навчальних закладах спецкурсу з питань запобігання торгівлі людьми.

Запропонована програма спрямована насамперед на те, щоб мінімізувати розрив між існуючими та необхідними знаннями студентів, педагогів у сфері правового захисту дітей від експлуатації і торгівлі людьми та умінням використовувати ці знання на практиці.

Реалізація стратегічних цілей та визначення системи педагогічних заходів у виховній роботі щодо запобігання торгівлі людьми повинна базуватися на вирішенні таких основних завдань:

- єдність спеціалізації (правового, організаційного, планового, інформаційного, методичного забезпечення), створення єдиної системи роботи правоохоронних органів та неурядових організацій, закладів освіти щодо протидії порушенням прав людини;
- комплексність, що передбачає поєднання різних засобів впливу на особистість, умови її життя і виховання;
- плановість, програмно-цільовий підхід до організації діяльності з попередження торгівлі людьми, насильства, експлуатації тощо;
- багатоступеневість заходів загального і соціального попередження експлуатації і торгівлі людьми серед учнівської та студентської молоді;
- диференціація та індивідуалізація заходів щодо виховання конкретної особи з урахуванням її вікових та психологічних особливостей, причин та умов порушення її поведінки;

- єдність заходів педагогічного впливу та соціальної допомоги;
- єдність колективних, групових та індивідуальних заходів;
- конкретність і реальність профілактичних дій щодо порушення прав людини.

Орієнтованою програмою передбачено найактуальніші теми і проблеми, які дозволять сформувати в педагогів знання, навички щодо запобігання торгівлі людьми – насамперед, такі:

- права людини в міжнародному та національному законодавствах;
- міжнародне та національне законодавство щодо захисту прав дітей;
- міжнародне та національне законодавство щодо протидії торгівлі людьми та пов'язаним з нею злочинам;
- міжнародне та національне законодавство щодо протидії торгівлі дітьми, комерційній сексуальній експлуатації дітей та використанню найгірших форм дитячої праці;
- порядок усиновлення українських дітей іноземними громадянами;
- нормативно-правове забезпечення роботи з надання допомоги дітям, потерпілим від торгівлі людьми;
- право повнолітніх на працю – гарантія міжнародних та національних документів;
- дитяча праця – основні законодавчі акти;
- суб'єкти діяльності щодо протидії торгівлі людьми в Україні;
- виконання положень Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року;
- гендерна політика;
- основні етапи системи надання допомоги дітям, потерпілим від торгівлі людьми в Україні;
- повноваження служб у справах дітей у протидії торгівлі людьми;
- порядок звернення із заявами про злочин до правоохоронних органів;
- роль неурядових організацій в Україні у здійсненні роботи щодо протидії торгівлі людьми;
- основні напрями, форми і методи навчально-виховної роботи з учнями та студентами;
- планування виховної роботи і соціальної профілактики торгівлі людьми;
- організація просвітницької роботи з батьківською громадськістю.

Цей спецкурс може бути доповненням до циклу гуманітарних та соціально-економічних дисциплін.

Науково-методичні матеріали рекомендується використовувати в процесі підготовки студентів педагогічних ВНЗ, в системі підвищення кваліфікації викладачів, класних керівників, майстрів виробничого навчання, практичних психологів, соціальних працівників, при проведенні навчально-виховної

роботи з учнівською та студентською молоддю, а також при підготовці молоді до сімейного життя.

Запропонована навчальна програма згрупована у трьох модулях.

На вивчення курсу відводиться 54 години (з них: лекційних – 8, семінарських – 12, самостійної роботи – 24, консультацій – 10).

Зміст навчальної програми

Модуль 1

Тема 1. Торгівля людьми: історичний огляд та проблеми визначення

Основні підходи до визначення поняття торгівлі людьми. Визначення феномену «торгівля людьми».

Причини виникнення торгівлі людьми у світі і в Україні.

Співвідношення феноменів торгівлі людьми та торгівлі жінками, дітьми.

Характеристика потенційної групи ризику.

Тема 2. Торгівля людьми – порушення прав людини

Конституційні принципи правового статусу громадян України. Загальні уявлення про права людини і про історію боротьби за їх визнання та юридичне закріплення. Ситуація в Україні щодо торгівлі людьми та експлуатації дітей. Сучасні міжнародні правові стандарти в галузі прав людини. Міжнародне та національне законодавство щодо протидії торгівлі людьми та злочинам, які пов'язані з нею.

Тема 3. Трудова еміграція з України в контексті загальноосвітніх міграційних процесів

Основні причини трудової міграції. Аналіз статистичних даних щодо громадян України, що виїжджають за кордон. Шляхи влаштування українських громадян на роботу за кордоном. Працевлаштування громадян в Україні. Соціально-економічні наслідки трудової еміграції для України. Вплив міграційних процесів на стан демографічної ситуації в Україні. Правовий статус українських трудових мігрантів та стан дотримання їх прав.

Модуль 2

Тема 4. Правові аспекти заборони торгівлі людьми та експлуатації дітей

Загальна характеристика українського законодавства та окремі види злочинів (торгівля людьми, експлуатація дітей). Інтерпол та його діяльність у боротьбі з торгівлею людьми. Огляд законодавчої системи з питань торгівлі людьми та експлуатації дітей у деяких зарубіжних державах. Кримінальна

відповідальність за торгівлю людьми в Україні. Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей. Порушення прав дітей: експлуатація і торгівля

Тема 5. Діяльність неурядових та міжнародних організацій щодо запобігання торгівлі людьми

Роль неурядових організацій у здійсненні роботи щодо протидії торгівлі людьми. Неурядові та міжнародні організації в Україні та їх діяльність щодо запобігання торгівлі людьми. Діяльність неурядових організацій за кордоном – суттєва допомога потерпілим від торгівлі людьми. Напрями роботи неурядових організацій щодо превентивно-освітньої кампанії з питань запобігання торгівлі людьми

Модуль 3

Тема 6. Запобігання торгівлі людьми: процес та методи соціально-педагогічної роботи

Уявлення про процес соціально-педагогічної роботи щодо запобігання торгівлі людьми.

Технологія реалізації діагностичного прогностичного напрямку соціально-педагогічної роботи. Форми і методи соціально-профілактичної роботи. Технологія реалізації корекційно-реабілітаційної діяльності з потерпілими від торгівлі людьми. Форми і методи просвітницької діяльності у системі навчально-виховної роботи в навчальному закладі. Напрями і зміст методичної роботи з проблем запобігання торгівлі людьми і експлуатації дітей.

Тема 7. Сім'я як об'єкт соціально-педагогічної діяльності

Права та обов'язки дитини в сім'ї. Роль сім'ї у соціалізації особистості. Особливості соціалізації дитини в різних типах сімей. Причини і теорії виникнення торгівлі дітьми. Діти – жертви торгівлі та експлуатації. Злочини проти життя, здоров'я і гідності дитини. Провідні завдання родинного виховання. Безпечна поведінка дітей, правила поведінки в Інтернеті.

ТЕМАТИКА І ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ТА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Міжнародне законодавство і державна політика у сфері охорони прав людини

План

1. Міжнародні законодавчі акти у сфері захисту прав людини.
2. Основні напрями діяльності ООН. Документи ООН з прав людини.
3. Законодавчі акти у сфері захисту прав дитини в Україні.
4. Соціальна політика України щодо запобігання торгівлі людьми.
5. Державний нагляд за дотриманням законодавства про працю в період виробничої практики учнів.

6. Трудова міграція: причини і наслідки.
7. Права, обов'язки та можливості громадян України за кордоном.
Практичні аспекти захисту громадянами України своїх прав і законних інтересів (практичні заняття):
  - а) порядок звернення по захист до органів державної виконавчої влади та прокуратури;
  - б) порядок звернення по судовий захист, адвокатський захист;
  - в) механізм подання заяв та скарг до міжнародних та державних установ;
  - г) захист прав українських трудових мігрантів за кордоном.

Література: 5, 8, 12, 13, 17, 19, 22,28, 33 ,34, 35, 36, 42, 43, 44, 50.

Тема 2. Порушення прав дітей: експлуатація та торгівля

План

1. Основні права дитини, проголошені в міжнародних та національних документах.
2. Торгівля дітьми – грубе порушення прав дитини.
3. Причини поширення торгівлі дітьми в Україні.
4. Комерційна сексуальна експлуатація дітей: ситуація в Україні та шляхи запобігання.
5. Використання найгірших форм дитячої праці: актуальність для України, шляхи протидії.
6. Діяльність держави щодо протидії торгівлі дітьми.
7. Діяльність неурядових організацій у напрямі протидії торгівлі дітьми.
8. Шляхи запобігання торгівлі дітьми.
9. Основні правила безпечної поведінки дитини.
10. Інформаційні засоби зв'язку (Інтернет, мобільні телефони) і правила безпеки щодо їх використання.

Література: 4, 5, 6, 10 ,12, 14, 17, 25, 29, 30, 31, 43, 46, 49, 54, 58.

Тема 3. Шляхи запобігання торгівлі українськими громадянами: науково-методична конференція

Мета: систематизація, розширення, поглиблення та актуалізація знань педагогів.

Навчально-виховне призначення підсумкового заняття полягає в тому, щоб закріпити вміння захищати свої права й інтереси через систему законодавчої, виконавчої та судової влади. У процесі заходу – ознайомити педагогічних працівників з розробками уроків для учнів (доповнення до програми).

Оформлення: передбачає виставку спеціальної літератури, кращих рефератів, доповідей та ін.

План

1. Закон як інструмент забезпечення основних прав людини (доповідь).
2. Рабство та його сучасні прояви (доповідь).
3. Торгівля людьми як злочин проти людини (доповідь).
4. Дитяча праця в сучасному світі та в Україні (доповідь).
5. Форми та методи роботи педагогів щодо профілактики торгівлі людьми і експлуатації дітей (доповідь).

Питання для обговорення:

1. Які міжнародні документи проголошують права людини?
2. Які види прав Ви знаєте?
3. У чому їх суть? Які основні права людини гарантує Конституція України?
4. Яку роль посідають ратифіковані міжнародні договори у системі національного законодавства?
5. Які міжнародні документи спрямовані на протидію торгівлі людьми?
6. Які є основні напрями протидії торгівлі людьми та пов'язаним з нею негативним явищам?
7. Що таке рабство і коли вперше з'явилося поняття «біле рабство»?
8. Що таке торгівля людьми (відповідно до визначення Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї)?
9. Як виглядає схема скоєння злочину торгівлі людьми?
10. Порівняйте визначення ст. 149 ККУ та відповідної статті Протоколу. У чому різниця?
11. Яке покарання передбачено ст. 149 ККУ за скоєння злочину торгівлі людьми?
12. Які ще національні документи спрямовані на протидію торгівлі людьми?
13. Чому необхідно виділяти дітей в окрему категорію?
14. Які основні міжнародні документи спрямовані на охорону прав дітей?
15. Які права дитини проголошує Конвенція ООН про права дитини?
16. Які законодавчі акти України покликані охороняти права дитини?
17. Що проголошує ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства»?
18. Які міжнародні документи спрямовані на протидію експлуатації дітей?
19. Що таке торгівля дітьми?
20. У якій статті КК України особливу увагу приділено боротьбі з торгівлею дітьми?
21. Що таке жорстоке поводження з дітьми?

22. Які міжнародні документи регламентують право людини на працю?
23. Які гарантії права на працю проголошує Конституція України?
24. Які особливості роботи неповнолітніх установлює законодавство України?

Додаткові ресурси: перегляд відеоматеріалу з проблем протидії торгівлі людьми.

Підсумковий захід може відбуватися у формі конференції, семінару, усного журналу, кінолекторію та ін.

Література: 2 ,3, 7, 9, 13, 17, 18, 21, 24, 25, 26, 27, 30, 35, 45, 47, 50, 66.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ:

I. Міжнародні основні документи, які декларують необхідність дотримання та захисту прав людини, у тому числі дітей:

- Загальна декларація прав людини (1948 р.);
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.)(ст.10);
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.)(ст. 23 і 24).

1. *Документи, які окремо наголошують на захисті прав дитини:*

- Женевська декларація прав дитини (1924 р.);
- Декларація прав дитини (1959 р.);
- Конвенція про права дитини (1989 р.) (ст. 1–41).

2. *Документи, спрямовані на боротьбу з торгівлею людьми*

- Конвенція ООН про боротьбу з торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами (1949 р.);
- Декларація «Про ліквідацію насильства щодо жінок» (Генеральна Асамблея ООН, 1993 р.);
- Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW, Нью-Йорк, 1979 р.);
- Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000 р.);
- Додатковий протокол до Конвенції ООН про боротьбу з транснаціональною організованою злочинністю Про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, та покарання за неї (2000 р.);
- Рекомендації Ради Європи.

3. *Документи, спрямовані на боротьбу з різними формами експлуатації та торгівлі дітьми*

- Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи «Про сексуальну експлуатацію, порнографію, проституцію, а також торгівлю людьми та підлітками»;
- Факультативний Протокол до Конвенції ООН про права дитини, що стосується торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (Нью-Йорк, 25 травня 2000 р.);
- Стокгольмська Декларація та План дій проти комерційної сексуальної експлуатації дітей (1996 р., підписана 122 країнами);
- Конвенція про громадянсько-правові аспекти міжнародного викрадення дітей (1980 р.);
- Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міжнародного усиновлення (Гаага, 1993 р.).

4. Конвенції МОП

- Конвенція № 29 «Про примусову і обов'язкову працю» (1930 р.);
- Конвенція № 10 «Про мінімальний вік допуску дітей на роботу у сільському господарстві» (1921 р.);
- Конвенція № 15 «Про мінімальний вік допуску підлітків на роботу як вантажників вугілля або кочегарів на флоті» (1921 р.);
- Конвенція № 16 «Про обов'язковий медичний огляд дітей і підлітків, зайнятих на борту суден» (1921 р.);
- Конвенція № 58 «Про мінімальний вік допуску дітей на працю в морі» (1936 р.);
- Конвенція № 59 «Про мінімальний вік прийому дітей на роботу в промисловості» (1937 р.);
- Конвенція № 77 «Про медичний огляд дітей і підлітків з метою з'ясування їх придатності до праці у промисловості» (1946 р.);
- Конвенція № 90 «Про нічну працю підлітків у промисловості» (1948 р.) (всі вищезгадані конвенції ратифіковані Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 11.08.1956 р.);
- Конвенція № 123 «Про мінімальний вік допуску на підземні роботи у шахтах та рудниках» (1965 р.) (ратифікована Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 04.02.1970 р.);
- Конвенція № 138 «Про мінімальний вік прийому на роботу» (ратифікована Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 04.03.1979 р.);
- Конвенція № 182 «Про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці».

II. Перелік законодавчих та нормативно-правових актів України, спрямованих на охорону дитинства

1. Закони України та документи, прийняті Верховною Радою України:

- Закон України «Про охорону дитинства», ст.10, 32 (від 25.04.2001 р., № 2402-3);
- Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (від 15.11.2001 р., № 2789-ІП);
- Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю в Україні» (від 21.06.2001 р., № 2558-ІП);
- Закон України «Про захист суспільної моралі» (від 20.11.2003 р., № 1296-ІV);
- Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (від 22. 03 2001р., № 2334–111);
- Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» (від 01.06 2000 р.);
- Закон України «Про освіту» (введений у дію Постановою Верховної Ради України від 04.06.1991№ 1144–12 , із змінами та доповненнями);
- Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» (15.12.1992 р., № 2859);
- Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (від 05.02.1993 р., № 2998–ХТТ);
- Закон України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» (від 24.01.1995 р., № 20) із змінами та доповненнями;
- Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» (від 16.07. 1999 р.);
- Закон України «Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції, дитячої порнографії» від 03.03. 2003 р., № 716 – ІV;
- Закон України «Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці № 182 «Про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці» від 05.10. 2000 р., № 2022–ІП;
- Сімейний кодекс України (вступив у силу 1 січня 2004 р.);
- Кримінальний кодекс України (вступив у силу 1 вересня 2001 р.);
- Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (від 13.01.05, № 2342-ІV);
- Закон України «Про внесення змін до статті 177 Сімейного кодексу України і статті 32 Цивільного кодексу України» (від 02.06.2005 р., № 2620–ІV);
- Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про охорону дитинства» (щодо визначення та заборони найгірших форм дитячої праці, від 03.02.2005 р., №2414–1У);
- Закон України «Про внесення змін до статті 5 Закону України «Про охорону дитинства» (в частині регламентації діяльності комп'ютерних клубів, ігрових закладів, від 11.01.2005 р., № 2304–ІV);
- Закон України «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо Центру з усиновлення дітей» (від 16.11.05, № 3097–ІV), на виконання якого

повноваження щодо усиновлення дітей від Центру з усиновлення дітей при МОН передається до урядового органу державного управління з усиновлення та захисту прав дитини, який створюється у складі Мінсім'ямолодьспорту.

2. Укази Президента України

- «Про затвердження Заходів щодо поліпшення становища дітей – сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків» (від 17.10.97, № 1153/97);
- «Про додаткові заходи щодо запобігання зникненню людей, удосконалення взаємодії правоохоронних та інших органів виконавчої влади в їх розшуку» (від 18.01.2001 р., № 20/2001).
- «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей» та «Про проведення у 2006 році Року захисту прав дитини» (від 11.07. 2005 р., № 1068).

3. Постанови Кабінету Міністрів України

- «Про затвердження правил оформлення і видачі паспортів громадянам України для виїзду за кордон та проїзних документів дитини, їх тимчасового отримання та вилучення» (від 31.03.95, № 231);
- «Про подальший розвиток мережі центрів соціальних служб для молоді та підвищення ефективності їх діяльності» (21.01.1998 р., № 63);
- «Про комплексні заходи Кабінету Міністрів України щодо реалізації державної молодіжної політики в Україні» (20.03.1998 р., № 348);
- «Про поліпшення матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» (16.06.1998 р., № 909);
- «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу» (від 26. 04. 2002 р., № 564);
- «Про затвердження Положення про прийомну сім'ю»(від 26. 04. 2002 р.);
- «Про розвиток мережі центрів ресоціалізації наркозалежної молоді «Твоя перемога» (від 13 червня 2002 р.);
- «Про затвердження Порядку стягнення аліментів на дитину (дітей) у разі виїзду одного з батьків для постійного проживання в іноземній державі, з якою не укладено договір про надання правової допомоги» (від 19. 08. 2002 р., № 1203);
- «Про затвердження порядку повернення дітей-іноземців до місць їх постійного проживання» (від 26.09. 2002 р., № 142);
- «Про затвердження Типового положення про центр реабілітації для осіб, які постраждали від торгівлі людьми»(від 27.06.2003 р., № 987);
- «Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей» (від 28. 01. 2004 р., № 87);
- «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті на реалізацію заходів, спрямованих на подолання дитячої бездоглядності та безпритульності»;
- «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошової винагороди батькам-вихователям і прийомним батькам

за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною» (від 06.02.2006 р. № 106);

- «Про Типове положення про соціально-реабілітаційний центр – дитяче містечко»;

- Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на 2006-2016 роки» (від 22.04.2006 р. № 229-р);

- Розпорядження Кабінету Міністрів «Про схвалення Концепції Державної програми подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006 – 2010 роки» (від 07.12.2005 р., № 503-р.);

- «Про затвердження Державної програми подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006-2010 роки» (від 11.05.2006 р., № 623);

- «Про затвердження Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007-2009 роки» (від 20.12.2006 р., № 1767);

- «Про затвердження Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року» (від 07.03. 2007 р., № 410).

Завдання для підсумкового контролю

1. Конституційні гарантії захисту прав і свобод людини в Україні.
2. Конституція України. Аналіз основних положень, що стосуються прав дітей та молоді.
3. Міжнародні механізми забезпечення прав людини.
4. Міжнародна хартія з прав людини, її структура.
5. Загальна декларація прав людини – перший в історії міжнародних відносин акт, в якому проголошено права людини і її основні свободи.
6. Декларація прав дитини. Основні принципи. Зміст та завдання, що випливають з неї.
7. Особливості соціального становлення молоді в Україні.
8. Чинне законодавство стосовно дітей в Україні.
9. Торгівля людьми як проблема порушення прав людини.
10. Сучасне рабство. Торгівля дітьми.
11. Боротьба з торгівлею людьми на національному та міжнародному рівнях.
12. Законодавча база щодо захисту прав людини та запобігання торгівлі людьми.
13. Права людини в міжнародному та національному законодавствах.
14. Міжнародне та національне законодавство щодо протидії торгівлі людьми та пов'язаним з нею злочинам.
15. Трудова міграція і її наслідки.
16. Шляхи легального працевлаштування українських громадян за кордоном.

17. Сімейні традиції деяких країн світу.
18. Статус жінки в суспільстві в деяких країнах світу.
19. Основні права дитини, проголошені в міжнародних та національних документах.
20. Торгівля дітьми – грубе порушення прав дитини.
21. Причини поширення торгівлі дітьми в Україні.
22. Комерційна сексуальна експлуатація дітей: ситуація в Україні та шляхи запобігання.
23. Використання найгірших форм дитячої праці: актуальність для України, шляхи протидії.
24. Діяльність держави в напрямі протидії торгівлі дітьми.
25. Діяльність неурядових організацій у напрямі протидії торгівлі дітьми.
26. Шляхи запобігання торгівлі дітьми.
27. Основні правила безпечної поведінки. Правила безпеки в Інтернеті.
28. Насильство як соціальна проблема.
29. Міжнародні стандарти з питань дитячої праці.
30. Законодавство України та його відповідність конвенціям МОП №№ 138, 182.
31. Концепція національної політики запобігання та ліквідації дитячої праці в Україні.
32. Освітня стратегія щодо викоренення незаконного використання дитячої праці.
33. Освіта як умова профілактики залучення дітей до незаконних форм праці.
34. Програма психотерапевтичної підтримки дітей, що постраждали від насильства.
35. Психологічна реабілітація дітей, що були зайняті в найгірших формах дитячої праці, шляхом активізації креативного потенціалу особистості.
36. Насильство як фактор деструкції особистості підлітка.
37. Гендер, соціальні ролі, гендерний стереотип.
38. Духовна атмосфера і стиль сімейного виховання.
39. Порушення стосунків дитини й дорослого як першоджерело соціальної дезадаптації.
40. Типологія соціально дезадаптованої поведінки дітей з проблемних сімей.
41. Організація просвітницької роботи з батьківською громадськістю.
42. Зміст і форми роботи з неблагополучними сім'ями.
43. Робота з неповними сім'ями.
44. Робота з конфліктними сім'ями.
45. Робота з багатодітною сім'єю.
46. Соціалізація вихованців інтернатних закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.
47. Гендерні ролі в сім'ї. Гендерна дискримінація.
48. Організація дитячої праці в позаурочний та позашкільний час.

49. Негативний вплив незаконних форм праці на здоров'я дітей.
50. Дитячі захворювання, пов'язані з насильством та експлуатацією.
51. Трудові права неповнолітніх.
52. Соціально-педагогічна профілактика насильства над дітьми.
53. Принципи соціально-педагогічної діяльності щодо запобігання насильства над дітьми.
54. Характеристика функцій соціально-педагогічної діяльності щодо запобігання торгівлі людьми.
55. Сім'я як об'єкт соціально-педагогічної діяльності.
56. Соціально-педагогічна діяльність з дітьми, що залишилися без опіки батьків.
57. Технології соціально-педагогічної роботи щодо запобігання порушення прав людини.
58. Соціально-педагогічна діяльність у навчальних закладах.
59. Соціальна вулична робота. Волонтерські дії.
60. Технологія реалізації педагогами діагностичного і прогностичного напряму роботи.
61. Модель професійної педагогічної діяльності щодо запобігання торгівлі людьми.

Рекомендована література

1. Анализ работы «горячих линий» по предотвращению торговли людьми в Украине и возможные пути их развития / Е. Левченко, О. Калашник, И. Шваб и др. – К. : Укр. ин-т соц. исслед., 2004. – 84 с.
2. Безпальча Р. Предотвращение домашнего насилия и торговли людьми / Р. Безпальча. – К. : Winrock International, 2001. – 252 с.
3. Безпальча Р. та ін. Запобігання домашньому насильству і торгівлі жінками: Підручник з проведення тренінгів / Р. Безпальча. – К. : Winrock International, 2002.
4. Бжиська Ю.В. Проблема жорстокого ставлення до дітей у сім'ї в США / Ю. В. Бжиська // Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах: Зб. наук. пр. в 2 ч. – К. : ІПБ, 2000. – Ч.2. – С.161–168.
5. Боротьба проти використання праці дітей. – К. : Вид-во «Пульсари», 2002.
6. Боротьба проти експлуатації дітей. – К. : Вид-во «Міленіум», 2002.
7. Бугаєць Н.А. Теорія і практика взаємодії сім'ї та школи / Н.А. Бугаєць, І.М. Трубавіна. – Харків : ХДПУ, 2001.
8. Вегера С.А. Аспекти праці та соціальної захищеності дітей в Україні / С.А. Вегера. – К. : М-во праці та соц. політики в Україні, 2001.
9. Впровадження гендерних підходів у діяльність правоохоронних органів України: матеріали наук.-практ. конф. (18–20 травня 2005 р.) / Нац. ун-т внутр. справ. – К., 2005. – 146 с.
10. Галусян Ю.М. Уразливість дітей щодо комерційної сексуальної

експлуатації в Україні: ситуаційний аналіз / Ю.М. Галусян, В.П. Новицька, Ж.В. Петрочко – К., 2003.

11. Григорович И.Н. Синдром жестокого обращения с ребенком. Общие вопросы и физическое насилие : учеб. пособ. для студентов и врачей / И. Н. Григорович – Петрозаводск : Изд-во ПГУ, 2000.

12. Декларація МОП основних принципів та прав у світі праці // Конвенції Міжнародної організації праці. – К., 2000.

13. Діяльність органів внутрішніх справ по боротьбі з торгівлею людьми : навч.-метод. посіб. / Куц В.М., Левченко К. Б. та ін. – Харків, 2001.

14. Запобігання торгівлі дітьми з метою їх використання для примусової праці та сексуальної експлуатації в Україні : проект звіту соціологічного дослідження за методом швидкого оцінювання / наук. ред. Ю.Саєнко, О.Петрашук. – К., 2003. – 72 с.

15. Запобігання торгівлі людьми: економічні проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали міжнар. конф. 21–22 жовт. 2002 р. – К., 2003. – 168 с.

16. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю в Україні» // Нормативно-правове забезпечення діяльності центрів соціальних служб для молоді. – К. : ДЦССМ, 2002. – С. 5–11.

17. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей : навч. посіб. / за ред. К.Б. Левченко, О.А. Удалової. – К., 2005. – 210 с.

18. Запобігання торгівлі людьми : взаємодія органів державної влади, міжнародних та неурядових організацій / Ю.М. Галусян, Т.О. Дорошок, Л.Є. Колос, К.Б. Левченко та ін. – К. : Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004.

19. Збірник інформаційних матеріалів / Держ. комітет України у справах сім'ї та молоді, Міжнар. жін. правозахисний центр «Ла Страда-Україна». – К., 2003.

20. Иванов Н.Я. Популяционные нормы для определяемых с помощью ПДО показателей акцентуации характера у подростков / Н.Я. Иванов // Психологическая диагностика при нервно-психических и соматических заболеваниях. – Л., 1985. – С. 44–46.

21. Игошев К.Е. Семья. Дети. Школа. Библиотека для родителей / К.Е. Игошев, К.М. Миньковский. – М. : Юр. лит-ра, 1989. – 96 с.

22. Інформаційний вісник / К.Б. Левченко, О.А. Удалова, Т.О. Дорошок, О.А. Калашник, Л.Г. Ковальчук та ін. // Вища освіта : Інформ. вісн. – К., 2004. – №15. – 47 с.

23. Как организовать деятельность по предотвращению торговли женщинами : практическое пособие для тренингов. – К.: Укр. ин-т соц. исслед., 2001. – С. 37–55.

24. Как организовать работу телефона доверия : из опыта внедрения в Украине проекта ОБСЕ, БДИПЧ по поддержке региональных «горячих линий» – партнеров «Ла Страда-Украина» / под общ. ред. Е.Б. Левченко. – К. : Укр. ин-т соц. исслед., 2001. – 54 с.

25. Караман О.Л. Технологія профілактичної роботи в системі «соціальний

захист дитинства» / О.Л. Караман // Теоретичні та методичні засади соціально-педагогічної підготовки вчителя. – К.–Житомир, 1999. – С.43–46.

26. Капська А.Й. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанц. навчання) / А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола – К. : ДЦССМ, 2002. – 164 с.

27. Книга для тренерів: Програма навчання фаховим навичкам / А. Безсонова, Т. Литвинова, Л. Руденко-Кардаш та ін. – К. : Winrock International, 2002.

28. Компас : пособие по образованию в области прав человека с участием молодежи / П. Брандер., Э.Кин, М.Леминер и др. – Венгрия, Council of Europe, 2002.

29. Конвенція МОП № 138 «Про мінімальний вік прийому на роботу».

30. Конвенція МОП № 29 «Про примусову і обов'язкову працю».

31. Конвенція № 182 «Про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці».

32. Левченко К.Б. Гендерна політика в Україні : визначення, формування, управління: монографія / К.Б. Левченко – Х. : Вид-во НУВС, 2003. – С. 268–303.

33. Левченко К.Б. Права жінок: зміст, стан та перспективи розвитку: монографія / К.Б. Левченко – Х. : Вид-во НУВС, 2001. – С.185–246.

34. Левченко К.Б. Механізми контролю за дотриманням прав жінок та досвід їх застосування на міжнародному і національному рівні / К.Б. Левченко // Дотримання прав жінок та завдання правоохоронних органів України : зб. наук. праць. – Х., 1999.

35. Левченко К.Б. Міжнародні документи щодо запобігання торгівлі жінками : практика їх використання в Україні / К.Б. Левченко // Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою. – К., 1999. – Т.18. – С. 393–406.

36. Нелегальна міграція та торгівля жінками у міжнародно-правовому контексті (у двох книгах) / за заг. ред. академіка НАН України Ю.С. Шемшученка; автори та упоряд. Ю. Римаренко, Я. Кондратьєв, Ю. Шемшученко, К. Левченко та ін. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України ; Київ. ун-т права; Нац. акад. внутр. справ України, 2001.

37. Основи теорії гендеру : навч. посіб. / В.П. Агеєва, В.В. Близнюк, І.О. Головашенко та ін. – К. : «К.І.С.», 2004. – 536 с.

38. Педагогічний словник для молодих батьків. – К. : ДЦССМ–ІПВ ІПНУ, 2002. – 348 с.

39. Психиатрический диагноз / Й.Я. Завилянський, В.М. Блейхер, Й.В. Крук, Завилянська Л.Й. – К. : Вища школа, 1989. – 305 с.

40. Постанова Кабінету Міністрів України від 12.04.2000 р. № 646 «Про затвердження інструкції з обліку дітей і підлітків шкільного віку».

41. Помощь детям и подросткам, пострадавшим от жестокого обращения и коммерческой сексуальной эксплуатации: метод. пособие / под. ред. З.В. Луковцевой. – М., 2005. – 151 с.

42. Понятійно-термінологічний словник з соціальної роботи / за ред. І.В. Козубської, І.І. Миновича. – Ужгород : УжНУ «Мистецька лінія», 2001. – 152 с.

43. Постанова Кабінету Міністрів України від 11.05.2006 р. № 623 «Про затвердження Державної програми подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006–2010 роки».

44. Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.2006 р. № 1767 «Про затвердження Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 роки».

45. Постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2007 р. № 410 «Про затвердження Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року».

46. Практична педагогіка виховання: посіб. з теорії та методики виховання / за ред. М.Красовицького. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2000.

47. Практичний посібник для тренерів з розвитку громади / Д. Боп., Т. Березовецький, С. Пчеліна та ін. – К., 2002.

48. Праця дітей : проблема та дії у відповідь : матеріали для семінарів-тренінгів : пер. з англ. / заг. ред. укр. вид. О. П. Петрашук. – К. : Міленіум, 2002.

49. Про міжнародний досвід і кращу практику запобігання та ліквідації дитячої праці : звіт. – К. : Міленіум, 2002.

50. Проблеми освіти : наук.-метод. зб. – 2004. – Вип. 36. – 172 с.

51. Противодействие торговле людьми : законодательные и нормативные акты зарубежных государств : информ.-аналит. справ. / сост.: Е. Левченко, О. Калашник, Е. Черепаха, И. Шваб. – Харьков : Изд-во НУВД, 2003. – 232 с.

52. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.04.2006 № 229-р «Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на 2006–2016 роки».

53. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.12.2005 р. № 503-р «Про схвалення Концепції Державної програми подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006–2010 роки».

54. Серова І.І. Сучасні світові тенденції протидії нелегальній міграції та їх вплив на боротьбу з торгівлею людьми / Серова І.І. // Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми : зб. наук. праць. – К; Харків: Вид-во НУВС, 2004.

55. Сексуальное надругательство над детьми : из опыта социальной работы в Канаде / пер. с англ. Н.Ганенко // Соціальна робота в Україні : теорія і практика. – 2004. – № 2. – С.144–152.

56. Система захисту дітей від жорстокого поводження / за ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К.: ДЦССМ, 2005.

57. Система оказания помощи потерпевшим от торговли людьми в Украине : по результатам исследования / Е. Левченко, О. Калашник, И. Шваб и др. – К. : Гос. ин-т проблем семьи и молодежи, 2004. – 162 с.

58. Соціальна робота в Україні: навч. посіб. / І.Д. Зверева, О.В. Безпалько,

С.Л. Харченко та ін. ; за заг. ред. І.Д. Зверевої, Г.М. Лактіонової. – К. : Наук. світ, 2003. – 233 с.

59. Сорокина Н.В. Жестокое обращение с детьми: экстренное психологическое консультирование / Н. В. Сорокина // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2004. – № 2. – С. 138–143.

60. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / за ред. А.Й. Капської, І.М. Пінчук, С.В. Толстоухової. – К. : УДЦССМ, 2000. – 260 с.

61. Сорочинська В.Є. Соціальна педагогіка: курс лекцій / В.Є. Сорочинська. – Вінниця : Вид-во ВПУ, 2001.

62. Співробітництво держави та громадськості з питань протидії торгівлі людьми: зб. наук. праць. – К. ; Х. : Вид-во НУВС, 2004.

63. Соціальний аналіз основних чинників торгівлі людьми: реальна ситуація та шляхи запобігання. – К. : Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003.

64. Соціальна профілактика торгівлі людьми / за ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної. – К., 2005. – 342 с.

65. Тейлор М. Європейська конвенція з прав людини: відправні пункти. матеріали для вчителів / М. Тейлор. – Україна, Департамент управління документальною інформацією, 2002.

66. Трубавіна І.М. Етика соціально-педагогічної роботи з сім'єю / І.М. Трубавіна – К. : УДЦССМ. – 81 с.

67. Трубавіна І.М. Концепція «допомоги для самопомоги» в соціальній роботі в Україні / І.М. Трубавіна // Соціальна робота в Україні : теорія і практика. – 2003. – № 2. – С. 44–51.

68. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю / І.М. Трубавіна – К. : ДЦ ССМ, 2003. – 131 с.

69. Трубавіна І.М. Соціальний супровід неблагополучної сім'ї / І.М. Трубавіна – К. : ДЦССМ, 2003. – 85 с.

70. Формування навичок здорового способу життя в дітей і підлітків / за ред. В.Г.Панка. – К. : Ніка-Центр, 2002. – 277 с.

71. Хавеман Р. Огляд законодавства про боротьбу з торгівлею людьми в Україні / Р. Хавеман, М. Вієрс. – К. : МОМ, 2001. – 95 с.

4.8. Удалова О.А. Методичні розробки уроків спецкурсу «Запобігання торгівлі людьми»

Тема 1. Торгівля людьми: історичний огляд та проблеми визначення

Мета: ознайомити учнів із завданням вивчення спецкурсу і дати його коротку загальну характеристику. Доцільно розпочати з визначення мети, завдань. Увести в проблему поняття «торгівля людьми», «рабство»,

давши визначення цього феномену, та зробити короткий історичний огляд проблеми торгівлі людьми.

Тип уроку: вступна лекція.

Структура уроку

Передумови виникнення торгівлі людьми.

Основні підходи до визначення поняття торгівлі людьми.

Співвідношення феноменів торгівлі людьми та торгівлі жінками, дітьми.

Визначення феномену «торгівля людьми».

Домашнє завдання

Висловити свою думку щодо ситуації з торгівлею людьми.

Які категорії населення є найбільш вразливими?

Як проявляється дискримінація щодо жінок в Україні? Навести приклади.

Тема 2. Торгівля людьми і експлуатація – порушення прав людини

Мета: з'ясувати поняття виникнення і походження прав людини, її основних свобод, обговорити Загальну декларацію прав людини, Конвенцію ООН про права дитини, Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, розглянути законодавчі акти України стосовно прав людини.

Тип уроку: урок оволодіння новими знаннями.

Структура уроку

Конституційні принципи правового статусу громадян України.

Загальне уявлення про права людини і про історію боротьби за їх визнання та юридичне закріплення.

Ситуація в Україні щодо торгівлі людьми та експлуатації дітей.

Сучасні міжнародні правові стандарти в галузі прав людини.

Законодавча база України та міжнародні документи й угоди проти торгівлі людьми.

Положення законів кодексу законів про працю України, якими регулюється праця неповнолітніх (ст. 24 ,26, 51, 187 ,188, 189, 190, 191, 192 ,193, 194, 195, 196, 198, 199).

Проаналізувати виконання домашнього завдання (реферативні повідомлення).

Тема 3. Трудова еміграція з України в контексті загальносвітових міграційних процесів

Мета: вивчити положення, спрямовані на всебічне роз'яснення громадянам України їхніх прав і свобод під час перебування та працевлаштування за кордоном.

Тип уроку: комбінований.

Структура уроку

Основні причини трудової міграції.

Аналіз статистичних даних щодо громадян України, що виїжджають за кордон.

Світова проблема міграції висококваліфікованої робочої сили з України.

Фінансові та політичні наслідки трудової еміграції для України.

Вплив міграційних процесів на стан демографічної ситуації в Україні.

Правовий статус українських трудових мігрантів та стан дотримання їхніх прав.

Домашнє завдання

Пропонується для самостійної дослідницької роботи проаналізувати стан дотримання прав українських трудових мігрантів у країнах призначення.

Тема 4. Правові аспекти заборони торгівлі людьми та експлуатації дітей

Мета: забезпечити формування чітких уявлень учнівської та студентської молоді про положення Кримінального кодексу України щодо торгівлі людьми, навести приклади зарубіжного законодавства стосовно питань шлюбу та сім'ї, громадянських прав, прав жінок.

Тип уроку: застосування набутих знань з елементами дискусії та формування навичок роботи з діловими документами.

Структура уроку

Загальна характеристика українського законодавства та окремі види злочинів (торгівля людьми, експлуатація дітей).

Інтерпол та його діяльність у боротьбі з торгівлею людьми.

Огляд законодавчої системи з питань торгівлі людьми та експлуатації дітей у деяких зарубіжних державах.

Навести приклади кримінальної відповідальності за торгівлю людьми в Україні (виступи працівників правоохоронних органів).

Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей в Україні.

Домашнє завдання

Внести до своїх робочих зошитів відповіді на запитання.

Чи чекають українських громадян за кордоном?

Чому українські люди стають рабами?

Тема 5. Діяльність неурядових та міжнародних організацій щодо запобігання торгівлі людьми

Мета: надати інформацію про діяльність неурядових та міжнародних організацій щодо запобігання торгівлі людьми в Україні та за кордоном.

Структура уроку

Неурядові та міжнародні організації в Україні та їх діяльність щодо запобігання торгівлі людьми.

Діяльність неурядових організацій за кордоном – суттєва допомога

потерпілим від торгівлі людьми.

Що потрібно знати українським громадянам, які збираються працювати, навчатись або одружуватись за кордоном, щоб запобігти торгівлі людьми? (Виступ представників неурядових, міжнародних організацій).

Тема 6. Ціннісні орієнтації та міграційні установки жіночої молоді

Мета: розглянути соціально-демографічний портрет сучасної дівчини, жінки. Визначити ставлення дівчат до примусової роботи та роботи в секс-бізнесі, їх професійні орієнтації на роботу за кордоном.

Тип уроку: урок-диспут з використанням опорного конспекту.

Структура уроку

Висвітлення та обговорення на уроці таких проблем:

Чи хотіли б Ви поїхати на роботу за кордон?

У разі можливості, в яких сферах Ви б працювали за кордоном?

Чи чекають на українських дівчат за кордоном?

Чому українська жінка стає рабинею?

Чи відчуваєте Ви, що маєте достатньо інформації щодо умов життя і роботи за кордоном?

Як Ви ставитеся до роботи в секс-бізнесі?

Яким є вплив експлуатації дітей на їх здоров'я?

У процесі дискусії необхідно навести приклади стосовно дівчат та жінок, які стали рабинями, викликати у слухачів певне до них ставлення, бажання дати їм відповідну оцінку.

Домашнє завдання

Підготуватися до заключного уроку відповідно до попередньо визначеної тематики.

Тема 7: Шляхи запобігання торгівлі українськими громадянами

Мета: зміцнення, розширення, поглиблення та актуалізація знань учнів, студентів.

Навчально-виховне призначення підсумкового уроку полягає в тому, щоб зробити результати навчальної праці учнів і студентів наочними, закріпити вміння грамотно захищати свої права та інтереси через систему законодавчої, виконавчої та судової влади.

Оформлення уроку передбачає виставки спеціальної літератури, кращих рефератів, доповідей тощо.

Структура уроку

Закон як інструмент забезпечення основних прав людини (доповідь).

Рабство та його сучасні прояви (доповідь).

Торгівля людьми як злочин проти людини (доповідь).

Дитяча праця в сучасному світі та в Україні (доповідь).

Фактори ризику та захист від найгірших форм дитячої праці під час

виробничого навчання, практики.

Практичні аспекти захисту громадянами України своїх прав і законних інтересів (практичні заняття):

а) порядок звернення по захист до органів державної виконавчої влади та прокуратури;

б) порядок звернення по судовий захист, адвокатський захист;

в) механізм подання заяв та скарг до міжнародних та державних установ.

Безперечно, наведений перелік питань є приблизним. Дана тематика може послужити педагогу як основа для підготовки повідомлень учнів, студентів.

Підсумковий захід може відбуватися у формі конференції, семінару, усного журналу, кінолекторію та ін.

ДОДАТКИ

Додаток 1. Калашник Н.С. Організація тренінгів з профілактики торгівлі людьми

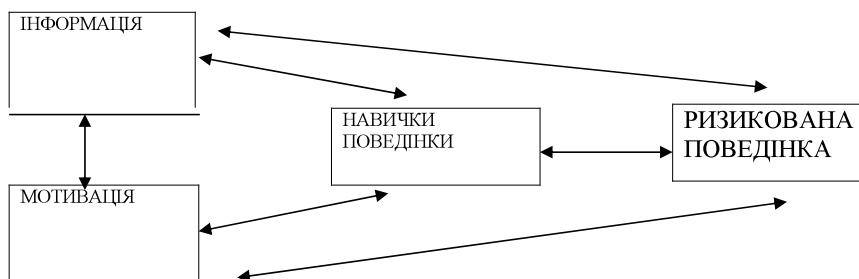
Під час організації роботи із учнями професійно-технічних училищ задля попередження та протидії можливому ризику потрапляння в ситуації, що призводять до торгівлі людьми, треба проводити цілеспрямовану роботу на попередження ризикованої поведінки. Можливі типові ситуації такої поведінки вже розглядалися, тому ми зосередимо нашу увагу на організації тренінгів, які б могли проводити викладачі під час уроків чи в позанавчальний час у рамках виховної роботи.

Відомо, що існують різні види тренінгів, наприклад, комунікативні, особистісного росту, на формування певних навичок, профілактичні тощо. Ми рекомендуємо для проведення профілактичних тренінгів. Чим же саме профілактичні тренінги відрізняються від інших та чому саме вони можуть бути найефективнішим під час роботи щодо протидії торгівлі людьми, потрапляння молодих людей у подібні ризиковані ситуації?

Профілактичний тренінг може провести інструктор, який не має спеціальної психологічної, психотерапевтичної, психіатричної освіти, на відміну від тренінгів з підвищення рівня особистісного росту, виявлення можливих особистісних проблем та тенденцій чи психокорелюючого тренінгу. На тренінгу з особистісного росту йде робота над глибинними настановами особистості учасників, спрямована на зміну духовних якостей індивіда. На тренінгу з розвитку комунікативних навичок група та груповий процес є інструментом для того, щоб навчитися вільному спілкуванню з будь-ким у різних обставинах. Профілактичний тренінг також розвиває комунікативні навички, під час його проведення порушуються питання відповідальної поведінки та зниження ризиків, але головною його функцією є інформативна. Тобто викладач професійно-технічного училища цілком підійде для ролі інструктора такого тренінгу. Для цього йому необхідні тільки знання з теми та уявлення про групову роботу.

Отже основною метою тренінгу буде зміна поведінки учасників, відвернення ризикованої поведінки. Кожна людина у своєму повсякденному житті діє найчастіше звичним для неї способом. Перебуваючи в незвичайній для себе ситуації або перед необхідністю вибору, людина може зробити зовсім несподіваний крок або вчинити у відповідності до однієї з випробуваних раніше стратегій. Люди, що володіють широким і різноманітним набором комунікативних стратегій, легше адаптуються в нестандартних ситуаціях, частіше приймають зважені й відповідальні рішення. Якщо ж у людини в арсеналі тільки одна або дві стратегії, це значно знижує її вибір й підвищує ймовірність невірних у даній ситуації рішень або прийняття такого рішення, яке тягне за собою важкі наслідки.

На поведінку людини значний вплив робить ступінь її впевненості в собі, усвідомлення себе переможцем або невдахою. Процес прийняття рішень і їх реалізації тією чи іншою мірою є складним для будь-якої людини. Однак рішення про зміну поведінки може мати соціально значущі риси, особливо якщо це стосується відмови від прийому наркотиків та алкоголю або вибору більш безпечних форм сексуальної поведінки в ситуації епідемії ВІЛ-інфекції й гепатитів В, С, а також уникнення ризику потрапляння до тенет торгівців людьми. Тому процес прийняття рішень став предметом досліджень психологів та педагогів в усьому світі

Дана схема ілюструє взаємозв'язки між інформацією, мотивацією, поведінковими навичками і поведінкою людини. Кожен має певний набір поведінкових навичок. Ці навички в повсякденному житті утворюють картину типового для нього поводження в певних ситуаціях. Модель поведінки залежить не тільки від того, як людина вміє поводитися, реагувати у певних обставинах, але й від того, чого людина хоче домогтися своїми вчинками, якого результату. Тобто в керуванні власною поведінкою має місце певна мотивація. Мотивація – це спонукання, що викликає й визначає спрямованість активності. Мотив розцінюється психологами як причина поведінки. Від того, наскільки успішно реалізуються мотиви, залежить те, які емоції буде відчувати людина, її чуттєва реакція на події життя.

Мотивація до тієї або іншої діяльності залежить від інформації, якою володіє людина з того чи іншого важливого на цей час предмету. Інформація, у такому разі, – це знання, особистісний досвід і додаткові відомості, отримані людиною протягом життя про предмети або явища. Інформація, якою володіє людина, може стимулювати її до набуття нових поведінкових навичок або до відмови від уже набутих нею раніше моделей поведінки. Наявність нової інформації впливає на поведінку людини. Усі зв'язки на цій схемі взаємоспрямовані. Тобто зміна в якомусь одному блоці призводить до змін у всіх інших.

Наприклад: молода людина, яка додатково до навчання працює неофіційно, а гарантує виконання роботи тим, що дає в заставу свій паспорт, ніколи не звертала уваги на необхідність офіційно закріплювати робочі стосунки із роботодавцем, у якийсь момент довідується про

загрозу потрапити в сексуальне рабство через юридичну та соціальну незахищеність, тобто одержує нову інформацію. У неї немає навичок вимагати ознайомлення з установчими документами фірми та захищати власні інтереси, вона не знає, як запропонувати роботодавцю укладення контракту чи як відмовитися давати свій паспорт – тобто не володіє необхідними поведінковими навичками. Знання про загрози потрапити до неприємної ситуації активують мотивацію на юридичний та фізичний самозахист. Інформація й мотивація породжують рішення почати вимогливіше ставитися до роботодавців, тобто змінити ризиковану поведінку. Реалізувати ухвалене рішення заважає відсутність поведінкових навичок. Якщо людина здобуває необхідні поведінкові навички, вона, ймовірно, змінить ризиковану поведінку на більш безпечну та обережну.

Схема, наведена вище, добре ілюструє три основні мети профілактичних програм, спрямованих на зниження ризикованої та формування відповідальної й безпечної поведінки, – це достовірне інформування, створення мотивації до безпечної поведінки, формування поведінкових навичок. Американські вчені Джеймс Прочаска й Карло Ді Клементе запропонували модель зміни поведінки, яка може бути використана, у тому числі, й для зміни поведінки, ризикованої щодо потрапляння до тенет торгівців людьми. Модель зниження ризикованої поведінки складається з декількох етапів.

Переднамір. На цій стадії людина не підозрює, що в неї є проблема, або що ця проблема може її стосуватися, серйозно не думає про зміну поведінки, не усвідомлює власної поведінки як ризикованої. На цій стадії людина або просто не володіє достатньою інформацією, або не бажає її мати. Нерідко людина заперечує наявність проблеми, а отже й необхідність змін, вона не може шукати допомоги. Людина, яка визнає наявність проблеми, може відчувати невпевненість у собі. Їй дуже важко визнати свою нездатність контролювати власне життя.

Намір. На цій стадії людина починає визнавати наявність проблеми. Вона зазнає більших психологічних розладів, ніж особа, що перебуває в стадії переднаміру, тому що розуміє необхідність зміни поведінки. Вона намагається зрозуміти проблему й почати контролювати своє життя, починає шукати підтримки в оточенні. Людина може почати пошук інформації, яка стосується її проблеми. Але часто вона не готова до початку змін, сумнівається у своїх можливостях. На цій стадії відбувається аналіз втрат і можливих переваг у разі зміни поведінки. Тому стадія наміру може бути досить тривалою.

Рішення. На цій стадії людина вже володіє достатньою інформацією про свою проблему. Усвідомлює значимість цієї інформації для себе. Йде процес усвідомлення необхідності й можливості діяти. Людина шукає вихід із ситуації, що склалася. Ухвалює рішення щодо того, чи буде вона міняти ризиковану поведінку. Обмірковує можливі варіанти дій для зміни поведінки й умови, необхідні для цього.

Дія. Це стадія, на якій людина змінює своє поведінку й фактори, що

впливають на неї. Рішення реалізується на практиці. Людина починає почувати впевненість у собі, тому що вона вірить у можливість реалізації ухваленого рішення та бачить шляхи його втілення. Навколишні також помічають зміни, що відбуваються (схвалення інших людей дуже значиме). Стадія дії звичайно є найкоротшою, але вона – найважливіша.

Підтримка. На цій стадії людина намагається зміцнити досягнуті результати й попередити можливий зрив. Вона докладає зусиль для розвитку й закріплення досягнутих змін, тобто її зусилля спрямовані на досягнення оптимальної життєвої ситуації. Для підтримки змін важлива позиція оточення, думка якого для людини важлива. Якщо близькі люди допомагають і схвалюють учинки людини, ймовірність зривів знижується. У цей час людина може відчувати страх перед можливим зривом. Згодом почуття страху слабшає.

Рецидив. Якщо людина не може підтримувати зміни, що відбулися, виникає рецидив – повернення до ризикованої поведінки. Він може мати серйозні негативні наслідки: людина може зневіритися в можливості реалізувати власні рішення, впливати на ситуацію, контролювати своє життя. Однак не виключено, що вона здатна повернутися на стадію наміру й зробити ще один виток по «спіралі змін».

Ця модель – циклічна, і кожна людина може вийти з цієї моделі на будь-якій стадії. Та стадія, на якій перебуває людина в конкретний момент, є головним показником можливого прогресу в майбутньому: чим далі людина просунулася по «спіралі змін», тим імовірніше поява позитивних результатів.

Процес змін у поведінці особистості обумовлений мотивами, які змушують людину приймати рішення про корекцію власної поведінки. Модель, яку запропонували Прочаска й Ді Клементе, містить у собі десять різних мотивів зміни ризикованої поведінки.

1. Прояв усвідомлення. Виражається в тому, що людина усвідомлює існування проблеми й значимість отриманої інформації. Це створює передумови прийняття ефективних рішень щодо зміни ситуації, яка склалася.

2. Самопереоцінка. На емоційному й раціональному рівні відбувається оцінка переваг і недоліків власної поведінки на цьому етапі, а також у порівнянні із майбутніми змінами.

3. Соціальне звільнення. Характеризується фокусуванням на негативних наслідках поведінки для оточуючих, тобто підвалини соціуму входять у конфлікт із поведінкою людини.

4. Особисте звільнення. Виникнення нових поглядів на життя й посилення віри у власні можливості.

5. Зміни навколишнього середовища. Міняються життєві обставини й ставлення оточення до людини (не з її ініціативи). Це серйозні зміни зовнішніх умов, які впливають на поведінку людини.

6. Зміна умов і їх оцінки. Змінюється реакція людини на існуючі обставини її життя або в неї з'являється певна нова реакція на умови, що змінилися.

7. Контроль умов. Змінюються зовнішні умови з метою знизити можливість реалізації людиною ризикованої поведінки.

8. Керована зміна. Людина змінює обставини, що викликають у неї ризиковану поведінку.

9. Різка зміна. Передбачає зміну ризикованої поведінки внаслідок сильної емоційної реакції на якусь подію (цією подією може виступати й тренінг).

10. Довірчі відносини. Стійкі й довірчі відносини, принаймні, з однією людиною, наприклад з викладачем чи батьками.

Як висновок можна зазначити, що для того, щоб людина прийняла рішення про зміну ризикованої поведінки, головне – створити у неї мотив. У цьому й полягає основна мета профілактичного тренінгу: надати людині інформацію, яка б мотивувала її до більш безпечної поведінки в схожих із відпрацьованими в поресі заняття ситуаціях.

Процес формування мотивації під час тренінгу може бути розділений на чотири головних етапи: розвиток упевненості у собі, одержання й прийняття інформації, формування почуття компетентності та обізнаності відносно якогось предмету, розуміння необхідності змін. Розвиток упевненості в собі необхідний, тому що без цього людина буде не готова до одержання та усвідомлення інформації.

Для того щоб допомогти людині досягти бажаних змін у поведінці, необхідно враховувати такі моменти:

мотивація змін повинна виходити від самої людини, а не ззовні;

агресивне переконання не ефективно для подолання сумнівів і протиріч, що виникають у людини із ризикованою поведінкою;

людина повинна усвідомити наявність протиріч у своєму ставленні до проблеми («мені хотілося б..., але з іншого боку...», «я усвідомлюю ризик, але мені це навряд чи загрожує...»);

людина з ризикованою поведінкою може мати потребу в конкретних порадах з розв'язання протиріч;

стиль спілкування повинен бути спокійний і дипломатичний;

готовність до зміни не виникає сама собою, а є продуктом особистісних переживань;

партнерські відносини можуть допомогти людині досягти бажаних змін у поведінці;

людина має потребу в безпечній обстановці для вирішення своїх внутрішніх конфліктів.

Усе вищевказане треба враховувати викладачам-тренерам у підготовці та під час проведення профілактичних тренінгів з учнями. На перший погляд, ця модель зміни ризикованої поведінки та роз'яснення до неї можуть здатися загальновідомими, але саме від їх чіткого дотримання залежить ефективність проведеного тренінгу.

Ефективним методом роботи з учнями з протидії торгівлі людьми може виступати дискусія. Часто дискусія набуває гострого характеру, коли тема обговорення стосується життєвих принципів учасників. Сторони можуть

як дійти згоди, так і залишитися при своїй думці. Але будь-яка дискусія примусить задуматися, змінити або переглянути свої настанови, погляди на певне явище чи спосіб дії. Виходячи з групи, на яку орієнтована діяльність – у нашому випадку це учні професійно-технічних училищ, – слід зазначити, що в підлітків суперечки відбуваються більш емоційно та активно, ніж у дорослих, підлітки легше піддаються змінам у своїх поглядах. Водночас в емоційності та запальності, які притаманні підліткам, існує небезпека конфлікту та неконтрольованої сварки, тому, щоб дискусія не вийшла за межі аудиторії, інструктору-викладачеві слід обов'язково зробити відповідні висновки в кінці тренінгу, вказати на можливість як схожості, так і розбіжностей у думці сторін.

У дискусії можуть брати участь дві і більше осіб, більшість фахівців з тренінгів рекомендують обмежити кількість учасників 6–8 особами. Більша кількість учасників може вплинути на особисту активність кожного учня, однак не заперечується. Тому можна впевнено проводити тренінги в рамках навчальної групи професійно-технічного училища. Дискусія в тому чи іншому вигляді використовується у всіх видах групової роботи, може застосовуватися на всіх етапах тренінгу.

У теорії тренінгів виділяють за тривалістю в основному три їх види – триденний, одноденний та півторагодинний. У випадку організації роботи в межах освітнього процесу в професійно-технічних училищах, ми б рекомендували півторагодинні тренінги. По-перше, організувати інші види тренінгів важко через їх тривалість, по-друге, термін у півтори години є звичним для учнів училищ часом проведення занять.

Усі тренінги, незалежно від їх тривалості, мають однакову структуру, а саме: знайомство, з'ясування очікувань учасників, прийняття правил роботи групи, оцінка рівня інформованості з проблеми, актуалізація проблеми, інформаційний блок, набуття практичних навиків, завершення роботи. Як бачимо, структура проведення тренінгу дещо різниться із структурою навчального заняття, навіть практичного, але для викладача, за умов надання йому методики роботи, не становила складності. Розглянемо докладніше структуру тренінгу етап за етапом.

Перші три етапи в умовах тренінгу, який ми пропонуємо провести в рамках професійно-технічного училища, навряд чи займатимуть багато часу. Учасники групи вже знайомі між собою, скоріше за все, добре знайомі і з інструктором (тренером). Навіть якщо тренера запрошують, то знайомство відбувається лише в напрямі група – тренер, а не тренер – кожен з учасників – учасники між собою. Тут ми маємо справу з колективом, який уже більш-менш пройшов своє становлення. Позитивним у такій ситуації може виявитися те, що учні в знайомому соціальному середовищі (серед своїх друзів та з уже знайомим викладачем) будуть розкуті та безпосередні, з іншого боку – їх може бути важко налаштувати на новий вид роботи. Також якщо в колективі є певні непорозуміння, це може заважати проведенню тренінгу.

Треба обов'язково запитати учасників про їхні очікування від тренінгу,

але й бути готовими до того, що учні не виявлять на цьому етапі високої активності. По-перше, для багатьох це може бути перший досвід такої роботи, і вони просто не знають чого чекати, бо система освіти в Україні здебільшого будується на лідируючій ролі викладача, по-друге, тема протидії торгівлі людьми може виявитися для цієї аудиторії далекою.

Установлення правил роботи в групі під час занять з учнями професійно-технічних училищ для економії часу може бути проведено у такій формі: написати на дошці або на аркуші паперу правила й запропонувати групі погодитися з ними чи внести корективи, роз'яснити незрозумілі пункти. Навряд чи ці корективи будуть суттєвими, бо учні звикли до певного регламенту навчального процесу (говорити по черзі, не перебивати того, хто говорить, вимкнути мобільні телефони тощо). Певні проблеми можуть виникнути з таким правилом, наприклад, як „Я-судження”, що передбачає висловлювання думки тільки від свого імені, не посилаючись ні на кого. Якщо для учнів це перший досвід проведення тренінгу, то спочатку їм буде важко слідувати цій вимозі, бо більш звичним для учнів є, нехай творче, але відтворення запропонованого їм та вивченого матеріалу. Завдання тренера в ході роботи стежити за дотриманням правила використовувати лише „Я-судження” та нагадувати про нього тим, хто його не дотримується. Можна, наприклад, не перебиваючи виступаючого, показати на написане на дошці це правило.

Особливої уваги заслуговує етап актуалізації проблеми. Від емоційного залучення учнів до проблем протидії торгівлі людьми залежить глибина усвідомлення матеріалу та їхнє подальше ставлення, а також контроль над власною ризикованою поведінкою. Для актуалізації проблеми для кожного найдієвішим, на наш погляд, є наведення статистичних даних з торгівлі людьми в регіоні, де проживає або навчається переважна кількість учасників тренінгу. Також дієвим може бути проведення вправи „мозковий штурм”. Ця вправа може одночасно як актуалізувати учнів до теми, так і допомогти у виявленні рівня знань з проблематики.

Перш за все, необхідно сформулювати запитання, завдання для „мозкового штурму”. Завдання для учасників зазвичай починаються зі слів „Чому? Навіщо? Як можна вирішити? Що можна зробити?”. Тобто учням необхідно буде знайти рішення або дати відповідь на запитання. З проблеми протидії торгівлі людьми завданнями для „мозкового штурму” можуть виступати такі теми: „Чому торгівля людьми вигідна”, „Як можна перекрити нелегальну міграцію”, „Що є причиною погодження людей на ризиковану роботу за кордоном” тощо. Учнів треба об'єднати в підгрупи з приблизно рівною кількістю учасників та запропонувати обговорити цю тему.

Кожна група обирає особу, яка записує на ватмані всі запропоновані групою ідеї, важливо роз'яснити учням, що записуються всі ідеї, без винятку. Ідеї не критикуються та не оцінюються, навіть якщо вони можуть здаватися безглуздими чи хибними. Тренер стежить за роботою в групі, у середньому цей етап може займати 5–8 хвилин.

Потім учні в групі обговорюють кожну ідею, редагують вислови та обирають найбільш корисні та вдалі, на їхній погляд. Цей етап за часом триває теж приблизно 5–7 хвилин.

Далі кожна група представляє результати своєї праці. Усі обрані групами ідеї записуються. Уточнюються їх формулювання, суть ідей, обговорюється їх реальність щодо виконання та ефективність. На цей вид роботи можна відвести до 15 хвилин часу. Важливо, щоб по завершенню цієї вправи в групі сформулювались та намітилися певні напрями для подальшої роботи, щоб учні були впевнені, що ці напрями вони визначили самі, а не їм нав'язали тему для обговорення, тоді подальша діяльність буде ефективною. Відсутність критики навіть на нереальні або жартівливі ідеї дозволить учням почуватися комфортно та бути відвертими. Також „мозковий штурм” дозволяє виявити рівень знань, основні напрями інтересів учасників групи, а також серйозність їхнього ставлення до проблеми. Ця інформація може служити основою для більш глибокої і змістовної роботи в подальшому.

Наприклад, на тему „Що є причиною погодження людей на ризиковану роботу за кордоном” у ході роботи можна отримати такі вислови:

- відсутність роботи;
- любов до пригод;
- бажання професійного росту;
- бажання жити в іншій країні;
- заздрість до колеги, який десь знайшов гарну роботу;
- цікавість;
- бажання ризикувати;
- особисті причини (сварка з батьками, коханою людиною);
- бажання довести, на що ти здатен/здатна;
- приваблива реклама діяльності;
- скрутні обставини життя;
- чийсь особисті приклади тощо.

Із списку ідей підгрупа для загального обговорення обрала такі:

- відсутність роботи;
- бажання професійного росту;
- бажання жити в іншій країні;
- заздрість до колеги, який десь знайшов гарну роботу;
- бажання ризикувати;
- особисті причини (сварка з батьками, коханою людиною);
- бажання довести, на що ти здатен/здатна;
- приваблива реклама діяльності;
- скрутні обставини життя.

Із цих запропонованих ідей для загального обговорення вибрали такі та уточнили їх таким чином:

- відсутність роботи за фахом або низька платня за неї;

бажання професійного росту, а можливість такого є тільки за кордоном; особисті причини (знайомство через Інтернет та бажання одружитися з іноземцем або поїхати познайомитись з ним/нею);

бажання довести, на що ти здатен/здатна;

приваблива реклама діяльності, перспектива гарного заробітку за легку роботу та гідні умови праці;

скрутні обставини життя (терміново потрібні гроші на житло, операцію, нічим годувати родину тощо).

Якщо група учасників невелика (до 15 осіб), то можна й не ділити її на підгрупи, а проводити „мозковий штурм” одразу з усіма учасниками у взаємодії тренер – група.

Якщо не проводиться „мозковий штурм”, етап оцінки рівня інформованості учнів з певної проблематики можна провести у формі гри. Ми можемо запропонувати гру „крок уперед”. Її зміст полягає в тому, що учні шикуються в шеренгу, їм ставляться запитання, типові для виявлення рівня інформованості з протидії торгівлі людьми. Якщо в когось з учасників уже був досвід стикання з подібними ситуаціями або на те чи інше запитання він відповів „так”, то ця людини робить крок уперед й через декілька секунд знову повертається в шеренгу. Цей вид роботи допомагає виявити, наскільки тема близька для аудиторії, який матеріал проблеми знайомий для учасників, а про що вони чують уперше. Для цієї вправи можна використовувати такі вислови та запитання:

1. Чи є у Вас знайомі, які працюють за кордоном?
2. Ви вважаєте, що жити за кордоном легше, ніж в Україні?
3. Ви б хотіли жити за кордоном?
4. Хто вільно володіє іноземною мовою?
5. Однакова робота за кордоном оплачується краще, ніж у нас.
6. Якщо платять краще, Ви готові працювати будь-ким і будь-де.
7. Хто вже працює або має якісь тимчасові заробітки?
8. Чи були у Вас або у Ваших знайомих заробітки, не оформлені офіційно?
9. Хто вважає, що це нормально?
10. Чи вважаєте, що заради майбутнього благополуччя можна зараз потерпіти незручності у побуті?
11. Чи вважаєте, що заради майбутнього благополуччя можна зараз потерпіти погане моральне ставлення з боку керівництва?
12. Чи вважаєте, що побутове насилля – це поширена річ у будь-якому суспільстві?
13. Чи стерпіли б Ви, якщо б Вас ударили?
14. У Вас коли-небудь забирали документи? Чи залишали Ви свій паспорт як заставу для повернення грошей або виконання послуг?
15. Варто довіряти людям.
16. Незручно ображати людей надмірними запитаннями та вимогами в них оригіналів документів.

17. У відповідь на запитання „Ти що, мені не довіряєш?” треба вибачитись та сказати, що авжеж, довіряєш.

18. Треба довіряти об'явам про роботу надрукованим лише у великих та дорогих виданнях.

19. До трудової / сексуальної експлуатації потрапляють лише ті, хто хоче туди потрапити.

Це лише приблизний перелік запитань, які можуть бути застосовані в цьому завданні. Точніше перелік може залежати від того, що саме є метою тренінгу. Ця вправа триває приблизно 5–7 хвилин, запитання ставляться у швидкому темпі, щоб учні встигли усвідомити питання, але їхня реакція була здебільшого спонтанною. Не можна чекати від учнів абсолютної відвертості, але навіть якщо відповіді будуть дещо не відвертими, то ці питання змусять задуматися над можливими загрозами. Під час проведення вправи не слід допускати, щоб учні коментували запитання або вислови. У разі потреби, можна їх лише стисло роз'яснювати.

Після проведення вправи тренер обов'язково повинен зробити висновок. Скоріш за все, він буде таким: більшість із вас уже стикалась із загрозою торгівлі людьми або насилля, існує багато ризиків потрапити до індустрії нелегальної міграції або сексуальної експлуатації, але якщо знати та розпізнавати можливі ризики, то з великою ймовірністю можна запобігти цьому.

Етап актуалізації та оцінки рівня знань учасників тренінгу необхідний для співвідношення особистого досвіду учасників (знання з теми тренінгу та ставлення до проблеми) з реальними фактами й ситуацією. Також етап оцінки рівня знань з проблеми протидії торгівлі людьми можна провести й у формі дискусії, в процесі якої тренер через послідовні запитання приводить учнів до усвідомлення того, що ця тема важлива та знання з неї потрібні кожному особисто.

Можливі запитання для такої дискусії: Чи актуальна проблема торгівлі людьми? У нашому місті є фірми, які беруть участь у торгівлі людьми? Чи чули Ви про кримінальні справи (чи були зафіксовані випадки) з торгівлі людьми в нашому місті? Скільки їх було? Яке співвідношення у відсотках легального та нелегального працевлаштування за кордоном? Це багато чи мало? Скільки з цих людей потрапляють у сексуальне рабство чи зазнають насилля? Як це може стосуватися особисто Вас? Чи потрібно говорити про проблему торгівлі людьми? Навіщо це потрібно? Як Ви вважаєте, люди, що живуть у нашому місті, достатньо інформовані про проблему торгівлі людьми? Розповсюдження такої інформації може допомогти? Чим?

Наступним етапом тренінгу буде інформаційний блок. У залежності від потреб і особливостей групи, а також мети тренінгу обирається матеріал для викладання. Під час організації півторагодинного тренінгу інформаційний блок повинен складати 20–25 хвилин, максимум – 30. Матеріал подається у вигляді міні-лекції, яку бажано оздобити наочним матеріалом (наприклад, короткий фільм про торгівлю людьми, певні графіки чи діаграми із статистичними

даними, написати на дошці або зробити плакати про основні види ризикованої поведінки тощо). Під час надання інформації з теми тренінгу бажано час від часу звертатися із запитаннями до групи, щоб підтримувати діалог та не втрачати зв'язку з аудиторією. Ці запитання не повинні потребувати якоїсь обширної відповіді, а тільки спрямовуватися на пошук уваги з боку групи, залучення до сприйняття інформації.

Наступним після інформаційного є етап формування практичних навичок. Відпрацювання певних навичок відбувається в процесі ігор та різних видів групових робіт. Головна мета цього етапу в умовах тренінгу з протидії торгівлі людьми – усвідомлення учасниками важливості прийняття відповідальних рішень та зниження ризикованої поведінки. У даному контексті – це здатність продумати й зважити наслідки поведінки при влаштуванні на роботу за кордон, наслідків поведінки під час перебування в іншій країні, також здатність прийняти рішення й реалізувати його.

На цьому етапі потрібно підбити підсумки проведеної роботи, з'ясувати, як учасники засвоїли інформацію. Час цього етапу є необмежений. Слід тільки пам'ятати про час, який необхідно залишити на завершення тренінгу для підбиття загальних підсумків.

У разі застосування під час тренінгу декількох ігор слід чергувати їх за таким принципом: ігри на формування певних навичок та ігри-руханки для активізації аудиторії. Під час проведення ігор важливо дотримуватися декількох правил:

- Розподіляти ролі таким чином, щоб кожний учасник міг змінити своє амплуа, спробувати відігравати чужу роль, змінити ставлення до проблеми.

- Стежити за тим, щоб ігрова ситуація або поведінка учасників не травмували кого-небудь. Якщо це трапляється, втручатися, зупиняти процес, обговорювати з учасниками їхню поведінку. Після закінчення гри „актори” й „глядачі” обмінюються враженнями та думками з приводу спектаклю, розіграної ситуації. Далі йде спільне обговорення й вироблення найбільш ефективних стратегій поведінки в подібних ситуаціях.

ГРАЮЧИ, ВАЖЛИВО НЕ ПЕРЕСТАРАТИСЯ, тому:

- після гри „акторів” треба повертати до реальності, нагадуючи їм, що це була тільки гра, тренування, відпрацювання можливої ситуації тощо;

- не дозволяти тому самому учасникові кілька разів грати однотипні ролі, навіть якщо це йому дуже подобається. Це робиться для того, щоб він не залишився цим персонажем в очах товаришів та не перейняв сам певну односторонню модель поведінки;

- установлювати ліміт часу на гру, дуже добре, коли учасники емоційно залучені до гри та поводяться вільно, але тренінг – це все ж таки вид заняття, він має певний регламент, структуру та мету, завдання тренера в тому, щоб стежити за планом заняття та скеровувати процес у необхідне русло, інакше учасники втрачають серйозне налаштування й починають ставитися до всього тренінгу лише як до гри.

- втручатися або припиняти гру, якщо щось пішло не так і може нашкодити

учасникам, наприклад провокаційні тези схиляють учасників до ризикованої поведінки або в ситуації, де учасник повинен був сказати „ні”, а сказав „так”.

Колективні або групові завдання як вид навчання є пошуком виходу із запропонованої ситуації. Ситуація у цьому випадку – це опис події, факту, історії. В описаній ситуації, що застосовується в тренінгу, зазвичай міститься певний конфлікт. Відповідно до мети нашого тренінгу це може бути:

- „батьки й діти”;

- дискримінація за статевою ознакою, віком, приналежністю до тієї або іншої соціальної, національної групи, матеріальним становищем людини або родини;

- „подвійна мораль” (наприклад, ти подаєш заяву до міліції про те, що тебе намалися використати в неправдивій рекламі якогось кадрового агентства, а в тебе цієї заяви не приймають, бо щось довести дуже важко).

Приклади складаються таким чином, щоб група одержала інформацію, а потім спробувала розібратися, дати оцінку тому або іншому персонажіві, продумати й запропонувати альтернативи його діям.

Можна запропонувати дуже просту ситуацію й попросити групу проаналізувати варіанти її подальшого розвитку, виходячи з характеристики персонажів. Не слід надмірно ускладнювати й заплутувати приклади. Після того як дискусії в мікрогрупах завершилися, доповідачі представляють результати на загальне обговорення.

Додаток 2. Інтерактивні вистави

(З досвіду роботи Гендерного інтерактивного театру Школи Рівних Можливостей)

Гендерний інтерактивний театр, або театр вуличного дійства, яким він є по суті, – це поєднання сценічного мистецтва та соціальної послуги. Візуальні форми подання інформації – більш яскраві, дохідливі; вони спонукають до роздумів, до активних дій.

Публіцистична вистава. Цей жанр народився як можливість вести агітаційну роботу за допомогою сценічних прийомів: віршовані тексти, відомі пісні, що набувають нового змісту, використання прийому «апарт» (монологи, яскраві словесні заклики, звернені безпосередньо до глядача), театралізовані мініатюри, «піраміди». У публіцистичній виставі документальний публіцистичний зміст набуває художньої форми. Основна риса цього сценічного жанру полягає в сучасності й актуальності, тобто зміст і сценічна дія мають відповідати вимогам часу. Публіцистична вистава – це монтаж різноманітних епізодів, художніх жанрів, деякі з них навіть можуть носити гумористичний характер.

Пластично-хореографічна вистава. Це вистава, де основним засобом вираження є пластика: рухи тіла, міміка, жест. Вона говорить мовою символів. Звертаючись до цього жанру, слід прагнути дієвої, яскравої візуалізації, яка потребує виразних костюмів, реквізиту, можливо гриму, сценічних атрибутів (свічки, тканини, стрічки, дзеркала тощо). Сюжет такої вистави повинен бути ясным і зрозумілим навіть без слів, у ньому має бути яскраво виражена боротьба позитиву й негативу. Така вистава потребує також дуже виразного музичного рішення. Якщо є можливість, спробуйте використовувати в постановці такої вистави і сучасні технічні засоби, художнє освітлення. Шукайте цікаві, ефектні мізансценічні рішення (мізансцена – розташування фігур на сцені). Дійовими особами такої вистави можуть бути як герої-люди (школяр, наркоман, лікар), так і герої-символи (птаха, ангел смерті, душа). Пластична дія вистави буде зрозумілішою для глядача, якщо її підтримати коментарем – голосом, який звучить “за кадром” і дає змогу ширше та глибше розкрити зміст вистави.

Драматична вистава. Цей жанр потребує наявності певного драматичного сюжету, колізії, де дійові особи є носіями певних характерів, вчинків, де відбувається напружена внутрішня боротьба. Цей жанр дає змогу розповісти реальну побутову історію, що робить виставу зрозумілою і переконливою, а може бути й алегоричною, притчовою і тому дуже цікавою для глядача. Дія у такій виставі може розвиватися не так стрімко, але потребує логіки сценічного дійства. Важливо, щоб така вистава захоплювала глядача, а це можливо тоді, коли актори самі глибоко розуміються на змісті того, що вони роблять і говорять, і переконані в необхідності саме про це і саме так говорити у своїй виставі, прагнуть максимально розкрити зміст текстів, які

вони доносять до свідомості глядача.

Гумористична вистава. Жанр легкий, рухливий, емоційний, позитивний. Звертаючись до цього жанру, треба особливо ретельно замислитись над змістом вистави, аби не перейти межі доречного у соціальній виставі. Але саме за допомогою гумору досить природно викривати вади, що існують у житті суспільства, пропагувати певні моделі безпечної поведінки. Треба лише стежити за дотриманням певної сценічної культури (недоречним виглядає, коли школярі «яскраво» розігрують сцени пятики чи «смачно» показують дії наркозалежних людей – цього слід усіляко уникати!). В цілому цей жанр дуже яскравий, переконливий, близький до учнівської аудиторії. Від тих, хто звертається до роботи в цьому жанрі, він вимагає здорового почуття гумору, жвавості, рухливості, гнучкості мислення.

Інтерактивна вистава. Цей жанр обов'язково передбачає включення в події вистави глядачів, які цю виставу дивляться (interaction – взаємодія). Хід інтерактивної вистави потребує від глядача певних дій (можливо, голосування, відповідей на поставлені питання, виконання певної ролі в окремих сценах). Така вистава, як і всі інші, повинна розвиватися за чітким сюжетом, але тут сюжет передбачає й участь глядача, який, можливо, впливає й на розвиток самого сюжету. Інтерактивна вистава є дуже ефективною в соціальному театрі, бо створює відчуття задіяності усіх присутніх в аудиторії, дає можливість не тільки акторам театру, а й глядачеві брати участь у продуктивній діяльності.

Вистава форум-театру. Сценічна вистава форму-театру пропонує для розгляду соціальну проблему, а кожен персонаж гри виконує певну соціальну роль. Головний герой – жертва ситуації, інші персонажі – його оточення: сім'я, школа, члени суспільства. Можлива участь лікаря, міліціонера, психолога, вчителя. Кількість персонажів зумовлена сценарієм, конкретною ситуацією. Під час участі у виставі форум-театру глядачі мають можливість не лише познайомитися з важкою ситуацією, як в інтерактивному театрі, або отримати інформацію, як під час тренінгу, а й розробити алгоритм, створити модель успішної поведінки в складній, безвихідній, на перший погляд, ситуації²⁸.

---

²⁸ Джерело інформації: сайт Міжнародної громадської організації «Школа Рівних Можливостей»: http://www.gender-ua.org/main/index_ukr.htm

Додаток 3. Положення з Кодексу законів про працю України, якими регулюється праця неповнолітніх (витаги)

Стаття КЗпПУ	Коментар
<p>Ст. 24. Укладення трудового договору Трудовий договір укладається, як правило, в письмовій формі. Держання письмової форми є обов'язковим:</p> <p>б) при укладенні трудового договору з неповнолітнім (стаття 187 цього Кодексу):</p> <p>При укладенні трудового договору громадянин зобов'язаний подати паспорт або інший документ, що посвідчує особу, Трудову книжку, а у випадках передбачених законодавством, – також документ про освіту (спеціальність, кваліфікацію), про стан здоров'я та інші документи. Укладення трудового договору оформляється наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого ним органу про зарахування працівника на роботу.</p> <p>Трудовий договір вважається укладеним і тоді, коли наказ чи розпорядження не були видані, але працівника фактично було допущено до роботи. Забороняється укладення трудового договору з громадянином, якому за медичним висновком запропонована робота протипоказана за станом здоров'я</p>	<p>Стаття 24 КЗпП передбачає укладення трудового договору, як парвело, в письмовій формі. Зазвичай після формулювання правила зазначаються винятки з цього правила. Після викладу правила в статті перелічено випадки, коли воно є обов'язковим, так у зв'язку з чим саме це правило втрачає ознаку обов'язковості</p>

<p>Ст. 26. Випробування при прийнятті на роботу При укладенні трудового договору може бути обумовлене угодою сторін випробування з метою перевірки відповідності працівника роботі, яка йому доручається. Умова про випробування повинна бути застережена в наказі (розпорядженні) про прийняття на роботу. В період випробування на працівників поширюється законодавство про працю. Випробування не встановлюється при прийнятті на роботу: осіб, які не досягли вісімнадцяти років; молодих робітників після закінчення професійних навчально-виховних закладів;...інвалідів, направлених на роботу відповідно до рекомендації медико-соціальної експертизи</p>	<p>З метою перевірки відповідності працівника роботі, на яку він приймається, при укладенні трудового договору може бути встановлене випробування. Випробування не може встановлюватися при прийнятті на роботу працівників, зазначених у статті, що коментується, а також в інших випадках, коли спеціальними нормативними актами встановлення випробування заборонене</p>
---	---

<p>Ст. 51. Скорочена тривалість робочого часу</p> <p>Скорочена тривалість робочого часу встановлюється:</p> <p>1) для працівників віком від 16 до 18 років – 36 годин на тиждень, для осіб віком від 15 до 16 років (учнів віком від 14 до 15 років, які працюють в період канікул) – 24 години на тиждень.</p> <p>Тривалість робочого часу учнів, які працюють протягом навчального року у вільний від навчання час, не може перевищувати половини максимальної тривалості робочого часу, передбаченої в абзаці першому цього пункту для осіб відповідного віку</p>	<p>Скорочена тривалість робочого часу для працівників віком від 16 до 18 років становить 36 годин на тиждень. Для працівників віком від 15 до 16 років, а також для учнів віком від 14 до 15 років, які працюють у період канікул, робочий час встановлений скороченою тривалістю (24 години на тиждень). З урахуванням ч. 3 ст. 194 КЗпП під учнями належить розуміти учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних училищ і середніх спеціальних навчальних закладів (за термінологією Закону “Про освіту” вищих навчальних закладів відповідних рівнів акредитації).</p> <p>У статті чітко визначається тривалість робочого часу учнів, які працюють протягом навчального року у вільний від навчання час. Вона не може перевищувати половини максимальної тривалості робочого часу, встановленого для осіб відповідного віку. Оскільки особи, зазначені в п. 1 ст. 51 КЗпП, можуть мати різний вік, то і половина максимальної тривалості робочого часу буде дорівнювати 12 годинам (для осіб віком від 14 до 15 і від 15 до 16 років), 18 годинам (для осіб віком від 16 до 18 років) на тиждень.</p> <p>Зазначена тривалість робочого часу не є тривалістю скороченого робочого часу, встановленого законодавством. Це – передбачена законодавством максимальна тривалість неповного робочого часу цієї категорії працівників. Тому робота протягом цього часу оплачується пропорційно, тобто при зазначеній тривалості робочого часу виплачується працівникам буде не повна тарифна ставка (оклад), а тільки її половина чи відповідна менша її частина, якщо тривалість робочого часу буде менше встановленої межі тривалості неповного робочого часу</p>
---	---

<p>Ст. 187. Права неповнолітніх у трудових правовідносинах Неповнолітні, тобто особи, що не досягли вісімнадцяти років, у трудових правовідносинах пріврівнюються у правах до повнолітніх, а в галузі охорони праці, робочого часу, відпусток та деяких інших умов праці користуються пільгами, встановленими законодавством України</p>	<p>Ця стаття легалізує пільги для неповнолітніх у сфері охорони праці, робочого часу, відпусток та деяких інших умов праці, які можуть бути встановлені не лише законами, але й підзаконними актами. Відсутність зазначення в цій статті можливості встановлення пільг для неповнолітніх шляхом внесення відповідних умов в угоди, колективні договори ні в якому разі не означає, що пільги для неповнолітніх не можуть встановлюватись у такий спосіб</p>
<p>Ст.188. Вік, з якого допускається прийняття на роботу Не допускається прийняття на роботу осіб молодше шістнадцяти років. За згодою одного із батьків або особи, що його замінює, можуть, як виняток, прийматись на роботу особи, які досягли п'ятнадцяти років. Для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по досягненні ними чотирнадцятирічного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює</p>	<p>Допускається також прийняття на роботу осіб, які досягли чотирнадцятирічного віку. При цьому прийняття на роботу повинно відповідати ряду умов:</p> <ul style="list-style-type: none"> - прийняття на роботу відповідно до ч.3 ст. 188 КЗпП підлягають учні загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів. Відповідно до нині чинної класифікації до цієї категорії можуть бути віднесені і студенти вищих навчальних закладів I та II рівнів акредитації; - прийняття на роботу допускається для виконання легкої роботи, яка не завдає шкоди здоров'ю неповнолітнього; - робота не повинна порушувати процес навчання і має виконуватися у вільний від навчання час; - має бути отримана згода одного із батьків або осіб, що їх замінюють

<p>Ст. 189. Облік працівників, які не досягли вісімнадцяти років На кожному підприємстві, в установі, організації має вестися спеціальний облік працівників, які не досягли вісімнадцяти років, із зазначенням дати їх народження</p>	<p>Ця стаття зобов'язує роботодавців вести спеціальний облік неповнолітніх із зазначенням дати їх народження. Ніяких більш конкретних правил з цього приводу законодавство не установлює. Наявність такого обліку дає можливість встановити коло працівників, які на певну дату користуються пільгами як неповнолітні, а також дату, з якої той чи інший працівник втрачає такі пільги.</p> <p>Державні органи, які здійснюють нагляд і контроль за дотриманням законодавства про працю, в тому числі і норм про охорону праці, мають право вимагати, щоб їм були надані документи, які ведуться на підприємстві в порядку обліку працівників, які не досягли вісімнадцятирічного віку. Таке ж право мають інші державні органи відповідно до їх компетенції</p>
--	--

<p>Ст. 190. Роботи, на яких забороняється застосування праці осіб молодше 18 років</p> <p>Забороняється застосування праці осіб молодше вісімнадцяти років на важких роботах і на роботах з шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах.</p> <p>Забороняється також залучати осіб молодше вісімнадцяти років до підіймання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми. Перелік важких робіт і робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, а також граничні норми підіймання і переміщення важких речей особами молодше вісімнадцяти років затверджуються Міністерством охорони здоров'я України за погодженням із Державним комітетом України по нагляду за охороною праці</p>	<p>Ця стаття повністю забороняє застосування праці дітей на підземних роботах.</p> <p>Забороняється використання праці неповнолітніх на важких роботах, на роботах із шкідливими і небезпечними умовами праці незалежно від форм власності та галузевої належності підприємства. Перелік важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосовувати працю неповнолітніх, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 31.03.94. № 46.</p> <p>Прийняття неповнолітніх на навчання за спеціальностями, зазначеними в Переліку важких робіт, робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці неповнолітніх, допускається лише за умови досягнення ними 18-річного віку на момент закінчення навчання.</p> <p>Положення про порядок трудового і професійного навчання неповнолітніх професіям, пов'язаним з роботами з шкідливими та важкими умовами праці, а також з роботами підвищеної небезпеки, затверджене наказом Держнаглядохоронпраці від 15.12.2003 № 244.</p> <p>Відповідно до ч. 2 ст. 190 КЗпП Міністерство охорони здоров'я затвердило граничні норми підіймання і переміщення важких речей неповнолітніми від 23.03.96. № 56. Цим нормативним актом установлено, що неповнолітні не можуть призначатися на роботи, пов'язані виключно з підійманням, утриманням або переміщенням важких речей</p>
--	--

<p>Ст. 101. Медичні огляди осіб молодше 18 років. Усі особи молодше вісімнадцяти років приймаються на роботу лише після попереднього медичного огляду і в подальшому, до досягнення 21 року, щороку підлягають обов'язковому медичному оглядові</p>	<p>Ця стаття встановлює обов'язкові попередні та щорічні медичні огляди, поширюється на неповнолітніх, а також на осіб, які не досягли 21 року. Порядок медичного огляду визначається Положенням про медичний огляд працівників певних категорій від 31.03.94. № 45. Власник щорічно зобов'язаний видавати наказ про проведення медичних оглядів працівників, у тому числі осіб, які не досягли 21 року, призначати відповідальних за це осіб, забезпечувати проведення медоглядів у строки, погоджені з лікувально-профілактичною установою і визначені в наказі. Медогляд проводиться за рахунок підприємства. За вже працюючими особами до 21 року за період медичного огляду зберігається середня заробітна плата. За час проведення медогляду при прийнятті на роботу виплата заробітної плати законодавством не передбачена</p>
<p>Ст. 192. Заборона залучати працівників молодше вісімнадцяти років до нічних, надурочних робіт та робіт у вихідні дні. Забороняється залучати працівників молодше вісімнадцяти років до нічних, надурочних робіт і робіт у вихідні дні</p>	<p>Ні згода працівника, ні будь-які інші умови не можуть бути підставою для залучення неповнолітніх до нічних і надурочних робіт та робіт у вихідні дні. Під нічними роботами маються на увазі роботи, які здійснюються з 22 години до 6 години ранку за місцевим часом. Заборона залучення до надурочних робіт не поширюється на роботи, що виконуються після закінчення робочого часу у зв'язку з режимом ненормованого робочого дня, оскільки такі роботи не кваліфікуються як надурочні. Робота у вихідні дні означає роботу в дні, які є для неповнолітніх вихідними за затвердженим графіком, а не загальні вихідні дні і не вихідні дні підприємства</p>

<p>Ст. 193. Норми виробітку для молодих робітників</p> <p>Для робітників віком до вісімнадцяти років норми виробітку встановлюються виходячи з норм виробітку для дорослих робітників пропорційно скороченому робочому часу для осіб, що не досягли вісімнадцяти років. Для молодих робітників, які поступають на підприємство, в організації після закінчення загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних навчальних закладів, курсів, а також для тих, що пройшли навчання безпосередньо на виробництві, в передбачених законодавством випадках і розмірах та на визначені ним строки можуть затверджуватись знижені норми виробітку. Ці норми затверджуються власником або уповноваженим ним органом за погодженням з профспілковим комітетом</p>	<p>Норми виробітку на робочий день (зміну) для робітників, які не досягли 18-річного віку, встановлюються пропорційно скороченню робочого часу. Застосовувати для оплати праці неповнолітніх денні (змінні) норми виробітку, встановлені для дорослих робітників, ч. 1 ст. 193 КЗпП непрямо забороняє. Однак годинні норми виробітку для неповнолітніх застосовуються ті ж, що й для повнолітніх. За загальним правилом, праця неповнолітніх при відрядній формі заробітної плати оплачується за звичайними відрядними розцінками, оскільки за період скорочення робочого часу їм провадиться доплата відповідно до правил ст. 194 КЗпП.</p> <p>Зниження норм виробітку для молодих робітників відповідно до частини другої ст. 193 КЗпП допускається не лише до досягнення 18-річного віку, але й після досягнення цього віку, якщо молодий робітник впластувався на роботу після закінчення загальноосвітньої школи, професійно-технічного навчального закладу або курсів або пройшов навчання безпосередньо на виробництві.</p> <p>Зниження норм виробітку підприємство має право реалізовувати не лише за рахунок власних коштів. Витрати підприємств у зв'язку із зниженням норми виробітку і відповідним підвищенням відрядних розцінок відносяться на валові витрати.</p> <p>Затвердження знижених норм виробітку провадиться власником за погодженням з виборним органом первинної профспілкової організації, що відповідає загальному порядку затвердження норм виробітку (ст. 96 КЗпП).</p> <p>Зниження норм виробітку допускається в низці випадків, встановлених актами законодавства Союзу РСР, які зберегли свою чинність в Україні. Колективним договором може передбачатися зниження норм виробітку для молодих робітників і в інших випадках.</p> <p>Знижені норми виробітку для молодих робітників є підставою для обчислення відрядної розцінки. При визначенні відрядної розцінки в таких випадках повна тарифна ставка, встановлена для відповідного розряду відповідної спеціальності ділиться на знижену норму виробітку. Одержана в такий спосіб відрядна розцінка використовується для визначення розміру відрядного заробітку всіх молодих робітників. Визначення відрядного заробітку неповнолітніх робітників на підставі підвищених розцінок не позбавляє їх права на доплату</p>
---	--

<p>Ст. 194. Оплата праці працівників молодше вісімнадцяти років при скороченій тривалості щоденної роботи</p> <p>Заробітна плата працівникам молодше вісімнадцяти років при скороченій тривалості щоденної роботи виплачується в такому ж розмірі, як працівникам відповідних категорій при повній тривалості щоденної роботи.</p> <p>Праця працівників молодше вісімнадцяти років, допущених до відрядних робіт, оплачується за відрядними розцінками, встановленими для дорослих працівників, з доплатою за тарифною ставкою за час, на який тривалість їх щоденної роботи скорочується порівняно з тривалістю щоденної роботи дорослих працівників.</p> <p>Оплата праці учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів, які працюють у вільний від навчання час, провадиться пропорційно відпрацьованому часу або залежно від виробітку. Підприємства можуть встановлювати учням доплати до заробітної плати</p>	<p>Скорочення робочого часу для неповнолітніх означає, що їх скорочений робочий час оплачується за тією ж тарифною ставкою (тим же посадовим окладом), що й нормальний робочий день дорослого працівника тієї ж спеціальності, кваліфікації та за інших рівних умов.</p> <p>При зниженні норми виробітку пропорційно підвищуються відрядні розцінки для молодих працівників.</p> <p>Якщо учні загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів працюють у вільний від навчання час, то до них застосовується норма робочого часу відповідно до їх віку. За відпрацювання цієї норми робочого часу їм повинна виплачуватися повна тарифна ставка (заробіток за відпрацьований час, доплата до тарифної ставки). За відповідну тривалість неповного робочого часу їм виплачується відповідна частина тарифної ставки (посадового окладу)</p>
--	--

<p>Ст. 195. Відпустки працівників віком до вісімнадцяти років Щорічні відпустки працівникам віком до вісімнадцяти років надаються у зручний для них час. Щорічні відпустки працівникам віком до вісімнадцяти років повної тривалості у перший рік роботи надаються за їх заявою до настання шестимісячного терміну безперервної роботи на даному підприємстві, в установі, організації</p>	<p>Щорічна відпустка для неповнолітніх встановлена тривалістю 31 календарний день (ч. 2 ст. 75 КЗпП; ч. 8 ст. 6 Закону України «Про відпустки»).</p> <p>Право на використання відпустки в зручний час означає, що при складанні графіків надання відпусток власник і виборний орган первинної профспілкової організації зобов'язані запитати побажання працівника щодо часу надання відпустки і відобразити це побажання у графіку відпусток.</p> <p>За перший рік роботи відпустка неповнолітньому повинна бути надана за його заявою до настання шестимісячного терміну безперервної роботи на даному підприємстві. При цьому надається відпустка повної тривалості (а не пропорційно відпрацьованому часу)</p>
<p>Ст. 198. Обмеження звільнення працівників молодше вісімнадцяти років Звільнення працівників молодше вісімнадцяти років з ініціативи власника або уповноваженого ним органу допускається, крім додержання загального порядку звільнення, тільки за згодою районної (міської) комісії в справах неповнолітніх. При цьому звільнення з підстав, зазначених в пунктах 1, 2 і 6 ст. 40 цього Кодексу, провадиться лише у виняткових випадках і не допускається без працевлаштування.</p>	<p>Постановою Кабінету Міністрів затверджені Типове положення про службу у справах дітей обласної, Київської, Севастопольської міської державної адміністрації і Типове положення про службу у справах дітей районної, районної в містах Києві і Севастополі державної адміністрації. Цими нормативно-правовими актами прямо не передбачено погодження звільнення неповнолітніх зі службами у справах дітей.</p> <p>Відсутність згоди служби у справах дітей на звільнення повинне кваліфікуватися як звільнення працівника без законної підстави та тягне поновлення його на роботі. Водночас не буде суперечити закону одержання подальшої (після звільнення працівника) згоди служби у справах дітей на звільнення</p>

<p>Ст. 199. Розірвання трудового договору з неповнолітнім на вимогу його батьків або інших осіб Батьки, усиновителі і піклувальники неповнолітнього, а також державні органи та службові особи, на яких покладено нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю, мають право вимагати розірвання трудового договору з неповнолітнім, у тому числі й строкового, коли продовження його чинності загрожує здоров'ю неповнолітнього або порушує його законні інтереси</p>	<p>Пред'явлення батьками, усиновителями і піклувальниками вимоги про розірвання трудового договору з неповнолітнім, у тому числі строкового, повинне супроводжуватися наданням відомостей і доказів того, що продовження дії трудового договору загрожує здоров'ю неповнолітнього або порушує його законні інтереси. Відповідна стаття не передбачає надання згоди виборного органу первинної профспілкової організації, а також права на виплату вихідної допомоги</p>
--	--

Додаток 4. Конвенція про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці*

Генеральна конференція Міжнародної організації праці, скликана в Женеві Адміністративною радою Міжнародного бюро праці, зібралася 1 червня 1999 року на свою 87-му сесію, вважаючи за необхідне прийняти нові акти для заборони найгірших форм дитячої праці як головний пріоритет національних та міжнародних дій, включаючи міжнародне співробітництво, та міжнародну допомогу, що доповнювали б Конвенцію та Рекомендацію 1973 року про мінімальний вік доступу до зайнятості, які залишаються основоположними актами з дитячої праці, вважаючи, що ефективна ліквідація найгірших форм дитячої праці вимагає негайних та всебічних дій, під час яких беруться до уваги важливість безплатної базової освіти та необхідність звільнення дітей від таких робіт, а також їхня реабілітація та соціальна інтеграція, враховуючи при цьому потреби їхніх сімей, нагадуючи про резолюцію стосовно ліквідації дитячої праці, ухвалену Міжнародною конференцією праці на 83-й сесії в 1996 році, визначаючи, що дитяча праця великою мірою спричинена бідністю та що довгострокове вирішення цього питання залежить від усталеного економічного зростання, яке веде до соціального прогресу, зокрема до ліквідації бідності та до загальної освіти, нагадуючи про Конвенцію щодо прав дитини, прийняту Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 20 листопада 1989 року, нагадуючи про Декларацію МОП про основоположні принципи та права у сфері праці та механізм її реалізації, ухвалену Міжнародною конференцією праці на її 86-й сесії у 1998 році, нагадуючи, що деякі з найгірших форм дитячої праці охоплені іншими міжнародними актами, зокрема Конвенцією про примусову працю 1930 року та Додатковою конвенцією Організації Об'єднаних Націй про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства, 1956 року, ухваливши прийняти ряд пропозицій щодо дитячої праці, що є четвертим пунктом порядку денного сесії, вирішивши падати цим пропозиціям форми міжнародної конвенції, ухвалює цього сімнадцятого дня червня місяця тисяча дев'ятсот дев'яносто дев'ятого року нижченаведену Конвенцію, яка може називатися Конвенцією про найгірших форми дитячої праці, 1999 року.

СТАТТЯ 1

Кожна держава-член, яка ратифікує цю Конвенцію, негайно вживає ефективних заходів щодо забезпечення в терміновому порядку заборони та ліквідації найгірших форм дитячої праці.

СТАТТЯ 2

В цілях цієї Конвенції термін “дитина” застосовується до всіх осіб віком до 18 років.

---

* Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці. 1965–1999. Т. 11. – Женева: Міжнар. бюро праці, 1999. – С. 1542–1545.

СТАТТЯ 3

У цілях цієї Конвенції термін “найгірші форми дитячої праці” включає:

а) усі форми рабства або практики, подібну до рабства, як наприклад продаж дітей та торгівля ними, боргова кабала та кріпосна залежність, а також примусова чи обов’язкова праця, включаючи примусове чи обов’язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах

б) використання, вербування або пропонування дитини для заняття проституцією, виробництва порнографічної продукції чи для порнографічних вистав;

с) використання, вербування або пропонування дитини для незаконної діяльності, зокрема для виробництва та продажу наркотиків, як це визначено у відповідних міжнародних договорах;

д) роботу, яка за характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди здоров’ю, безпеці чи моральності дітей.

СТАТТЯ 4

1. Національне законодавство або компетентний орган визначають після консультацій із заінтересованими організаціями роботодавців і трудящих види робіт, зазначені в пункті іі) статті 3, беручи до уваги відповідні міжнародні норми, зокрема положення параграфів 3 та 4 Рекомендацій про найгірші форми дитячої праці 1999 року.

2. Компетентний орган після консультації із заінтересованими організаціями роботодавців і працівників виявляє місця здійснення визначених таким чином видів робіт.

3. Перелік видів робіт, визначених 3. згідно з параграфом 1 цієї статті, повинен періодично перевірятися та, якщо необхідно, переглядатися після консультацій із заінтересованими організаціями роботодавців і працівників.

СТАТТЯ 5

Кожна держава-член після консультацій з організаціями роботодавців і працівників створює чи визначає відповідні механізми контролю за впровадженням положень, які втілюють у життя цю Конвенцію.

СТАТТЯ 6

1. Кожна держава-член розробляє та здійснює програми дій з ліквідації, у пріоритетному порядку, найгірших форм дитячої праці.

2. Такі програми дій розробляються та здійснюються після консультацій з відповідними урядовими відомствами та організаціями роботодавців і працівників, беручи до уваги, в разі необхідності, точки зору інших заінтересованих груп.

СТАТТЯ 7

1. Кожна держава-член вживає всіх необхідних заходів для забезпечення ефективного застосування та дотримання положень, які втілюють в життя цю

Конвенцію, в тому числі шляхом уведення та застосування штрафних або, залежно від обставин, інших санкцій.

2. Кожна держава-член, враховуючи важливість освіти у справі ліквідації дитячої праці, в установлені строки вживає заходів, спрямованих на:

- a) недопущення залучення дітей до найгірших форм дитячої праці;
- b) надання необхідної та належної безпосередньої допомоги для припинення заняття дітей найгіршими формами дитячої праці та для їхньої реабілітації й соціальної інтеграції;
- c) падання всім дітям, звільненим від найгірших форм дитячої праці, доступу до безплатної початкової освіти, та, в разі можливості й необхідності, – до професійно-технічної підготовки;
- d) виявлення дітей, які перебувають в особливо важкому стані, та допомога їм;
- e) врахування особливостей становища дівчат.

3. Кожна держава-член призначає компетентний орган, відповідальний за застосування положень, які втілюють у життя цю Конвенцію.

СТАТТЯ 8

Держави-члени вживають необхідних заходів для надання допомоги одна одній у втіленні в життя положень цієї Конвенції шляхом ширшої міжнародної співпраці та/або допомоги, включаючи підтримку соціально-економічного розвитку, програм боротьби з бідністю та загальної освіти.

СТАТТЯ 9

Офіційні документи про ратифікацію цієї Конвенції надсилаються Генеральному директорові Міжнародного бюро праці для реєстрації.

СТАТТЯ 10

1. Ця Конвенція є чинною тільки для тих держав-членів Міжнародної організації праці, чиї ратифікаційні грамоти зареєстровані Генеральним директором Міжнародного бюро праці.

2. Вона набуває чинності через 12 місяців після дати реєстрації Генеральним директором ратифікаційних грамот двох держав-членів. ;

3. Надалі ця Конвенція набуває чинності для кожної держави-члена через 12 місяців після дати реєстрації її ратифікаційної грамоти.

СТАТТЯ 11

1. Будь-яка держава-член, яка ратифікувала цю Конвенцію, може після закінчення десятирічного періоду від дати, коли вона початково набула чинності, денонсувати її, направивши документ про денонсацію Генеральному директорові Міжнародного бюро праці для реєстрації. Така денонсація набуває чинності через рік після дати її реєстрації.

2. Для кожної держави-члена, яка ратифікувала цю Конвенцію й у річний термін після закінчення згаданого у попередньому параграфі десятирічного

періоду не скористалась правом на денонсацію, передбаченим у цій статті, Конвенція залишатиметься чинною на наступні десять років; згодом вона зможе денонсувати цю Конвенцію після закінчення кожного десятирічного періоду в порядку, передбаченому в цій статті.

СТАТТЯ 12

1. Генеральний директор Міжнародного бюро праці сповіщає всіх членів Міжнародної організації праці про реєстрацію всіх ратифікаційних грамот та документів про денонсацію, направлених йому членами Організації.

2. Сповіщаючи членів Організації про реєстрацію отриманої ним другої ратифікаційної грамоти, Генеральний директор звертає їхню увагу на дату набуття чинності цією Конвенцією.

СТАТТЯ 13

Генеральний директор Міжнародного бюро праці направляє Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй для реєстрації відповідно до статті 102 Статуту Організації Об'єднаних Націй повні відомості про всі ратифікаційні грамоти та документи про денонсацію, зареєстровані Генеральним директором відповідно до положень попередніх статей.

СТАТТЯ 14

У тих випадках, коли Адміністративна рада Міжнародного бюро праці вважає це за необхідне, вона подає Генеральній конференції доповідь про застосування цієї Конвенції та розглядає доцільність внесення до порядку денного конференції питання про її повний або частковий перегляд.

СТАТТЯ 15

1. Якщо Конференція ухвалить нову конвенцію, яка повністю чи частково переглядає цю Конвенцію, та якщо в новій конвенції не буде передбачено іншого, то:

а) ратифікація будь-якою державою-членом нової переглянутої конвенції спричиняє автоматичну негайну денонсацію цієї Конвенції, незалежно від положень вищенаведеної статті 11, за умови, що нова переглянута конвенція набула чинності;

б) від дня набуття чинності новою переглянутою конвенцією цю Конвенцію закрито для ратифікації державами-членами.

2. Ця Конвенція залишається чинною за формою та змістом для тих держав-членів, які ратифікували її, але не ратифікували нову переглянуту конвенцію.

СТАТТЯ 16

Англійський та французький тексти цієї Конвенції мають однакову силу.

Додаток 5. Рекомендація щодо заборони та негайних дій з ліквідації найгірших форм дитячої праці

Генеральна Конференція праці Міжнародної організації праці, що скликана у Женеві Адміністративною радою Міжнародного бюро праці та зібралася 1 червня 1999 року на свою 87-му сесію,

ухваливши Конвенцію 1999 року про найгірші форми дитячої праці,

ухваливши прийняти ряд пропозицій щодо дитячої праці, що є четвертим пунктом порядку денного сесії,

вирішивши падати цим пропозиціям форми рекомендації, яка доповнює Конвенцію 1999 року про найгірші форми дитячої праці, ухвалює цього сімнадцятого дня червня місяця тисяча дев'ятсот дев'яносто дев'ятого року нижченаведену рекомендацію, яка може називатися Рекомендацією 1999 року щодо найгірших форм дитячої праці.

1. Положення цієї Рекомендації доповнюють положення Конвенції 1999 року про найгірші форми дитячої праці (далі Конвенція) та застосовується у поєднанні з нею.

I. ПРОГРАМИ ДІЙ

2. Програми дій, про які йде мова у статті 6 Конвенції, розробляються та впроваджуються як невідкладні питання у консультаціях із відповідними урядовими інституціями та організаціями роботодавців і працівників з урахуванням точки зору дітей, на яких безпосередньо вплинули найгірші форми дитячої праці, їхніх сімей та, в разі необхідності, інших зацікавлених груп, які відповідають цілям Конвенції та цієї Рекомендації. Такі програми повинні бути спрямовані, серед іншого, на:

а) визначення та денонсацію найгірших форм дитячої праці;

б) недопущення залучення дітей до найгірших форм дитячої праці чи припинення заняття ними, захист їх від репресалій і забезпечення їхньої реабілітації та соціальної інтеграції шляхом заходів, які задовольняють їхні освітні, фізичні та психологічні потреби;

с) звернення особливої уваги на:

i) дітей молодшого віку;

ii) дівчаток;

iii) проблему з випадками прихованої праці, де дівчатка складають групу особливого ризику;

iv) інші групи дітей – украй вразливих або з особливими потребами;

д) визначення, звернення та робота з групами населення, діти яких зазнають

особливого ризику;

е) інформування, активізація й мобілізація суспільної думки та зацікавлених груп, включаючи дітей та їхні сім'ї.

II. НЕБЕЗПЕЧНА ПРАЦЯ

3. Визначаючи види роботи, згадані у пункті d) статті 3 Конвенції, а також визначаючи сфери, в яких вони здійснюються, слід, з-поміж іншого, звертати увагу на:

а) види роботи, які наражають дітей на фізичне, психологічне чи сексуальне насильство;

б) підземні, підводні роботи, праця на небезпечних висотах, в обмеженому просторі;

с) роботу з небезпечними механізмами, обладнанням, інструментами чи ту, яка вимагає перенесення або транспортування тяжких вантажів уручну;

д) працю у середовищі, яке пов'язане з використанням шкідливих речовин, засобів чи процесів або ж температурами, шумовими рівнями чи вібраціями, які шкодять здоров'ю дітей;

е) працю в особливо важких умовах, таку як праця протягом великої кількості годин чи вночі, чи робота, виконуючи яку, дитина надмірно затримується у приміщенні роботодавця.

4. Щодо видів роботи, згаданих у пункті с) статті 3 Конвенції та параграфі 3 Рекомендації, національне законодавство або правила чи компетентний орган можуть після консультації із зацікавленими організаціями роботодавців і працівників дозволити зайнятість чи роботу з 16 років за умови, що здоров'я, безпека та моральність дітей повністю захищені, що діти отримали належні спеціальні інструкції чи професійну підготовку у відповідній галузі діяльності.

III. ЗДІЙСНЕННЯ

5. 1) Детальна інформація та статистичні дані щодо характеру та обсягу дитячої праці повинні збиратися та поновлюватися для того, щоб служити основою для визначення пріоритетів у національних діях, спрямованих на ліквідацію дитячої праці, зокрема па негайну заборону та викоренення її найгірших форм.

2) Наскільки це можливо, така інформація та статистичні дані повинні включати окремо дані щодо статі, вікових груп, професії, галузі економічної діяльності, статусу зайнятості, відвідання школи та географічного місця розташування. Слід також враховувати важливість ефективної системи реєстрації народжуваності, включаючи видачу свідоцтв про народження.

3) Відповідні дані щодо порушень національних положень про заборону та ліквідацію найгірших форм дитячої праці слід збирати та поновлювати.

6. Збір та обробку інформації та даних, згаданих вище у параграфі 5, слід здійснювати належним чином, враховуючи право на конфіденційність.

7. Інформацію, зібрану згідно з параграфом 5, слід регулярно надсилати до Міжнародного бюро праці.

8. Члени Організації повинні після консультації з організаціями роботодавців і працівників створити чи призначити відповідні національні механізми з метою контролю за впровадженням національних положень про заборону та ліквідацію найгірших форм дитячої праці.

9. Члени Організації повинні гарантувати, що компетентні органи, які несуть відповідальність за впровадження національних положень про заборону та ліквідацію найгірших форм дитячої праці, співпрацюють один із одним та узгоджують свою діяльність.

10. Національне законодавство або правила чи компетентний орган повинні визначити осіб, які несуть відповідальність у випадку недотримання національних положень про заборону та ліквідацію найгірших форм дитячої праці.

11. Члени Організації повинні, наскільки це відповідає національному законодавству, вживати заходів на міжнародному рівні, спрямованих на невідкладну заборону та ліквідацію найгірших форм дитячої праці, а саме:

а) збирати та обмінюватися інформацією щодо карних злочинів, включаючи ті, що скоєні із залученням міжнародних мереж;

б) виявляти та притягувати до суду тих, хто залучений до торгівлі та контрабанди дітей, а також до використання, вербування чи пропонування дітей для незаконної діяльності, проституції, виробництва порнографічної продукції чи порнографічних вистав;

с) реєструвати таких злочинців.

12. Члени Організації повинні визнати, що кримінальними злочинами слід вважати такі нагірші форми дитячої праці:

а) всі форми рабства або практику, подібну до рабства, як наприклад продаж дітей та торгівля ними, боргова кабала та кріпосна залежність, а також примусова чи обов'язкова праця, включаючи примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах;

б) використання, вербування або пропонування дітей для заняття проституцією, виробництва порнографічної продукції для порнографічних вистав;

с) використання, вербування або пропонування дітей для незаконної діяльності, зокрема для виробництва та продажу наркотиків, як це визначено у відповідних міжнародних угодах, або для діяльності, яка передбачає протизаконне носіння і використання вогнепальної чи іншої зброї.

13. Члени Організації повинні забезпечити, щоб порушення національних положень про заборону та ліквідацію кожного з указаних у пункті d) статті 3 Конвенції видів робіт каралися, застосовуючи в разі необхідності кримінальну відповідальність.

14. Члени Організації також повинні передбачити як термінове питання інші штрафні, громадські чи адміністративні заходи, де необхідно, з метою забезпечення ефективного виконання національних положень про заборону та ліквідацію найгірших форм дитячої праці, таких як спеціальний контроль підприємств, на яких використовувалися найгірші форми дитячої праці, та, у випадках постійних порушень, – тимчасове вилучення дозволу на діяльність.

15. До інших заходів, спрямованих на заборону та ліквідацію найгірших форм дитячої праці, слід відносити:

a) інформування, активізацію та мобілізацію загальних державних, включаючи національних і місцевих політичних лідерів, парламентаріїв та органи юстиції;

b) залучення й підготовку організацій роботодавців і працівників та громадських організацій;

c) забезпечення необхідної підготовки для зацікавлених посадових осіб уряду, зокрема інспекторів та осіб, які займаються питаннями застосування законів, а також інших відповідних професіоналів;

d) забезпечення притягнення до судової відповідальності тих громадських членів Організації в їхній країні, які скоюють злочини щодо національних положень про заборону та ліквідацію найгірших форм дитячої праці, навіть якщо ці злочини скоєні в іншій країні;

e) спрощення правових та адміністративних процедур та забезпечення їх цілеспрямованості та невідкладності;

f) заохочення розроблення підприємствами політики, спрямованої на сприяння цілям Конвенції;

g) моніторинг та оприлюднення найкращих прикладів із практики ліквідації дитячої праці;

h) видання правових чи інших положень про дитячу працю різними мовами чи діалектами;

i) впровадження спеціальних процедур розгляду скарг та вжиття заходів, спрямованих на захист від дискримінації та розправ тих, хто відповідно до закону викриває порушення положень Конвенції, а також установа телефонних ліній або пунктів допомоги й призначення посередників;

j) прийняття відповідних заходів, спрямованих на поліпшення освітньої інфраструктури, підготовку вчителів, а також на задоволення потреб хлопчиків та дівчаток;

k) наскільки це можливо, в національних програмах дій враховувати:

i) потребу у створенні робочих місць, а також у професійно-технічній підготовці батьків і дорослих членів сімей, діти яких працюють в умовах, заборонених Конвенцією;

ii) потребу в приверненні уваги батьків до проблеми дітей, які працюють у таких умовах.

16. Посилена міжнародна співпраця та/чи взаємодопомога держав-членів, спрямова на заборону й ефективну ліквідацію найгірших форм дитячої праці, повинна доповнювати національні зусилля й у разі потреби може бути розвинена й здійснена після консультації з організаціями роботодавців і працівників. Така міжнародна співпраця та/чи допомога повинна включати:

a) мобілізацію ресурсів на національні та міжнародні програми;

b) законну взаємодопомогу;

c) технічну допомогу, включаючи обмін інформацією;

d) підтримку соціально-економічного розвитку та програм викоренення бідності.

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

Допомога – втручання у справи дитини, вплив на особистість з метою зміни умов, що викликали негативну ситуацію, їх пом'якшення, подолання життєвих труднощів сім'ї і дитини, адаптації їх у суспільстві та мікросередовищі, означає необхідність консультацій інформування, навчання.

Експлуатація (з франц. exploitation – використання, визиск) –

1. Безоплатне привласнення результатів чужої праці.
2. Розробка, використання природних багатств.
3. Використання засобів праці та транспорту.

Емігрант (лат., той, що виселяється) – особа, що залишила батьківщину і виїхала в іншу країну на постійне чи тривале проживання.

Еміграція (лат., виселення, переселення) –

1. Масове переселення з батьківщини в іншу країну; тривале перебування за межами батьківщини внаслідок переселення.
2. Сукупність емігрантів, що живуть у якійсь країні.
3. Те саме, що й діапедез.

Іммігрант (лат., той, що вселяється) – іноземець, який оселився в якійсь країні на постійне проживання.

Імміграція (лат., від вселяюся) – в'їзд іноземців у країну на тривале або постійне проживання.

Країна постачання – країна, де особа проживала до того, як мігрувала чи була продана.

Країна призначення – країна, в якій проживає особа після міграції чи після того, як була продана.

Країна транзиту – країна, через яку пролягає маршрут з країни постачання до країни призначення; дуже часто для того, щоб отримати документи для в'їзду чи перебування в країні, документи на одруження чи для отримання віз.

КСЕД – комерційна угода, в якій одна чи більше сторін отримує зиск у вигляді грошей, товарів чи послуг від сексуальної експлуатації особи у віці до 18 років. Існують три основні форми КСЕД, які пов'язані між собою: проституція, порнографія та торгівля дітьми з метою подальшої сексуальної експлуатації.

Мігрант (від лат. migrans, від. п. migrantis – той, що переселяється) – особа, що здійснює міграцію.

Міграція (лат. migratio, від migro – переходжу, переселяюся):

1. Переміщення, переселення.
2. Міграція населення – переміщення людей, пов'язані, як правило, зі зміною місця проживання. Поділяється на незворотну (з остаточною зміною постійного місця проживання), тимчасову (переселення на досить тривалий, але обмежений термін), сезонну (переміщення в певний період року). Відрізняють зовнішню (за межі країни) та внутрішню міграцію; до зовнішньої відноситься еміграція, імміграція; до внутрішньої – рух з села в місто, міжрайонні переселення та ін.

Найгірші форми дитячої праці (НФДП):

- всі форми рабства та практика, подібна до рабства, як наприклад, торгівля дітьми, боргова кабала та кріпацька залежність, а також примусова праця, в тому числі використання дітей у військових конфліктах;
- використання, вербування та пропонування дитини для заняття проституцією, для виробництва порнографічної продукції або для порнографічних вистав;
- використання, вербування та пропонування дитини для протиправної діяльності, як-то виробництво та продаж наркотиків;
- робота, яка за своїм характером та умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди здоров'ю, безпеці або моральності дітей.

Насильство:

1. Застосування певною соціальною групою різноманітних форм примусу стосовно інших груп з метою надбання або збереження економічного та політичного панування, завоювання тих чи інших привілеїв.

2. У правознавстві фізичне (тілесне ушкодження, побої) або психологічний (загроза) вплив однієї особи на іншу.

Насильство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї стосовно іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і завдають йому моральної шкоди, шкоди його фізичному чи психічному здоров'ю.

Неблагополучні сім'ї – родини, де спостерігаються: а) неповна структура (відсутність батька або матері), хвороба, алкоголізм, наркоманія, хвороба дитини), що вимагає від сім'ї додаткових зусиль для компенсації неповноти, впливає на якість виконання нею своїх функцій, які, до того ж, виконати не завжди можливо; б) функціональна неспроможність з об'єктивних причин, які сім'я не в змозі самостійно усунути; в) порушені родинні зв'язки та стосунки; г) низький рівень сімейної культури, підготовленості до сімейного життя. Крайні прояви неблагополуччя – сім'ї з негативним впливом на дитину, які порушують морально-правові норми і тягнуть відповідальність за їхнє порушення.

Педагогічна підтримка – це система заходів з надання допомоги (послуг) окремим категоріям дітей, які тимчасово опинились у важкому становищі з різних об'єктивних та суб'єктивних причин, шляхом надання їм необхідної інформації, мовного стимулювання до активного співробітництва.

Попередження насильства в сім'ї – система соціальних і спеціальних заходів, спрямованих на усунення причин і умов, які сприяють вчиненню насильства в сім'ї, припинення насильства в сім'ї, яке готується або вже почалося, притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні насильства в сім'ї, а також медико-соціальна реабілітація жертв насильства в сім'ї.

Потерпілий (потерпіла) – особа, якій в результаті злочину завдано моральної, фізичної або майнової шкоди.

Працівник-мігрант – особа, яка мігрувала до іншої країни з метою

працевлаштування. Працівники-мігранти дуже часто зазнають насилля. Ці особи можуть мігрувати як легально, так і нелегально. Конвенція ООН «Про захист прав усіх трудящих мігрантів та членів їх родин», яка не набула чинності через те, що тільки декілька країн ратифікували її, поширюється на громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права всіх працівників-мігрантів, включаючи нелегальних мігрантів. Вона не включає біженців та осіб без громадянства. Серед інших положень Конвенція наголошує на тому, що працівники-мігранти повинні мати такі ж права, як і громадяни країн: без дискримінації щодо заробітної плати, умов роботи і мати право вступати до профспілок. Вона визначає, що діти мають право на ім'я, реєстрацію народження, національність та освіту, всі працівники-мігранти та члени їхніх родин повинні мати право на працю, відпочинок, соціальні та медичні послуги.

Представництво – це ініціювання в органах державної влади та установах інших форм власності питань про забезпечення прав дитини у суспільстві, окремої дитини з особливими потребами та членів її сім'ї, групи дітей, що мають особливі потреби, та членів їхніх сімей. Представництво здійснюється з відома і за згодою батьків або за їхнім проханням.

Примусова праця – виконання робіт чи надання послуг у ситуації, коли особа працює проти бажання, заробітна плата виплачується лише частково або зовсім не виплачується. Особи, яких примушують працювати, дуже часто зазнають психологічного та фізичного насилля.

Рабство – ситуації, які супроводжуються: борговою кабалою, тобто становищем або станом, що виникає внаслідок застави боржником у забезпечення боргу своєї особистої праці або праці залежної від нього особи, якщо обумовлена цінність виконуваної роботи не зараховується в погашення боргу або якщо тривалість цієї роботи не обмежена і характер її не визначений; кріпацьким станом, тобто таким користуванням землею, при якому користувач зобов'язаний за законом, звичаєм або угодою жити і працювати на землі, що належить іншій особі, і виконувати визначену роботу для такої іншої особи або за винагороду чи без неї, і не може змінити цей свій стан; умовами будь-якого інституту або звичаю, за якими:

1) жінку обіцяють видати або видають заміж, без права відмови з її боку, її батьки, опікун, сім'я або будь-яка інша особа або група осіб за винагороду грошима або натурою;

2) чоловік жінки, його сім'я або його клан мають право передати її іншій особі за винагороду або без неї;

3) жінка по смерті чоловіка передається в спадщину іншій особі;

4) будь-якого інституту або звичаю, за якими дитина або підліток, молодші 18 років, передаються одним або обома своїми батьками або своїм опікуном іншій особі, за винагороду чи без такої, з метою експлуатації цієї дитини або підлітка чи його праці.

Соціальна опіка – представлення соціальним педагогом інтересів дитини в органах влади, різних установах. Йдеться про представництво прав та

інтересів, яке може бути індивідуальним та груповим. Соціальна опіка може бути реалізована в таких формах: 1) усній: консультування з можливостей розв'язання проблем залученими фахівцями; постановка проблем дитини та обговорення шляхів їхнього розв'язання на конференціях, форумах, «круглих столах», на сесіях рад народних депутатів; участь у парламентських слуханнях з питань молоді; 2) письмовій: звернення (в тому числі – клопотання) до різних установ, що мають досвід розв'язання проблем; спільні накази різних установ щодо розв'язання таких проблем; пропозиції щодо вдосконалення нормативної бази тощо; розпорядження щодо окремих категорій дітей; сприяння дітям у реалізації їхніх прав, залучення до соціально-позитивної і предметної діяльності та спілкування, одержання гарантій реалізації прав тощо.

Соціально-педагогічна профілактика кризи і проблем дитини – це комплекс послуг допомоги і самопомоги, спрямованих на створення умов для попередження порушень прав дитини, людини, наслідків і причин цих порушень.

Соціальна профілактика – це вид соціальної роботи, спрямований на локалізацію, обмеження, виявлення, попередження і запобігання соціальних відхилень, негативних явищ, впливів та їх наслідків на життя і здоров'я людей, усунення причин і умов виникнення асоціальної поведінки, активний, поступовий процес створення умов і формування особистісних якостей людини, які підтримують її благополуччя.

Соціально-педагогічні послуги — вид соціальних послуг, які становлять собою комплекс дій державних, громадських організацій, спрямованих на забезпечення та покращення умов життєдіяльності особистості чи окремих груп, можливості їх самореалізації, реалізації особистих, політичних, соціальних прав, культурних запитів

Торгівля дітьми – означає здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, переховування або одержання дитини шляхом погрози, силою чи її застосування, або інших форм зловживання владою чи уразливістю становища, або шляхом підкупу, у вигляді платежів чи вигод, для одержання згоди особи, що контролює дитину.

Торгівля людьми – усі дії, пов'язані з вербуванням та/або перевезенням особи в межах або за межі країни з метою продажу, працевлаштування чи надання послуг, шляхом застосування прямого чи непрямого насильства, погрозою насилля, приниженням гідності, зловживанням владою, боргової залежності, ошукуванням чи будь-якими іншими видами примушення.

Фізичне насильство в сім'ї – умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побиттів, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, завдання шкоди його честі і гідності.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Зверева Ірина Дмитрівна – доктор педагогічних наук, професор, виконавчий директор Фонду «Благополуччя дітей».

Зеленський Роман Миколайович – викладач Харківського фармацевтичного коледжу Національної фармацевтичної академії України.

Калашник Надія Сергіївна – кандидат педагогічних наук, старший інспектор з виховної та психологічної роботи відділу по роботі з особовим складом управління Державного департаменту України з питань виконання покарань у Запорізькій області.

Калашнікова Л. М. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди.

Ковальчук Людмила Григорівна – віце-президент Центру «Ла Страда-Україна»

Кулешова В.В. – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки і методики професійної освіти УІПА.

Левченко Катерина Борисівна – доктор юридичних наук, професор, радник Міністра внутрішніх справ України, президент Центру «Ла Страда-Україна»

Павлик Надія Павлівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та педагогічної майстерності Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Петрюк Ірина Михайлівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри загальної та соціальної педагогіки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Рудюк Наталія Геннадіївна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Трубавіна Ірина Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди.

Удалова Олена Адамівна – кандидат педагогічних наук, Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України.

Удалова Олена Юріївна – методист вищої категорії Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України.

Шваб Інна Анатоліївна – Альянс ВІЛ/СНІД.

Швед Ольга Володимирівна – кандидат соціологічних наук, консультант ЕКПАТ у країнах СНД.

Черножукова Наталія Леонідівна – аспірант кафедри загальної педагогіки Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди.

Навчальне видання

Зверева Ірина Дмитрівна, Зеленський Роман Миколайович,
Калашник Надія Сергіївна та ін.

Запобігання торгівлі людьми
в системі професійно-технічної освіти

Навчально-методичний посібник

Літературне редагування та коректура:
Ілляш М.М.
Комп'ютерна верстка та дизайн:
Бурий С.З.

Підписано до друку р. Формат . Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Helios. Ум. друк. арк. .
Фіз. друк. арк. . Тираж 500 прим. Зам. №

Віддруковано у друкарні ТОВ “Агентство “Україна”
01034, м. Київ, вул. Гончара, 55, оф. 60
(Свідоцтво про реєстрацію серії ДК № 265 від 30.11.2000 р.)